חמשה חומשי תורה

עדות נאמנה

בראשית

עם הוספות חשובות

הדגשת השינויים שבתרגום אונקלוס מהמפורש בכתוב

מקורי רש"י

על ידי

יהושע ליפשיץ

מנחם־אב תשע"ט

ירושלים פעיה"ק

מאיר פנים

תכון להוצאת ספרים

מאיר פנים
מכון להוצאת ספרים

ואלו הספרים אשר חברתי בעזר החונן לאדם דעת:

מאיר הפתח	על פתחי שערים לג"ר יצחק אייזיק חבר
מאיר הספרא	על ביאור הגר"א על ספרא דצניעותא
מאיר האידרא	על אד"ר ואד"ז
מאיר הלשם	על לשם שבו ואחלמה ה' חלקים
מאיר העץ	על עץ חיים ב' חלקים
מאיר הנפש	על נפש החיים
מאיר הדעה	על יורה דעה הלכות נדה
מאיר הדרך	על דרך ה'
מאיר השיח	על ספר שיח יצחק לג"ר יצחק אייזיק חבר'
מאיר תפילה	

©

כל הזכויות שמורות
להשיג הספר ובכל עניני הספר
יהושע ליפשיץ
רח' בית וגן 19
ירושלים עיה"ק
02-641-2336

ניתן להשיג את הספרים

בירושלים עיה"ק	ובבני ברק	ובארה"ב
ספרי 'גירסא'	'מרכז הספרים'	שירה - יהושע וידר
חפץ חיים 13	רח' הרב שך 2	718-871-8652
02-538-1211	03-619-4114	

הדר ביופיו
עימוד והכנה לדפוס
5725225@gmail.com

ספר זה נדפס

לעילוי נשמת

האי גברא רבא

ר׳ אהרן בן ר׳ מרדכי

שמרלר

אשר למרות שלא זכה להיכנס לברית נישואין ולא זכה לזרע של קיימא, תמיד היה שמח בחלקו, ותמיד הודה לה׳ ית׳ על מה שיש לו בין גדול ובין קטן, ותמיד חי חייו יחד עם הקב״ה, חי חייו ללא קנאה, ותמיד הרגיש עין טובה לכל א׳ וא׳.

דברי תורה תמיד בפיו, ותמיד אהב לדבר בדברי תורה.

אהב לתת ונתן ביד רחבה, וכאשר נתנו לו הכיר טוב במלא המובן.

בסוף ימיו זכה להוציא לאור ספר המכונה

”How to Make the Torah More Meaningful With Its Applications“

השגת משמעותה של התורה על ידי קיומה.

מכתב ברכה

בס"ד
תמוז תשע"ט

הנה הראני ידידי הנעלה והדגול ת"ח מופלג אשר הוציא לאור הרבה ספרים חשובים מגדולי רבותינו והוסיף להם הארות והערות מקורות וציונים ובה עשויים בטוב טעם ודעת ויש בהם תועלת רבה ועכשיו הוא מוציא לאור ספר עדות נאמנה שהוא כולל מקורי רש"י וביאורי התרגום אונקלוס למצוא כבר את מה שבא לבאר המקראות ובזה לקיים אמירת שנים מקרא ואחד תרגום כדינה בין מי שבא לקיימה ע"י לימוד רש"י ובעיקר מי שבא לקיימה ע"י התרגום כי אין שום תועלת באמירת התרגום בלי הבנת הדברים והרבה אינם מבינים הדברים ואין יורדים למשמעותם והרהמ"ח שליט"א פתח השערים להבין דברי התרגום למשמעות הדברים בפירוש הפסוקים והרבה דברים מתבררים בפירוש המקראות למי שמבין את דברי התרגום ודבר גדול עשה הרהמ"ח וזכות הרבים תלויה בו ובע"ה יתקבל הספר הזה ויהיה לתועלת גדולה לכל מי שבא לקרוא הפרשה בכל שבוע עם התרגום

הכו"ח לכבודה של תורה
דוד כהן

בס"ד מכתב ברכה תמוז תשע"ט

הנה הראני ידידי הנעלה והדגול ת"ח מופלג אשר הוציא
לאור הרבה ספרים חשובים מגדולי רבותינו והוסיף להם
הארות והערות מקורות וציונים ובה עשויים בטוב טעם ודעת
ויש בהם תועלת רבה ועכשיו הוא מוציא לאור ספר
עדות נאמנה שהוא כולל מקורי רש"י וביאורי התרגום
אונקלוס למצוא כבר את מה שבא לבאר המקראות ובזה
לקיים אמירת שנים מקרא ואחד תרגום כדינה בין מי
שבא לקיימה ע"י לימוד רש"י ובעיקר מי שבא לקיימה ע"י
התרגום כי אין שום תועלת באמירת התרגום בלי הבנת
הדברים והרבה אינם מבינים הדברים ואין יורדים למשמעותם
והרהמ"ח שליט"א פתח השערים להבין דברי התרגום למשמעות
הדברים בפירוש הפסוקים והרבה דברים מתבררים בפירוש
המקראות למי שמבין את דברי התרגום ודבר גדול עשה הרהמ"ח
וזכות הרבים תלויה בו ובע"ה יתקבל הספר הזה ויהיה
לתועלת גדולה לכל מי שבא לקרוא הפרשה בכל שבוע עם התרגום
הכו"ח לכבודה של תורה
דוד כהן

הקדמת המו"ל

בגיל ורעדה אנו באים להגיש לפני ציבור בני התורה חומש "עדות נאמנה", וכשמו כן הוא, אשר הוא חומש שיעמיד לפני הלומדים את האפשרות לעיין במפרשי התורה ע"פ מקורותיהם הנאמנים בספרי חז"ל הקדמונים. והוא נעשה כדרכינו בכל ספרינו שלא להעמיס על הלומדים את דברי התורה הפרטיים שלנו, אלא רק להביא לפני הלומדים את דברי רבותינו, לפתוח בפניהם את הפתחים הצריכים לכך, להראות להם את דרכי הגישה, להכניסם למבואות שהיו עד עתה נראים כסתומים, ובכך להיות לעזר ללומדים להצליח דרכם בלימוד הפרטי שלהם, כל אחד כפי טעמו.

והנה כמובן שקשה הדבר להביא בכרך אחד עיונים בכל המפרשים, שכן לא ראי זה כראי זה, והיה הדבר גורם לערוב פרשיות גדול, והכרך עצמו היה הופך להיות גדול מנשוא כפשוטו וכמשמעו. ממילא, לאחר התייעצות עם גדולי ישראל הכרענו כי במהדורה זו נתמקד בתרגום אונקלוס ובפירושו של רש"י. [השתדלנו להקל על קריאת מקרא להבחין את כל השוא-נע על ידי סימונו בכוכב מעל לאות.]

וכעת נמנה אחת לאחת למצוא חשבון, מהו אשר עשינו בכל אחד מן המפרשים:

באונקלוס, רוב תרגומו הוא העתקה מלשון אל לשון כידוע. אמנם למי שטורח בדבר יודע, כי למעשה טומן הוא בחובו כמעט בלא משים חידושים רבים מספור. לשם גילוי מרגליות אלו והוצאתם לאור עולם, ציינו כל מקום שאונקלוס תרגם באופן הנוטה באופן כל שהוא מהמשמעות הפשוטה של דברי החומש (אע"פ שלעתים הדבר הוא פשוט ואין צריך לפנים), וביארנוהו בלשה"ק בקצרה[1]. כמובן שהשתדלנו להביא בפני הלומדים כלי

---

[1] אמנם צ"ע שבלשון הראשונים נראה שלא מתייחסים לאונקלוס כתנא של ברייתא על אף שהוא מהדור ההוא, שכן מצינו כמה וכמה פעמים שהראשונים העירו על דבריו, שלא עושין כן למדרשים בכלל, להלן נמנה מקצת מקומות: רש"י בראשית (טו יא): על הפגרים – על הבתרים (הפגרים מתרגמינן פגליא, אלא מתוך שהורגלו לתרגם (פסוק י) איש בתרו ויהב פלגיא נתחלף להם תיבת פגליא לפלגיא, ותרגמו הפגרים פלגיא, וכל המתרגם כן טועה); שם (כ יג) ויהי כאשר התעו אותי וגו' – אונקלוס תרגם מה שתרגם ויש לישבו; שם (מג ב): כאשר כלו – כד שציאו. והמתרגם כד ספיקו טועה, כאשר כלו הגמלים לשתות; שם (מג ג): לא תראו פני בלתי אחיכם אתכם – לא תראוני בלא אחיכם אתכם. ואנקלוס תרגם אלהין כד אחוכון עמכון, יישב ביאור הדבר על אופנו ולא דקדק לתרגם אחר לשון המקרא; שם דברים (כד ה): ושמח – ישמח את אשתו. ותרגומו ויחדי ית אתתיה. והמתרגם ויחדי עם אתתיה, טועה הוא, שאין זה תרגום של ושמח אלא של ושמח; שם במדבר (כ כט): אומר אני שהמתרגם דהא מית טועה הוא; שם דברים (יב ל): פן תנקש – אונקלוס תרגם לשון מוקש ואני אומר שלא חש לדקדק בלשון שלא מצינו נו"ן בלשון יוקש; רמב"ן בראשית (כה ג): אשורים ולטושים ולאומים – לשון רש"י שהם ראשי אומות ותרגומו של אונקלוס אין לישבו עם לשון המקרא ולי נראה שסבר אונקלוס...; שם שמות (כח מא): אבל אונקלוס רדף הענין ולא הקפיד בלשון כמנהגו במקומות רבים. מלבד זאת, אילו היה אונקלוס כתנא, מדוע לא הובא מעולם דבר משמו בכל הש"ס או מדרשים וכו'.

מתוקן ומוגה, ואשר על כן תוקנו מעט תיקונים הכרחיים בתרגום, ע"פ ספרים ישנים ומדויקים, כגון חמשה חומשי תורה מהדורת ויניציאה רפ"ד.

ברש"י לא התיימרנו להוסיף על עשרות הפירושים שכבר עמלו ויישבו את דבריו והראו מה היה קשה לו וכו', הרי ציפרנם הגזוזה גדולה ממתנינו. אמנם בקעה אחת מצאנו, והיא עניין יסודי מאוד בעיון בדברי פרשנדתא, והוא ציון המקורות בדברי הש"ס והמדרשים לרובי דבריו, לעיתים כדי לראות כיצד רש"י לעתים "נוטה" מדבריהם, ולעתים כיצד הוא פירש בלשונו הזהב את עצם דבריהם, וכמ"ש רבינו עצמו בפירושו לבראשית פרק ג פסוק ח ד"ה וישמעו, ז"ל, יש מדרשי אגדה רבים, וכבר סדרום רבותינו על מכונם בב"ר ובשאר מדרשות, ואני לא באתי אלא לפשוטו של מקרא ולאגדה המישבת דברי המקרא וכו'.

ותוכיח על כך עצם העובדה שכמעט לעולם(!) לא תמצא את רש"י מצטט מקור כלשון חז"ל שם, אלא תמיד מביאו בלשונו הוא, דהיינו שרש"י אינו ליקוט מדרשי חז"ל אלא בראש ובראשונה הוא פרשן אשר רוצה ללמד את פשטות התורה שבכתב לעמו ישראל, ומלמד כיצד עושים זאת בעיני חז"ל בעלי התורה שבעל פה. ועי' רש"י בראשית ג כב: "ויש מדרשי אגדה, אבל אין מיושבין על פשוטו". וכן עי' רש"י שמות לג יג: ורבותינו דרשוהו במסכת ברכות, ואני ליישב המקראות על אופניהם ועל סדרם באתי. ועי' בדברי הרמב"ן בכ"מ: ראשית, בויקרא כה ט: "לשון רש"י והנה הרב מפני בקיאותו בתלמוד והכל לפניו כשולחן ערוך, אינו חושש וסותם הברייתות, והן מטעות לשאר בני אדם", דהיינו שרש"י אינו מחוייב כלל לאמיתם של הדברים להלכה כפי שיוצאים מתושבע"פ, וכן עי' מש"כ בשמות א ד, שמביא את פירוש רש"י, ומסביר שרש"י מרכיב בו שתי לשונות של שתי מדרשי חז"ל יחד(!) ובבראשית כ כד: "ואני תמה על הרב ז"ל שכתב מן ההגדות דעות חלוקות ומשוה אותם, שזה, מחלוקת הוא בבראשית רבה".

מוכח שרש"י העיקר בעיניו לא היה כי אם פירוש המקרא, ולא שמשו מאמרי חז"ל אצלו כי אם בתורת כלים לשם תכלית זו. ובכך יוכל הלומד לעמוד על כוונתו וחידושו של רש"י.

ועי' מש"כ הרשב"ם בשמות (פרק מ פסוק לה), ז"ל, ואשר שם לבו לדבר יוצרנו, אל יזוז מנמוקי זקני רבינו שלמה, ואל ימוש מהם, כי רוב הלכות ודרשות שבהם קרובים לפשוטי המקראות והלשון, ויש ללמוד כולם. וטוב אשר תאחוז בזה אשר פירשתי, וגם מזה אל תנח ידיך, וכו' והתבוננו החכמים בפירושי זקני, כי לא אאריך אלא במקומות שיש לפרש פשוטי מקראות, עכ"ל.

ודבר זה הוא המדריכינו במהדורתינו זו, לקרב את דעת המעיין לדעת המחבר בהבאתו את דברי חז"ל במקומות שהביאם, שחובה לעיין בהם כדי להבין את פירושו הפשוט של רש"י.

ועי' בספר שם הגדולים להחיד"א (חלק הגדולים מערכת ה ש' אות לה), למען בין עד היכן הדברים מגיעים: ושמעתי מפה קדוש רב מופלג שקבל מרבו דרש"י התענה תרי"ג תעניות קודם שכתב פירוש התורה. והיה אומר ר"ת נכדו מה שפירש אדוני זקני הש"ס אף אני אעשה זאת, אבל פירוש המקרא לית בחילי כי לא אוכל עשוהו. ועתה ראיתי בספר מאמר העתים להרמ"ע (מפאנו) שנדפס בדיהרנפארט שנת תג"ן אשר בסוף הספר ממש הביא מעשה ממקובל גדול פלא והפלא, ומכלל הדברים נראה שרש"י כתב פירושו ע"פ הסוד ויש בדבריו רזין עילאין ולכן התענה תרי"ג תעניות ומשה רבינו ע"ה אמר לו אשריך וכו'. והמקובל הוא החסיד מהר"ר נחמן בר שמואל ז"ל שהפליא לעשות, והלך על קבר רש"י ז"ל ועשה סיגופים והפסקות עד שגילו לו סוד מ"ש רש"י "ויתנכלו אותו, אתו - עמו, כלומר אליו" סודות עליונות, ע"ש באריכות, עכ"ל החיד"א.

והנה תראה לעתים שנמצא את מקורו של רש"י בדברי מדרשי הסוד, הזוה"ק זוהר חדש ותיקונים והוא שלא כמקובל, אמנם הוא ע"פ דברי הלש"ו דע"ה ח"ב קטז ע"ד ז"ל: ורש"י ז"ל בסו"פ בשלח (יז טז) כתב נשבע הקב"ה שאין כו', הנה זה הלשון שהיה שבועה על זה לא מצאתי בהמדרשים שבידינו, אמנם אמרו שם כי היה השבועה שלא להשאיר מזרעו של עמלק ושלא לקבל ממנו גרים, וע' פדר"א (פרק מד) ובמכילתא (סוף בשלח). אבל אותה השבועה שאמר רש"י ז"ל, לא מצאתי במדרשים שבידינו, אמנם הנה בתיקונים נמצא מעין זה, דאמרו שם (תיקון כב דף עו ע"א, וכן בתיקוני ז"ח לז ע"ב) דאומא אומי דלא יתיב על כרסייא עד דיתמחון מעלמא. ואולי רש"י ז"ל מדעת עצמו ומרוח קדשו כתב כן, כי כן מורה פשט הכתוב (שמות יז טז) כי יד על כס **יה,** אמנם הרמב"ן שם אמר שם על דברי רש"י ז"ל שהוא מדרש חכמים.

ויה"ר שיהיו הדברים הדברים לתועלת, להגדיל תורה ולהאדירה, ויתקלס בזה עילאה.

ברוך הטוב והמטיב שזיכני להוציא לאור עולם עוד ספר מספרי הג"ר יצחק אייזיק חבר. ואני תפילה מאיתו ית' שיזכיני להמשיך ולהוציא לאור את כל ספריו הן בנגלה והן בנסתר.

יהושע בה"מ ליפשיץ

שמות הטעמים לאשכנזים

קַדְמָא֮ פַּשְׁטָא, פַּשְׁטָא֮ מֻנַּח זַרְקָא֞ מֻנַּח סֶגוֹל, מֻנַּח | מֻנַּח רְבִיעִי, מַהְפַּךְ פַּשְׁטָא֮ מֻנַּח זָקֵף-קָטֹן, זָקֵף-גָּדוֹל, מֵרְכָא טִפְחָא מֻנַּח אֶתְנַחְתָּא, פָּזֵר, תְּלִישָׁא קְטַנָּה, תְּלִישָׁא גְדוֹלָה, קַדְמָא וְאַזְלָא, אַזְלָא-גֵּרֵשׁ, גֵּרְשַׁיִם, דַּרְגָּא תְּבִיר, יָתִיב, מֻנַּח, שַׁלְשֶׁלֶת, קַרְנֵי פָרָה, מֵרְכָא כְּפוּלָה, יֶרַח בֶּן יוֹמוֹ, מֵרְכָא טִפְחָא מֵרְכָא סוֹף פָּסוּק:

שמות הטעמים לספרדים

זַרְקָא֞ מַקַּף שׁוֹפָר הֲוֹלֵךְ סְגוֹלְתָּא, פָּזֵר גָּדוֹל, תַּלְשָׁא, תְּלִישָׁא, אַזְלָא-גֵּרֵשׁ, פָּסֵק | רְבִיעַ, שְׁנֵי גְרִישִׁין, דַּרְגָּא תְּבִיר, מַאֲרִיךְ טַרְחָא אַתְנָח, שׁוֹפָר מְהֻפָּךְ קַדְמָא, תְּרֵי קַדְמִין זָקֵף קָטוֹן, זָקֵף גָּדוֹל, שַׁלְשֶׁלֶת, תְּרֵי טַעֲמֵי, יָתִיב, סוֹף פָּסוּק:

וְיַעֲזֹר וְיָגֵן וְיוֹשִׁיעַ לְכָל הַחוֹסִים בּוֹ וְנֹאמַר אָמֵן. הַכֹּל הָבוּ גֹדֶל לֵאלֹהֵינוּ וּתְנוּ כָבוֹד לַתּוֹרָה. כֹּהֵן קְרָב. יַעֲמֹד (פלוני בן פלוני) הַכֹּהֵן.

בָּרוּךְ שֶׁנָּתַן תּוֹרָה לְעַמּוֹ יִשְׂרָאֵל בִּקְדֻשָּׁתוֹ:

קהל - וְאַתֶּם הַדְּבֵקִים בַּה׳ אֱלֹהֵיכֶם חַיִּים כֻּלְּכֶם הַיּוֹם:

סדר ברכת התורה:

העולה מברך:

בָּרְכוּ אֶת ה׳ הַמְבֹרָךְ:

והקהל עונין:

בָּרוּךְ ה׳ הַמְבֹרָךְ לְעוֹלָם וָעֶד:

והעולה חוזר ואומר:

בָּרוּךְ ה׳ הַמְבֹרָךְ לְעוֹלָם וָעֶד:

ואח״כ מברך:

בָּרוּךְ אַתָּה ה׳ אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם אֲשֶׁר בָּחַר בָּנוּ מִכָּל הָעַמִּים וְנָתַן לָנוּ אֶת תּוֹרָתוֹ. בָּרוּךְ אַתָּה ה׳ נוֹתֵן הַתּוֹרָה:

סדר ברכות התורה

כשמגביהין הס״ת מביטין נגד הכתב של הספר ואומרים זה:

וְזֹאת הַתּוֹרָה אֲשֶׁר שָׂם מֹשֶׁה לִפְנֵי בְּנֵי יִשְׂרָאֵל: עַל פִּי ה׳ בְּיַד מֹשֶׁה:

קודם קריאת ההפטרה יברך המפטיר ברכה זו:

בָּרוּךְ אַתָּה ה׳ אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם. אֲשֶׁר בָּחַר בִּנְבִיאִים טוֹבִים. וְרָצָה בְּדִבְרֵיהֶם הַנֶּאֱמָרִים בֶּאֱמֶת. בָּרוּךְ אַתָּה ה׳. הַבּוֹחֵר בַּתּוֹרָה וּבְמֹשֶׁה עַבְדּוֹ. וּבְיִשְׂרָאֵל עַמּוֹ. וּבִנְבִיאֵי הָאֱמֶת וְהַצֶּדֶק:

אחרי קריאת ההפטרה אומר המפטיר ברכות אלו:

בָּרוּךְ אַתָּה ה׳ אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם. צוּר כָּל הָעוֹלָמִים. צַדִּיק בְּכָל הַדּוֹרוֹת. הָאֵל הַנֶּאֱמָן הָאוֹמֵר וְעוֹשֶׂה. הַמְדַבֵּר וּמְקַיֵּם שֶׁכָּל דְּבָרָיו אֱמֶת וָצֶדֶק:

נֶאֱמָן אַתָּה הוּא ה׳ אֱלֹהֵינוּ וְנֶאֱמָנִים דְּבָרֶיךָ. וְדָבָר אֶחָד מִדְּבָרֶיךָ אָחוֹר לֹא יָשׁוּב רֵיקָם. כִּי אֵל מֶלֶךְ נֶאֱמָן וְרַחֲמָן אָתָּה: בָּרוּךְ אַתָּה ה׳. הָאֵל הַנֶּאֱמָן בְּכָל דְּבָרָיו:

רַחֵם עַל צִיּוֹן כִּי הִיא בֵּית חַיֵּינוּ. וְלַעֲלוּבַת נֶפֶשׁ תּוֹשִׁיעַ בִּמְהֵרָה בְיָמֵינוּ: בָּרוּךְ אַתָּה ה׳. מְשַׂמֵּחַ צִיּוֹן בְּבָנֶיהָ:

שַׂמְּחֵנוּ ה׳ אֱלֹהֵינוּ בְּאֵלִיָּהוּ הַנָּבִיא עַבְדֶּךָ וּבְמַלְכוּת בֵּית דָּוִד מְשִׁיחֶךָ. בִּמְהֵרָה יָבוֹא וְיָגֵל לִבֵּנוּ. עַל כִּסְאוֹ לֹא יֵשֵׁב זָר וְלֹא יִנְחֲלוּ עוֹד אֲחֵרִים אֶת כְּבוֹדוֹ. כִּי בְשֵׁם קָדְשְׁךָ נִשְׁבַּעְתָּ לוֹ שֶׁלֹּא יִכְבֶּה נֵרוֹ לְעוֹלָם וָעֶד: בָּרוּךְ אַתָּה ה׳. מָגֵן דָּוִד:

ע״כ בתע״צ ובמנחה יו״כ:

סדר ברכות התורה

בכל שבתות השנה גם בשבת חול המועד פסח אומרים זה:

עַל הַתּוֹרָה וְעַל הָעֲבוֹדָה וְעַל הַנְּבִיאִים וְעַל יוֹם הַשַּׁבָּת הַזֶּה שֶׁנָּתַתָּ לָנוּ ה׳ אֱלֹהֵינוּ לִקְדֻשָּׁה וְלִמְנוּחָה לְכָבוֹד וּלְתִפְאָרֶת:

עַל הַכֹּל. ה׳ אֱלֹהֵינוּ אֲנַחְנוּ מוֹדִים לָךְ וּמְבָרְכִים אוֹתָךְ. יִתְבָּרַךְ שִׁמְךָ בְּפִי כָּל חַי תָּמִיד לְעוֹלָם וָעֶד: בָּרוּךְ אַתָּה ה׳. מְקַדֵּשׁ הַשַּׁבָּת:

בשלש רגלים וגם בשבת חוה״מ סוכות אומרים זה:

עַל הַתּוֹרָה וְעַל הָעֲבוֹדָה וְעַל הַנְּבִיאִים (לשבת **וְעַל יוֹם הַשַּׁבָּת הַזֶּה**), **וְעַל יוֹם:** לפסח **חַג הַמַּצּוֹת:** לשבועות - **חַג הַשָּׁבוּעוֹת:** סוכות - **חַג הַסֻּכּוֹת:** לשמ״ע ולש״ת - **הַשְּׁמִינִי חַג הָעֲצֶרֶת: הַזֶּה שֶׁנָּתַתָּ לָנוּ ה׳ אֱלֹהֵינוּ** (לשבת **לִקְדֻשָּׁה וְלִמְנוּחָה**) **לְשָׂשׂוֹן וּלְשִׂמְחָה, לְכָבוֹד וּלְתִפְאָרֶת, עַל הַכֹּל. ה׳ אֱלֹהֵינוּ אֲנַחְנוּ מוֹדִים לָךְ וּמְבָרְכִים אוֹתָךְ. יִתְבָּרַךְ שִׁמְךָ בְּפִי כָּל חַי תָּמִיד לְעוֹלָם וָעֶד: בָּרוּךְ אַתָּה ה׳. מְקַדֵּשׁ (הַשַּׁבָּת וְ) יִשְׂרָאֵל וְהַזְּמַנִּים:**

בראש השנה אומרים זה:

עַל הַתּוֹרָה וְעַל הָעֲבוֹדָה וְעַל הַנְּבִיאִים (לשבת **וְעַל יוֹם הַשַּׁבָּת הַזֶּה**) **וְעַל יוֹם הַזִּכָּרוֹן הַזֶּה, שֶׁנָּתַתָּ לָנוּ ה׳ אֱלֹהֵינוּ** (לשבת **לִקְדֻשָּׁה וְלִמְנוּחָה**) **לְכָבוֹד וּלְתִפְאָרֶת:**

עַל הַכֹּל. ה׳ אֱלֹהֵינוּ אֲנַחְנוּ מוֹדִים לָךְ וּמְבָרְכִים אוֹתָךְ. יִתְבָּרַךְ שִׁמְךָ בְּפִי כָּל חַי תָּמִיד לְעוֹלָם וָעֶד: בָּרוּךְ אַתָּה ה׳. מְקַדֵּשׁ (הַשַּׁבָּת וְ) יִשְׂרָאֵל וְיוֹם הַזִּכָּרוֹן:

אונקלוס

(א) בְּקַדְמִין[א] בְּרָא יְיָ יָת שְׁמַיָּא וְיָת אַרְעָא: (ב) וְאַרְעָא הֲוַת צַדְיָא וְרִיקַנְיָא[ב] וַחֲשׁוֹכָא פָּרִישׁ[ג] עַל אַפֵּי

א. בתחילה. ב. שוממה וריקנית. ג. פרוס.

ב רבתי

א א בְּרֵאשִׁית בָּרָא אֱלֹהִים אֵת הַשָּׁמַיִם וְאֵת
הָאָרֶץ: ב וְהָאָרֶץ הָיְתָה תֹהוּ וָבֹהוּ וְחֹשֶׁךְ עַל־פְּנֵי

רש"י

א (א) **בראשית** - אמר רבי יצחק, לא היה צריך להתחיל את התורה אלא מהחודש הזה לכם (שמות יב ב), שהיא מצוה ראשונה שנצטוו בה ישראל, ומה טעם פתח בבראשית משום כֹּחַ מַעֲשָׂיו הִגִּיד לְעַמּוֹ לָתֵת לָהֶם נַחֲלַת גּוֹיִם (תהלים קיא ו)[א], שאם יאמרו אומות העולם לישראל לסטים אתם שכבשתם ארצות שבעה גוים, הם אומרים להם כל הארץ של הקב"ה היא, הוא בראה ונתנה לאשר ישר בעיניו, ברצונו נתנה להם وברצונו נטלה מהם ונתנה לנו[ב]: **בראשית ברא** - אין המקרא הזה אומר אלא דרשני, כמ"ש רז"ל בשביל התורה שנקראת רֵאשִׁית דַּרְכּוֹ (משלי ח כב), وبשביל ישראל שנקראו רֵאשִׁית תְּבוּאָתוֹ (ירמיה ב ג)[ג]. ואם בא לפרשו כפשוטו כך פרשהו, בראשית בריאת שמים וארץ, והארץ היתה תהו وبהו וחשך, ויאמר אלהים יהי אור. ולא בא המקרא להורות סדר הבריאה לומר שאלו קדמו, שאם בא להורות כך היה לו לכתוב בראשונה ברא את השמים וגו', שאין לך ראשית במקרא שאינו דבוק לתיבה שלאחריו כמו בְּרֵאשִׁית מַמְלֶכֶת יְהוֹיָקִם (שם כז א), רֵאשִׁית מַמְלַכְתּוֹ (להלן י י), רֵאשִׁית דְּגָנְךָ (דברים יח ד). אף כאן אתה אומר בראשית ברא אלהים וגו' כמו בראשית בְּרוֹאָ, ודומה לו תְּחִלַּת דְּבֶר ה' בְּהוֹשֵׁעַ (הושע א ב), כלומר תחלת דבורו של הקב"ה בהושע ויאמר ה' אל הושע וגו'. ואם תאמר, להורות בא שאלו תחלה נברא, ופירושו בראשית הכל ברא אלו, ויש לך מקראות שמקצרים לשונם וממעטים תיבה אחת כמו כִּי לֹא סָגַר דַּלְתֵי בִטְנִי (איוב ג י) ולא פירש מי הסוגר, וכמו יִשָּׂא אֶת חֵיל דַּמֶּשֶׂק (ישעיה ח ד) ולא פירש מי ישאנו, וכמו אִם יַחֲרוֹשׁ בַּבְּקָרִים (עמוס ו יב) ולא פירש אם יחרוש אדם בבקרים, וכמו מַגִּיד מֵרֵאשִׁית אַחֲרִית (ישעיה מו י) ולא פירש מגיד מראשית דבר אחרית דבר, אם כן תמה על עצמך, שהרי המים קדמו שהרי כתיב (פסוק ב) וְרוּחַ אֱלֹהִים מְרַחֶפֶת עַל פְּנֵי הַמָּיִם ועדיין לא גילה המקרא (בסידור הקודמים והמאוחרים כלום) בריאת המים מתי היתה, הא למדת שקדמו המים לארץ. ועוד, שהשמים מאש ומים נברא, על כרחך לא לימד המקרא בסדר המוקדמים והמאוחרים כלום: **ברא אלהים** - ולא נאמר ברא ה', שבתחלה עלה במחשבה לברא בדמדת הדין, ורואה שאין העולם מתקיים הקדיש מדת רחמים ושתפה למדת הדין, היינו דכתיב (להלן ב ד) בְּיוֹם עֲשׂוֹת ה' אֱלֹהִים אֶרֶץ וְשָׁמָיִם[ד]: (ב) **תהו وبהו** - תהו לשון תמה ושממון, שאדם תוהה ומשתומם על בהו שבה: **תהו** - אשטורדי"שון בלע"ז: **בהו** - לשון רקות ולבו: **על פני**

מקורי רש"י

א. עי' ילקוט שמעוני (תורה רמז קפז): אמר רבי יצחק לא היה צריך להתחיל התורה אלא מהחודש הזה לכם. ולמה התחיל מבראשית, משום כח מעשיו הגיד לעמו לתת להם נחלת גוים. ועי' עוד זהר בא לט ע"ב. **ב.** עי' בראשית רבה (פ"א סי' ב): רבי יהושע דסכנין בשם רבי לוי פתח, כח מעשיו הגיד לעמו וגו' (תהלים קיא), מה טעם גילה הקב"ה לישראל מה שנברא ביום הראשון ומה שנברא ביום השני, מפני עובדי כוכבים ומזלות שלא יהיו מונין את ישראל ואומרין להם, הלא אומה של בזוזים אתם. וישראל משיבין אותן ואומרין להם, ואתם הלא בזוזה היא בידכם, הלא כפתורים היוצאים מכפתור השמידום וישבו תחתם. העולם ומלואו של הקב"ה, כשרצה נתנה לכם, וכשרצה, נטלה מכם ונתנה לנו. הה"ד (שם) לתת להם נחלת גוים וגו', הגיד להם את כל הדורות. **ג.** עי' אלפא ביתא דרבי עקיבא (נמצא באוצר מדרשים): מה ת"ל בראשית, בשביל שלשה שנקראו ראשית, ואלו הן: תורה וישראל ויראה. תורה מנין, שנאמר ה' קנני ראשית דרכו (משלי ח), ישראל מנין שנאמר קדש ישראל לה' ראשית תבואתה (ירמיה ב), יראה מנין שנאמר ראשית חכמה יראת ה' (תהלים קיא). **ד.** עי' בראשית רבה (פי"ב סי' טו): [משל] למלך שהיו לו כוסות ריקים. אמר המלך, אם אני נותן לתוכן חמין הם מתבקעין, צונן הם מקריסין. ומה עשה המלך, ערב חמין בצונן, ונתן בהם ועמדו. כך אמר הקב"ה, אם בורא אני את העולם במדת הרחמים, הוי חטייה סגיאין, במדת הדין היאך העולם יכול לעמוד, אלא הרי אני בורא אותו במדת הדין وبמדת הרחמים, והלואי יעמוד. ועי' פסיקתא רבתי (פרשה מ): אמר רבי חנינא, כשבקש הקדוש ברוך הוא לבראות את עולמו, היה מסתכל במעשה הרשעים, ולא היה מבקש לבראות את העולם: דור אנוש, דור המבול, דור הפלגה ומעשה סדומיים. והקב"ה חוזר ומסתכל במעשה הצדיקים: באברהם, יצחק ויעקב כולהם. וחוזר ומסתכל, ואומר, בשביל רשעים איני בורא את העולם. הריני בורא את העולם, ומי שהוא חוטא אינו קשה לרדותו בו. לפיכך היה מבקש לבראות את העולם בדין, ולא היה יכול בשביל מעשה הצדיקים, ומבקש לבראתו برחמים, ולא היה יכול בעבור מעשה הרשעים. מה עשה, שיתף שניהם: מדת הדין ומדת רחמים, وברא את העולם. שנאמר ביום עשות ה' אלהים ארץ ושמים (בראשית ב ד). [וכן] לאדם כשבא לבראותו, ונסתכל שהוא חוטא בעץ ואמר, אם אני בורא אותו במידת הדין, אין לו תקומה, ואם לבראותו برחמים - רע הוא (מתענג) [התענוג]. מה עשה, שיתף

תְּהוֹם וְרוּחַ אֱלֹהִים מְרַחֶפֶת עַל־פְּנֵי הַמָּיִם׃
ג וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים יְהִי־אוֹר וַיְהִי־אוֹר׃ ד וַיַּרְא
אֱלֹהִים אֶת־הָאוֹר כִּי־טוֹב וַיַּבְדֵּל אֱלֹהִים בֵּין
הָאוֹר וּבֵין הַחֹשֶׁךְ׃ ה וַיִּקְרָא אֱלֹהִים | לָאוֹר יוֹם
וְלַחֹשֶׁךְ קָרָא לָיְלָה וַיְהִי־עֶרֶב וַיְהִי־בֹקֶר יוֹם אֶחָד׃
פ ו וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים יְהִי רָקִיעַ בְּתוֹךְ הַמָּיִם וִיהִי

אונקלוס

תְּהוֹמָא וְרוּחָא מִן קֳדָם[ד] יְיָ מְנַשְׁבָא[ה]
עַל אַפֵּי מַיָּא׃ (ג) וַאֲמַר יְיָ יְהֵי
נְהוֹרָא וַהֲוָה נְהוֹרָא׃ (ד) וַחֲזָא יְיָ יַת
נְהוֹרָא אֲרֵי טָב וְאַפְרֵישׁ יְיָ בֵּין נְהוֹרָא
וּבֵין חֲשׁוֹכָא׃ (ה) וּקְרָא יְיָ לִנְהוֹרָא
יְמָמָא וְלַחֲשׁוֹכָא קְרָא לֵילְיָא וַהֲוָה
רְמַשׁ וַהֲוָה צְפַר יוֹם חָד׃ (ו) וַאֲמַר
יְיָ יְהִי רְקִיעָא בְּמְצִיעוּת[ו] מַיָּא וִיהִי

ד. מלפני. ה. מנשבת. ו. באמצע.

רש"י

תהום - על פני המים שעל הארץ: ורוח אלהים מרחפת - כסא כבוד עומד באויר ומרחף על פני המים ברוח פיו של הקדוש ברוך הוא ובמאמרו, כיונה המרחפת על הקן[ה]. מקוב"טיר בלע"ז: (ד) וירא אלהים את האור כי טוב ויבדל - אף בזה אנו צריכין לדברי אגדה. ראהו שאינו כדאי להשתמש בו רשעים והבדילו לצדיקים לעתיד לבא[ז]. ולפי פשוטו כך פרשהו, ראהו כי טוב ואין נאה לו ולחשך שיהיו משתמשים בערבוביא, וקבע לזה תחומו ביום ולזה תחומו בלילה[ח]: (ה) יום אחד - לפי סדר לשון הפרשה היה לו לכתוב יום ראשון, כמו שכתוב בשאר הימים שני שלישי רביעי. למה כתב אחד, לפי שהיה הקב"ה יחיד בעולמו, שלא נבראו המלאכים עד יום שני. כך מפורש בברא"ת רבה[ט]: (ו) יהי רקיע - יתחזק הרקיע, שאע"פ שנברא שמים ביום ראשון עדיין לחים היו וקרשו בשני מגערת הקב"ה באמרו יהי רקיע. וז"ש (איוב כו יא) עַמּוּדֵי שָׁמַיִם יְרוֹפָפוּ כל יום ראשון, ובשני ויתמהו מגערתו, כאדם שמשתומם ועומד מגערת המאיים עליו[י]: בתוך המים - באמצע המים, שיש הפרש בין מים העליונים לרקיע כמו בין הרקיע למים שעל הארץ, הא למדת שהם תלויים במאמרו של מלך[יא]:

מקורי רש"י

שני המדות - מדת הדין ומדת רחמים, וברא אותו. שנאמר ויצר ה' אלהים את האדם (שם שם ז). ועי' מדרש ילמדנו (נמצא בחלק א מבתי מדרשות, פרשת בראשית אות א): בראשית ברא אלהים. למשפטיך עמדו היום וגו' (תהלים קיט צא). במשפט בראת הכל, שנאמר בראשית ברא אלהים. כשברא הקדוש ברוך הוא את עולמו, בראו במדת הדין. שנאמר בראשית ברא אלהים, ולא עמד עד ששתף עמו מדת רחמים, שנאמר, ביום עשות יי אלהים ארץ ושמים (בראשית ב ד). ואף המטר לא ירד עד שמזגו במדת הרחמים, שנאמר כי לא המטיר ה' אלהים על הארץ. ואף אדם הראשון לא עמד עד שמזגו במדת הרחמים, שנאמר ויצר ה' אלהים את האדם. ה. עי' חגיגה (טו ע"א): בן זומא אמר, לו צופה הייתי בין מים העליונים למים התחתונים, ואין בין זה לזה אלא שלש אצבעות בלבד שנאמר ורוח אלהים, מרחפת על פני המים כיונה שמרחפת על בניה ואינה נוגעת. ו. עי' שם (יב ע"א): ואור ביום ראשון איברי, והכתיב ויתן אתם אלהים ברקיע השמים, וכתיב ויהי ערב ויהי בקר יום רביעי, כדרבי אלעזר, דאמר רבי אלעזר, אור שברא הקדוש ברוך הוא ביום ראשון, אדם צופה בו מסוף העולם ועד סופו. כיון שנסתכל הקב"ה בדור המבול ובדור הפלגה וראה שמעשיהם מקולקלים, עמד וגנזו מהן. שנאמר וימנע מרשעים אורם. ולמי גנזו, לצדיקים לעתיד לבא, שנאמר וירא אלהים את האור כי טוב, ואין טוב אלא צדיק, שנאמר אמרו צדיק כי טוב. כיון שראה אור שגנזו לצדיקים שמח, שנאמר אור צדיקים ישמח. כתנאי: אור שברא הקדוש ברוך הוא ביום ראשון, אדם צופה ומביט בו מסוף העולם ועד סופו, דברי רבי יעקב. וחכמים אומרים: הן הן מאורות שנבראו ביום ראשון, ולא נתלו עד יום רביעי. עי' ירושלמי ברכות (פרק ח הלכה ו): אמר רבי ברכיה, כך דרשו שני גדולי עולם רבי יוחנן ורבי שמעון בן לקיש, ויבדל אלהים, אבדלה ודאי. רבי יהודה בי ר' סימון אמר, הבדילו לו. ורבנן אמרין, הבדילו לצדיקים לעתיד לבוא. ז. עי' שם: משלו משל למה הדבר דומה, למלך שהיו לו שני איסטרטיגין. זה אומר אני משמש ביום, וזה אומר אני משמש ביום. קרא לראשון ואמר לו, פלוני, היום יהא תחומך. קרא לשני ואמר לו, פלוני, הלילה יהא תחומך. הדא הוא דכתיב, ויקרא אלהים לאור יום וגו', לאור אמר לו היום יהא תחומך, ולחשך אמר לו הלילה יהא תחומך. ח. עי' בראשית רבה (פ"ג סי' ח): א"ר יודן, שבו היה הקב"ה יחידי בעולמו שלא היה בעולמו אלא הוא. אתיא כר' יוחנן, ולא אתיא כרבי חנינא: רבי יוחנן אמר, בשני נבראו המלאכים הה"ד (תהלים קד) המקרה במים עליותיו השם עבים רכובו המהלך על כנפי רוח, וכתיב (שם) עושה מלאכיו רוחות. רבי חנינא אמר, בחמישי נבראו מלאכים, שנאמר ועוף יעופף על הארץ. ט. עי' ירושלמי ברכות (פרק א הלכה א): מימר עוביו של רקיע מהלך חמש מאות שנה. אמר רבי בון, יהי רקיע בתוך המים, יהי רקיע בתווך. רב אמר, לחים היו שמים ביום הראשון, ובשני קרשו. רב אמר, יהי רקיע, יחזק הרקיע, יקרש הרקיע, יגלד הרקיע, ימתח הרקיע. אמר רבי יודה בן פזי, יעשה כמין מטלית הרקיע. היך מה דאת אמר, וירקעו את פחי הזהב וגו'. ועי' עוד בראשית רבה (פ"ד סי' ב). י. עי' בראשית רבה (פרשה ד סי' ג): רבי פנחס בשם רבי הושעיא אמר, כחלל שבין הארץ לרקיע כך יש בין הרקיע למים העליונים. יהי רקיע בתוך המים,

מַבְדִּיל בֵּין מַיִם לָמָיִם׃ ז וַיַּעַשׂ אֱלֹהִים אֶת־הָרָקִיעַ
וַיַּבְדֵּל בֵּין הַמַּיִם אֲשֶׁר מִתַּחַת לָרָקִיעַ וּבֵין הַמַּיִם
אֲשֶׁר מֵעַל לָרָקִיעַ וַיְהִי־כֵן׃ ח וַיִּקְרָא אֱלֹהִים
לָרָקִיעַ שָׁמָיִם וַיְהִי־עֶרֶב וַיְהִי־בֹקֶר יוֹם שֵׁנִי׃ פ
ט וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים יִקָּווּ הַמַּיִם מִתַּחַת הַשָּׁמַיִם
אֶל־מָקוֹם אֶחָד וְתֵרָאֶה הַיַּבָּשָׁה וַיְהִי־כֵן׃ י וַיִּקְרָא
אֱלֹהִים | לַיַּבָּשָׁה אֶרֶץ וּלְמִקְוֵה הַמַּיִם קָרָא יַמִּים
וַיַּרְא אֱלֹהִים כִּי־טוֹב׃ יא וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים תַּדְשֵׁא

אונקלוס

מַפְרִישׁ בֵּין מַיָּא לְמַיָּא׃ (ז) וַעֲבַד יְיָ
יַת רְקִיעָא וְאַפְרֵישׁ בֵּין מַיָּא דִּי מִלְּרַע
לִרְקִיעָא וּבֵין מַיָּא דְּמֵיעַל לִרְקִיעָא
וַהֲוָה כֵן׃ (ח) וּקְרָא יְיָ לִרְקִיעָא שְׁמַיָּא
וַהֲוָה רְמַשׁ וַהֲוָה צְפַר יוֹם תִּנְיָן׃
(ט) וַאֲמַר יְיָ יִתְכַּנְּשׁוּן מַיָּא מִתְּחוֹת
שְׁמַיָּא לְאַתְרָא חָד וְתִתְחֲזֵי יַבֶּשְׁתָּא
וַהֲוָה כֵן׃ (י) וּקְרָא יְיָ לְיַבֶּשְׁתָּא אַרְעָא
וּלְבֵית כְּנִישַׁת מַיָּא קְרָא יַמְמֵי וַחֲזָא
יְיָ אֲרֵי טָב׃ (יא) וַאֲמַר יְיָ תַּדְאֵית

ז. יתכנסו. ח. ולמקום כינוס.

רש"י

(ז) **ויעש אלהים את הרקיע** - תקנו על עמדו והיא עשייתו, כמו וְעָשָׂתָה אֶת נִפְלְיָיכָ (דברים כא יג): **מעל לרקיע** - על הרקיע לא נאמר אלא מעל לרקיע, לפי שהן תלויין באויר[א]. ומפני מה לא נאמר כי טוב ביום שני, לפי שלא היה נגמר מלאכת המים עד יום שלישי, והרי התחיל בה בשני, ודבר שלא נגמר אינו במלואו ובטובו, ובשלישי שנגמרה מלאכת המים והתחיל וגמר מלאכה אחרת כפל בו כי טוב שני פעמים (פסוקים י יב), אחת לגמר מלאכת השני ואחת לגמר מלאכת היום[ב]:

(ח) **ויקרא אלהים לרקיע שמים** - שא מים, שס מים, אש ומים, שערבן זה בזה ועשה מהם שמים[ג]:

(ט) **יקוו המים** - שטוחין היו על פני כל הארץ, והקווס באוקינוס הוא היס הגדול שבכל הימים[ד]:

(י) **קרא ימים** - והלא יס אחד הוא, אלא אינו דומה טעם דג העולה מן היס בעכו לדג העולה מן היס באספמיא[טו]: (יא) **תדשא הארץ דשא עשב** - לא דשא לשון עשב ולא עשב לשון דשא, ולא היה לשון המקרא לומר תעשיב הארץ, שמיני דשאין מחולקין, כל אחד לעצמו נקרא עשב פלוני, ואין לשון למדבר לומר דשא פלוני, שלשון דשא הוא לבישת הארץ כשהיא מתמלאת בדשאים: **תדשא הארץ** - תתמלא ותתכסה לבוש עשבים, בלשון לע"ז נקרא דשא ארבריי"ן כולן

מקורי רש"י

ביניים ובנתיים. א"ר תנחומא, אנא אמרי טעמא: אילו נאמר ויעש אלהים את הרקיע, ויבדל בין המים אשר על הרקיע, הייתי אומר על גופו של רקיע המים נתונים. וכשהוא אומר ובין המים אשר מעל לרקיע, הרי המים העליונים תלוים במאמר. אמר רבי אחא, כהדין קנדילא ופירותיהם, אלו מי גשמים. **יא.** עי' הערה הקודמת, ועי' מדרש תהילים מזמור יט: אמר רבי פנחס הכהן בר חמא, ומקרא מלא הוא, ויעש אלהים את הרקיע, ויבדל בין המים אשר מתחת לרקיע ובין המים אשר מעל לרקיע (בראשית א ז). אינו אומר אלא אשר מעל לרקיע, שמים העליונים תלויים באויר. **יב.** עי' בראשית רבה (פרשה ד סי' ו): למה אין כתיב בשני כי טוב, רבי יוחנן תני לה בשם רבי יוסי ב"ר חלפתא, שבו נבראת גיהנם. שנא' (ישעיה ל) כי ערוך מאתמול תפתה יום שיש בו אתמול ואין בו שלשום. רבי חנינא אומר, שבו נבראת מחלוקת, שנאמר ויהי מבדיל בין מים למים. א"ר טביומי אם מחלוקת שהיא לתקונו של עולם ולישובו, אין בה כי טוב, מחלוקת שהיא לערבובו על אחת כמה וכמה. א"ר שמואל, לפי שלא נגמרה מלאכת המים, לפיכך כתוב בשלישי כי טוב שני פעמים, אחד למלאכת המים וא' למלאכתו של יום. שאלה מטרונה אחת את רבי יוסי. אמרה לו, למה אין כתיב בשני כי טוב, אמר לה אעפ"כ חזר וכללו כולו בסוף, שנאמר וירא אלהים את כל אשר עשה והנה טוב מאד. **יג.** עי' שם (סי' ז): ויקרא אלהים לרקיע שמים רב אמר, אש ומים, רבי אבא בר כהנא אמר משום רב, נטל הקב"ה אש ומים ופתכן זה בזה, ומהן נעשו שמים. ד"א, שמים כתיב שהן שמים, מעשיהן של בריות: אם זכו, והגידו שמים צדקו, ואם לאו, יגלו שמים עונו. ד"א, שמים, שהבריות משתוממים עליהן, לאמר של מה הן, של אש הן, של מים הן, אתמהא. **יד.** עי' שם (פרשה ה סי' ב): אל מקום אחד, רבי יודן בשם רבי לוי ורבי ברכיה בשם רבי יודן ב"ר שמעון אומר, כל העולם כלו מים במים, ואתה אומר אל מקום אחד, אתמהא. משל לעשר נודות נפוחות מונחות בטרקלין. נצרך המלך למקומן, מה הוא עושה להן, מתירן ומוציא את רוחן ומסלקן בזוית אחד. כך דרך הקב"ה על מי בראשית, וסילקן בים אוקיינוס. הה"ד הן יעצור במים ויבשו וגו' (איוב יב) ודורך על במתי ים (שם ט). **טו.** עי' ספרי דברים (עקב פיסקא לט): רבי יוסי בן המשולם אומר, מנין אתה אומר שכשם שנותן מטעמים בארץ כך נותן מטעמים בים, תלמוד לומר (בראשית א י) ולמקוה המים קרא ימים, והלא ים אחד הוא, שנאמר (שם א ט) יקוו המים מתחת השמים אל מקום אחד. מה תלמוד לומר ולמקוה המים קרא ימים, מגיד שלא שוה טעם דג העולה מעכו לטעם דג העולה מצידון ולא העולה מצידון לעולה מפמייס.

הָאָרֶץ דֶּשֶׁא עֵשֶׂב מַזְרִיעַ זָרַע זֶרַע עֵץ פְּרִי עֹשֶׂה פְּרִי
לְמִינוֹ אֲשֶׁר זַרְעוֹ־בוֹ עַל־הָאָרֶץ וַיְהִי־כֵן: יב וַתּוֹצֵא
הָאָרֶץ דֶּשֶׁא עֵשֶׂב מַזְרִיעַ זָרַע לְמִינֵהוּ וְעֵץ
עֹשֶׂה־פְרִי אֲשֶׁר זַרְעוֹ־בוֹ לְמִינֵהוּ וַיַּרְא אֱלֹהִים
כִּי־טוֹב: יג וַיְהִי־עֶרֶב וַיְהִי־בֹקֶר יוֹם שְׁלִישִׁי: פ
יד וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים יְהִי מְאֹרֹת בִּרְקִיעַ הַשָּׁמַיִם
לְהַבְדִּיל בֵּין הַיּוֹם וּבֵין הַלָּיְלָה וְהָיוּ לְאֹתֹת

אונקלוס

אַרְעָא דִּיתְאָה עִשְׂבָּא דְּבַר זַרְעֵיהּ
מִזְדְּרַע אִילַן פֵּרִין עָבֵד פֵּרִין לִזְנֵיהּ
דְּבַר זַרְעֵיהּ בֵּיהּ עַל אַרְעָא וַהֲוָה
כֵן: (יב) וְאַפִּיקַת אַרְעָא דִּיתְאָה
עִשְׂבָּא דְּבַר זַרְעֵיהּ מִזְדְּרַע לִזְנוֹהִי
וְאִילַן עָבֵד פֵּרִין דְּבַר זַרְעֵיהּ
בֵּיהּ לִזְנוֹהִי וַחֲזָא יְיָ אֲרֵי טָב:
(יג) וַהֲוָה רְמַשׁ וַהֲוָה צְפַר יוֹם
תְּלִיתָאִי: (יד) וַאֲמַר יְיָ יְהוֹן נְהוֹרִין
בִּרְקִיעָא דִּשְׁמַיָּא לְאַפְרָשָׁא בֵּין
יְמָמָא וּבֵין לֵילְיָא וִיהוֹן לְאָתִין

רש"י

בערבוביא, וכל שורש לעצמו נקרא עשב: מזריע זרע - שיגדל בו זרעו לזרוע ממנו במקום אחר: עץ פרי - שיהא טעם העץ כטעם הפרי. והיא לא עשתה כן, אלא ותוצא הארץ [וגו'] וְעֵץ עוֹשֶׂה פְּרִי (פסוק יב) ולא העץ פרי, לפיכך כשנתקלל אדם על עונו נפקדה גם היא על עונה ונתקללה[טז]: אשר זרעו בו - הן גרעיני כל פרי, שמהן האילן לומח כשנוטעין אותן[יז]: (יב) ותוצא הארץ וגו' - אע"פ שלא נאמר למינהו בדשאים בציוויהן, שמעו שנטטוו האילנות על כך ונשאו ק"ו בעצמן, כמפורש באגדה בשחיטת חולין (ס ע"ח)[יח]: (יד) יהי מארת וגו' - מיום ראשון נברא וברביעי נוה עליהם להתלות ברקיע (חגיגה יב ע"ח), וכן כל תולדות שמים וארץ נבראו ביום ראשון וכל אחד ואחד נקבע ביום שנגזר עליו, הוא שכתוב (פסוק ח) אֶת הַשָּׁמַיִם לרבות תולדותיהם וְאֶת הָאָרֶץ לרבות תולדותיה[יט]: יהי מארת - חסר וי"ו כתיב, על שהוא יום מארה ליפול אסכרה בתינוקות, הוא ששנינו ברביעי היו מתענים על אסכרה שלא תפול בתינוקות[כ]: להבדיל בין היום ובין הלילה - משנגנז האור הראשון, אבל בשבעת (נ"ח בשלשת) ימי בראשית שמשו האור והחשך הראשונים (שמיהם) יחד בין ביום בין בלילה[כא]: והיו לאתת - כשהמאורות לוקין סימן רע הוא לעולם, שנאמר וּמֵאֹתוֹת הַשָּׁמַיִם אַל תֵּחָתּוּ (ירמיה י ב), בעשותכם רצון הקב"ה אין אתם צריכין לדאוג מן הפורענות[כב]:

מקורי רש"י

טז. עי' ירושלמי כלאים (פרק א הלכה ז): אם כן למה נתקללה הארץ, ר' יודן בר שלום אמר, על ידי שעברה על גזרותיו של הקב"ה: תדשא הארץ דשא עשב מזריע זרע, והיא לא עשת, אלא ותוצא הארץ דשא עשב מזריע זרע למינהו. רבי פינחס אמר שמחה בציוויה והוסיפה אילני סרק. על דעתיה דרבי יודן בר שלום יפה נתקללה הארץ. **ועי'** בראשית רבה (פרשה ה סי' ט): ויאמר אלהים תדשא הארץ. תני בשם ר' נתן, ג' נכנסו לדין, וד' יצאו מחוייבין. ואלו הן: אדם וחוה ונחש נכנסו לדין, ונתקללה הארץ עמהן. שנאמר (בראשית ג) ארורה האדמה בעבורך, שתהא מעלה לך דברים ארורים כגון יתושים וזבובין ופרעושין. א"ר יצחק מגדלאה, אף הן יש בהן הנאה, ולמה נתקללה, ר"י עי' בראשית רבה (שמעון) [שלום] ור"פ ר"י בר' (שמעון) [שלום] אמר, שעברה על הצווי, שכך אמר לה הקב"ה, תדשא הארץ דשא וגו' מה הפרי נאכל אף העץ נאכל, והיא לא עשתה כן, אלא ותוצא הארץ דשא וגו'. הפרי נאכל והעץ אינו נאכל. ר"פ אמר, אף הוסיפה על הצווי, סמכה לעשות רצון בוראה, עץ עושה פרי, אפי' אילני סרק עשו פירות. על דעתיה דר' יהודה ב"ר שמעון ניחא, אלא על דעתיה דר' פנחס למה נתקללה, אלא כאינש דאמר יהון לייטין ביזייא דהדין מניק (תרגום: כאדם שאומר לחבירו, ארורים השדים שהניקוהו). **יז.** עי' פרקי דרבי אליעזר (פרק ד): ופתח פתח בגן עדן שממנה נטעו על פני כל הארץ כל מין עץ אילן עושין פרי למינו, וכל מין עשב ודשא מהן, ובהן זרעו. שנ' אשר זרעו בו על הארץ. **יח.** ז"ל: בשעה שאמר הקב"ה למינהו באילנות, נשאו דשאים קל וחומר בעצמן, אם רצונו של הקב"ה בערבוביא, למה אמר למינהו באילנות, ועוד ק"ו, ומה אילנות שאין דרכן לצאת בערבוביא אמר הקב"ה למינהו, אנו עאכ"ו, מיד כל אחד ואחד יצא למינו. פתח שר העולם ואמר יהי כבוד ה' לעולם ישמח ה' במעשיו. **יט.** עי' בראשית רבה (פרשה א סי' יד): את השמים, לרבות חמה ולבנה ומזלות. ואת הארץ, לרבות אילנות ודשאין וגן עדן. **כ.** עי' מסכת סופרים (פרק יז): ברביעי על התינוקות שלא תעלה בהן אסכרה (וימותו). דכתיב (שם) ויאמר אלהים יהי מאורות, מארת. **ועי'** ירושלמי תענית (פ"ד ה"ג) ויאמר אלהים יהי רקיע בתוך המים. בשלישי היו מתענין על יוצאי דרכים: ויאמר אלהים יקוו המים מתחת השמים. ברביעי היו מתענין על התינוקות שלא תעלה אסכרה לתוך פיהם: ויאמר אלהים יהי מאורות, מארת כתיב. בחמישי היו מתענין על המעוברות שלא יפילו ועל המיניקות שלא ימותו בניהן: ויאמר אלהים ישרצו המים שרץ נפש חיה. תני, לא היו מתענין לא בערב שבת ולא במוצאי שבת. **כא.** עי' בראשית רבה (פרשה יא סי' ב): ר"ש בר יהודה איש כפר עכו אומר משום ר' שמעון אף על פי שנתקללו המאורות מערב שבת, אבל לא לקו עד מוצאי שבת. **כב.** עי' סוכה (כט ע"א): תנו רבנן בזמן שהחמה לוקה סימן רע לכל העולם כולו. משל למה הדבר דומה, למלך בשר

אונקלוס

וּלְזִמְנִין וּלְמִימְנֵי בְהוֹן יוֹמִין וּשְׁנִין: (טו) וִיהוֹן לִנְהוֹרִין בִּרְקִיעָא דִּשְׁמַיָּא לְאַנְהָרָא עַל אַרְעָא וַהֲוָה כֵן: (טז) וַעֲבַד יְיָ יַת תְּרֵין נְהוֹרַיָּא רַבְרְבַיָּא יַת נְהוֹרָא רַבָּא לְמִשְׁלַט בִּיׄמָמָא וְיַת נְהוֹרָא זְעֵירָא לְמִשְׁלַט בְּלֵילְיָא וְיַת כּוֹכְבַיָּא: (יז) וְיַהַב יַתְהוֹן יְיָ בִּרְקִיעָא דִּשְׁמַיָּא לְאַנְהָרָא עַל אַרְעָא: (יח) וּלְמִשְׁלַט בִּיׄמָמָא וּבְלֵילְיָא וּלְאַפְרָשָׁא בֵּין נְהוֹרָא וּבֵין חֲשׁוֹכָא וַחֲזָא יְיָ אֲרֵי טָב: (יט) וַהֲוָה רְמַשׁ וַהֲוָה צְפַר יוֹם רְבִיעָאי: (כ) וַאֲמַר יְיָ יִרְחַשׁוּן מַיָּא רְחִישׁ נַפְשָׁא חַיְתָא וְעוֹפָא יִפְרַח עַל אַרְעָא עַל אַפֵּי רְקִיעַ דִּשְׁמַיָּא: (כא) וּבְרָא יְיָ יַת תַּנִּינַיָּא

ט. ולמנות על ידיהם. י. לשלוט.

וּלְמוֹעֲדִים וּלְיָמִים וְשָׁנִים: טו וְהָיוּ לִמְאוֹרֹת
בִּרְקִיעַ הַשָּׁמַיִם לְהָאִיר עַל־הָאָרֶץ וַיְהִי־כֵן:
טז וַיַּעַשׂ אֱלֹהִים אֶת־שְׁנֵי הַמְּאֹרֹת הַגְּדֹלִים אֶת־
הַמָּאוֹר הַגָּדֹל לְמֶמְשֶׁלֶת הַיּוֹם וְאֶת־הַמָּאוֹר הַקָּטֹן
לְמֶמְשֶׁלֶת הַלַּיְלָה וְאֵת הַכּוֹכָבִים: יז וַיִּתֵּן אֹתָם
אֱלֹהִים בִּרְקִיעַ הַשָּׁמַיִם לְהָאִיר עַל־הָאָרֶץ:
יח וְלִמְשֹׁל בַּיּוֹם וּבַלַּיְלָה וְלְהַבְדִּיל בֵּין הָאוֹר וּבֵין
הַחֹשֶׁךְ וַיַּרְא אֱלֹהִים כִּי־טוֹב: יט וַיְהִי־עֶרֶב וַיְהִי־
בֹקֶר יוֹם רְבִיעִי: פ כ וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים יִשְׁרְצוּ הַמַּיִם
שֶׁרֶץ נֶפֶשׁ חַיָּה וְעוֹף יְעוֹפֵף עַל־הָאָרֶץ עַל־פְּנֵי
רְקִיעַ הַשָּׁמָיִם: כא וַיִּבְרָא אֱלֹהִים אֶת־הַתַּנִּינִם

רש"י

ולמועדים - על שם העתיד, שעתידים ישראל להלטוות על המועדות והם נמנים למולד הלבנה[כג]: **ולימים** - שמוש החמה חלי יום ושמוש הלבנה חציו הרי יום שלם: **ושנים** - לסוף שס"ה ימים (ס"ל ורביע יום) יגמרו מהלכן בי"ב מזלות המשרתים אותם והיא שנה (ס"ל והוא שס"ה יום ורביע יום), וחוזרים ומתחילים פעם שניה לסבב בגלגל כמהלכן הראשון[כד]: (טו) **והיו למאורת** - עוד זאת ישמשו שיאירו לעולם[כה]: (טז) **המארת הגדולים** - שיש נברא, ונתמעטה הלבנה על שקטרגה ואמרה אי אפשר לשני מלכים שישתמשו בכתר אחד[כו]: **ואת הכוכבים** - על ידי שמיעט את הלבנה הרבה נבאיה להפיס דעתה[כז]: (כ) **נפש חיה** - שיהא בה חיות: **שרץ** - כל דבר חי שאינו גבוה מן הארץ קרוי שרץ. **בעוף**, כגון זבובים. **בשקצים**, כגון נמלים וחיפושים ותולעים. **ובבריות**, כגון חולד ועכבר וחומט וכיוצא בהם וכל הדגים: (כא) **התנינם** - דגים גדולים שבים. **ובדברי** אגדה הוא לויתן ובן זוגו, שברא זכר ונקבה והרג את הנקבה

מקורי רש"י

ודם שעשה סעודה לעבדיו והניח פנס לפניהם. כעס עליהם ואמר לעבדו, טול פנס מפניהם והושיבם בחושך. תניא, רבי מאיר אומר, כל זמן שמאורות לוקין סימן רע לשונאיהם של ישראל וכו'. תנו רבנן, בזמן שהחמה לוקה, סימן רע לעובדי כוכבים. לבנה לוקה, סימן רע לשונאיהם של ישראל, מפני שישראל מונין ללבנה, ועובדי כוכבים לחמה. לוקה במזרח, סימן רע ליושבי מזרח. במערב, סימן רע ליושבי מערב. באמצע הרקיע, סימן רע לכל העולם כולו וכו', ובזמן שישראל עושין רצונו של מקום אין מתיראין מכל אלו. שנאמר כה אמר ה' אל דרך הגויים אל תלמדו ומאותות השמים אל תחתו. כי יחתו הגויים, מהמה עובדי כוכבים יחתו, ואין ישראל יחתו. **כג.** עי' בראשית רבה (פרשה ו סי' א): ויאמר אלהים יהי מאורות, ר' יוחנן פתח עשה ירח למועדים (תהלים קד), אמר רבי יוחנן, לא נברא להאיר אלא גלגל חמה בלבד, אם כן למה נבראת לבנה, למועדים כדי לחדש בחשבונה ראשי חדשים ושנים וכו'. נבראו להאיר שנאמר והיו למאורות ויתן אותם אלהים ברקיע השמים, והיו לאותות אלו שבתות, ולמועדים אלו שלש רגלים, ולימים אלו ראשי חדשים, ולשנים זה קדוש שנים. **כד.** עי' שם: שים ולשנים זה קדוש שנים. ועי' פסיקתא רבתי (פרשה טו) ושנים (שם) אלו ראשי השנים. **כה.** עי' שם: רבי ברכיה בשם רבי סימון אמר, שניהם נבראו להאיר, שנאמר והיו למאורות. **כו.** עי' חולין (ס ע"ב): רבי שמעון בן פזי רמי, כתיב ויעש אלהים את שני המאורות הגדולים, וכתיב את המאור הגדול ואת המאור הקטן. אמרה ירח לפני הקב"ה, רבש"ע, אפשר לשני מלכים שישתמשו בכתר אחד, אמר לה, לכי ומעטי את עצמך. **כז.** עי' בראשית רבה (פרשה ו סי' ד) ואת הכוכבים, א"ר אחא, משל למלך שהיו לו שני אפוטרופין, אחד שולט בעיר ואחד שולט במדינה. אמר המלך, הואיל ומיעט עצמו זה להיות שולט בעיר, גוזר אני עליו בשעה שהוא יוצא תהא כל אוכלוסא יוצאה עמו, ובשעה שיהא נכנס תהא בולי ודימוס (פי' חיילות) נכנסת עמו. כך אמר הקב"ה, הואיל והלבנה הזו מיעטה עצמה להיות שולטת בלילה, גוזר אני עליה בשעה שהיא יוצאת שיהו הכוכבים יוצאין עמה. בשעה שהיא נכנסת יהו הכוכבים נכנסים עמה.

הַגְּדֹלִים וְאֵת כָּל־נֶפֶשׁ הַחַיָּה | הָרֹמֶשֶׂת
אֲשֶׁר שָׁרְצוּ הַמַּיִם לְמִינֵהֶם וְאֵת כָּל־עוֹף כָּנָף
לְמִינֵהוּ וַיַּרְא אֱלֹהִים כִּי־טוֹב: כב וַיְבָרֶךְ אֹתָם
אֱלֹהִים לֵאמֹר פְּרוּ וּרְבוּ וּמִלְאוּ אֶת־הַמַּיִם
בַּיַּמִּים וְהָעוֹף יִרֶב בָּאָרֶץ: כג וַיְהִי־עֶרֶב וַיְהִי־
בֹקֶר יוֹם חֲמִישִׁי: פ כד וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים תּוֹצֵא
הָאָרֶץ נֶפֶשׁ חַיָּה לְמִינָהּ בְּהֵמָה וָרֶמֶשׂ וְחַיְתוֹ־
אֶרֶץ לְמִינָהּ וַיְהִי־כֵן: כה וַיַּעַשׂ אֱלֹהִים אֶת־חַיַּת
הָאָרֶץ לְמִינָהּ וְאֶת־הַבְּהֵמָה לְמִינָהּ וְאֵת כָּל־
רֶמֶשׂ הָאֲדָמָה לְמִינֵהוּ וַיַּרְא אֱלֹהִים כִּי־טוֹב: כו וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים נַעֲשֶׂה אָדָם

אונקלוס

רַבְרְבַיָּא וְיַת כָּל נַפְשָׁא חַיְתָא דְּרַחֲשָׁא דִּי אַרְחִישׁוּ מַיָּא לְזִנֵיהוֹן וְיַת כָּל עוֹפָא דְּפָרַח[א] לְזִנוֹהִי וַחֲזָא יְיָ אֲרֵי טָב: (כב) וּבְרִיךְ יַתְהוֹן יְיָ לְמֵימָר פּוּשׁוּ וּסְגוּ וּמְלוּ יַת מַיָּא בְּיַמְמַיָּא וְעוֹפָא יִסְגֵּי בְּאַרְעָא: (כג) וַהֲוָה רְמַשׁ וַהֲוָה צְפַר יוֹם חֲמִישָׁאי: (כד) וַאֲמַר יְיָ תַּפֵּיק אַרְעָא נַפְשָׁא חַיְתָא לְזִנָהּ בְּעִיר וּרְחֵישׁ וְחֵוַת אַרְעָא לְזִנָהּ וַהֲוָה כֵן: (כה) וַעֲבַד יְיָ יַת חֵוַת אַרְעָא לְזִנָהּ וְיַת בְּעִירָא לְזִנָהּ וְיַת כָּל רִיחֲשָׁא דְאַרְעָא לְזִנוֹהִי וַחֲזָא יְיָ אֲרֵי טָב: (כו) וַאֲמַר יְיָ נַעֲבֵיד אֱנָשָׁא

יא. שמעופף.

רש"י

ומלחה לצדיקים לעתיד לבא, שאם יפרו וירבו לא יתקיים העולם בפניהם, התניינם כתיב[כח]: **נפש חיה** - נפש שיש בה חיות: (כב) **ויברך אותם** - לפי שמחסרים אותם ולדין מהם ואוכלין אותם הוצרכו לברכה, ואף החיות הוצרכו לברכה[כט], אלא מפני הנחש שעתיד לקללה לכך לא ברכן שלא יהיה הוא בכלל: **פרו** - לשון פרי, כלומר עשו פירות: **ורבו** - אם לא אמר אלא פרו היה אחד מוליד אחד ולא יותר, ובא ורבו שאחד מוליד הרבה: (כד) **תוצא הארץ** - הוא שפירשתי (פסוק יד) שהכל נברא מיום ראשון, ולא הוצרכו אלא להוציאם: **נפש חיה** - שיש בה חיות: **ורמש** - הם שרצים, שהם נמוכים ורומשים על הארץ וגראים כאילו נגררים שאין הלוכן ניכר. כל לשון רמש ושרץ בלשונו קונמודרי"ש: (כה) **ויעש** - תקנם בצביונם בתיקונן ובקומתן[ל]: (כו) **נעשה אדם** - ענותנותו של הקב"ה למדנו מכאן, לפי שהאדם הוא בדמות המלאכים ויתקנאו בו, לפיכך נמלך בהם. וכשהוא דן את המלכים הוא נמלך בפמליא שלו[לא], שכן מצינו באחאב שאמר לו מיכה רָאִיתִי אֶת ה' יֹשֵׁב עַל כִּסְאוֹ וְכָל צְבָא הַשָּׁמַיִם עֹמֵד עָלָיו מִימִינוֹ וּמִשְּׂמֹאלוֹ (מלכים ג' כב יט), וכי יש ימין ושמאל לפניו, אלא אלו מיימינים לזכות ואלו משמאילים לחובה. וכן בְּגְזֵרַת עִירִין פִּתְגָּמָא וּמֵאֲמַר קַדִּישִׁין שְׁאֵלָתָא (דניאל ד יד). אף כאן בפמליא שלו נטל רשות, אמר להם יש בעליונים כדמותי, אם אין כדמותי בתחתונים הרי יש קנאה במעשה בראשית: **נעשה אדם** - אף על פי שלא סייעוהו ביצירתו ויש

מקורי רש"י

כח. עי' בבא בתרא (עד ע"ב): ויברא אלהים את התנינים הגדולים, הכא תרגימו ארזילי דימא. ר' יוחנן אמר, זה לויתן נחש בריח ולויתן נחש עקלתון, שנאמר ביום ההוא יפקוד ה' בחרבו הקשה וגו'. אמר רב יהודה אמר רב, כל מה שברא הקב"ה בעולמו זכר ונקבה בראם, אף לויתן נחש בריח ולויתן נחש עקלתון זכר ונקבה בראם, ואלמלי נזקקין זה לזה מחריבין כל העולם כולו. מה עשה הקב"ה, סירס את הזכר והרג הנקבה, ומלחה לצדיקים לעתיד לבא. שנאמר והרג את התנין אשר בים. **כט.** עי' פסיקתא רבתי (פרשה כג): ברכו ביציאת כל היום שיש בו חסרון, כתב בו ברכה ואינו חסר. בחמישי נבראו בו עופות ודגים ובני אדם צדין מהן ואוכלין אותן, לפיכך כתב בהן ברכה ואינן חסירים כלום. **ל.** עי' חולין (ס ע"א): אמר רבי יהושע בן לוי, כל מעשה בראשית בקומתן נבראו, בדעתן נבראו, בצביונם נבראו. שנאמר ויכולו השמים והארץ וכל צבאם, אל תקרי צבאם אלא צביונם. **לא.** עי' סנהדרין (לח ע"ב): כרסוון רמיו ועתיק יומין יתיב. הנך למה לי, כדרבי יוחנן, דאמר רבי יוחנן, אין הקדוש ברוך הוא עושה דבר אלא אם כן נמלך בפמליא של מעלה. שנאמר בגזירת עירין פתגמא ובמאמר קדישין שאילתא התינח כולהי עד די כרסוון רמיו. מאי איכא למימר, אחד לו ואחד לדוד. דתניא, אחד לו ואחד לדוד. ועי' בראשית רבה (פרשה ח סי' ח): ויאמר אלהים נעשה אדם בצלמנו כדמותנו אמר לפניו רבון העולם מה אתה נותן פתחון פה למינים, אתמהא, אמר לו כתוב והרוצה לטעות יטעה, אמר לו הקדוש ברוך הוא משה, האדם הזה שבראתי, לא גדולים וקטנים אני מעמיד ממנו שאם יבא הגדול ליטול רשות מן הקטן ממנו והוא אומר מה אני צריך ליטול רשות מן הקטן ממני והן אומרים לו למוד מבוראך שהוא ברא את העליונים ואת התחתונים, כיון שבא לבראת את האדם נמלך במלאכי השרת.

בְּצַלְמֵנוּ כִּדְמוּתֵנוּ וְיִרְדּוּ בִּדְגַת הַיָּם וּבְעוֹף
הַשָּׁמַיִם וּבַבְّהֵמָה וּבְכָל־הָאָרֶץ וּבְכָל־הָרֶמֶשׂ
הָרֹמֵשׂ עַל־הָאָרֶץ׃ כז וַיִּבְרָא אֱלֹהִים | אֶת־
הָאָדָם בְּצַלְמוֹ בְּצֶלֶם אֱלֹהִים בָּרָא אֹתוֹ זָכָר
וּנְקֵבָה בָּרָא אֹתָם׃ כח וַיְבָרֶךְ אֹתָם אֱלֹהִים

אונקלוס

בְּצַלְמָנָא כִּדְמוּתָנָא וְיִשְׁלְטוּן[יב] בְּנוּנֵי
יַמָּא וּבְעוֹפָא דִּשְׁמַיָּא וּבִבְעִירָא
וּבְכָל אַרְעָא וּבְכָל רְחֵשָׁא דְּרָחֵישׁ
עַל אַרְעָא׃ (כז) וּבְרָא יְיָ
יַת אָדָם בְּצַלְמֵיהּ בְּצַלְמָא דַיְיָ
בְּרָא יָתֵיהּ דְּכַר וְנוּקְבָא בְּרָא
יַתְהוֹן׃ (כח) וּבָרִיךְ יַתְהוֹן יְיָ

יב. וישלטו.

רש"י

מקום למיניס לרדות, לא נמנע הכתוב מלגמד דרך ארץ ומדת ענוה שיהא הגדול נמלך ונוטל רשות מן הקטן[לב]. ואם כתב אעשה אדם, לא למדנו שהיה מדבר עם בית דינו אלא עם עצמו. (ותשובת המיניס כתוב בגדו) [ותשובתו כתובה], ויברא את האדם ולא כתב ויברא[לג]: **בצלמנו** - בדפוס שלנו: כדמותנו - להבין ולהשכיל: **וירדו בדגת הים** - יש בלשון הזה לשון רידוי ולשון ירידה, זכה רודה בחיות ובבהמות, לא זכה נעשה ירוד לפניהם והחיה מושלת בו[לד]: (כז) **ויברא אלהים את האדם בצלמו** - בדפוס העשוי לו, שהכל נברא במאמר והוא נברא בידיס, שנאמר וַתָּשֶׁת עָלַי כַּפֶּכָה[לה] (תהלים קלט ה), נעשה בחותם כמטבע העשויה על ידי רושם שקורין קוני"ץ (ובכ"י קוי"ן והוא בל"א שטעמפעל). וכן הוא אומר (איוב לח יד) תִּתְהַפֵּךְ כְּחֹמֶר חוֹתָם[לו]: **בצלם אלהים ברא אותו** - פירש לך שאותו בלס המתוקן לו בלס דיוקן יולרו הוא: **זכר ונקבה ברא אתם** - ולהלן הוא אומר וַיִּקַּח מֵצַלְעֹתָיו וגו' (ב כא), מדרש אגדה שנבראו שני פרצופים בריאה ראשונה ואחר כך חלקו[לז]. ופשוטו של מקרא, כאן הודיעך שנברא שניהם בששי ולא פירש לך כילד ברייתן, ופירש לך במקום אחר (להלן ב ז): (כח) **וכבשה** - חסר וי"ו, ללמדך שהזכר כובש את הנקבה שלא תהא יצאנית. ועוד, ללמדך שהאיש שדרכו לכבוש מצווה על פריה ורביה ולא האשה[לח]: (כט-ל) **לכם יהיה לאכלה ולכל חית הארץ** - השוה להם

מקורי רש"י

לב. עי' שם: רבי שמואל בר נחמן בשם רבי יונתן אמר, בשעה שהיה משה כותב את התורה היה כותב מעשה כל יום ויום. כיון שהגיע לפסוק הזה שנאמר ויאמר אלהים נעשה אדם בצלמנו כדמותנו, אמר לפניו, רבון העולם, מה אתה נותן פתחון פה למינים, אתמהא. אמר לו, כתוב, והרוצה לטעות יטעה. אמר לו הקב"ה, משה, האדם הזה שבראתי, לא גדולים וקטנים אני מעמיד ממנו, שאם יבא הגדול ליטול רשות מן הקטן ממנו, והוא אומר מה, אני צריך ליטול רשות מן הקטן ממני, והן אומרים לו למוד מבוראך, שהוא ברא את העליונים ואת התחתונים. כיון שבא לבראת את האדם, נמלך במלאכי השרת. א"ר לוי, לית הכא מלכו אלא משל, למלך שהיה מטייל בפתח פלטין שלו, וראה בלורין א' מושלכת. אמר מה נעשה בה, מהן אומרים דימוסיות, ומהן אומרים פריבטאות. אמר המלך, אינדרטין אני עושה אותה, מי מעכב. **לג.** עי' שם (סי' ט): שאלו המינים את רבי שמלאי, כמה אלהות בראו את העולם. אמר להם, אני ואתם נשאל לימים הראשונים. הה"ד (דברים ד) כי שאל נא לימים ראשונים למן היום אשר ברא אלהים אדם. אשר בראו אין כתיב כאן, אלא אשר ברא. חזרו ושאלו אותו, אמרו לו מה הוא דין דכתיב בראשית ברא אלהים, אמר להם בראו אלהים אין כתיב כאן אלא ברא אלהים. אמר רבי שמלאי, בכל מקום שאתה מוצא פתחון פה למינין אתה מוצא תשובה בצדה. חזרו ושאלו אותו. אמרו לו, מה הוא דין דכתיב נעשה אדם בצלמנו כדמותנו, אמר להון קראון מה דבתריה, ויבראו אלהים את האדם, בצלמיהם לא נאמר, אלא ויברא אלהים את האדם בצלמו. וכיון שיצאו, אמרו לו תלמידיו, רבי, לאלו דחית בקנה. לנו מה את משיב, אמר להם, לשעבר אדם נברא מן האדמה, חוה נבראת מן האדם. מכאן ואילך, בצלמנו כדמותנו, לא איש בלא אשה, ולא אשה בלא איש, ולא שניהם בלא שכינה. **לד.** עי' שם (סי' יב): ורדו בדגת הים, אמר רבי חנינא אם זכה רדו, ואם לאו ירדו. אמר רבי יעקב דכפר חנין, את שהוא בצלמנו כדמותנו ורדו, את שאינו בצלמנו כדמותנו ירדו. רבי יעקב דמן כפר חנן אמר, יבא צלמנו ודמותנו וירדה לשאינו דומה לצלמנו, כדמותנו ויברך אותם אלהים. **לה.** אלפא ביתא דרבי עקיבא (נמצא באוצר המדרשים): ומנין שאדם הראשון נברא בכפו של מקום, שנאמר וייצר ה' אלקים את האדם, ונאמר ותשת עלי כפיך (תהלים קלט). **וכן** עי' אבות דרבי נתן (פרק א): ותשת עלי כפך, כיון שסרח, נטל לו הקדוש ברוך הוא אחת מהן. מכאן לאדם ולמקדש כשנבראו, בשתי ידיו נבראו. מניין לאדם שנברא בשתי ידיו, שנאמר ידיך עשוני ויכוננוני (שם קי"ט ע"ג). מניין למקדש שנברא בשתי ידיו, שנאמר מקדש אדני כוננו ידיך (שמות ט"ו י"ז) וכו'. **לו.** עי' תוספתא סנהדרין (פ"ח מ"ג): למה נברא יחידי, להגיד גדולתו של מלך מלכי המלכים ברוך הוא, שבחותם אחד ברא כל העולם כולו, ומחותם אחד יצאו חותמות הרבה. שנ' תתהפך כחומר חותם ויתיצבו כמו לבוש. **לז.** עי' ברכות (סא ע"א): אמר רבי ירמיה בן אלעזר, דו פרצופין ברא הקדוש ברוך הוא באדם הראשון, שנאמר אחור וקדם צרתני. ויבן ה' אלהים את הצלע, רב ושמואל: חד אמר פרצוף, וחד אמר זנב. בשלמא למאן דאמר פרצוף, היינו דכתיב אחור וקדם צרתני. אלא למאן דאמר זנב, מאי אחור וקדם צרתני, כדרבי אמי, דאמר רבי אמי, אחור למעשה בראשית וקדם לפורענות. **לח.** עי' בראשית רבה (פרשה ח סי' יב): ר' אלעזר בשם רבי יוסי בן זמרה, וכבשוה, וכבשה כתיב, האיש מצווה על פריה ורביה אבל לא

וַיֹּאמֶר לָהֶם אֱלֹהִים פְּרוּ וּרְבוּ וּמִלְאוּ אֶת־הָאָרֶץ
וְכִבְשֻׁהָ וּרְדוּ בִּדְגַת הַיָּם וּבְעוֹף הַשָּׁמַיִם וּבְכָל־
חַיָּה הָרֹמֶשֶׂת עַל־הָאָרֶץ: כט וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים הִנֵּה
נָתַתִּי לָכֶם אֶת־כָּל־עֵשֶׂב | זֹרֵעַ זֶרַע אֲשֶׁר עַל־
פְּנֵי כָל־הָאָרֶץ וְאֶת־כָּל־הָעֵץ אֲשֶׁר־בּוֹ פְרִי־עֵץ
זֹרֵעַ זָרַע לָכֶם יִהְיֶה לְאָכְלָה: ל וּלְכָל־חַיַּת הָאָרֶץ
וּלְכָל־עוֹף הַשָּׁמַיִם וּלְכֹל | רוֹמֵשׂ עַל־הָאָרֶץ אֲשֶׁר־
בּוֹ נֶפֶשׁ חַיָּה אֶת־כָּל־יֶרֶק עֵשֶׂב לְאָכְלָה וַיְהִי־
כֵן: לא וַיַּרְא אֱלֹהִים אֶת־כָּל־אֲשֶׁר עָשָׂה וְהִנֵּה־
טוֹב מְאֹד וַיְהִי־עֶרֶב וַיְהִי־בֹקֶר יוֹם הַשִּׁשִּׁי: פ
ב א וַיְכֻלּוּ הַשָּׁמַיִם וְהָאָרֶץ וְכָל־צְבָאָם: ב וַיְכַל
אֱלֹהִים בַּיּוֹם הַשְּׁבִיעִי מְלַאכְתּוֹ אֲשֶׁר עָשָׂה

אונקלוס

וַאֲמַר לְהוֹן יְיָ פּוּשׁוּ וּסְגוּ וּמְלוּ יַת
אַרְעָא וּתְקוּפוּ עֲלָהּ[יג] וּשְׁלוּטוּ[יד] בְּנוּנֵי
יַמָּא וּבְעוֹפָא דִּשְׁמַיָּא וּבְכָל חַיְתָא
דְּרָחִישָׁא עַל אַרְעָא: (כט) וַאֲמַר יְיָ הָא
יְהָבִית לְכוֹן יַת כָּל עִשְׂבָּא דְּבַר זַרְעֵיהּ
מִזְּדְרָע[טו] דְּעַל אַפֵּי כָל אַרְעָא וְיַת כָּל
אִילָנָא דְּבֵיהּ פֵּירֵי אִילָנָא דְּבַר זַרְעֵיהּ
מִזְּדְרָע[טז] לְכוֹן יְהוֹן לְמֵיכָל: (ל) וּלְכָל
חֵוַת אַרְעָא וּלְכָל עוֹפָא דִּשְׁמַיָּא וּלְכֹל
דְּרָחִישׁ עַל אַרְעָא דְּבֵיהּ נַפְשָׁא חַיְתָא
יַת כָּל יָרוֹק עִשְׂבָּא לְמֵיכָל וַהֲוָה כֵן:
(לא) וַחֲזָא יְיָ יַת כָּל דְּעָבַד וְהָא תַקִּין[יז]
לַחֲדָא וַהֲוָה רְמַשׁ וַהֲוָה צְפַר יוֹם
שְׁתִיתָאי: (א) וְאִשְׁתַּכְלָלוּ[א] שְׁמַיָּא
וְאַרְעָא וְכָל חֵילֵיהוֹן: (ב) וְשֵׁיצֵי יְיָ
בְּיוֹמָא שְׁבִיעָאָה עִבִידְתֵּיהּ דְּעָבַד

יג. והתגברו עליו. יד. ושלטו. טו. נזרע. טז. נזרע. יז. מתוקן. א. ונשלמו.

רש"י

הכתוב בהמות וחיות למאכל, ולא הרשה לאדם ולאשתו להמית בריה ולאכול בשר, אך כל ירק עשב יאכלו יחד כלם, וכשבאו בני נח התיר להן בשר, שנאמר (להלן ט ג) כָּל רֶמֶשׂ אֲשֶׁר הוּא חַי וגו' כירק עשב שהתרתי לאדם הראשון נתתי לכם את כל[לט]: (לא) **יום הששי** - הוסיף ה' בששי בגמר מעשה בראשית, לומר שהתנה עמהם על מנת שיקבלו עליהם ישראל חמשה חומשי תורה[מ]. דבר אחר, יום הששי שכלם תלוים ועומדים עד יום הששי, הוא ששי בסיון (ס"א שביום ו' בסיון שקבלו ישראל התורה נתחזקו כל יצירת בראשית ונחשב כאילו נברא העולם עתה וזהו יום הששי בה"א שאותו יום ו' בסיון) המוכן למתן תורה[מא]: **ב** (ב) **ויכל אלהים ביום השביעי** - ר' שמעון אומר בשר ודם שאינו יודע עתיו ורגעיו צריך להוסיף מחול על הקודש, אבל הקב"ה שיודע עתיו ורגעיו נכנס בו כחוט השערה ונראה כאלו כלה בו ביום[מב]. דבר אחר, מה היה העולם חסר מנוחה באת שבת באת מנוחה, כלתה ונגמרה המלאכה:

מקורי רש"י

האשה. ר' יוחנן בן ברוקה אומר, אחד האיש ואחד האשה, על שניהם הוא אומר ויברך אותם אלהים וגו'. וכבשוה, וכבשה כתיב, האיש כובש אשתו שלא תצא לשוק, שכל אשה שיוצאה לשוק סופה להכשל. מנא לן, מן דינה, שנאמר (בראשית לד) ותצא דינה, ולבסוף נכשלה. הה"ד (שם) וירא אותה שכם וגו'. **לט.** עי' סנהדרין (נט ע"ב): רבי יוסי בר אבין ואיתימא רבי יוסי בר חנינא, את בריתי הפר, לרבות בני קטורה. אמר רב יהודה אמר רב, אדם הראשון לא הותר לו בשר לאכילה, דכתיב לכם יהיה לאכלה, ולכל חית הארץ ולא חית הארץ לכם. וכשבאו בני נח התיר להם. שנאמר כירק עשב נתתי לכם את כל. **מ.** עי' שבת (פח ע"א): מאי דכתיב ויהי ערב ויהי בקר יום הששי, ה"א יתירה למה לי, מלמד שהתנה הקדוש ברוך הוא עם מעשה בראשית ואמר להם, אם ישראל מקבלים התורה אתם מתקיימין, ואם לאו אני מחזיר אתכם לתוהו ובוהו. **עי'** מדרש תנחומא (בראשית פרק א): יום רביעי, יום חמישי, יום הששי. ה"א יתירה למה, שהרי בכולן לא נאמר אלא יום אחד, יום שני, וכן לכולם, מלמד שהתנה הקב"ה עם מעשה בראשית ואמר להם, אם ישראל מקבלים התורה שיש בה ה' ספרים מוטב, ואם לאו אני מחזיר אתכם לתוהו ובוהו. וכן בני קרח אמרו נמוגים ארץ וכל יושביה אנכי תכנתי. **מא.** עי' מדרש חסרות ויתרות (בתי מדרשות חלק ב): הששי, אמר הקדוש ברוך הוא, אם אין ישראל מקבלים את התורה בששה בחדש, אני מחזיר אתכם לתוהו ובוהו. **מב.** עי' בראשית רבה (פרשה י סי' ט): רבי שאליה לרבי ישמעאל ב"ר יוסי. א"ל, שמעת מאביך מהו ויכל אלהים ביום השביעי, אתמהא, אלא כזה שהוא מכה בקורנוס על גבי הסדן. הגביהה מבעוד יום והורידה משתחשך, אר"ש בן יוחאי, בשר ודם שאינו יודע לא עתיו ולא רגעיו ולא שעותיו, הוא מוסיף מחול על הקודש. אבל הקב"ה, שהוא יודע רגעיו ועתיו ושעותיו, נכנס בו כחוט השערה.

אונקלוס

וְנַחַ בְּיוֹמָא שְׁבִיעָאָה מִכָּל עֲבִידְתֵּיהּ דְּעָבָד: (ג) וּבָרִיךְ יְיָ יַת יוֹמָא שְׁבִיעָאָה וְקַדִּישׁ יָתֵיהּ אֲרֵי בֵיהּ נַחַ מִכָּל עֲבִידְתֵּיהּ דִּי בְרָא יְיָ לְמֶעֱבַד: (ד) אִלֵּין תּוֹלְדַת שְׁמַיָּא וְאַרְעָא כַּד אִתְבְּרִיאוּ בְּיוֹמָא דְּעָבַד יְיָ אֱלֹהִים אַרְעָא וּשְׁמַיָּא: (ה) וְכֹל אִילָנֵי חַקְלָא עַד לָא הֲווֹ בְּאַרְעָא וְכָל עִשְׂבָּא דְחַקְלָא עַד לָא צְמָח אֲרֵי לָא אָחִית מִטְרָא יְיָ אֱלֹהִים

ב. ונח. ג. נח. ד. עצי. ה. הוריד.

וַיִּשְׁבֹּת בַּיּוֹם הַשְּׁבִיעִי מִכָּל־מְלַאכְתּוֹ אֲשֶׁר עָשָׂה:
ג וַיְבָרֶךְ אֱלֹהִים אֶת־יוֹם הַשְּׁבִיעִי וַיְקַדֵּשׁ אֹתוֹ כִּי
בוֹ שָׁבַת מִכָּל־מְלַאכְתּוֹ אֲשֶׁר־בָּרָא אֱלֹהִים
לַעֲשׂוֹת: פ שני ד אֵלֶּה תוֹלְדוֹת הַשָּׁמַיִם וְהָאָרֶץ
בְּהִבָּרְאָם בְּיוֹם עֲשׂוֹת יְהוָה אֱלֹהִים אֶרֶץ וְשָׁמָיִם:
ה וְכֹל | שִׂיחַ הַשָּׂדֶה טֶרֶם יִהְיֶה בָאָרֶץ וְכָל־עֵשֶׂב
הַשָּׂדֶה טֶרֶם יִצְמָח כִּי לֹא הִמְטִיר יְהוָה אֱלֹהִים

ה. זעירא

רש"י

(ג) **ויברך ויקדש** - ברכו במן, שכל ימות השבוע ירד להם עומר לגלגולת ובששי לחם משנה, וקדשו במן, שלא ירד כלל בשבת, והמקרא כתוב על שם העתיד[מג]: **אשר ברא אלהים לעשות** - המלאכה שהיתה ראויה לעשות בשבת כפל ועשאה בששי כמו שמפורש בב"ר (פי"א סי' ט)[מד]: (ד) **אלה** - האמורים למעלה: **תולדות השמים והארץ בהבראם ביום עשות ה'** - ללמדך שכולם נברא בראשון[מה]. דבר אחר, בהבראם בה' בראם, שנאמר כִּי בְּיָהּ ה' צוּר עוֹלָמִים (ישעיה כו ד), בב' אותיות הללו של השם יצר שני עולמים. ולמדך כאן שהעולם הזה נברא בה"א רמז שירדו הרשעים למטה לראות שחת, כה"א זאת שסתומה מכל לדדיה ופתוחה למטה לרדת דרך שם[מו]. (ס"א, רמז כמו שה"א פתוחה למטה כך העולם פתוח לשבים בתשובה. ועולם הבא נברא ביו"ד לומר שצדיקים שבאותו זמן מועטים כמו י' שהיא קטנה באותיות): (ה) **טרם יהיה בארץ** - כל טרם שבמקרא לשון עד לא הוא, ואינו לשון קודם, ואינו נפעל לומר הטרים כאשר יאמר הקדים, וזה מוכיח. ועוד אחר כִּי טֶרֶם פִּיקֹחוֹן (שמות ט ל), עדיין לא תראון. ואף זה תפרש, עדיין לא היה בארץ כשנגמרה בריאת העולם בששי קודם שנברא אדם: **וכל עשב השדה טרם יצמח** - עדיין לא צמח. ובשלישי שכתוב ותוצא, לא יצאו, אלא על פתח הקרקע עמדו עד יום ששי[מז]. ולמה, כי לא המטיר. ומה טעם לא המטיר, לפי שאדם אין לעבוד את האדמה ואין מכיר בטובתן של גשמים, וכשבא אדם וידע שהם צורך לעולם התפלל עליהם וירדו וצמחו האילנות והדשאים[מח]: **ה' אלהים** - ה' הוא שמו, אלהים שהוא שופט ושליט על כל [העולם]. וכן פירוש זה בכל מקום לפי פשוטו, ה' שהוא אלהים:

מקורי רש"י

מג. עי' שם (פרשה יא סי' ב): ויברך אלהים את יום השביעי וגו'. רבי ישמעאל אומר ברכו במן, וקדשו במן. ברכו במן, שכל ימות השבת היה יורד עומר בערב שבת שני עומרים. וקדשו במן, שלא ירד בו כל עיקר. רבי נתן אומר ברכו במן וקדשו בברכה. רבי יצחק אמר, ברכו במן וקדשו במקושש וברכו בעטיפה. רב הונא אמר, צריך להחליף. ר' חייא בשם ר"י אמר, צריך לערב. אבין בר חסדאי אמר, צריך לשלשל. **מד.** ז"ל: אמר רבי בנייא אשר ברא אלהים ועשה אין כתיב כאן אלא אשר ברא אלהים לעשות כל מה שהיה הקב"ה עתיד לבראות בז' הקדים וברא אותו בו'. **מה.** עי' בראשית רבה (פרשה יב סי' ד): רבי יהודה ורבי נחמיה. רבי יהודה אומר ויכלו השמים והארץ בזמנן וכל צבאם בזמנן. א"ל רבי נחמיה, והא כתיב אלה תולדות השמים והארץ בהבראם, מלמד שבו ביום נבראו, בו ביום הוציאו תולדות. אמר לו, והכתיב ויהי ערב ויהי בקר יום אחד, יום שני, יום שלישי, יום רביעי, יום חמישי, יום ששי, אמר לו רבי נחמיה, כמלקטי תאנים הן, כל אחד ואחד הופיע בזמנו. ר' ברכיה על הדא דר' נחמיה אמר, ותוצא הארץ דבר שהיה פקוד בידיה. **מו.** עי' מנחות (כט ע"ב) אם העולם הבא ביו"ד והעולם הזה בה"י, אם העולם הזה ביו"ד והעולם הבא בה"י, כשהוא אומר אלה תולדות השמים והארץ בהבראם, אל תקרי בהבראם אלא בה"י בראם [הוי אומר העולם הזה בה"י והעולם הבא ביו"ד]. ומפני מה נברא העולם הזה בה"י, מפני שדומה לאכסדרה, שכל הרוצה לצאת יצא. ומ"ט תליא כרעיה, דאי הדר בתשובה מעיילי ליה. וליעייל בהך, לא מסתייעא מילתא. **מז.** עי' חולין (ס ע"ב): רב אסי רמי כתיב ותוצא הארץ דשא בתלת בשבתא וכתיב וכל שיח השדה טרם יהיה בארץ במעלי שבתא מלמד שיצאו דשאים ועמדו על פתח קרקע עד שבא אדם הראשון ובקש עליהם רחמים וירדו גשמים וצמחו ללמדך שהקב"ה מתאוה לתפלתן של צדיקים רב נחמן בר פפא הויא ליה ההיא גינתא שדי ביה ביזרני ולא צמח בעא רחמי אתא מיטרא וצמח אמר היינו דרב אסי. **ועי'** בראשית רבה (פרשה יג סי' א): וכל שיח השדה טרם יהיה בארץ. הכא את אמר וכל שיח השדה, ולהלן את אמר ויצמח ה' אלהים מן האדמה. א"ר חנינא, להלן לגן עדן, וכאן לישובו של עולם. תני ר' חייא, אלו ואלו לא צמחו עד שירדו עליהם גשמים. **מח.** עי' הערה הקודמת.

עַל־הָאָרֶץ וְאָדָם אַיִן לַעֲבֹד אֶת־הָאֲדָמָה׃ ו וְאֵד
יַעֲלֶה מִן־הָאָרֶץ וְהִשְׁקָה אֶת־כָּל־פְּנֵי הָאֲדָמָה׃
ז וַיִּיצֶר יְהוָה אֱלֹהִים אֶת־הָאָדָם עָפָר מִן־הָאֲדָמָה
וַיִּפַּח בְּאַפָּיו נִשְׁמַת חַיִּים וַיְהִי הָאָדָם לְנֶפֶשׁ חַיָּה׃

אונקלוס

עַל אַרְעָא וְאֵינַשׁ לֵית לְמִפְלַח יַת אַדְמְתָא׃ (ו) וַעֲנָנָא הֲוָה סָלֵקׄ מִן אַרְעָא וְאַשְׁקֵי יַת כָּל אַפֵּי אַדְמְתָא׃ (ז) וּבְרָא יְיָ אֱלֹהִים יַת אָדָם עַפְרָא מִן אַדְמְתָא וּנְפַח בְּאַפּוֹהִי נִשְׁמְתָא דְחַיֵּי וַהֲוַת בְּאָדָם לְרוּחַ מְמַלְלָא׃

ו. וענן היה עולה ז. ויברא. ח. לרוח מדברת.

רש"י

(ו) **ואד יעלה** - לענין ברייתו של אדם העלה התהום והשקה ענינים לשרות העפר, ונברא אדם כגדל זה שנותן מים ואח"כ לש את העיסה, אף כאן והשקה ואח"כ ויצר[מט]: (ז) **וייצר** - שתי יצירות, יצירה לעולם הזה ויצירה לתחיית המתים. אבל בבהמה שאינה עומדת לדין, לא נכתב ביצירתה שני יודי"ן: **עפר מן האדמה** - נבר עפרו מכל האדמה מארבע רוחות, שבכל מקום שימות שם תהא קולטתו לקבורה[נא]. דבר אחר, נטל עפרו ממקום שנאמר בו מִזְבַּח אֲדָמָה תַּעֲשֶׂה לִּי (שמות כ כא), הלואי תהא לו [אדמה] כפרה ויוכל לעמוד[נב]: **ויפח באפיו** - עשאו מן התחתונים ומן העליונים, גוף מן התחתונים ונשמה מן העליונים. לפי שביום ראשון נבראו שמים וארץ. בשני ברא רקיע לעליונים. בשלישי תראה היבשה לתחתונים. ברביעי ברא מאורות לעליונים. בחמישי ישרצו המים לתחתונים. הוזקק בששי לברואות בו (בעליונים ובתחתונים) [מעליונים ומתחתונים], ואם לאו יש קנאה במעשה בראשית, שיהיו אלו רבים על אלו בבריאת יום אחד[נג]: **לנפש חיה** - אף בהמה וחיה נקראו נפש חַיָּה (פסוק יט), אך זו של אדם חיה שבכולן שנתוסף בו דעה ודבור:

מקורי רש"י

מט. עי' בראשית רבה (פרשה יד סי' א): וייצר ה' אלהים. כתיב (משלי כט) מלך במשפט יעמיד ארץ וגו'. מלך, זה מלכי המלכים הקב"ה, במשפט יעמיד ארץ, שברא את העולם בדין, שנאמר בראשית ברא אלהים (שם). ואיש תרומות יהרסנה, זה אדם הראשון, שהיה גמר חלתו של עולם. ונקראת חלה תרומה, שנאמר (במדבר טו) ראשית עריסותיכם, וגו'. א"ר יוסי בן קצרתה, כאשה הזאת שהיא משקשקת עיסתה במים, ומגבהת חלתה מבנתיים. כך בתחלה ואד יעלה מן הארץ וגו', ואחר כך וייצר ה' אלהים וגו'. ועי' שמות רבה (פרשה ל סי' יג): ואיש תרומות יהרסנה, זה אדם. מה דרכה של אשה בשעה שהיא מבקשת להפריש חלתה, מגבלת את הקמח ואח"כ נוטלת חלה, כך עשה האלהים, גבל את העולם, ואח"כ נטל אדם. שנאמר (בראשית ב) ואד יעלה מן הארץ, ואח"כ וייצר. כיון שחטא, א"ל האלהים (שם ג) ארורה האדמה בעבורך. לכך נאמר ואיש. **נ.** תנחומא (תזריע סי' א): אמר רבי יוחנן, כתיב בו באדם הראשון שתי יצירות, שני יודי"ן. שנאמר וייצר ה' אלקים את האדם: יצירה אחת בעולם הזה, ויצירה אחת לעולם הבא. אבל הבהמה והחיה והעוף יצירה אחת כתיב בהן, ביו"ד אחת, דכתיב ויצר ה' אלקים מן האדמה כל חית השדה. **ועי'** ברכות (סא ע"א): דרש רב נחמן בר רב חסדא, מאי דכתיב וייצר ה' אלהים את האדם בשני יודי"ן, שני יצרים ברא הקדוש ברוך הוא, אחד יצר טוב ואחד יצר רע. מתקיף לה רב נחמן בר יצחק. אלא מעתה בהמה דלא כתיב בה וייצר לית לה יצרא, והא קא חזינן דמזקא ונשכא ובעטא, אלא כדרבי שמעון בן פזי, דאמר רבי שמעון בן פזי, אוי לי מיוצרי ואוי לי מיצרי. אי נמי, כדרבי ירמיה בן אלעזר, דאמר רבי ירמיה בן אלעזר: דו פרצופין ברא הקדוש ברוך הוא באדם הראשון, שנאמר אחור וקדם צרתני. **נא.** עי' תנחומא (פקודי סי' ג): כשרצה הקדוש ברוך הוא לעשות האדם וכו', התחיל מקבץ את גופו של אדם הראשון מארבע רוחות העולם, כדי שלא תאמר הארץ אין עפר גופך משלי, אם לוקח ממזרח ויפטר במערב, כדי שלא תאמר ארץ מערב אין עפר גופך משלי, לא אקבלך, ולפיכך נטלו מארבע רוחות העולם כדי שבכל מקום שיפטר שיקבלו הארץ. כמו שנאמר (בראשית ג) כי עפר אתה. **נב.** עי' נזיר (לה ע"ב): תני, בר קפרא אומר, או בקבר או ברקב, אמר רבי יודה בן פזי, מלא תרווד אחד נטל הקב"ה ממקום המזבח וברא בו אדם הראשון. אמר, הלואי ייברא ממקום המזבח, ותהא לו עמידה. הדא הוא דכתיב (בראשית ב) וייצר יי' אלהים את האדם עפר מן האדמה, וכתיב (שמות כ) מזבח אדמה תעשה לי. מה אדמה שנאמר להלן מזבח, אף כאן מזבח. **נג.** עי' בראשית רבה (פרשה יב סי' ח): כל מה שאתה רואה תולדות שמים וארץ הן, שנאמר בראשית ברא אלהים את השמים ואת הארץ. בשני ברא מן העליונים, שנא' ויאמר אלהים יהי רקיע, בשלישי ברא מן התחתונים, ויאמר אלהים תדשא הארץ. ברביעי ברא מן העליונים, ויאמר אלהים יהי מאורות. בחמישי ברא מן התחתונים, ויאמר אלהים ישרצו המים. בששי בא לבראות את אדם. אמר, אם אני בורא אותו מן העליונים, עכשיו העליונים רבים על התחתונים בריה אחת, ואין שלום בעולם. ואם אני בורא אותו מן התחתונים, עכשיו התחתונים רבים על העליונים בריה אחת, ואין שלום בעולם. אלא הרי אני בורא אותו מן העליונים ומן התחתונים בשביל שלום. הה"ד, וייצר ה' אלהים את האדם וגו' עפר מן האדמה מן התחתונים, ויפח באפיו נשמת חיים, מן העליונים. דאמר רבי שמעון בן לקיש, המשל ופחד עמו עושה שלום במרומיו, המשל זה גבריאל, ופחד זה מיכאל.

ח וַיִּטַּע יְהוָה אֱלֹהִים גַּן־בְּעֵדֶן מִקֶּדֶם וַיָּשֶׂם שָׁם
אֶת־הָאָדָם אֲשֶׁר יָצָר׃ ט וַיַּצְמַח יְהוָה אֱלֹהִים
מִן־הָאֲדָמָה כָּל־עֵץ נֶחְמָד לְמַרְאֶה וְטוֹב לְמַאֲכָל
וְעֵץ הַחַיִּים בְּתוֹךְ הַגָּן וְעֵץ הַדַּעַת טוֹב וָרָע׃
י וְנָהָר יֹצֵא מֵעֵדֶן לְהַשְׁקוֹת אֶת־הַגָּן וּמִשָּׁם יִפָּרֵד
וְהָיָה לְאַרְבָּעָה רָאשִׁים׃ יא שֵׁם הָאֶחָד פִּישׁוֹן הוּא
הַסֹּבֵב אֵת כָּל־אֶרֶץ הַחֲוִילָה אֲשֶׁר־שָׁם הַזָּהָב׃
יב וְזָהַב הָאָרֶץ הַהִוא טוֹב שָׁם הַבְּדֹלַח וְאֶבֶן
הַשֹּׁהַם׃ יג וְשֵׁם־הַנָּהָר הַשֵּׁנִי גִיחוֹן הוּא הַסּוֹבֵב
אֵת כָּל־אֶרֶץ כּוּשׁ׃ יד וְשֵׁם הַנָּהָר הַשְּׁלִישִׁי חִדֶּקֶל
הוּא הַהֹלֵךְ קִדְמַת אַשּׁוּר וְהַנָּהָר הָרְבִיעִי הוּא
פְּרָת׃ טו וַיִּקַּח יְהוָה אֱלֹהִים אֶת־הָאָדָם וַיַּנִּחֵהוּ

אונקלוס

(ח) וּנְצִיב יְיָ אֱלֹהִים גִּינְתָּא בְּעֵדֶן מִלְּקַדְמִין וְאַשְׁרֵי[ט] תַּמָּן יַת אָדָם דִּבְרָא׃ (ט) וְאַצְמַח יְיָ אֱלֹהִים מִן אַרְעָא כָּל אִילַן דִּמְרַגַּג לְמֶחֱזֵי וְטַב לְמֵיכָל וְאִילָן דְּחַיֵּי בְּמְצִיעוּת[י] גִּינְתָּא וְאִילַן דְּאָכְלֵי פֵּירוֹהִי חַכְּמִין בֵּין טַב לְבִישׁ[יב]׃ (י) וְנַהֲרָא הֲוָה[יג] נָפִיק מֵעֵדֶן לְאַשְׁקָאָה יַת גִּנְתָּא וּמִתַּמָּן מִתְפְּרַשׁ וַהֲוָה לְאַרְבְּעָה רֵישֵׁי נַהֲרִין׃ (יא) שׁוּם חַד פִּישׁוֹן הוּא דְּמַקִּיף יַת כָּל אֲרַע דַּחֲוִילָה דִּי תַמָּן דַּהֲבָא׃ (יב) וְדַהֲבָא דְּאַרְעָא הַהִיא טָב תַּמָּן בְּדוֹלְחָא וְאַבְנֵי בוּרְלָא׃ (יג) וְשׁוּם נַהֲרָא תִּנְיָנָא גִּיחוֹן הוּא דְּמַקִּיף יַת כָּל אֲרַע כּוּשׁ׃ (יד) וְשׁוּם נַהֲרָא תְּלִיתָאָה דִּיגְלַת הוּא דִּמְהַלִּיךְ לְמַדִּינְחָא[יד] דְּאַתּוּר וְנַהֲרָא רְבִיעָאָה הוּא פְּרָת׃ (טו) וּדְבַר יְיָ אֱלֹהִים יַת אָדָם וְאַשְׁרְיֵיהּ

ט. והניח (עי׳ לקמן פסוק טו). י. הארץ. יא. באמצע. יב. שאוכלים פירותיו מבחינים בין טוב לרע. יג. היה. יד. למזרח.

רש״י

(ח) מקדם - במזרחו של עדן נטע את הגן[נד]. ואם תאמר, הרי כבר נאמר (לעיל ו׳ מ) וַיִּבְרָא וגו׳ אֶת הָאָדָם וגו׳. ראיתי בברייתא של ר׳ אליעזר בנו של ר׳ יוסי הגלילי מל״ב מדות שהתורה נדרשת וזו אחת מהן, כלל שלאחריו מעשה הוא פרטו של ראשון, ויברא את האדם וגו׳ זהו כלל, סתם בריאתו מהיכן וסתם מעשיו, חזר ופירש וַיִּצֶר ה׳ אֱלֹהִים וגו׳ (פ׳ ז), וַיַּצְמַח לו גן עדן (פסוק ט), וַיַּנִּיחֵהוּ בְּגַן עֵדֶן (פסוק טו), וַיַּפֵּל עליו תַּרְדֵּמָה (פסוק כא), השומע סבור שהוא מעשה אחר ואינו אלא פרטו של ראשון. וכן אצל הבהמה, חזר וכתב (פסוק יט) וַיִּצֶר ה׳ וגו׳ מִן הָאֲדָמָה כָּל חַיַּת הַשָּׂדֶה, כדי לפרש ויבא אל האדם לקרות שם, וללמד על העופות שנברא מן הרקק: (ט) ויצמח - לענין הגן הכתוב מדבר: בתוך הגן - באמצע הגן[נה]: (יא) פישון - הוא נילוס נהר מצריים[נו], ועל שם שמימיו מתברכין ועולין ומשקין את הארץ נקרא פישון, כמו וּפָשׁוּ פָּרָשָׁיו (חבקוק ג׳ ח). דבר אחר, פישון שהוא מגדל פשתן שנאמר אצל מצריים (ישעיה יט ט) וּבֹשׁוּ עֹבְדֵי פִשְׁתִּים[נז]: (יג) גיחון - שהיה הולך והומה והמייתו גדולה מאד, כמו וְכִי יִגַּח (שמות כא׳ כח), שמגיח והולך והומה: (יד) חדקל - שמימיו חדין וקלין (ברכות נט ע״ב): פרת - שמימיו פרין ורבין (שם) ומבדרין את האדם[נח]: כוש ואשור - עדיין לא היו, וכתב המקרא על שם העתידים[נט]: קדמת אשור - למזרחה של אשור: הוא פרת - החשוב על כלם, המזכר על שם ארץ ישראל: (טו) ויקח - לקחו בדברים נאים ופתהו ליכנס[ס]:

מקורי רש״י

נד. עי׳ שם (פרשה כא סי׳ ט): מקדם, רב אמר בכל מקום רוח מזרחית קולטת. **נה.** עי׳ זהר (בראשית לה ע״א): עץ החיים במציעות דגנתא ממש. **נו.** עי׳ זהר (חיי שרה קכה ע״א): שם האחד פישון, מאי שם האחד פישון, המיוחד מכלם פישון, והוא הנופל בארץ מצרים, ולפיכך היתה חכמת (לישראל) מצרים יותר מכל העולם. **נז.** עי׳ בראשית רבה (פרשה טז סי׳ ב): שם האחד פישון, שהוא מגדל פשתן, ומימיו מהלכין בשופי. **נח.** עי׳ שם (סי׳ ג): פרת, שפרה ורבה עד שעוברין אותו בספינות. פרת, שמימיו פרין ורבין. פרת, שמפרש והולך עד שכלה במגריפה כבר, שמימיו כלין כבר, שפירותיו גסין ואינן יורדין בכברה. **נט.** עי׳ שם: ושם הנהר השני גיחון וגו׳ עדיין לא עמד כוש, והוא אומר את כל ארץ כוש, אתמהא, אלא מגיד מראשית אחרית. **ס.** עי׳ שם (סי׳ ד): ויקח ה׳ אלהים את האדם וגו׳ רבי יהודה ורבי נחמיה. רבי יהודה אומר, עילה אותו. היך מה דאת אמר ולקחום עמים והביאום וגו׳. רבי נחמיה אמר, פיתה אותו. היך מה דאת אמר קחו עמכם דברים ושובו אל ה׳ וגו׳ (הושע יד).

בְּגַן־עֵדֶן לְעָבְדָהּ וּלְשָׁמְרָהּ׃ טז וַיְצַו יְהוָה אֱלֹהִים
עַל־הָאָדָם לֵאמֹר מִכֹּל עֵץ־הַגָּן אָכֹל תֹּאכֵל׃
יז וּמֵעֵץ הַדַּעַת טוֹב וָרָע לֹא תֹאכַל מִמֶּנּוּ כִּי בְּיוֹם
אֲכָלְךָ מִמֶּנּוּ מוֹת תָּמוּת׃ יח וַיֹּאמֶר יְהוָה אֱלֹהִים
לֹא־טוֹב הֱיוֹת הָאָדָם לְבַדּוֹ אֶעֱשֶׂה־לּוֹ עֵזֶר כְּנֶגְדּוֹ׃
יט וַיִּצֶר יְהוָה אֱלֹהִים מִן־הָאֲדָמָה כָּל־חַיַּת הַשָּׂדֶה
וְאֵת כָּל־עוֹף הַשָּׁמַיִם וַיָּבֵא אֶל־הָאָדָם לִרְאוֹת
מַה־יִּקְרָא־לוֹ וְכֹל אֲשֶׁר יִקְרָא־לוֹ הָאָדָם נֶפֶשׁ חַיָּה
הוּא שְׁמוֹ׃ שלישי כ וַיִּקְרָא הָאָדָם שֵׁמוֹת לְכָל־
הַבְּהֵמָה וּלְעוֹף הַשָּׁמַיִם וּלְכֹל חַיַּת הַשָּׂדֶה וּלְאָדָם
לֹא־מָצָא עֵזֶר כְּנֶגְדּוֹ׃ כא וַיַּפֵּל יְהוָה אֱלֹהִים |
תַּרְדֵּמָה עַל־הָאָדָם וַיִּישָׁן וַיִּקַּח אַחַת מִצַּלְעֹתָיו

אונקלוס

בְּגִינְתָּא דְעֵדֶן לְמִיפְלְחָהּ וּלְמִיטְרָהּ׃
(טז) וּפַקִּיד יְיָ אֱלֹהִים עַל אָדָם לְמֵימָר
מִכֹּל אִילַן גִּינְתָּא מֵיכַל תֵּיכוּל׃
(יז) וּמֵאִילָן דְּאָכְלִין פֵּירוֹהִי חַכְּמִין
בֵּין טָב לְבִישׁ[טו] לָא תֵכוּל מִינֵיהּ אֲרֵי
בְּיוֹמָא דְתֵיכוּל מִינֵיהּ מֵימַת תְּמוּת׃
(יח) וַאֲמַר יְיָ אֱלֹהִים לָא תַקִּין דִּיהֱוֵי
אָדָם בִּלְחוֹדוֹהִי אַעֲבִיד לֵיהּ סְמַךְ[טז]
כְּקִבְלֵיהּ׃ (יט) וּבְרָא[יז] יְיָ אֱלֹהִים מִן
אַרְעָא כָּל חֵיוַת בָּרָא וְיַת כָּל עוֹפָא
דִּשְׁמַיָּא וְאַיְתֵי לְוַת אָדָם לְמֶחֱזֵי מַה
יִקְרֵי לֵיהּ וְכָל דִּי הֲוָה קָרֵי לֵיהּ אָדָם
נַפְשָׁא חַיְתָא הוּא שְׁמֵיהּ׃ (כ) וּקְרָא
אָדָם שְׁמָהָן לְכָל בְּעִירָא וּלְעוֹפָא
דִּשְׁמַיָּא וּלְכָל חֵיוַת בָּרָא וּלְאָדָם
לָא אַשְׁכַּח סְמַךְ[יח] כְּקִבְלֵיהּ׃
(כא) וּרְמָא[יט] יְיָ אֱלֹהִים שִׁינְתָּא[כ] עַל
אָדָם וּדְמוּךְ וּנְסִיב חֲדָא מֵעִילְעוֹהִי

טו. שאוכלים פירותיו מבחינים בין טוב לרע.
טז. משענת. יז. ויברא. יח. משענת.
יט. והטיל. כ. שינה.

רש"י

(יח) **לא טוב היות וגו'** - שלא יאמרו שתי רשויות הן, הקב"ה יחיד בעליונים ואין לו זוג, וזה בתחתונים ואין לו זוג: **עזר כנגדו** - זכה עזר, לא זכה כנגדו להלחם[א]: (יט) **ויצר וגו' מן האדמה** - היא יצירה, היא עשייה האמורה למעלה (לא כה) ויעש אלהים את חית הארץ וגו', אלא בא ופירש שהעופות מן הרקק נברא, רקק גריבל"א בלע"ז, שיש בה מים ויבשה לפי שאמר למעלה שמן המים נברא, וכאן אמר מן האדמה נברא. ועוד למדך כאן, שבשעת יצירתן מיד בו ביום הביאם אל האדם לקרות להם שם[ב]. ובדברי אגדה, יצירה זו לשון רידוי וכבוש, כמו כִּי תָצוּר אֶל עִיר (דברים כ יט), שכבשן תחת ידו של אדם[ג]: **וכל אשר יקרא לו האדם נפש חיה וגו'** - סרסהו ופרשהו, כל נפש חיה אשר יקרא לו האדם שם, הוא שמו לעולם[ד]: (כ-כא) **ולאדם לא מצא עזר** - ויפל ה' אלהים תרדמה. כשהביאן הביאן לפניו כל מין ומין זכר ונקבה, אמר לכלם יש בן זוג ולי אין בן זוג, מיד ויפל[ה]: **מצלעותיו** - מסטריו, כמו וְלָלַע הַמִּשְׁכָּן (שמות כו כ).

מקורי רש"י

סא. עי' יבמות (סג ע"א): אמר רבי אלעזר, מאי דכתיב אעשה לו עזר כנגדו, זכה עוזרתו, לא זכה כנגדו. ואיכא דאמרי ר' אלעזר רמי, כתיב כנגדו וקרינן כניגדו, זכה כנגדו, לא זכה מנגדתו. אשכחיה רבי יוסי לאליהו. אמר ליה, כתיב אעשה לו עזר, במה אשה עוזרתו לאדם, אמר ליה אדם מביא חיטין, חיטין כוסס, פשתן, פשתן לובש, לא נמצאת מאירה עיניו ומעמידתו על רגליו. **סב.** עי' חולין (כז ע"ב): ועוד שאלו, כתוב אחד אומר, ויאמר אלהים ישרצו המים שרץ נפש חיה ועוף יעופף, אלמא ממיא איברו, וכתיב ויצר ה' אלהים מן האדמה, כל חית השדה, ואת כל עוף השמים, אלמא מארעא איברו, אמר לו, מן הרקק נבראו, ראה תלמידיו מסתכלים זה בזה, אמר להם, קשה בעיניכם שדחיתי את אויבי בקש, מן המים נבראו. ולמה הביאן אל האדם לקרות להן שם. **סג.** עי' בראשית רבה (פרשה יז סי' ד): ויצר ה' אלהים מן האדמה. בעון קומי רבי יוחנן בן זכאי, כתיב ויאמר אלהים תוצא הארץ נפש חיה למינה, ומה ת"ל ויצר ה' אלהים מן האדמה כל חית השדה, אמר להן להלן לבריאה וכאן לכבוש. **סד.** אלפא ביתא דרבי עקיבא (נמצא באוצר המדרשים): ויאמר ה' אליו מי שם פה לאדם (שמות ד'), אני הוא ששמתי פה ולשון לאדה"ר, שהפקדתיו על כל באי עולם כפקיד, להפקיד כל בריות שבעולם, ולקרוא כל אחד ואחד בשמו, ולשום שמות לכל בריה ובריה. שנאמר וכל אשר יקרא לו האדם נפש חיה הוא שמו. **סה.** עי' בראשית רבה (פרשה יז סי' ד): חזר והעבירן לפניו זוגות, אמר לכל יש בן זוג, ולי אין בן זוג, ולאדם לא מצא עזר כנגדו, אתמהא. ולמה לא בראה לו תחלה, אלא צפה הקב"ה שהוא עתיד לקרות עליה תגר, לפיכך לא בראה לו עד שתבעה בפיו. כיון שתבעה, מיד ויפל ה' אלהים תרדמה וגו'.

וַיִּסְגֹּר בָּשָׂר תַּחְתֶּנָּה׃ כב וַיִּבֶן יְהוָה אֱלֹהִים אֶת־הַצֵּלָע אֲשֶׁר־לָקַח מִן־הָאָדָם לְאִשָּׁה וַיְבִאֶהָ אֶל־הָאָדָם׃ כג וַיֹּאמֶר הָאָדָם זֹאת הַפַּעַם עֶצֶם מֵעֲצָמַי וּבָשָׂר מִבְּשָׂרִי לְזֹאת יִקָּרֵא אִשָּׁה כִּי מֵאִישׁ לֻקֳחָה־זֹּאת׃ כד עַל־כֵּן יַעֲזָב־אִישׁ אֶת־אָבִיו וְאֶת־אִמּוֹ וְדָבַק בְּאִשְׁתּוֹ וְהָיוּ לְבָשָׂר אֶחָד׃ כה וַיִּהְיוּ שְׁנֵיהֶם עֲרוּמִּים הָאָדָם וְאִשְׁתּוֹ וְלֹא יִתְבֹּשָׁשׁוּ׃

אונקלוס

וּמְלֵי[כא] בִּסְרָא תְּחוֹתָהּ׃ (כב) וּבְנָא יְיָ אֱלֹהִים יַת עִילְעָא דְּנְסִיב מִן אָדָם לְאִתְּתָא וְאַיְתְיֵהּ לְוַת אָדָם׃ (כג) וַאֲמַר הָאָדָם הֲדָא זִמְנָא גַּרְמָא מִגַּרְמַי וּבִיסְרָא מִבִּסְרִי לְדָא יִתְקְרֵי אִתְּתָא אֲרֵי מִבַּעְלָא[כב] נְסִיבָא דָּא׃ (כד) עַל כֵּן יִשְׁבּוֹק גְּבַר בֵּית מִשְׁכְּבֵיהּ[כג] אָבוּהִי וְאִמֵּיהּ וְיִדְבַּק בְּאִתְּתֵיהּ וִיהוֹן לְבִסְרָא חָד׃ (כה) וַהֲווֹ תַרְוֵיהוֹן עַרְטִילָאִין אָדָם וְאִתְּתֵיהּ וְלָא מִתְכָּלְמִין׃

כא. ומילא. כב. מבעלה. כג. בית משכבם של וכו׳.

רש״י

זהו שאמרו שני פרצופים נברא[סו]: ויסגר - מקוס החתך[סז]: ויישן ויקח - שלא ירא תחיכת הבשר שממנו נברא[ת] ותמצה עליו[סח]: (כב) ויבן - כבנין, רחבה מלמטה וקצרה מלמעלה לקבל הולד, כאומר של חטים שהוא רחב מלמטה וקצר מלמעלה, שלא יכביד משאו על קירותיו[סט]: ויבן את הצלע לאשה - להיות אשה, כמו וַיַּעַשׂ אוֹתוֹ גִדְעוֹן לְאֵפוֹד (שופטים ח כז), להיות אפוד: (כג) זאת הפעם - מלמד שבא אדם על כל בהמה וחיה, ולא נתקררה דעתו עד שבא על חוה (יבמות סג ע״ב): לזאת יקרא אשה כי מאיש וגו׳ - לשון נופל על לשון, מכאן שנברא העולם בלשון הקודש[ע]: (כד) על כן יעזב איש - רוח הקודש אומרת כן, לאסור על בני נח העריות[עא]: לבשר אחד - הולד נוצר על ידי שניהם, ושם נעשה בשרם אחד[עב]: (כה) ולא יתבוששו - שלא היו יודעים דרך ניעות להבחין בין טוב לרע. ואע״פ שנתנה בו דעה לקרות שמות, לא נתן בו יצר הרע עד אכלו מן העץ ונכנס בו יצר הרע וידע מה בין טוב לרע:

מקורי רש״י

סו. עי׳ שם (פרשה ח סי׳ א): אדם הראשון אנדרוגינוס בראו, הדא הוא דכתיב זכר ונקבה בראם. א״ר שמואל בר נחמן בשעה שברא הקב״ה את אדם הראשון, דיו פרצופים בראו, ונסרו ועשאו גביים, גב לכאן וגב לכאן. איתיבון ליה, והכתיב ויקח אחת מצלעותיו, אמר להון, מתרין סטרוהי. היך מה דאת אמר, ולצלע המשכן דמתרגמינן ולסטר משכנא וגו׳ (שמות כו). וכן עי׳ עירובין (יח ע״א): אמר רבי ירמיה בן אלעזר, דיו פרצוף פנים היה לו לאדם הראשון, שנאמר אחור וקדם צרתני. כתיב ויבן ה׳ אלהים את הצלע וגו׳, רב ושמואל: חד אמר, פרצוף, וחד אמר, זנב. **סז.** עי׳ ברכות (סא ע״א): בשלמא למאן דאמר פרצוף, היינו דכתיב ויסגור בשר תחתנה אלא למאן דאמר זנב מאי ויסגר בשר תחתנה אמר רבי ירמיה ואיתימא רב זביד ואיתימא רב נחמן בר יצחק לא נצרכה אלא למקום חתך. **סח.** עי׳ סנהדרין (לט ע״א): אמר ליה כופר לרבן גמליאל, אלהיכם גנב הוא, דכתיב ויפל ה׳ אלקים תרדמה על האדם ויישן. אמרה ליה ברתיה, שבקיה, דאנא מהדרנא ליה. אמרה ליה, תנו לי דוכוס אחד. אמר לה, למה ליך. ליסטין באו עלינו הלילה, ונטלו ממנו קיתון של כסף, והניחו לנו קיתון של זהב. אמר לה, ולוואי שיבא עלינו בכל יום. ולא יפה היה לו לאדם הראשון, שנטלו ממנו צלע אחת ונתנו לו שפחה לשמשו, אמר לה, הכי קאמינא, אלא לשקליה בהדיא. אמרה ליה, אייתו לי אומצא דבישרא. אייתו לה, אותבה תותי בחשא. אפיקתה, אמרה ליה, אכול מהאי. אמר לה, מאיסא לי. אמרה ליה, ואדם הראשון נמי, אי הות שקילה בהדיא, הוה מאיסא ליה. אמר ליה כופר לרבן גמליאל, ידענא אלהייכו מאי קא עביד. **סט.** עי׳ עירובין (יח ע״א): ויבן ה׳ אלהים, אמר רב חסדא ואמרי לה במתניתא תנא, מלמד שבנאה הקדוש ברוך הוא לחוה כבניין אוצר, מה אוצר זה רחב מלמטה וקצר מלמעלה כדי לקבל את הפירות, אף האשה רחבה מלמטה וקצרה מלמעלה כדי לקבל את הולד. **ע.** עי׳ בראשית רבה (פרשה יח סי׳ ד): לזאת יקרא אשה, כי מאיש לוקחה זאת. מכאן שניתנה התורה בלשון הקודש. רבי פנחס ורבי חלקיה בשם רבי סימון אמרי, כשם שניתנה תורה בלשון הקודש, כך נברא העולם בלשון הקודש. שמעת מימיך אומר גיני גיניא, אנתרופי אנתרופא, גברא גברתא, אלא איש ואשה למה, שהלשון הזה נופל על הלשון הזה. **עא.** סנהדרין (נח ע״א, עיי״ש כל הסוגיא): על כן יעזב איש את אביו ואת אמו, רבי אליעזר אומר, אביו, אחות אביו. אמו, אחות אמו. רבי עקיבא אומר, אביו, אשת אביו. אמו, אמו ממש. ודבק, ולא בזכר. באשתו, ולא באשת חבירו. והיו לבשר אחד, מי שנעשים בשר אחד, יצאו בהמה וחיה שאין נעשין בשר אחד. **עב.** עי׳ שם: והיו לבשר אחד מי שנעשים בשר אחד יצאו בהמה וחיה שאין נעשין בשר אחד. ועי׳ ירושלמי (קידושין פ״א מ״א) ר׳ לעזר בשם רבי חנינה בן נח שבא על אשתו שלא כדרכה נהרג מה טעם (בראשית ב) ודבק באשתו והיו לבשר אחד ממקום ששניהן עושין בשר אחד.

ג א וְהַנָּחָשׁ הָיָה עָרוּם מִכֹּל חַיַּת הַשָּׂדֶה אֲשֶׁר
עָשָׂה יְהוָה אֱלֹהִים וַיֹּאמֶר אֶל־הָאִשָּׁה אַף כִּי־
אָמַר אֱלֹהִים לֹא תֹאכְלוּ מִכֹּל עֵץ הַגָּן: ב וַתֹּאמֶר
הָאִשָּׁה אֶל־הַנָּחָשׁ מִפְּרִי עֵץ־הַגָּן נֹאכֵל: ג וּמִפְּרִי
הָעֵץ אֲשֶׁר בְּתוֹךְ־הַגָּן אָמַר אֱלֹהִים לֹא תֹאכְלוּ
מִמֶּנּוּ וְלֹא תִגְּעוּ בּוֹ פֶּן תְּמֻתוּן: ד וַיֹּאמֶר הַנָּחָשׁ
אֶל־הָאִשָּׁה לֹא־מוֹת תְּמֻתוּן: ה כִּי יֹדֵעַ אֱלֹהִים כִּי

אונקלוס

(א) וְחִוְיָא הֲוָה עָרִים מִכֹּל חֵיוַת בָּרָא
דִּי עֲבַד יְיָ אֱלֹהִים וַאֲמַר לְאִתְּתָא
בְּקוּשְׁטָא[א] אֲרֵי אָמַר יְיָ לָא תֵכְלוּן
מִכֹּל אִילַן גִּינְתָא: (ב) וַאֲמַרַת אִתְּתָא[ב]
לְחִוְיָא מִפֵּירֵי אִילַן גִּנְתָא נֵיכוֹל:
(ג) וּמִפֵּירֵי אִילָנָא דִּי בְּמְצִיעוּת[ג]
גִּינְתָא אָמַר יְיָ לָא תֵכְלוּן מִינֵיהּ וְלָא
תִקְרְבוּן[ד] בֵּיהּ דִּלְמָא תְּמוּתוּן:
(ד) וַאֲמַר חִוְיָא לְאִתְּתָא לָא מְמָת
תְּמוּתוּן: (ה) אֲרֵי גְּלֵי קֳדָם[ה] יְיָ אֲרֵי

א. באמת. ב. האשה. ג. באמצע.
ד. תקרבו. ה. גלוי לפני.

רש"י

ג (א) **והנחש היה ערום** - מה ענין זה לכאן, היה לו לסמוך **וַיַּעַשׂ לָאָדָם וּלְאִשְׁתּוֹ כָּתְנוֹת עוֹר וַיַּלְבִּישֵׁם** (פסוק כא), אלא ללמדך מאיזו סבה קפץ הנחש עליהם, ראה אותם ערומים ועסוקים במשמש לעין כל ונתאוה להם[עג]: **ערום מכל** - לפי ערמתו וגדולתו היתה מפלתו, ערום מכל ארור מכל[עד]: **אף כי אמר וגו'** - שמא אמר לכם לא תאכלו מכל וגו'. ואע"פ שראה אותם אוכלים משאר פירות, הרבה עליה דברים כדי שתשיבנו ויבא לדבר באותו העץ: (ג) **ולא תגעו בו** - הוסיפה על הציווי, לפיכך באה לידי גרעון, הוא שנאמר (משלי ל ו) **אַל תּוֹסֶף עַל דְּבָרָיו**[עה]: (ד) **לא מות תמותון** - דחפה עד שנגעה בו. אמר לה, כשם שאין מיתה בנגיעה כך אין מיתה באכילה[עו]: (ה) **כי יודע** - כל אומן שונא את בני אומנותו, מן העץ אכל ובראו את העולם[עז]: **והייתם כאלהים** - יוצרי עולמות[עח]:

מקורי רש"י

עג. עי' בראשית רבה (פרשה יח סי' ו): והנחש היה ערום. לא היה צריך קרא לומר אלא ויעש ה' אלהים לאדם ולאשתו וגו', אמר ר' יהושע בן קרחה, להודיעך מאי זו חטייה קפץ עליהם אותו הרשע, מתוך שראה אותן מתעסקין בדרך ארץ ונתאוה לה. אמר רבי יעקב דכפר חנין, שלא להפסיק בפרשתו של נחש. **עד.** עי' שם (פרשה יט סי' א): רבה תני בשם רבי מאיר, לפי גדולתו של נחש היה מפלתו, ערום מכל - ארור מכל. רבי הושעיא רבה אמר, דקרטים היה עומד כקנה, ורגלים היו לו. רבי ירמיה בן אלעזר אמר, אפיקורס היה. רבי שמעון בן אלעזר אמר, כגמל היה. טובה גדולה חסר העולם, שאלמלא כן היה אדם משלח פרגמטיא בידו, והיה הולך ובא. **עה.** עי' אבות דרבי נתן (פרק א): הרי הוא אומר, ויצו ה' אלהים על האדם לאמר מכל עץ הגן אכול תאכל, ומעץ הדעת טוב ורע לא תאכל ממנו, כי ביום אכלך ממנו מות תמות (בראשית ב יז), לא רצה אדם הראשון לומר לחוה כדרך שא"ל הקדוש ברוך הוא, אלא כך אמר לה, ומפרי העץ אשר בתוך הגן אמר אלהים לא תאכלו ממנו, ולא תגעו בו פן תמותון (שם ג ג). באותה שעה היה נחש הרשע נוטל עצה בלבו, אמר הואיל ואיני יכול להכשיל את האדם, אלך ואכשיל את חוה. הלך וישב אצלה, והרבה שיחה עמה. אמר לה, אם לנגיעה את אומרת צוה עלינו הקדוש ברוך הוא, הריני נוגע בו ואיני מת. אף את, אם תגעי בו אי את מתה. מה עשה הנחש הרשע באותה שעה, עמד ונגע באילן בידיו וברגליו, והרתיעו עד שנשרו פירותיו לארץ. ויש אומרים לא נגע בו כל עיקר, אלא כיון שראהו אותו אילן, היה צווח עליו ואמר לו, רשע רשע, אל תיגע בי. שנאמר אל תבואני רגל גאוה ויד רשעים אל תנדני (תהלים לו יב). וכו' ושוב אמר לה אם לאכילה את אומרת צוה עלינו הקדוש ברוך הוא, הריני אוכל ממנו ואיני מת, ואף את תאכלי [ממנו] ואי את מתה. מה אמרה חוה בדעתה, כל הדברים שפקדני רבי מתחלה שקר הם. וכו' מיד נטלה ואכלה ונתנה לאדם ואכל. שנאמר ותרא האשה כי טוב העץ למאכל וכי תאוה הוא לעינים [וגו'] (בראשית ג ו). וכו' מי גרם לנגיעה זו, סייג שסג אדם הראשון לדבריו. מכאן אמרו, אם סג אדם לדבריו, אין יכול לעמוד בדבריו. מכאן אמרו, אל יוסיף אדם על דברים ששומע. ר' יוסי אומר, טוב עשרה טפחים ועומד ממאה אמה ונופל. ועי' בראשית רבה (פרשה יט סי' ג): ומפרי העץ אשר בתוך הגן וגו' ולא תגעו בו, הה"ד אל תוסף על דבריו, פן יוכיח בך ונכזבת (משלי ל). תני ר' חייא, שלא תעשה את הגדר יותר מן העיקר, שלא יפול ויקצץ הנטיעות. כך אמר הקב"ה, כי ביום אכלך ממנו וגו'. והיא לא אמרה כן, אלא אמר אלהים לא תאכלו ממנו, ולא תגעו בו. כיון שראה אותה עוברת לפני העץ, נטלה, ודחפה עליו. אמר לה, הא לא מיתת, כמה דלא מיתת במקרביה, כן לא מיתת במיכליה. **עו.** עי' הערה קודמת. **עז.** עי' בראשית רבה (פרשה יט סי' ד): ר' יהושע דסיכנין בשם ר' לוי אמר התחיל אומר דלטוריא על בוראו אמר מאילן הזה אכל וברא העולם, והוא אומר לכם לא תאכלו ממנו, שלא תבראו עולמות אחרים, דכל אינש ואינש סני בר אומנתיה. ר' יהודה בר סימון אמר, כל שנברא אחר חבירו, שליט בחבירו. שמים בראשון, ורקיע בשני, אינו סובלן, אתמהא. רקיע בשני ודשאים בשלישי, אינן מספקין את מימיו. דשאים בשלישי ומאורות ברביעי, אין מבשלין פירותיו. מאורות ברביעי ועופות בחמישי, א"ר יהודה בר סימון זיז עוף טהור הוא, ובשעה שהוא פורח מכסה גלגל חמה, ואדם נברא אחר הכל לשלוט בכל. קדמו ואכלו עד שלא יברא עולמות אחרים והן שולטין בכם. הה"ד ותרא האשה כי טוב וגו' ראתה דבריו של נחש. **עח.** עי' הערה קודמת.

אונקלוס

בְּיוֹמָא דְּתֵיכְלוּן מִינֵיהּ וְיִתְפַּתְּחוּן[ו] עֵינֵיכוֹן וּתְהוֹן כְּרַבְרְבִין חַכְּמִין[ז] בֵּין טָב לְבִישׁ: (ו) וַחֲזַת אִתְּתָא אֲרֵי טַב אִילָנָא לְמֵיכַל וַאֲרֵי אָסוּ[ח] הוּא לְעַיְנִין וּמְרַגֵּג אִילָנָא לְאִסְתַּכָּלָא בֵּיהּ[ט] וּנְסִיבַת מֵאִבֵּיהּ וַאֲכָלַת וִיהָבַת אַף לְבַעֲלָהּ עִמָּהּ וְאָכָל: (ז) וְאִיתְפַּתְּחָא עֵינֵי תַרְוֵיהוֹן וִידָעוּ אֲרֵי עַרְטִילָאִין אִינּוּן וְחַטִּיטוּ לְהוֹן[י] טַרְפֵי תְאֵנִין וַעֲבָדוּ לְהוֹן זְרָזִין:

ו. יפתחו. ז. כשרים מבחינים. ח. רפואה. ט. להסתכל בו. י. להם.

בְּיוֹם אֲכָלְכֶם מִמֶּנּוּ וְנִפְקְחוּ עֵינֵיכֶם וִהְיִיתֶם כֵּאלֹהִים יֹדְעֵי טוֹב וָרָע: ו וַתֵּרֶא הָאִשָּׁה כִּי טוֹב הָעֵץ לְמַאֲכָל וְכִי תַאֲוָה־הוּא לָעֵינַיִם וְנֶחְמָד הָעֵץ לְהַשְׂכִּיל וַתִּקַּח מִפִּרְיוֹ וַתֹּאכַל וַתִּתֵּן גַּם־לְאִישָׁהּ עִמָּהּ וַיֹּאכַל: ז וַתִּפָּקַחְנָה עֵינֵי שְׁנֵיהֶם וַיֵּדְעוּ כִּי עֵירֻמִּם הֵם וַיִּתְפְּרוּ עֲלֵה תְאֵנָה וַיַּעֲשׂוּ לָהֶם חֲגֹרֹת:

רש"י

(ו) **ותרא האשה** - ראתה דבריו של נחש והנאו לה והאמינתו[עט]: **כי טוב העץ** - להיות כאלהים: **וכי תאוה הוא לעינים** - כמו שאמר לה ונפקחו עיניכם[פ]: **ונחמד העץ להשכיל** - כמו שאמר לה יודעי טוב ורע: **ותתן גם לאישה** - שלא תמות היא ויחיה הוא ושא אחרת[פא]: **גם** - לרבות בהמה וחיה[פב]: (ז) **ותפקחנה וגו'** - לענין החכמה דבר הכתוב ולא לענין ראיה ממש, וסוף המקרא מוכיח[פג]: **וידעו כי עירומים הם** - אף הסומא יודע כשהוא ערום, אלא מהו וידעו כי עירומים הם, מצוה אחת היתה בידם ונתערטלו הימנה[פד]: **עלה תאנה** - הוא העץ שאכלו ממנו, בדבר שנתקלקלו בו נתקנו[פה]. אבל שאר העצים מנעום מליטול עֲלֵיהֶם[פו]. ומפני מה לא נתפרסם העץ, שאין הקב"ה חפץ להונות בריה, שלא יכלימוהו ויאמרו זה שלקה העולם על ידו, מדרש רבי תנחומא (וירא יד)[פז]:

מקורי רש"י

עט. עי' לעיל הערה עז. **פ.** עי' בראשית רבה (פרשה יט סי' ה): ר' יוסי בר זמרא אמר, ג' דברים נאמרו באותו אילן, טוב למאכל, יפה לעינים, ומוסיף חכמה. ושלשתן נאמרו בפסוק אחד, ותרא האשה כי טוב, מכאן שהוא טוב. וכי תאוה הוא לעינים, מכאן שהוא יפה לעינים. ונחמד העץ להשכיל, מכאן שהוא מוסיף חכמה. **פא.** אבות דרבי נתן (נוסחא ב פרק א): כיון שאכלה חוה מפירותיו של אילן, ראתה מלאך המות שבא כנגדה. אמרה, דומה אני כאילו שאני מסתלקת מן העולם, וסוף לבראות אחרת לאדם הראשון תחתי. מה אני עושה, גורמת אני לו שיאכל עמי, שנאמר ותקח מפריו ותאכל ותתן גם לאישה עמה ויאכל. ועי' פרקי דרבי אליעזר (פרק יג) וכו' ראתה מלאך המות שבא כנגדה, אמרה אולי עכשו אני מתה, והקדוש ברוך הוא עושה לו אשה אחרת ונותנה לאדם, אלא הריני גורמת לו שיאכל עמי, אם נמות שנינו נמות, ואם נחיה שנינו נחיה. ולקחה ואכלה מפרות האילן, ונתנה מפרותיו גם לבעלה שיאכל עמה, שנאמר (בראשית ג, ו) ותקח מפריו ותאכל ותתן גם לאישה. **פב.** עי' בראשית רבה (פי"ט סי' ה) גם רבוי האכילה את הבהמה ואת החיה ואת העופות הכל שמעו לה חוץ מעוף אחד ושמו חול הה"ד (איוב כט) וכחול ארבה ימים דבי רבי ינאי אמרי אלף שנה הוא חי ובסוף אלף שנה אש יוצאה מקנו ושורפתו ומשתייר בו כביצה וחוזר ומגדל אברים וחי ר' יודן בר"ש אומר אלף שנים חי ולבסוף אלף שנים גופו כלה וכנפיו מתמרטין ומשתייר בו כביצה וחוזר ומגדל אברים. **פג.** עי' שם (סי' ו) ותפקחנה עיני שניהם. וכי סומים היו, רבי יודן בשם ר"י בן זכאי ורבי ברכיה בשם ר"ע אמר, משל לעירוני שהיה עובר לפני חנותו של זגג, והיה לפניו קופה מלאה כוסות ודייטרוטין (פי' כלי זכוכית חשוב), ותפשם במקלו ושיברן. עמד ותפשו, א"ל ידע אנא דלית אנא מהני ממך כלום, אלא בא ואראה לך כמה טובות איבדת. כך הראה להן, כמה דורות איבדו. וידעו כי ערומים הם, אפי' מצוה אחת שהיתה בידן, נתערטלו הימנה. ויתפרו עלה תאנה, אר"ש בן יוחאי עלה שהביאו תואנה לעולם וא"ר יצחק קלקלת עובדך סב חוט וחייט ויעשו להם חגורות א"ר אבא בר כהנא חגורה אין כתיב כאן אלא חגורות חגורי חגורות אסטכיוין גליון (פי' מיני לבושין) סדינים כשם שעושים לאיש כך עושין לאשה צילצלין קולסין סכנין (פי' כובע נחושת). **פד.** עי' בהערה הקודמת. **פה.** עי' ברכות (מ ע"א) וכן סנהדרין (ע ע"ב): רבי נחמיה אומר תאנה היתה שבדבר שנתקלקלו בו נתקנו שנאמר ויתפרו עלה תאנה. **פו.** עי' בראשית רבה (פרשה טו סי' ז): בשעה שאכל אדם הראשון מאותו האילן, טרדו הקב"ה והוציאו חוץ לג"ע, והיה מחזר על כל אילנות ולא היו מקבלין אותו. ומה היו אומרים לו, אמר רבי ברכיה, הא גנב דגנב דעתיה דברייה. הה"ד (תהלים לו) אל תבואני רגל גאוה, רגל שנתגאה על בוראו. ויד רשעים אל תנידני, לא תיסב מני עלה. אבל תאנה שאכל מפירותיה פתחה דלתיה וקבלתו. הה"ד ויתפרו עלה תאנה. מה היתה אותה התאנה, רבי אבין אמר ברת שבע, דאמטיית ז' ימי אבלא לעלמא. רבי יהושע דסכנין בשם ר"א אמר, ברת אליתא, דאמטיית אליתא לעלמא (פי' מין תאנה שהביא יללה לעולם). רבי עזריה ורבי יהודה בר סימון בשם ריב"ל אמר, ח"ו, לא גלה הקדוש ב"ה אותו אילן לאדם ולא עתיד לגלותו. **פז.** ז"ל: ואם היה בן גרים, לא יאמר לו זכור מעשה אבותיך, שהרי החזיר נשוך בין שיניהם. אמר הקב"ה, דייך להיות שוה לי, כביכול אני כשבראתי את עולמי לא בקשתי להונות לבריה, ולא פרסמתי לבאי עולם מה היה האילן שאכל ממנו אדם הראשון. בא וראה, כל מי שיונה לחבירו, הוא נענש תחילה.

ח וַיִּשְׁמְעוּ אֶת־קוֹל יְהוָה אֱלֹהִים מִתְהַלֵּךְ
בַּגָּן לְרוּחַ הַיּוֹם וַיִּתְחַבֵּא הָאָדָם וְאִשְׁתּוֹ מִפְּנֵי
יְהוָה אֱלֹהִים בְּתוֹךְ עֵץ הַגָּן: ט וַיִּקְרָא יְהוָה
אֱלֹהִים אֶל־הָאָדָם וַיֹּאמֶר לוֹ אַיֶּכָּה: י וַיֹּאמֶר
אֶת־קֹלְךָ שָׁמַעְתִּי בַגָּן וָאִירָא כִּי־עֵירֹם אָנֹכִי
וָאֶחָבֵא: יא וַיֹּאמֶר מִי הִגִּיד לְךָ כִּי עֵירֹם
אָתָּה הֲמִן־הָעֵץ אֲשֶׁר צִוִּיתִיךָ לְבִלְתִּי אֲכָל־
מִמֶּנּוּ אָכָלְתָּ: יב וַיֹּאמֶר הָאָדָם הָאִשָּׁה אֲשֶׁר
נָתַתָּה עִמָּדִי הִוא נָתְנָה־לִּי מִן־הָעֵץ וָאֹכֵל:
יג וַיֹּאמֶר יְהוָה אֱלֹהִים לָאִשָּׁה מַה־זֹּאת עָשִׂית
וַתֹּאמֶר הָאִשָּׁה הַנָּחָשׁ הִשִּׁיאַנִי וָאֹכֵל: יד וַיֹּאמֶר
יְהוָה אֱלֹהִים | אֶל־הַנָּחָשׁ כִּי עָשִׂיתָ זֹּאת

אונקלוס

(ח) וּשְׁמָעוּ יַת קַל מֵימְרָא[א] דַיְיָ אֱלֹהִים מְהַלֵּךְ בְּגִינְתָא לִמְנַח[ב] יוֹמָא וְאִטַּמַּר אָדָם וְאִתְּתֵיהּ מִן קֳדָם יְיָ אֱלֹהִים בְּגוֹ אִילַן גִּינְתָא: (ט) וּקְרָא יְיָ אֱלֹהִים לְאָדָם וַאֲמַר לֵיהּ אָן אָתְּ[ג]: (י) וַאֲמַר יַת קַל מֵימְרָךְ[ד] שְׁמָעִית בְּגִנְתָא וּדְחִילִית אֲרֵי עַרְטִילָאי אֲנָא וְאִטַּמָּרִית: (יא) וַאֲמַר מַן חַוִּי לָךְ אֲרֵי עַרְטִילָאי אָתְּ הֲמִן אִילָנָא דְּפַקִּידְתָּךְ בְּדִיל דְּלָא לְמֵיכַל מִינֵיהּ אָכָלְתְּ: (יב) וַאֲמַר אָדָם אִתְּתָא דְּיַהַבְתְּ עִמִּי הִיא יַהֲבַת לִי מִן אִילָנָא וַאֲכָלִית: (יג) וַאֲמַר יְיָ אֱלֹהִים לְאִתְּתָא מַה דָּא עֲבָדְתְּ וַאֲמַרַת אִתְּתָא חִיוְיָא אַטְעֲיָנִי[ט] וַאֲכָלִית: (יד) וַאֲמַר יְיָ אֱלֹהִים לְחִיוְיָא אֲרֵי עֲבַדְתְּ דָּא

יא. קול דיבור. יב. למנוחת. יג. היכן אתה.
יד. קול דיבורך. טו. הטעני.

רש"י

(ח) וישמעו - יש מדרשי אגדה רבים, וכבר סדרוס רבותינו על מכונס בבראשית רבה (פי"ט סי' ו) ובשאר מדרשות, ואני לא באתי אלא לפשוטו של מקרא ולאגדה המיישבת דברי המקרא דבר דבור על אפניו: וישמעו - מה שמעו, שמעו את קול הקדוש ברוך הוא שהיה מתהלך בגן: לרוח היום - לאותו רוח שהשמש באה משם (ס"א נשם, ודו"ק כי כן עיקר), וזו היא מערבית, שלפנות ערב חמה במערב[פח] והם סרחו בעשירית[פט]: (ט) איכה - יודע היה היכן הוא, אלא ליכנס עמו בדברים שלא יהא נבהל להשיב אם יענישהו פתאום. וכן בקין אמר לו אֵי הֶבֶל אָחִיךָ (להלן ד ט), וכן בבלעם מִי הָאֲנָשִׁים הָאֵלֶּה עִמָּךְ (במדבר כב ט), ליכנס עמהם בדברים, וכן בחזקיהו (ישעיה לט ה) בשלוחי מרודך בבלאדן[צ]: (יא) מי הגיד לך - מאין לך לדעת מה בושת יש בעומד ערום: המן העץ - בתמיה: (יב) אשר נתתה עמדי - כאן כפר בטובה[צא]: (יג) השיאני - הטעני, כמו אַל יַשִּׁיא אֶתְכֶם חִזְקִיָּהוּ (דברי הימים ב' לב טו): (יד) כי עשית זאת - מכאן שאין מהפכים בזכותו של מסית, שאילו שאלו למה עשית זאת היה לו להשיב דברי הרב ודברי התלמיד דברי מי שומעין[צב]:

מקורי רש"י

פח. עי' בראשית רבה (פרשה יט סי' ח): לרוח היום, רב אמר לרוח מזרחית דנו, לרוח שהיא עולה עם היום. זבדי בן לוי אמר, לרוח מערבית דנו, לרוח שהיא שוקעת עם היום. **פט.** כן הוא בסנהדרין לח ע"ב. אמנם עי' באבות דר"נ א ח וכן בב"ר צד ט, שם הוא נמנה באופן אחר. **צ.** עי' מסכת דרך ארץ רבה (פרק חמישי): לעולם אל יפטר אדם לא מאצל [רבו ולא מאצל] חבירו אא"כ נפטר ממנו ונוטל הימנו רשות. וילמדו כל אדם דרך ארץ מן המקום, שאמר לו לאברהם, כלום אברהם אני צריך לו, אמר לפניו, רבש"ע, הן לעולם אל יכנס אדם פתאום לבית חבירו, וילמדו כל אדם דרך ארץ מן המקום, שעמד על פתח הגן וקרא לו לאדם, שנאמר ויקרא ה' אלהים אל האדם, ויאמר לו איכה. **צא.** עי' ספרי פרשת דברים (פיסקא א): ונפשינו קצה בלחם הקלוקל. אמר להם, שוטים, כל עצמם של מלכים אין בוררים להם אלא לחם קל שלא יהא דולריא אוחזתו. אבל אותה טובה שהיטבתי לכם בה, אתם מתוכחים ומתרעמים לפני. הוי כטובה שהיטבתי לאדם הראשון, שאמרתי לו אעשה לו עזר כנגדו. בטובה שהיטבתי לו, בה מתרעם לפני שם, ויאמר האדם האשה אשר נתת עמדי היא נתנה לי מן העץ ואוכל. **צב.** עי' ילקוט שמעוני (בראשית רמז ל): ויאמר ה' אלהים אל הנחש, אמר רבי שמואל בר נחמן אמר ר' יונתן, מנין שאין טוענין למסית, מנחש הקדמוני. דאמר רבי שמלאי, הרבה טענות היה לו לנחש לטעון ולא טען, ומפני מה לא טען לו הקדוש ברוך הוא, לפי שאין טוענין למסית. מאי הוה ליה למימר, דברי הרב ודברי התלמיד, דברי מי שומעין.

אונקלוס

אדורתא מן אתרא דאתברת מנה ומכל חית הַשָּׂדֶה
על מעך תיזיל ושפרא תיכול כל
עַל־גְּחֹנְךָ תֵלֵךְ וְעָפָר תֹּאכַל כָּל־יְמֵי חַיֶּיךָ׃
ימי חייך (טו) והבו אשית ביניך
וְאֵיבָה אָשִׁית בֵּינְךָ וּבֵין הָאִשָּׁה וּבֵין זַרְעֲךָ
ובין אתתא ובין בנך
הוא יהי דכיר לך מה דעבדת
וּבֵין זַרְעָהּ הוּא יְשׁוּפְךָ רֹאשׁ וְאַתָּה תְּשׁוּפֶנּוּ עָקֵב׃
ליה מלקמין ואת תהי שיר ליה
סוטה ט׳ אֶל־הָאִשָּׁה אָמַר הַרְבָּה אַרְבֶּה עִצְּבוֹנֵךְ
אסגי צערייכי ועדוייכי בצער תלדין
וְהֵרֹנֵךְ בְּעֶצֶב תֵּלְדִי בָנִים וְאֶל־אִישֵׁךְ תְּשׁוּקָתֵךְ
בנין יתירין בעצב תיבדון ולגבר תיהוי
וְהוּא יִמְשָׁל־בָּךְ׃ וּלְאָדָם אָמַר כִּי שָׁמַעְתָּ
ארי קבילת למימר אתתך ואכלת
לְקוֹל אִשְׁתֶּךָ וַתֹּאכַל מִן־הָעֵץ אֲשֶׁר צִוִּיתִיךָ לֵאמֹר
מן אילנא דיך למימר
לֹא תֹאכַל מִמֶּנּוּ אֲרוּרָה הָאֲדָמָה בַּעֲבוּרֶךָ בְּעִצָּבוֹן
בדילך בעמל תיכלינה כל יומי
תֹּאכְלֶנָּהּ כָּל יְמֵי חַיֶּיךָ׃ וְקוֹץ וְדַרְדַּר תַּצְמִיחַ

טז. הוא יהיה זכור מה שעשית לו בתחילה ואתה תהיה שומר לו לסוף. יז. אפשר שהוא לשון עמל, ואפשר שהוא לשון צער.

רש"י

מכל הבהמה ומכל חית השדה - אם מבהמה נתקלל מחיה לא כל שכן, העמידו רבותינו מדרש זה במסכת בכורות (ח ע"א), ללמד שימי עיבורו של נחש שבע שנים[צג]: על גחונך תלך - רגליס היו לו ונקצצו[צד]: (טו) ואיבה אשית - אתה לא נתכוונת אלא שימות אדם כשיאכל הוא תחלה ותשא את חוה[צה], ולא באת לדבר אל חוה תחלה אלא לפי שהנשים דעתן קלות להתפתות ויודעות לפתות את בעליהן[צו], לפיכך ואיבה אשית: ישופך יכתתך - כמו וָאֶכֹּת אֹתוֹ (דברים ט כא), ותרגומו ושפית יתיה: ואתה תשופנו עקב - לא יהא לך קומה ותשכנו בעקבו ואף משס תמיתנו. ולשון תשופנו כמו נָשַׁף בָּהֶם (ישעיה מ כד), כשהנחש בא לנשוך הוא נושף כמין שריקה. ולפי שהלשון נופל על הלשון, כתב לשון נשיפה בשניהם: (טז) עצבונך - זה צער גידול בניס (אדר"נ פ"ב מ"ז, עירובין ק ע"ב): והרנך - זה צער העבור (שם): בעצב תלדי בנים - זה צער הלידה (שם): ואל אישך תשוקתך - לתשמיש. ואף על פי כן אין לך מצא לתובעו בפה, אלא הוא ימשול בך, הכל ממנו ולא ממך[צז] (שם): תשוקתך - תאותך. כמו וְנַפְשׁוֹ שׁוֹקֵקָה (ישעיה כט ח): (יז) ארורה האדמה בעבורך - תעלה לך דברים ארורים, כגון זבובים ופרעושים וגמלים. משל ליולא לתרבות רעה והבריות מקללות שדים שינק מהם[צח]: (יח) וקוץ ודרדר תצמיח לך - הארץ כשתזרענה מיני זרעים תצמיח קוץ ודרדר קונדס ועכביות, והן נאכלין על ידי תקון[צט]:

מקורי רש"י

צג. עי' בכורות (ח ע"א): ימי עיבורו וכו' נחש לשבע שנים. ולאותו רשע לא מצינו חבר, ויש אומרים מוכססים. מנא הני מילי, אמר רב יהודה אמר רב, ומטו בה משום דר' יהושע בן חנניא, שנאמר ארור אתה מכל הבהמה ומכל חית השדה. אם מבהמה נתקללה, מחיה לא כ"ש, אלא לומר לך, כשם שנתקללה הבהמה מחיה אחד לשבעה, ומאי ניהו, חמור מחתול, כך נתקלל הוא מבהמה אחת לשבע, דהוה ליה שב שני. **צד.** עי' בראשית רבה (פרשה כ סי' ה): בשעה שאמר לו הקדוש ברוך הוא על גחונך תלך, ירדו מלאכי השרת וקצצו ידיו ורגליו. **צה.** תוספתא סוטה (פרק ד): אתה בקשתה להרוג את אדם ולישא את חוה עכשיו ואיבה אשית בינך ובין האשה (וכן ב"ר פרשה כ פסקה ה). **צו.** עי' פרקי דרבי אליעזר (פרק יג): דן נחש דין בינו לבין עצמו. ואמר, אם אני אומר לאדם, יודע אני שאינו שומע לי, שהאיש קשה לעולם להוציאו מדעתו. אלא הריני אומר לאשה שדעתה קלה עליה, שאני יודע שהיא שומעת לי, שהנשים נשמעות לכל הבריות. שנאמר (משלי ט, יג) פתיות ובל ידעה מה. **צז.** עי' עירובין (ק ע"ב): ואל אישך תשוקתך, מלמד שהאשה משתוקקת על בעלה בשעה שיוצא לדרך. והוא ימשל בך, מלמד שהאשה תובעת בלב והאיש תובע בפה. זו היא מדה טובה בנשים כי קאמרינן דמרציא ארצויי קמיה. **צח.** עי' בראשית רבה (פרשה ה סי' ט): תני בשם ר' נתן, ג' נכנסו לדין וד' יצאו מחוייבין. ואלו הן, אדם וחוה ונחש נכנסו לדין, ונתקללה הארץ עמהן. שנאמר ארורה האדמה בעבורך, שתהא מעלה לך דברים ארורים כגון יתושים וזבובין ופרעושין. **ועי'** ירושלמי כלאים (פרק א הלכה ז): על דעתיה דרבי פינחס למה נתקללה הארץ. כאינש דאמר ליט ביזא דכן איינק (פי' ארורים השדים שכך הניקו). **צט.** עי' בראשית רבה (פרשה כ סי' י): וקוץ ודרדר תצמיח לך קוץ זה קנדיס, דרדר אלו עכביות. ויש מחליפין קוץ אלו עכביות, דרדר זה קנדיס, שהיא עשוייה דרין דרין.

לָךְ וְתֵיכוּל יַת עִישְׂבָא דְחַקְלָא:
(יט) בְּזִיעֲתָא דְאַפָּךְ תֵּיכוּל לַחְמָא עַד
דְתֵיתוּב לְאַרְעָא דְמִינָהּ אִיתְבְּרֵיתָא[יח]
אֲרֵי עַפְרָא אַתְּ וּלְעַפְרָא תְּתוּב:
(כ) וּקְרָא אָדָם שׁוּם אִתְּתֵיהּ חַוָּה אֲרֵי
הִיא הֲוַת אִימָּא דְכָל בְּנֵי אֱנָשָׁא[יט]:
(כא) וַעֲבַד יְיָ אֱלֹהִים לְאָדָם וּלְאִתְּתֵיהּ
לְבוּשִׁין דִּיקָר עַל מְשַׁךְ בִּשְׂרֵיהוֹן[כ]
וְאַלְבֵּשִׁינוּן: (כב) וַאֲמַר יְיָ אֱלֹהִים הָא
אָדָם הֲוָה יְחִידִי בְּעַלְמָא מִינֵיהּ[כא]
לְמִידַע טַב וּבִישׁ וּכְעַן דִּילְמָא יוֹשִׁיט
יְדֵיהּ וְיִסַּב אַף מֵאִילַן חַיָּיא וְיֵכוּל
וְיֵחֵי לְעָלָם: (כג) וְשַׁלְחֵיהּ יְיָ אֱלֹהִים
מִגִּנְתָא דְעֵדֶן לְמִיפְלַח יַת אַדְמְתָא
דְּאִיתְנְסִיב מִתַּמָּן: (כד) וְתָרֵיךְ יַת

יח. שממנה נבראת. יט. בני אדם. כ. בגדי כבוד על עור בשרם. כא. יחיד בעולם ממנו.

אונקלוס

יט בְּזֵעַת אַפֶּיךָ תֹּאכַל לֶחֶם עַד שׁוּבְךָ אֶל־הָאֲדָמָה כִּי מִמֶּנָּה לֻקָּחְתָּ כִּי־עָפָר אַתָּה וְאֶל־עָפָר תָּשׁוּב: כ וַיִּקְרָא הָאָדָם שֵׁם אִשְׁתּוֹ חַוָּה כִּי הִוא הָיְתָה אֵם כָּל־חָי: כא וַיַּעַשׂ יְהוָה אֱלֹהִים לְאָדָם וּלְאִשְׁתּוֹ כָּתְנוֹת עוֹר וַיַּלְבִּשֵׁם: פ רביעי כב וַיֹּאמֶר | יְהוָה אֱלֹהִים הֵן הָאָדָם הָיָה כְּאַחַד מִמֶּנּוּ לָדַעַת טוֹב וָרָע וְעַתָּה | פֶּן־יִשְׁלַח יָדוֹ וְלָקַח גַּם מֵעֵץ הַחַיִּים וְאָכַל וָחַי לְעֹלָם: כג וַיְשַׁלְּחֵהוּ יְהוָה אֱלֹהִים מִגַּן־עֵדֶן לַעֲבֹד אֶת־הָאֲדָמָה אֲשֶׁר לֻקַּח מִשָּׁם: כד וַיְגָרֶשׁ אֶת־

רש"י

ואכלת את עשב השדה - ומה קללה היא זו, והלא בברכה נאמר לו (לעיל א כט) הנה נתתי לכם את כל עשב זורע זרע וגו'. אלא מה אמור כאן בראש העניין, (פסוק יז) ארורה האדמה בעבורך בעצבון תאכלנה, ואחר העצבון וקוץ ודרדר תצמיח לך, כשתזרענה קטנית או ירקות גנה היא תצמיח לך קוצים ודרדרים ושאר עשבי השדה, ועל כרחך תאכלם: (יט) **בזעת אפיך** - לאחר שתטרח בו הרבה: (כ) **ויקרא האדם** - חזר הכתוב לענינו הראשון ויקרא האדם שמות, ולא הפסיק אלא ללמדך שעל ידי קריאת שמות מזדווגה לו חוה, כמו שכתוב (לעיל ב כ) ולאדם לא מצא עזר כנגדו, לפיכך ויפ ל תרדמה. ועל ידי שכתב (שם כה) ויהיו שניהם ערומים, סמך לו פרשת הנחש, להודיעך שמתוך שראה אותם ערומים ורואה אותם עסוקים בתשמיש נתאוה לה ובא עליהם בתשובה ובמרמה[ק]: **חוה** - נופל על לשון חיה, שמחיה את ולדותיה, כאשר תאמר מה הוֹה לָאָדָם (קהלת ג כב), **בלשון היה**[קא]: (כא) **כתנות עור** - יש דברי אגדה אומרים, חלקים כצפורן היו מדובקים על עורן. ויש אומרים, דבר הבא מן העור, כגון למר האורגים שהוא רך וחם, ועשה להם כתנות ממנו[קב]: (כב) **היה כאחד ממנו** - הרי הוא יחיד בתחתונים כמו שאני יחיד בעליונים, ומה היא יחידתו לדעת טוב ורע, מה שאין כן בבהמה ובחיה[קג]: **ועתה פן ישלח ידו וגו'** - ומשיחיה לעולם הרי הוא קרוב להטעות הבריות אחריו ולומר אף הוא אלוה. ויש מדרשי אגדה, אבל אין מיושבין על פשוטו:

מקורי רש"י

ק. עי' תוספתא סוטה (פרק ד): וכן אתה מוצא בנחש הקדמוני, שהיה ערום מכל הבהמה ומכל חית השדה. שנאמר והנחש היה ערום וגו', בקש להרוג את אדם ולישא את חוה. **ועי'** בראשית רבה (פרשה יח סי' ו): והנחש היה ערום, לא היה צריך קרא לומר אלא ויעש ה' אלהים לאדם ולאשתו וגו', אמר ר' יהושע בן קרחה, להודיעך מאיזו חטייה קפץ עליהם אותו הרשע, מתוך שראה אותן מתעסקין בדרך ארץ ונתאוה לה. **קא.** עי' זוהר תרומה (קלז ע"א): ת"ח, כתיב ויקרא האדם שם אשתו חוה כי היא היתה אם כל חי (בראשית ג), חוה וחיה במלה חדא סלקין. ועל דאסתלק י' ועייל ו' דאיהו כדקא יאות, דהא ו' איהו חיין ודאין, ועל דא חוה וחיה י' נטלא חיין מן ו', אוף הכא יחוה יחיה. **קב.** עי' ילקוט שמעוני (תורה רמז לד): בתורתו של ר' מאיר מצאו כתוב, כתנות אור אלו בגדיו של אדם הראשון, שהיו דומין לפנס, רחבין מלמטה וצרין מלמעלה, חלקין כצפורן ונאים כמרגלית, ככלי פשתן הדקין הבאין מבית שאן. כתנות עור, שהן דבוקין לעור, ובהן היו הבכורות משמשין. רבי שמואל בר נחמן אמר, צמר גמלים וצמר ארנבים היו כתנות עור, שהיו באין מעור. **קג.** עי' בראשית רבה (פרשה כא סי' ה): דרש רבי פפוס, הן האדם היה כאחד ממנו, כאחד ממלאכי השרת. א"ל ר"ע, דייך פפוס, א"ל, מה אתה מקיים הן האדם היה כאחד ממנו, א"ל שנתן לו המקום לפניו שני דרכים, דרך החיים, ודרך המות, ובירר לו דרך אחרת. רבי יהודה בר סימון אמר, כיחידו של עולם, שנאמר שמע ישראל ה' אלהינו ה' אחד (דברים ו), רבנן אמרי, כגבריאל, שנאמר והנה איש אחד לבוש הבדים (דניאל י), כהדין קמצא דלבושיה מיניה וביה. ריש לקיש אמר, כיונה. מה זה בורח משליחותו של מקום, שנאמר ויקם יונה לברוח תרשישה מלפני ה' (יונה א), אף זה בורח מלקיים צווי המקום. מה זה לא לן

הָאָדָם וַיַּשְׁכֵּן מִקֶּדֶם לְגַן־עֵדֶן אֶת־הַכְּרֻבִים וְאֵת
לַהַט הַחֶרֶב הַמִּתְהַפֶּכֶת לִשְׁמֹר אֶת־דֶּרֶךְ עֵץ
הַחַיִּים: ס ד א וְהָאָדָם יָדַע אֶת־חַוָּה אִשְׁתּוֹ
וַתַּהַר וַתֵּלֶד אֶת־קַיִן וַתֹּאמֶר קָנִיתִי אִישׁ אֶת־
יְהוָה: ב וַתֹּסֶף לָלֶדֶת אֶת־אָחִיו אֶת־הָבֶל וַיְהִי־
הֶבֶל רֹעֵה צֹאן וְקַיִן הָיָה עֹבֵד אֲדָמָה: ג וַיְהִי
מִקֵּץ יָמִים וַיָּבֵא קַיִן מִפְּרִי הָאֲדָמָה מִנְחָה
לַיהוָה: ד וְהֶבֶל הֵבִיא גַם־הוּא מִבְּכֹרוֹת צֹאנוֹ
וּמֵחֶלְבֵהֶן וַיַּשַׁע יְהוָה אֶל־הֶבֶל וְאֶל־מִנְחָתוֹ:

אונקלוס

אָדָם וְאַשְׁרֵיהּ מִלְּקַדְמִין לְגִינְתָא
דְּעֵדֶן יַת כְּרוּבַיָּא וְיַת שְׁנַן חַרְבָּא
דְּמִתְהַפְּכָא לְמִיטַר יַת אוֹרַח אִילַן
חַיָּיָא: (א) וְאָדָם יְדַע יַת חַוָּה אִתְּתֵיהּ
וְעַדְיָאַת וִילֵידַת יַת קַיִן וַאֲמַרַת קְנֵיתִי
גֻּבְרָא מִן קֳדָם[א] יְיָ: (ב) וְאוֹסִיפַת
לְמֵילַד יַת אֲחוֹהִי יַת הָבֶל וַהֲוָה
הֶבֶל רָעֵי עָנָא וְקַיִן הֲוָה גְּבַר[ב] פְּלַח
בְּאַרְעָא[ג]: (ג) וַהֲוָה מִסּוֹף יוֹמִין וְאַיְתִי
קַיִן מֵאִיבָּא דְּאַרְעָא תִּיקְרוּבְתָּא קֳדָם[ד]
יְיָ: (ד) וְהֶבֶל אַיְתֵי אַף הוּא מִבַּכִּירֵי
עָנֵיהּ וּמִשַּׁמְנֵיהוֹן וַהֲוַת רַעֲוָא מִן
קֳדָם[ה] יְיָ בְּהֶבֶל וּבְתִיקְרוּבְתֵּיהּ[ו]:

א. מלפני. ב. אדם. ג. בארץ. ד. קרבן לפני. ה. והיה רצון מלפני. ו. בהבל ובקרבנו.

רש"י

(כד) **מקדם לגן עדן** - כמזרחו של גן עדן, חוץ לגן: **את הכרובים** - מלאכי חבלה: **החרב המתהפכת** - ולה להט לאיים עליו מליכנס עוד לגן[קד]. תרגום להט שנן, כמו שלף שנגא (סנהדרין פב ע"א). וכלשון לע"ז לאמ"ה. ומדרשי אגדה יש ואני איני בא אלא לפשוטו: **ד** (א) **והאדם ידע** - כבר קודם הענין של מעלה, קודם שחטא ונטרד מגן עדן, וכן ההריון והלידה. שאם כתוב וידע אדם, נשמע שלאחר שנטרד היו לו בניס[קה]: **קין** - על שם קניתי: **את ה'** - כמו עם ה', כשברא אותי ואת אישי לבדו בראנו, אבל בזה שותפים אנו עמו[קו]: **את קין את אחיו את הבל** - ג' אחים רבויים הם, מלמד שתאומה נולדה עם קין, ועם הבל נולדו שתים, לכך נאמר **וַתֹּסֶף** (שם ג)[קז]: (ב) **רועה צאן** - לפי שנתקללה האדמה פירש לו מעבודתה: (ג) **מפרי האדמה** - מן הגרוע[קח]. ויש אגדה שאומרת זרע פשתן היה[קט] (ד"א מפרי מאיזה שבא לידו, לא טוב ולא מובחר): (ד) **וישע** - ויפן. וכן ואל מנחתו לא שעה, לא פנה. וכן **וְאַל יִשְׁעוּ** (שמות ה ט), אל יפנו. וכן **שְׁעֵה מֵעָלָיו** (איוב יד ו), פנה מעליו: **וישע** - ירדה אש ולחכה מנחתו:

מקורי רש"י

בכבודו, אף זה לא לן כבודו עמו. רבי ברכיה בשם רבי חנינא אמר, כאליהו. מה זה לא טעם טעם מות, אף זה לא היה ראוי לטעום טעם מות. היא דעתיה דרבי ברכיה בשם רבי חנין, דאמר, כל זמן שהיה אדם, היה כאחד. וכיון שנטלה ממנו צלעתו, לדעת טוב ורע. ועי' זו"ח י ע"א א"ר יצחק, רצה הקב"ה לעשות לאדם עליון על כל בריותיו, למהוי יחיד בהאי עלמא, כמה דאיהו יחידאי לעילא. כיון שחטא, אמר הקב"ה, הן האדם היה כאחד ממנו, היה בדעתי לעשותו כאחד, עכשיו, ועתה פן ישלח ידו. **קד.** עי' זוהר חדש (בראשית יט ע"א): רבי בא בשם רב הונא אמר, כיון שחטא אדם וגזרו עליו אותן הגזרות, גרשהו הקדוש ברוך הוא מאותן ההנאות והעידונין שהיו לו בעדן, ומינה שומרים לשערי ג"ע. ומי הם, הם הכרובים. הה"ד, וישכן מקדם לגן עדן את הכרובים ואת להט החרב המתהפכת. כדי לשמור אותו הדרך והפתח, שאז נגזר שלא יהא רשות לכל אדם, ומכאן ואילך להכנס שם, זולתי הנשמות הצרופות על ידי הכרובים תחלה. אם רואים שהיא ראויה ליכנס, תכנס, ואם לאו, דוחים אותה לחוץ, ותשרף באותו הלהב, או תקבל עונשה. **קה.** עי' בראשית רבה (פרשה כב סי' ב): והאדם ידע וגו', רבי הונא ור' יעקב ברבי אבין בשם ר' אבא בר כהנא אמר, לא שמשה בריה קודם לאדם הראשון, וידע אין כתיב כאן אלא והאדם ידע את חוה אשתו, הודיע דרך ארץ לכל. ד"א והאדם ידע, ידע מאיזו שלוה נשלה, ידע מה עבדת ליה חוה. א"ר אחא, חיויא חיויך ואת חייא דאדם ותהר ותלד את קין. אר"א בן עזריה, ג' פלאים נעשו באותו היום, בו ביום נבראו, בו ביום שמשו, בו ביום הוציאו תולדות. **קו.** עי' שם: רבי ישמעאל שאל את רבי עקיבא. אמר לו, בשביל ששימשת נחום איש גם זו עשרים ושתים שנה אכין ורקין מיעוטים אתין וגמין רבויים, האי את דכתיב הכא מהו, אמר, אלו נאמר קניתי איש ה', היה הדבר קשה, אלא את ה'. א"ל כי לא דבר רק הוא מכם (דברים לב), ואם ריק הוא מכם, שאין אתם יודעים לדרוש אלא את ה', לשעבר אדם נברא מאדמה וחוה נבראת מאדם, מכאן ואילך בצלמנו כדמותנו, לא איש בלא אשה ולא אשה בלא איש, ולא שניהם בלא שכינה. **ועי'** זו"ח ש קניתי איש את ה', עם ה'. **קז.** עי' בראשית רבה (פרשה כב סי' ב): א"ל רבי יהושע בן קרחה, עלו למטה שנים וירדו שבעה, קין ותאומתו, והבל ושתי תאומותיו. ועוד שם סי' ג: ותוסף ללדת את אחיו את הבל. הדא מסייעא לרבי יהושע בן קרחה, דאמר עלו למטה שנים וירדו שבעה. **קח.** עי' שם (סי' ה): ויבא קין מפרי האדמה מנחה לה', מן הפסולת. לאריס רע, שהיה אוכל את הבכורות ומכבד למלך את הסייפות. **קט.** עי' תנחומא (בראשית סי' ט): ויבא קין מפרי האדמה. מהו, מן מותר

ה וְאֶל־קַיִן וְאֶל־מִנְחָתוֹ לֹא שָׁעָה וַיִּחַר לְקַיִן
מְאֹד וַיִּפְּלוּ פָּנָיו: ו וַיֹּאמֶר יְהוָה אֶל־קַיִן לָמָּה
חָרָה לָךְ וְלָמָּה נָפְלוּ פָּנֶיךָ: ז הֲלוֹא אִם־
תֵּיטִיב שְׂאֵת וְאִם לֹא תֵיטִיב לַפֶּתַח חַטָּאת
רֹבֵץ וְאֵלֶיךָ תְּשׁוּקָתוֹ וְאַתָּה תִּמְשָׁל־בּוֹ: ח וַיֹּאמֶר
קַיִן אֶל־הֶבֶל אָחִיו וַיְהִי בִּהְיוֹתָם בַּשָּׂדֶה וַיָּקָם
קַיִן אֶל־הֶבֶל אָחִיו וַיַּהַרְגֵהוּ: ט וַיֹּאמֶר יְהוָה
אֶל־קַיִן אֵי הֶבֶל אָחִיךָ וַיֹּאמֶר לֹא יָדַעְתִּי
הֲשֹׁמֵר אָחִי אָנֹכִי: י וַיֹּאמֶר מֶה עָשִׂיתָ קול
דְּמֵי אָחִיךָ צֹעֲקִים אֵלַי מִן־הָאֲדָמָה: יא וְעַתָּה

אונקלוס

(ה) וּבְקַיִן וּבְתִיקְרוּבְתֵּיהּ לָא הֲוָה רַעֲוָא׳ וּתְקֵיף״ לְקַיִן לַחֲדָא וְאִיתְכְּבִישׁוּ אַפּוֹהִי: (ו) וַאֲמַר יְיָ לְקַיִן לְמָא תַקֵּיף״ לָךְ וּלְמָא אִתְכְּבִישׁוּ אַפָּךְ: (ז) הֲלָא אִם תּוֹטִיב עוֹבָדָךְ יִשְׁתְּבֵיק לָךְ׳ וְאִם לָא תּוֹטִיב עוֹבָדָךְ״א לְיוֹם דִּינָא חֶטְאָךְ נְטִיר דְּעָתִיד לְאִיתְפָּרְעָא מִינָּךְ אִם לָא תְּתוּב וְאִם תְּתוּב יִשְׁתְּבֵק לָךְ״ב: (ח) וַאֲמַר קַיִן לְהֶבֶל אָחוּהִי וַהֲוָה בְּמֶהֱוֵיהוֹן בְּחַקְלָא וְקָם קַיִן עַל הֶבֶל אָחוּהִי וְקַטְלֵיהּ: (ט) וַאֲמַר יְיָ לְקַיִן אָן הֶבֶל אָחוּךְ וַאֲמַר לָא יְדַעְנָא הֲנִטַר אָחִי אֲנָא: (י) וַאֲמַר מֶה עֲבַדְתָּא קַל דַּם זַרְעַיָן דַּעֲתִידִין לְמֵיפַק מִן אָחוּךְ קָבְלִין קֳדָמַי״ג מִן אַרְעָא: (יא) וּכְעַן

ז. ובקין ובקרבנו לא היה רצון. ח. וכעס. ט. כעסת. י. תטיב מעשיך יעזבו אותך. יא. תטיב מעשיך. יב. ליום הדין חטאך שמור שעתיד ליפרע ממך אם לא תשוב (בתשובה), ואם תשוב יעזבו אותך. יג. צאצאים העתידים לצאת מן אחיך התקבלו לפני.

רש״י

(ז) **הלא אם תיטיב** - כתרגומו פירושו: **לפתח חטאת רובץ** - לפתח קברך חטאך שמור[קי]: **ואליך תשוקתו** - של חטאת, הוא יגר הרע תמיד שוקק ומתאוה להכשילך[קיא]: **ואתה תמשל בו** - אם תרצה תתגבר עליו[קיב]: (ח) **ויאמר קין** - נכנס עמו בדברי ריב ומצה להתעולל עליו להרגו. ויש בזה מדרשי אגדה, אך זה ישובו של מקרא: (ט) **אי הבל אחיך** - להכנס עמו בדברי נחת, אולי (ישיב) [ישוב] ויאמר אני הרגתיו וחטאתי לך[קיג]: **לא ידעתי** - נעשה כגונב דעת העליונה[קיד]: **השומר אחי** - לשון תימה הוא, וכן כל ה״א הנקודה בחטף פתח: (י) **דמי אחיך** - דמו ודם זרעיותיו[קטו]. דבר אחר, שעשה בו פצעים הרבה שלא היה יודע מהיכן נפשו יוצאה[קטז]: (יא) **מן האדמה** - יותר ממה שנתקללה היא כבר בעונה, וגם בזו הוסיפה לחטוא: **אשר פצתה את פיה לקחת את דמי אחיך** וגו׳ - והנני מוסיף לה קללה אצלך, לא תוסף תת כחה (ס״א הכל דבור אחד ממן האדמה עד כאן):

מקורי רש״י

מאכלו. ורבנן אמרו, זרע פשתן היה. **קי.** עי׳ תרגום אונקלוס כאן. **קיא.** עי׳ קידושין (ל ע״ב): כל משאו ומתנו בך, שנאמר ואליך תשוקתו. ועי׳ בראשית רבה (פרשה כ סי׳ ז): ארבע תשוקות הן, אין תשוקתה של אשה אלא לאישה, שנאמר ואל אישך תשוקתך, אין תשוקתו של יצה״ר אלא על קין וחביריו, שנאמר ואליך תשוקתו, אין תשוקתן של גשמים אלא על הארץ, שנאמר פקדת הארץ ותשוקקה (תהלים סה), ואין תשוקתו של הקב״ה אלא על ישראל. **קיב.** עי׳ שם: ואם אתה רוצה אתה מושל בו שנאמר ואתה תמשל בו. **קיג.** עי׳ לעיל הערה צ. **קיד.** עי׳ מדרש תנחומא (בראשית סי׳ כה): אתה מוצא, בשעה שהרג קין להבל, נגלה עליו הקדוש ברוך הוא, ואמר לו אי הבל אחיך (בראשית ד ט), בקש לגנוב דעת של מעלה, אמר הקדוש ברוך הוא מה עשית קול דמי אחיך צועקים אלי (שם שם י), כיון ששמע קין, התחיל עשות תשובה של רמאות, שנאמר ויאמר קין אל ה׳ גדול עוני מנשוא (שם שם יג), אמר לפניו רבונו של עולם אתה טוען העליונים והתחתונים, ואין אתה יכול לטעון עוני. **קטו.** עי׳ סנהדרין (לז ע״א): דיני נפשות, דמו ודם זרעיותיו תלויין בו עד סוף העולם, שכן מצינו בקין שהרג את אחיו. שנאמר (בראשית ד) דמי אחיך צעקים, אינו אומר דם אחיך, אלא דמי אחיך, דמו ודם זרעיותיו. **קטז.** עי׳ שם ע״ב: אמר רב יהודה בריה דרבי חייא, מלמד שעשה קין בהבל אחיו חבורות חבורות פציעות פציעות, שלא היה יודע מהיכן נשמה יוצאה, עד שהגיע לצוארו. **ועי׳** תנחומא (בראשית סי׳ ט): קול דמי אחיך צועקים מכאן אתה למד שעשה בו פציעות פציעות וחבורות חבורות.

אָרוּר אַתָּה מִן־הָאֲדָמָה אֲשֶׁר פָּצְתָה אֶת־
פִּיהָ לָקַחַת אֶת־דְּמֵי אָחִיךָ מִיָּדֶךָ: יב כִּי
תַעֲבֹד אֶת־הָאֲדָמָה לֹא־תֹסֵף תֵּת־כֹּחָהּ לָךְ נָע
וָנָד תִּהְיֶה בָאָרֶץ: יג וַיֹּאמֶר קַיִן אֶל־יְהוָה
גָּדוֹל עֲוֹנִי מִנְּשׂוֹא: יד הֵן גֵּרַשְׁתָּ אֹתִי הַיּוֹם
מֵעַל פְּנֵי הָאֲדָמָה וּמִפָּנֶיךָ אֶסָּתֵר וְהָיִיתִי נָע
וָנָד בָּאָרֶץ וְהָיָה כָל־מֹצְאִי יַהַרְגֵנִי: טו וַיֹּאמֶר
לוֹ יְהוָה לָכֵן כָּל־הֹרֵג קַיִן שִׁבְעָתַיִם יֻקָּם
וַיָּשֶׂם יְהוָה לְקַיִן אוֹת לְבִלְתִּי הַכּוֹת־אֹתוֹ
כָּל־מֹצְאוֹ: טז וַיֵּצֵא קַיִן מִלִּפְנֵי יְהוָה וַיֵּשֶׁב

אונקלוס

ליט אָתְּ מִן אַדְמְתָא דִּפְתָחַת יַת
פּוּמָהּ לְמֵיסַב יַת דְּמֵי אָחוּךְ מִן
יְדָךְ: (יב) אֲרֵי תִּפְלַח יַת אַדְמְתָא
לָא תּוֹסִיף לְמִתַּן חֵילָהּ לָךְ מְטַלְטַל
וְגָלֵי[יד] תְּהֵי בְּאַרְעָא: (יג) וַאֲמַר קַיִן
קָדָם[טו] יְיָ סַגִּי חוֹבִי מִלְּמִשְׁבָּק:
(יד) הָא תָּרֵיכְתָּא יָתִי יוֹמָא דֵּין
מֵעַל אַפֵּי אַרְעָא וּמִן קֳדָמָךְ לֵית
אֶפְשַׁר[טז] לְאִטַּמָּרָא וֶאֱהֵי מְטַלְטַל
וְגָלֵי[יז] בְּאַרְעָא וִיהֵי כָּל דְּיִשְׁכְּחִינַנִי
יִקְטְלִינָנִי: (טו) וַאֲמַר לֵיהּ יְיָ בְּכֵן
כָּל דְּיִקְטוֹל קַיִן לְשַׁבְעָא דָּרִין יִתְפְּרַע
מִנֵּיהּ[יח] וְשַׁוִּי יְיָ לְקַיִן אָתָא בְּדִיל
דְּלָא לְמִקְטַל יָתֵיהּ כָּל דְּיִשְׁכְּחִינֵיהּ:
(טז) וּנְפַק קַיִן מִן קֳדָם יְיָ וִיתֵיב

יד. מיטלטל וגולה. טו. לפני. טז. אי אפשר. יז. מיטלטל וגולה. יח. לשבעה דורות יפרע ממנו.

רש"י

(יב) **נע ונד** - אין לך רשות לדור במקום אחד[קיז]: (יג) **גדול עוני מנשוא** - בתמיה, אתה טוען עליונים ותחתונים ועוני אי אפשר לך לטעון[קיח]: (טו) **לכן כל הורג קין** - זה אחד מן המקראות שקללו דבריהם ורמזו ולא פירשו. לכן כל הורג קין, לשון גערה, כה יעשה לו כך וכך עונשו, ולא פירש עונשו: **שבעתים יוקם** - איני רואה להנקם מקין עכשיו, לסוף שבעה דורות אני נוקם נקמתי ממנו, שיעמוד למך מבני בניו ויהרגהו. וסוף המקרא שאמר שבעתים יוקם, והיא נקמת הבל מקין, למדנו שתחלת מקרא לשון גערה היא, שלא תהא בריה מזיקתו. וכיוצא בו וַיֹּאמֶר דָּוִד (וגו') כָּל מַכֵּהּ יְכֻסֶּה וְיִגַּע בַּגִּבּוֹר (שמואל ב' ה ח), ולא פירש מה יעשה לו, אבל דבר הכתוב ברמז כל מכה יכוסה ויגע בגבור ויקרב אל השער ויכבשנו וְאֶת הַעִוְרִים וגו', וגם אותם יכה על אשר אמרו העור והפסח לא יבא אל תוך הבית, המכה את אלו אני אעשנו ראש ושר, כאן קצר דבריו ובדברי הימים (א' יא ו) פירש יִהְיֶה לְרֹאשׁ וְלָשָׂר: **וישם ה' לקין אות** - חקק לו אות משמו במצחו[קיט]. [(ס"א) דבר אחר, כל מוצאי יהרגני, הבהמות והחיות. אבל בני אדם עדיין לא היו שיירא מהם, רק אביו ואמו, ומהם לא היה ירא שיהרגוהו. אלא אמר, עד עכשיו היתה פחדתי על כל החיות, כמ"ש ומוראכם וגו', ועכשיו בשביל עון זה לא יירא ממני החיות ויהרגוני, מיד וישם ה' לקין אות, החזיר מורא על הכל[קכ]]: (טז) **ויצא קין** - ילא בהכנעה, כגונב דעת העליונה[קכא]:

מקורי רש"י

קיז. ועי' שמות רבה (פרשה לא סי' יז): שהיתה עינו רעה באחיו ולא ידע כי חסר יבואנו. ומה חסרון הגיע לו, שאמר הקב"ה נע ונד תהיה בארץ, ומהו כן, שכל מקום שהולך הקב"ה היה מביא לו רעה לרגליו, והיו מכין אותו ורודפין אחריו, עד שמוציאין אותו. **קיח.** עי' בראשית רבה (פרשה כב סי' יא) ויאמר קין אל ה' גדול עוני מנשוא, לעליונים והתחתונים אתה סובל, ולפשעי אין אתה סובל. **קיט.** עי' תרגום יונתן כאן: וְרָשַׁם יְיָ עַל אַפֵּי דְקַיִן אָתָא מִן שְׁמָא רַבָּא וַיְקִירָא בְּגִין דְּלָא לְמִקְטוֹל יָתֵיהּ כָּל דְּיִשְׁכְּחִינֵיהּ באסתכלותיה ביה. **קכ.** עי' בראשית רבה (פרשה כב סי' יב): ויאמר לו ה' לכן כל הורג קין. ר"י ורבי נחמיה, רי"א נתכנסו בהמה חיה ועוף לתבוע דמו של הבל, אמר להן לכן אני אומר כל הורג קין יהרג. **קכא.** עי' שם (סי' יג): ויצא קין מלפני ה', מהיכן יצא, רבי יודן בשם ר' איבו אמר הפשיל דברים לאחוריו ויצא, כגונב דעת העליונה. רבי ברכיה בשם רבי אלעזר ברבי שמעון אמר, יצא כמפריס וכמרמה בבוראו. רבי חמא בשם רבי חנינא בר רבי יצחק אמר, יצא שמח. היך מה דאת אמר (שמות ד) הנה הוא יוצא לקראתך וגו'. פגע בו אדם הראשון. א"ל מה נעשה בדינך, א"ל עשיתי תשובה ונתפשרתי וכו'.

בְּאֶרֶץ־נוֹד קִדְמַת־עֵדֶן׃ יז וַיֵּדַע קַיִן אֶת־
אִשְׁתּוֹ וַתַּהַר וַתֵּלֶד אֶת־חֲנוֹךְ וַיְהִי בֹנֶה
עִיר וַיִּקְרָא שֵׁם הָעִיר כְּשֵׁם בְּנוֹ חֲנוֹךְ׃
יח וַיִּוָּלֶד לַחֲנוֹךְ אֶת־עִירָד וְעִירָד יָלַד אֶת־
מְחוּיָאֵל וּמְחִיָּאֵל יָלַד אֶת־מְתוּשָׁאֵל וּמְתוּשָׁאֵל
יָלַד אֶת־לָמֶךְ׃ חמישי יט וַיִּקַּח־לוֹ לֶמֶךְ שְׁתֵּי
נָשִׁים שֵׁם הָאַחַת עָדָה וְשֵׁם הַשֵּׁנִית
צִלָּה׃ כ וַתֵּלֶד עָדָה אֶת־יָבָל הוּא הָיָה

אונקלוס

בְּאַרְעָא גְּלֵי וּמִטַּלְטַל דַּהֲוָה
עֲבִידָא עֲלוֹהִי[יט] מִלְּקָדְמִין בְּגִנְתָּא
דְּעֵדֶן׃ (יז) וִידַע קַיִן יַת אִתְּתֵיהּ
וְעַדְּיָאַת וִילִידַת יַת חֲנוֹךְ וַהֲוָה
בָּנֵי קַרְתָּא וּקְרָא שְׁמָא דְּקַרְתָּא
כְּשׁוּם בְּרֵיהּ חֲנוֹךְ׃ (יח) וְאִתְיְלִיד
לַחֲנוֹךְ יַת עִירָד וְעִירָד אוֹלִיד
יַת מְחוּיָאֵל וּמְחִיָּאֵל אוֹלִיד יַת
מְתוּשָׁאֵל וּמְתוּשָׁאֵל אוֹלִיד יַת לָמֶךְ׃
(יט) וּנְסִיב לֵיהּ לֶמֶךְ תַּרְתֵּין נְשִׁין
שׁוּם חֲדָא עָדָה וְשׁוּם תִּנְיָתָא צִלָּה׃
(כ) וִילִידַת עָדָה יַת יָבָל הוּא הֲוָה

יט. גולה ומיטלטל שהיתה עשויה בשבילו.

רש"י

בארץ נוד - בארץ שכל הגולים נדים שם: **קדמת עדן** - שם גלה אביו כשגורש מגן עדן, שנאמר (לעיל ג כד) וַיַּשְׁכֵּן מִקֶּדֶם לְגַן עֵדֶן [וגו'] לשמור את שמירת דרך מבוא הגן, שיש ללמוד שהיה אדם שם. ומצינו שרוח מזרחית קולטת בכל מקום את הרוצחים, שנאמר (דברים ד מא) אָז יַבְדִּיל מֹשֶׁה וגו' מִזְרָחָה שָׁמֶשׁ[קכב]. דבר אחר, בארץ נוד, כל מקום שהלך היתה הארץ מזדעזעת תחתיו והבריות אומריס סורו מעליו, זהו שהרג את אחיו[קכג]: (יז) **וידע** - קין בונה עיר, ויקרא שם העיר לזכר בנו חנוך[קכד]: (יח) **ועירד ילד** - יש מקום שהוא אומר בזכר הוליד, ויש מקום שהוא אומר ילד, שהלידה משמשת שתי לשונות, לידת האשה ושטר"א בלע"ז, וזריעת תולדות האיש אינזינד"ר בלע"ז. כשהוא אומר הוליד בלשון הפעיל, מדבר בלידת האשה, פלוני הוליד את אשתו בן או בת. וכשהוא אומר ילד, מדבר בזריעת האיש, והוא בלע"ז אנירי"ר: (יט) **ויקח לו למך** - לא היה לו לפרש כל זה, אלא ללמדנו מסוף הענין שקיים הקב"ה הבטחתו שאמר שבעתים יוקם קין, עמד למך לאחר שהוליד בנים ועשה דור שביעי והרג את קין, זהו שאמר כִּי אִישׁ הָרַגְתִּי לְפִצְעִי וגו' (להלן פסוק כג): **שתי נשים** - כך היה דרכן של דור המבול, אחת לפריה ורביה ואחת לתשמיש, זו שהיא לתשמיש משקה כוס של עקרין כדי שתעקר ומקושטת ככלה ומאכילה מעדנים, וחברתה מזופה ואבלה כאלמנה, וזהו שפירש איוב (כד, כא) רֹעֶה עֲקָרָה לֹא תֵלֵד וְאַלְמָנָה לֹא יֵיטִיב, כמו שמפורש באגדת חלק[קכה]: **עדה** - היא של פריה ורביה, על שם שמגונה עליו ומוסרת מאצלו (ס"א ממאכלו). עדה תרגום של סורה[קכו]: **צלה** - היא של תשמיש, על שם שיושבת תמיד בצלו. דברי אגדה הם בבראשית רבה (פכ"ג סי' ג)[קכז]:

מקורי רש"י

קכב. עי' שם (פרשה כא סי' ט): מקדם, רב אמר, בכל מקום רוח מזרחית קולטת. אדם הראשון, ויגרש את האדם וישכן מקדם לג"ע. קין, ויצא קין מלפני ה' וישב בארץ נוד קדמת עדן. הרוצח, אז יבדיל משה שלש ערים בעבר הירדן מזרחה שמש (דברים ד). **קכג.** עי' מדרש תנחומא (בראשית סי' ט): וישב בארץ נוד. כשיצא, כל מקום שהיה הולך היתה הארץ מזדעזעות מתחתיו, והיו חיות ובהמות מזדעזעות ואומרות מהו זה. אומרות זו לזו, קין הרג את הבל אחיו, גזר הקדוש ברוך הוא עליו נע ונד תהיה. **קכד.** עי' בראשית רבה (פרשה כג סי' א): קרבם בתימו לעולם (תהלים מט). רבי יודן ור' פנחס, ר' יודן אמר מה סבורין הרשעים, שקרבם בתימו לעולם וגו', קראו בשמותם עלי אדמות (שם): טבריה על שם טיבירואיס, אלכסנדריאה על שם אלכסנדרוס, אנטוכיה על שם אנטיוכס. ורבי פנחס אמר קרבם בתימו לעולם, למחר בתיהם נעשים קבריהם, (שם) משכנותם לדור ודור שאינן לא חיים ולא נידונין, ולא עוד אלא שקראו בשמותם עלי אדמות, ויהי בונה עיר ויקרא שם העיר כשם בנו חנוך. **קכה.** ועי' שם (סי' ב): ויקח לו למך שתי נשים שם האחת עדה ושם השנית צלה. א"ר עזריה בשם ר' יהודה בר סימון, כך היו אנשי דור המבול עושין, היה אחד מהן לוקח לו שתים, אחת לפריה ורביה ואחת לתשמיש. זו שהיתה לפריה ורביה היתה יושבת כאילו אלמנה בחייה (נ"א בחיי בעלה), וזו שהיתה לתשמיש היה משקה כוס של עקרים שלא תלד, והיתה יושבת אצלו מקושטת כזונה. הה"ד, רועה עקרה לא תלד ואלמנה לא ייטיב (איוב כד). תדע לך, שכן שהרי הברור שבהן היה למך, ולקח ב' נשים. הה"ד ויקח לו למך שתי נשים, שם האחת עדה, דעדה מיניה, ושם השנית צלה, שהיתה יושבת בצלו. **ועי'** יבמות (לז ע"ב): כתיב ויקח לו למך שתי נשים (בראשית ד). עדה שהיה מתעדן בגופה, צילה שהיה יושב בצילה של בנים. **קכו.** עי' הערה הקודמת. **קכז.** עי' לעיל ד"ה שתי נשים.

אֲבִי יֹשֵׁב אֹהֶל וּמִקְנֶה: כא וְשֵׁם אָחִיו יוּבָל הוּא
הָיָה אֲבִי כָּל־תֹּפְשׂ כִּנּוֹר וְעוּגָב: כב וְצִלָּה גַם־הִוא
יָלְדָה אֶת־תּוּבַל קַיִן לֹטֵשׁ כָּל־חֹרֵשׁ נְחֹשֶׁת וּבַרְזֶל
וַאֲחוֹת תּוּבַל־קַיִן נַעֲמָה: ששי כג וַיֹּאמֶר לֶמֶךְ
לְנָשָׁיו עָדָה וְצִלָּה שְׁמַעַן קוֹלִי נְשֵׁי לֶמֶךְ הַאֲזֵנָה
אִמְרָתִי כִּי אִישׁ הָרַגְתִּי לְפִצְעִי וְיֶלֶד לְחַבֻּרָתִי:

אונקלוס

רַבְּהוֹן[כ] דְּיַתְבֵי מַשְׁכְּנִין וּמָרֵי בְעִיר[כא]:
(כא) וְשׁוּם אָחוּהִי יוּבָל הוּא הֲוָה
רַבְּהוֹן[כב] דְּכָל דְּמְנַגְּן עַל פּוּם
נִבְלָא וְיַדְעֵי זְמַר כִּינוֹרָא וְאַבּוּבָא[כג]:
(כב) וְצִלָּה אַף הִיא יְלִידַת יַת תּוּבַל
קַיִן רַבְּהוֹן דְּכָל דְּיַדְעֵי עֲבִידַת[כד]
נְחָשָׁא וּפַרְזְלָא וַאֲחָתֵיהּ דְּתוּבַל קַיִן
נַעֲמָה: (כג) וַאֲמַר לֶמֶךְ לְנִשְׁוֹהִי
עָדָה וְצִלָּה שְׁמָעַן קָלִי נְשֵׁי לֶמֶךְ
אָצִיתָא לְמֵימְרִי לָא גַּבְרָא קְטָלִית
דְּבְדִילֵיהּ אֶנָא סָבִיל חוֹבִין לְמִמַּת וְאַף לָא עוּלֵימָא חַבִּילִית דְּבְדִילֵיהּ יִשְׁתֵּיצֵי זַרְעִי[כה]:

כ. רבם. כא. ובעלי בהמות. כב. רבם. כג. שפורט (מנגן) על פי נבל יודעי זמר כינור ואבוב. כד. רבם של כל יודעי מעשה. כה. לא גבר הרגתי שבגינו אני סובל חטאים ואף לא ילד פצעתי שבגינו יכלה זרעי.

רש"י

(כ) **אבי ישב אהל ומקנה** - הוא היה הראשון לרועי בהמות במדברות, ויושב אהלים חדש כאן וחדש כאן בשביל מרעה צאנו, וכשכלה המרעה במקום זה הולך ותוקע אהלו במקום אחר. ומדרש אגדה, בונה בתים לעבודה זרה, כמה דאת אמר (יחזקאל ח ג) סֵמֶל הַקִּנְאָה הַמַּקְנֶה. וכן אחיו, תופש כנור ועוגב לזמר לעבודה זרה[קכח]: (כב) **תובל קין** - תובל אומנתו של קין. תובל לשון תבלין, תיבל והתקין אומנתו של קין לעשות כלי זיין לרוצחים[קכט]: **לטש כל חרש נחשת וברזל** -מחדד אומנות נחשת וברזל, כמו יִלְטוֹשׁ עֵינָיו לִי (איוב טז ט). חורש אינו לשון פֹּעֵל אלא לי פוֹעֵל, שהרי נקוד קמץ קטן (דהייינו בגיר"י) וטעמו למטה, כלומר מחדד ומצחצח כל כלי אומנות נחשת וברזל: **נעמה** - היא אשתו של קין[קל]: (כג) **שמען קולי** - שהיו פורשות ממנו מתשמיש, לפי שהרג את קין ואת תובל קין בנו[קלא], שהיה למך סומא ותובל קין מושכו, וראה את קין ונדמה לו כחיה, ואמר לאביו למשוך בקשת והרגו, וכיון שידע שהוא קין זקנו הכה כף אל כף וספק את בנו ביניהם והרגו, והיו נשיו פורשות ממנו, והוא מפייסן[קלב] שמען קולי להשמע לי לתשמיש, וכי איש אשר הרגתי לפצעי הוא נהרג, וכי אני פצעתיו מזיד שיהא הפצע קרוי על שמי, וילד אשר הרגתי לחבורתי נהרג, כלומר ע"י חבורתי בתמיה, והלא שוגג אני ולא מזיד, לא זהו פצעי ולא זהו חבורתי[קלג]: **פצע** - מכת חרב או חץ. מקאדור"ה בלע"ז:

מקורי רש"י

קכח. עי' ילקוט שמעוני תורה (רמז מז): אנוש בן שת, בימיו התחילו הבריות להכעיס ליוצרן בעבודה זרה, והוא היה הדור השלישי, והכעיסו בג' עבירות. שנאמר אבי ישב אהל ומקנה, ומקנה בסתר. **קכט.** עי' בראשית רבה (פרשה כג סי' ג): תובל קין. רבי יהושע דסכנין בשם ר' לוי אמר, זה תבל עבירתו של קין. קין הרג, ולא היה לו במה להרוג. אבל זה לוטש כל חורש נחושת וברזל. **קל.** עי' שם: ואחות תובל קין נעמה. א"ר אבא בר כהנא, נעמה אשתו של נח היתה. למה היו קורין אותה נעמה, שהיו מעשיה נעימים. ורבנן אמרי, נעמה אחרת היתה. ולמה היו קורין אותה נעמה, שהיתה מנעמת בתוף לעבודת כוכבים. **קלא.** עי' תנחומא (בראשית סי' יא): מה שנאמר כי שבעתים יקם קין ולמך שבעים ושבעה, כיון שבאו לבית, אמר להם למך לנשיו, עלו למטה. א"ל הרגת את קין זקנינו ותובל קין בננו, לא נעלה. א"ל, כבר נטלו חלקו קין שבעה דורות, אבל אני שבעים ושבעה. א"ל לא נשמע לך מה אנו מולידות למארה. **קלב.** עי' שם: וכיצד נהרג קין, נעשה מלאך המות ק"ל שנה והוא נע ונד בקללה. למך בן בנו היה שביעי לדורות, וסומא. היה יוצא לצוד, והיה בנו אוחזו בידו. כשהיה רואה אותו תינוק חיה, היה אומר לו. א"ל, כמין חיה אני רואה. מתח את הקשת כנגדו, והרג את קין. ראה אותו תינוק מרחוק הרוג וקרן במצחו. אמר לו ללמך, אבי, הרי דמות אדם הרוג וקרן במצחו. א"ל למך ווי לי, זקני הוא. טפח שתי ידיו בחרטה, ונגע בראש התינוק והרגו בשוגג. שנאמר כי איש הרגתי לפצעי וילד לחבורתי. נשארו שלשתן במקום אחד. קין הרוג ואותו תינוק הרוג ולמך סומא. **ועי'** בראשית רבה (פרשה כג סי' ד): ויאמר למך לנשיו עדה וצלה שמען קולי. רבי יוסי בר חנינא אמר, תבען לתשמיש. אמרו לו, למחר המבול בא, נשמע לך ונהיה פרות ורבות למארה, אמר להן, כי איש הרגתי לפצעי, שיבואו עלי פצעים בשבילו, וילד לחבורתי, שיבואו עלי חבורות בשבילו, אתמהא. קין הרג, ונתלה לו ז' דורות, ואני שלא הרגתי, אינו דין שיתלה לי על זה. **קלג.** עי' הערה קודמת.

כד כִּי שִׁבְעָתַיִם יֻקַּם־קָיִן וְלֶמֶךְ שִׁבְעִים וְשִׁבְעָה׃
כה וַיֵּדַע אָדָם עוֹד אֶת־אִשְׁתּוֹ וַתֵּלֶד בֵּן וַתִּקְרָא
אֶת־שְׁמוֹ שֵׁת כִּי שָׁת־לִי אֱלֹהִים זֶרַע אַחֵר תַּחַת
הֶבֶל כִּי הֲרָגוֹ קָיִן׃ כו וּלְשֵׁת גַּם־הוּא יֻלַּד־בֵּן
וַיִּקְרָא אֶת־שְׁמוֹ אֱנוֹשׁ אָז הוּחַל לִקְרֹא בְּשֵׁם
יְהוָה׃ ס ה א זֶה סֵפֶר תּוֹלְדֹת אָדָם בְּיוֹם בְּרֹא
אֱלֹהִים אָדָם בִּדְמוּת אֱלֹהִים עָשָׂה אֹתוֹ׃ ב זָכָר
וּנְקֵבָה בְּרָאָם וַיְבָרֶךְ אֹתָם וַיִּקְרָא אֶת־שְׁמָם אָדָם
בְּיוֹם הִבָּרְאָם׃ ג וַיְחִי אָדָם שְׁלֹשִׁים וּמְאַת שָׁנָה
וַיּוֹלֶד בִּדְמוּתוֹ כְּצַלְמוֹ וַיִּקְרָא אֶת־שְׁמוֹ שֵׁת׃

כו. שבעה דורות נתלו. כז. הרי ללמך בנו. כח. נתן. כט. הפסיקו בני אדם מלהתפלל בשם ה׳. א. שדומה לו.

אונקלוס

(כד) אֲרֵי לְשַׁבְעָא דָּרִין אִיתְלִיאוּ[כי] לְקָיִן הֲלָא לְלֶמֶךְ בְּרֵיהּ[כי] שַׁבְעִין וְשַׁבְעָא׃ (כה) וִידַע אָדָם עוֹד יַת אִתְּתֵיהּ וִילִדַת בַּר וּקְרַת יַת שְׁמֵיהּ שֵׁת אֲרֵי אֲמָרַת יְהַב[כח] לִי יְיָ בַּר אוֹחֲרָן חֲלַף הֶבֶל דְּקַטְלֵיהּ קָיִן׃ (כו) וּלְשֵׁת אַף הוּא אִתְיְלִיד בַּר וּקְרָא יַת שְׁמֵיהּ אֱנוֹשׁ בְּכֵן בְּיוֹמוֹהִי חָלוּ בְּנֵי אֱנָשָׁא מִלְּצַלָּאָה בִּשְׁמָא דַּיְיָ[כט]׃ (א) דֵּין סֵפֶר תּוֹלְדַת אָדָם בְּיוֹמָא דְּבְרָא יְיָ אָדָם בִּדְמוּת אֱלֹהִים עָבַד יָתֵיהּ׃ (ב) דְּכַר וְנוּקְבָא בְּרָאנוּן וּבָרִיךְ יַתְהוֹן וּקְרָא יַת שְׁמְהוֹן אָדָם בְּיוֹמָא דְּאִתְבְּרִיאוּ׃ (ג) וַחֲיָא אָדָם מְאָה וּתְלָתִין שְׁנִין וְאוֹלִיד בִּדְמוּתֵיהּ דְּדָמֵי לֵיהּ[א] וּקְרָא יַת שְׁמֵיהּ שֵׁת׃

רש״י

(כד) **כי שבעתים יקם קין** - קין שהרג מזיד נתלה לו עד שבעה דורות, אני שהרגתי שוגג לא כל שכן שיתלה לי שביעיות הרבה[קלד]: **שבעים ושבעה** - לשון רבוי שביעיות אחז לו, כך דרש ר׳ תנחומא (פי״ח). ומדרש ב״ר (פכ״ג סי׳ ד), לא הרג למך כלום, ונשיו פורשות ממנו משקיימו פריה ורביה, לפי שנגזרה גזרה לכלות זרעו של קין לאחר שבעה דורות, אמרו מה אנו יולדות לבהלה, למחר המבול בא ושוטף את הכל, והוא אומר להן וכי איש הרגתי לפצעי, וכי אני הרגתי את הבל שהיה איש בקומה וילד בשניים, שיהא זרעי כלה באותו עון, ומה קין שהרג נתלה לו שבעה דורות, אני שלא הרגתי לא כל שכן שיתלו לי שביעיות הרבה. וזהו קל וחומר של שטות, אם כן אין הקדוש ברוך הוא גובה את חובו ומקיים את דברו[קלה]: (כה) **וידע אדם** וגו׳ - בא לו למך אצל אדם הראשון וקבל על נשיו, אמר להם, וכי עליכם לדקדק על גזירתו של מקום, אתם עשו מצותכם והוא יעשה את שלו, אמרו לו, קשוט עצמך תחלה, והלא פרשת מאשתך זה מאה ושלשים שנה, משנקנסה מיתה על ידך, מיד, וידע אדם וגו׳. ומהו עוד, ללמדך שנתוספה לו תאוה על תאותו[קלו]: (כו) **אז הוחל** - לשון חולין, לקרא את שמות האדם ואת שמות העגלים בשמו של הקב״ה, לעשותן עבודה זרה ולקרותן אלהות[קלז]: **ה** (א) **זה ספר תולדות אדם** - זו היא ספירת תולדות אדם. ומדרשי אגדה יש רבים: **ביום ברא** וגו׳ - מגיד שביום שנברא הוליד[קלח]: (ג) **שלשים ומאת שנה** - ע״כ פירש מן האשה[קלט]:

מקורי רש״י

קלד. עי׳ לעיל ד״ה שמען קולי. **קלה.** עי׳ לעיל ד״ה שמען קולי. **קלו.** עי׳ בראשית רבה (פרשה כג סי׳ ה): וידע אדם עוד את אשתו, נתוסף לו תאוה על תאותו. לשעבר, אם לא היה רואה לא היה מתאוה. עכשיו בין רואה בין שאינו רואה הוא מתאוה. **קלז.** עי׳ מדרש תנחומא (נח סי׳ יח): עמדו דורו של אנוש, קראו שמו של הקדוש ברוך הוא לעבודת כו״ם. שנאמר, אז הוחל לקרוא בשם וגו׳ (בראשית ד). **ועי׳** בראשית רבה (פרשה כג סי׳ ז): א״ר אחא, אתם עשיתם עצמכם עבודת כוכבים וקראתם לשמכם, אף אני אקרא למי הים לשמי, ואכלה אותן האנשים מן העולם. **קלח.** עי׳ שם (פרשה כד סי׳ ז): ביום ברא אלהים אדם, הדא מסייעא להיא דאמר ר״א בן עזריה, שלש פלאים נעשו באותו היום, בו ביום נבראו, בו ביום שמשו, בו ביום הוציאו תולדות. **קלט.** עי׳ עירובין (יח ע״ב): ואמר רבי ירמיה בן אלעזר, כל אותן השנים שהיה אדם הראשון בנידוי הוליד רוחין ושידין ולילין, שנאמר ויחי אדם שלשים ומאת שנה ויולד בדמותו כצלמו, מכלל דעד האידנא לאו כצלמו אוליד. מיתיבי, היה רבי מאיר אומר, אדם הראשון חסיד גדול היה, כיון שראה שנקנסה מיתה על ידו ישב בתענית מאה ושלשים שנה, ופירש מן האשה מאה ושלשים שנה והעלה זרזי תאנים על בשרו מאה ושלשים שנה, כי קאמרינן ההוא, בשכבת זרע דחזא לאונסיה.

ד וַיִּהְיוּ יְמֵי־אָדָם אַחֲרֵי הוֹלִידוֹ אֶת־שֵׁת שְׁמֹנֶה
מֵאוֹת שָׁנָה וַיּוֹלֶד בָּנִים וּבָנוֹת: ה וַיִּהְיוּ כָּל־יְמֵי
אָדָם אֲשֶׁר־חַי תְּשַׁע מֵאוֹת שָׁנָה וּשְׁלֹשִׁים שָׁנָה
וַיָּמֹת: ס ו וַיְחִי־שֵׁת חָמֵשׁ שָׁנִים וּמְאַת שָׁנָה
וַיּוֹלֶד אֶת־אֱנוֹשׁ: ז וַיְחִי־שֵׁת אַחֲרֵי הוֹלִידוֹ אֶת־
אֱנוֹשׁ שֶׁבַע שָׁנִים וּשְׁמֹנֶה מֵאוֹת שָׁנָה וַיּוֹלֶד בָּנִים
וּבָנוֹת: ח וַיִּהְיוּ כָּל־יְמֵי־שֵׁת שְׁתֵּים עֶשְׂרֵה שָׁנָה
וּתְשַׁע מֵאוֹת שָׁנָה וַיָּמֹת: ס ט וַיְחִי אֱנוֹשׁ תִּשְׁעִים
שָׁנָה וַיּוֹלֶד אֶת־קֵינָן: י וַיְחִי אֱנוֹשׁ אַחֲרֵי הוֹלִידוֹ
אֶת־קֵינָן חֲמֵשׁ עֶשְׂרֵה שָׁנָה וּשְׁמֹנֶה מֵאוֹת שָׁנָה
וַיּוֹלֶד בָּנִים וּבָנוֹת: יא וַיִּהְיוּ כָּל־יְמֵי אֱנוֹשׁ חָמֵשׁ
שָׁנִים וּתְשַׁע מֵאוֹת שָׁנָה וַיָּמֹת: ס יב וַיְחִי קֵינָן
שִׁבְעִים שָׁנָה וַיּוֹלֶד אֶת־מַהֲלַלְאֵל: יג וַיְחִי קֵינָן
אַחֲרֵי הוֹלִידוֹ אֶת־מַהֲלַלְאֵל אַרְבָּעִים שָׁנָה וּשְׁמֹנֶה
מֵאוֹת שָׁנָה וַיּוֹלֶד בָּנִים וּבָנוֹת: יד וַיִּהְיוּ כָּל־
יְמֵי קֵינָן עֶשֶׂר שָׁנִים וּתְשַׁע מֵאוֹת שָׁנָה וַיָּמֹת:
ס טו וַיְחִי מַהֲלַלְאֵל חָמֵשׁ שָׁנִים וְשִׁשִּׁים שָׁנָה
וַיּוֹלֶד אֶת־יָרֶד: טז וַיְחִי מַהֲלַלְאֵל אַחֲרֵי הוֹלִידוֹ
אֶת־יָרֶד שְׁלֹשִׁים שָׁנָה וּשְׁמֹנֶה מֵאוֹת שָׁנָה וַיּוֹלֶד
בָּנִים וּבָנוֹת: יז וַיִּהְיוּ כָּל־יְמֵי מַהֲלַלְאֵל חָמֵשׁ
וְתִשְׁעִים שָׁנָה וּשְׁמֹנֶה מֵאוֹת שָׁנָה וַיָּמֹת: ס
יח וַיְחִי־יָרֶד שְׁתַּיִם וְשִׁשִּׁים שָׁנָה וּמְאַת שָׁנָה
וַיּוֹלֶד אֶת־חֲנוֹךְ: יט וַיְחִי־יָרֶד אַחֲרֵי הוֹלִידוֹ אֶת־
חֲנוֹךְ שְׁמֹנֶה מֵאוֹת שָׁנָה וַיּוֹלֶד בָּנִים וּבָנוֹת: כ וַיִּהְיוּ כָּל־יְמֵי־יָרֶד שְׁתַּיִם
וְשִׁשִּׁים שָׁנָה וּתְשַׁע מֵאוֹת שָׁנָה וַיָּמֹת: ס כא וַיְחִי חֲנוֹךְ חָמֵשׁ וְשִׁשִּׁים שָׁנָה
וַיּוֹלֶד אֶת־מְתוּשֶׁלַח:

אונקלוס

(ד) וַהֲווֹ יוֹמֵי אָדָם בָּתַר דְּאוֹלִיד יַת
שֵׁת תַּמְנֵי מְאָה שְׁנִין וְאוֹלִיד בְּנִין
וּבְנָן: (ה) וַהֲווֹ כָּל יוֹמֵי אָדָם דַּחֲיָא
תְּשַׁע מְאָה וּתְלָתִין שְׁנִין וּמִית:
(ו) וַחֲיָא שֵׁת מְאָה וַחֲמֵשׁ שְׁנִין
וְאוֹלִיד יַת אֱנוֹשׁ: (ז) וַחֲיָא שֵׁת בָּתַר
דְּאוֹלִיד יַת אֱנוֹשׁ תַּמְנֵי מְאָה וּשְׁבַע
שְׁנִין וְאוֹלִיד בְּנִין וּבְנָן: (ח) וַהֲווֹ כָּל
יוֹמֵי שֵׁת תְּשַׁע מְאָה וְתַרְתָּא עַשְׂרֵי
שְׁנִין וּמִית: (ט) וַחֲיָא אֱנוֹשׁ תִּשְׁעִין
שְׁנִין וְאוֹלִיד יַת קֵינָן: (י) וַחֲיָא אֱנוֹשׁ
בָּתַר דְּאוֹלִיד יַת קֵינָן תַּמְנֵי מְאָה
וַחֲמֵשׁ עַשְׂרֵי שְׁנִין וְאוֹלִיד בְּנִין וּבְנָן:
(יא) וַהֲווֹ כָּל יוֹמֵי אֱנוֹשׁ תְּשַׁע מְאָה
וְחָמֵשׁ שְׁנִין וּמִית: (יב) וַחֲיָא קֵינָן
שַׁבְעִין שְׁנִין וְאוֹלִיד יַת מַהֲלַלְאֵל:
(יג) וַחֲיָא קֵינָן בָּתַר דְּאוֹלִיד יַת
מַהֲלַלְאֵל תַּמְנֵי מְאָה וְאַרְבְּעִין שְׁנִין
וְאוֹלִיד בְּנִין וּבְנָן: (יד) וַהֲווֹ כָּל יוֹמֵי
קֵינָן תְּשַׁע מְאָה וְעַשְׂרָא שְׁנִין וּמִית:
(טו) וַחֲיָא מַהֲלַלְאֵל שִׁתִּין וְחָמֵשׁ
שְׁנִין וְאוֹלִיד יַת יָרֶד: (טז) וַחֲיָא
מַהֲלַלְאֵל בָּתַר דְּאוֹלִיד יַת יֶרֶד תַּמְנֵי
מְאָה וּתְלָתִין שְׁנִין וְאוֹלִיד בְּנִין וּבְנָן:
(יז) וַהֲווֹ כָּל יוֹמֵי מַהֲלַלְאֵל תַּמְנֵי
מְאָה וְתִשְׁעִין וְחָמֵשׁ שְׁנִין וּמִית:
(יח) וַחֲיָא יֶרֶד מְאָה וְשִׁתִּין וְתַרְתֵּין
שְׁנִין וְאוֹלִיד יַת חֲנוֹךְ: (יט) וַחֲיָא יֶרֶד
בָּתַר דְּאוֹלִיד יַת חֲנוֹךְ תַּמְנֵי מְאָה
שְׁנִין וְאוֹלִיד בְּנִין וּבְנָן: (כ) וַהֲווֹ כָּל
יוֹמֵי יֶרֶד תְּשַׁע מְאָה וְשִׁתִּין וְתַרְתֵּין
שְׁנִין וּמִית: (כא) וַחֲיָא חֲנוֹךְ שִׁתִּין
וַחֲמֵשׁ שְׁנִין וְאוֹלִיד יַת מְתוּשֶׁלַח:

כב וַיִּתְהַלֵּךְ חֲנוֹךְ אֶת־הָאֱלֹהִים אַחֲרֵי הוֹלִידוֹ
אֶת־מְתוּשֶׁלַח שְׁלֹשׁ מֵאוֹת שָׁנָה וַיּוֹלֶד בָּנִים
וּבָנוֹת: כג וַיְהִי כָּל־יְמֵי חֲנוֹךְ חָמֵשׁ וְשִׁשִּׁים שָׁנָה
וּשְׁלֹשׁ מֵאוֹת שָׁנָה: כד וַיִּתְהַלֵּךְ חֲנוֹךְ אֶת־הָאֱלֹהִים
וְאֵינֶנּוּ כִּי־לָקַח אֹתוֹ אֱלֹהִים: ס שביעי כה וַיְחִי
מְתוּשֶׁלַח שֵׁבַע וּשְׁמֹנִים שָׁנָה וּמְאַת שָׁנָה וַיּוֹלֶד
אֶת־לָמֶךְ: כו וַיְחִי מְתוּשֶׁלַח אַחֲרֵי הוֹלִידוֹ אֶת־
לֶמֶךְ שְׁתַּיִם וּשְׁמֹנִים שָׁנָה וּשְׁבַע מֵאוֹת שָׁנָה
וַיּוֹלֶד בָּנִים וּבָנוֹת: כז וַיִּהְיוּ כָּל־יְמֵי מְתוּשֶׁלַח תֵּשַׁע
וְשִׁשִּׁים שָׁנָה וּתְשַׁע מֵאוֹת שָׁנָה וַיָּמֹת: ס כח וַיְחִי־
לֶמֶךְ שְׁתַּיִם וּשְׁמֹנִים שָׁנָה וּמְאַת שָׁנָה וַיּוֹלֶד בֵּן:
כט וַיִּקְרָא אֶת־שְׁמוֹ נֹחַ לֵאמֹר זֶה יְנַחֲמֵנוּ

אונקלוס

(כב) וְהַלִיךְ חֲנוֹךְ בִּדְחַלְתָּא דַיְיָ בָּתַר דְּאוֹלִיד יַת מְתוּשֶׁלַח תְּלַת מְאָה שְׁנִין וְאוֹלִיד בְּנִין וּבְנָן: (כג) וַהֲוָה כָּל יוֹמֵי חֲנוֹךְ תְּלַת מְאָה וְשִׁתִּין וַחֲמֵשׁ שְׁנִין: (כד) וְהַלִיךְ חֲנוֹךְ בִּדְחַלְתָּא דַיְיָ וְלֵיתוֹהִי אֲרֵי לָא אָמִית יָתֵיהּ יְיָ: (כה) וַחֲיָא מְתוּשֶׁלַח מְאָה וְתַמְנִין וּשְׁבַע שְׁנִין וְאוֹלִיד יַת לָמֶךְ: (כו) וַחֲיָא מְתוּשֶׁלַח בָּתַר דְּאוֹלִיד יַת לֶמֶךְ שְׁבַע מְאָה וּתְמַנִּין וְתַרְתֵּין שְׁנִין וְאוֹלִיד בְּנִין וּבְנָן: (כז) וַהֲווֹ כָּל יוֹמֵי מְתוּשֶׁלַח תְּשַׁע מְאָה וְשִׁתִּין וּתְשַׁע שְׁנִין וּמִית: (כח) וַחֲיָא לֶמֶךְ מְאָה וּתְמַנִּין וְתַרְתֵּין שְׁנִין וְאוֹלִיד בַּר: (כט) וּקְרָא יַת שְׁמֵיהּ נֹחַ לְמֵימַר דֵּין יְנַחֲמִינָנָא

ב. ביראת ה׳. ג. לא המיתו.

רש״י

(כד) **ויתהלך חנוך** - צדיק היה וקל (ס״פ וקבל) בדעתו לשוב ולהרשיע, לפיכך מיהר הקב״ה וסילקו והמיתו קודם זמנו, וזהו ששינה הכתוב במיתתו לכתוב ואיננו בעולם למלאות שנותיו[קמ]: **כי לקח אותו** - לפני זמנו כמו הִנְנִי לֹקֵחַ מִמְּךָ אֶת מַחְמַד עֵינֶיךָ בְּמַגֵּפָה (יחזקאל כד טז): (כח) **ויולד בן** - שממנו נבנה העולם[קמא]: (כט) **זה ינחמנו** - יניח ממנו את עצבון ידינו. עד שלא בא נח לא היה להם כלי מחרישה, והוא הכין להם, והיתה האדמה מוציאה קוצים ודרדרים כשזורעים חטים מקללתו של אדם הראשון, ובימי נח נחה, וזהו ינחמנו [יניח ממנו]. ואם לא תפרשהו כך, אין טעם הלשון נופל על השם, ואתה צריך לקרות שמו מנחם[קמב]:

מקורי רש״י

קמ. עי׳ בראשית רבה (פרשה כה סי׳ א): ויתהלך חנוך את האלהים ואיננו כי לקח אותו אלהים. אמר ר׳ חמא בר הושעיא, אינו נכתב בתוך טימוסן של צדיקים אלא בתוך טימוסן של רשעים. א״ר איבו, חנוך חנף היה, פעמים צדיק פעמים רשע. אמר הקב״ה, עד שהוא בצדקו אסלקנו. א״ר איבו, בר״ה דנו בשעה שהוא דן כל באי עולם. אפיקורסים שאלו לרבי אבהו, אמרו לו, אין אנו מוצאין מיתה לחנוך. אמר להם, למה, אמרו לו, נאמרה כאן לקיחה, ונאמרה להלן (מלכים ב ב) כי היום ה׳ לוקח את אדונך מעל ראשך. אמר להם, אם ללקיחה אתם דורשים, נאמר כאן לקיחה, ונאמר להלן (יחזקאל כד) הנני לוקח ממך את מחמד עיניך. א״ר תנחומא, יפה השיבן רבי אבהו מטרונה שאלה את ר׳ יוסי אמרה לו אין אנו מוצאין מיתה בחנוך א״ל אלו נאמר (בראשית ה) ויתהלך חנוך את האלהים ושתק, הייתי אומר כדבריך. כשהוא אומר ואיננו כי לקח אותו אלהים, ואיננו בעולם הזה, כי לקח אותו אלהים. **קמא.** עי׳ מדרש תנחומא (בראשית פרק יא): ויחי למך שתים ושמונים שנה ומאת שנה ויולד בן, שממנו נברא העולם. **קמב.** עי׳ בראשית רבה (פרשה כה סי׳ ב) ויקרא את שמו נח לאמר. ר׳ יוחנן ורבי שמעון בן לקיש. רבי יוחנן אמר, לא המדרש הוא השם ולא השם הוא המדרש, לא הוה צריך קרא למימר אלא נח, זה יניחנו, או נחמן, זה ינחמנו. אלא בשעה שברא הקב״ה את אדם הראשון השליטו על הכל, הפרה היתה נשמעת לחורש, והתלם נשמע לחורש, כיון שחטא אדם, מרדו עליו, הפרה לא היתה נשמעת לחורש, והתלם לא היה נשמע לחורש. כיון שעמד נח, נחו. ומנא לן, נאמר כאן נייחה ונאמר להלן למען ינוח שורך וחמורך (שמות כג). מה נייחה שנאמר להלן נייחת שור, אף נייחה שנאמר כאן נייחת שור. ר׳ שמעון בן לקיש אמר לא השם הוא המדרש ולא המדרש הוא השם, ולא הוה צריך קרא למימר אלא או נח, זה יניחנו, או נחמן, זה ינחמנו, אלא עד שלא, אלא עד שלא עמד נח היו המים עולים ומציפים אותם בתוך קבריהם ב׳ פעמים כתיב (עמוס ה) הקורא למי הים כנגד ב׳ פעמים שהיו המים עולים, ומציפין אותן בתוך קבריהם, א׳ בשחרית וא׳ בערבית, הה״ד כמו חללים שוכבי קבר (תהלים פח), שוכבים שלהם חללים היו, כיון שעמד נח נחו, נאמר כאן נייחה ונאמר להלן נייחה, יבא שלום ינוחו על משכבותם (ישעיה נז), מה נייחה האמור להלן נייחת קבר אף נייחה האמורה כאן נייחת קבר. **ועי׳** תנחומא (בראשית סי׳ יא): מהו ממעשינו ומעצבון ידינו קודם שנולד נח לא כשהיו זורעין היו קוצרין אלא היו זורעין חטים וקוצרים קוצים ודרדרים כיון שנולד נח חזר העולם

מִמַּעֲשֵׂנוּ וּמֵעִצְּבוֹן יָדֵינוּ מִן־הָאֲדָמָה אֲשֶׁר אֵרְרָהּ
יְהוָה׃ ל וַיְחִי־לֶמֶךְ אַחֲרֵי הוֹלִידוֹ אֶת־נֹחַ חָמֵשׁ
וְתִשְׁעִים שָׁנָה וַחֲמֵשׁ מֵאוֹת שָׁנָה וַיּוֹלֶד בָּנִים
וּבָנוֹת׃ לא וַיְהִי כָּל־יְמֵי־לֶמֶךְ שֶׁבַע וְשִׁבְעִים שָׁנָה
וּשְׁבַע מֵאוֹת שָׁנָה וַיָּמֹת׃ ס לב וַיְהִי־נֹחַ בֶּן־
חֲמֵשׁ מֵאוֹת שָׁנָה וַיּוֹלֶד נֹחַ אֶת־שֵׁם אֶת־חָם
וְאֶת־יָפֶת׃ ו א וַיְהִי כִּי־הֵחֵל הָאָדָם לָרֹב עַל־
פְּנֵי הָאֲדָמָה וּבָנוֹת יֻלְּדוּ לָהֶם׃ ב וַיִּרְאוּ בְנֵי־
הָאֱלֹהִים אֶת־בְּנוֹת הָאָדָם כִּי טֹבֹת הֵנָּה וַיִּקְחוּ
לָהֶם נָשִׁים מִכֹּל אֲשֶׁר בָּחָרוּ׃ ג וַיֹּאמֶר יְהוָה
לֹא־יָדוֹן רוּחִי בָאָדָם לְעֹלָם בְּשַׁגַּם הוּא בָשָׂר

אונקלוס

מֵעוֹבָדָנָא וּמִלֵּאוּת[ד] יְדָנָא מִן אַדְמְתָא
דִּי לַטְיָהּ יְיָ׃ (ל) וַחֲיָא לֶמֶךְ בָּתַר
דְּאוֹלִיד יַת נֹחַ חֲמֵשׁ מְאָה וְתִשְׁעִין
וַחֲמֵשׁ שְׁנִין וְאוֹלִיד בְּנִין וּבְנָן׃
(לא) וַהֲווֹ כָּל יוֹמֵי לֶמֶךְ שְׁבַע מְאָה
וְשַׁבְעִין וּשְׁבַע שְׁנִין וּמִית׃ (לב) וַהֲוָה
נֹחַ בַּר חֲמֵשׁ מְאָה שְׁנִין וְאוֹלִיד נֹחַ יַת
שֵׁם יַת חָם וְיַת יָפֶת׃ (א) וַהֲוָה כַּד
שָׁרִיאוּ בְנֵי אֱינָשָׁא לְמִסְגֵּי עַל אַפֵּי
אַרְעָא וּבְנָתָא אִתְיְלִידוּ לְהוֹן׃
(ב) וַחֲזוֹ בְּנֵי רַבְרְבַיָּא[א] יַת בְּנַת אֱינָשָׁא
אֲרֵי שַׁפִּירָן[ב] אִינוּן וּנְסִיבוּ[ג] לְהוֹן נְשִׁין
מִכֹּל דְּאִתְבְּחָרוּ (נ״א דְּאִתְרְעִיאוּ)[ד]׃
(ג) וַאֲמַר יְיָ לָא יִתְקַיְּים[ה] דָּרָא בִישָׁא
הָדֵין קֳדָמַי לְעָלַם בְּדִילִי דְּאִינוּן
בִּשְׂרָא וְעוֹבָדֵיהוֹן בִּישַׁיָּא אַרְכָּא

ד. ומיגיעת. א. שרים. ב. יפות. ג. ונשאו. ד. שנבחרו (שנתרצו). ה. לא יתקיים הדור הרע הזה לפני. ו. בגלל.

רש״י

(לב) **בן חמש מאות שנה** - אמר רבי יודן מה טעם כל הדורות הולידו למאה שנה וזה לחמש מאות, אמר הקדוש ברוך הוא אם רשעים הם יאבדו במים ורע לצדיק זה (ס״א לורע של צדיק זה), ואם צדיקים הם אטריח עליו לעשות תיבות הרבה, כבש את מעיינו ולא הוליד עד [שהיה בן] חמש מאות שנה, כדי שלא יהא יפת הגדול שבניו ראוי לעונשין לפני המבול, דכתיב (ישעיה סה כ) כִּי הַנַּעַר בֶּן מֵאָה יָמוּת, ראוי לעונש לעתיד, וכן לפני מתן תורה[קמג]: **את שם את חם ואת יפת** - והלא יפת הוא הגדול, אלא בתחלה אתה דורש דורש את [שם] שהוא צדיק ונולד כשהוא מהול ושאברהם יצא ממנו וכו׳ בבראשית רבה[קמד]: ו (ב) **בני האלהים** - בני השרים והשופטים[קמה]. דבר אחר, בני האלהים הם השרים ההולכים בשליחותו של מקום, אף הם היו מתערבין בהם. כל אלהים שבמקרא לשון מרות, וזה יוכיח וַאֲפָה תִּהְיֶה לּוֹ לֵאלֹהִים (שמות ד טז), רְאֵה נְתַתִּיךָ אֱלֹהִים (שם ז א): **כי טבת הנה** - אמר רבי יודן טבת כתיב, כשהיו מטיבין אותה מקושטת ליכנס לחופה היה גדול נכנס ובועלה תחלה[קמו]: **מכל אשר בחרו** - אף בעולת בעל, אף הזכר והבהמה[קמז]: (ג) **לא ידון רוחי באדם** -לא יתרעם ויריב רוחי עלי בשביל האדם: **לעולם** - לאורך ימים. הנה רוחי נידון בקרבי אם להשחית ואם לרחם, לא יהיה מדון זה ברוחי לעולם, כלומר לאורך ימים: **בשגם הוא בשר** - כמו בְּשֶׁגַּם בסגו״ל, כלומר בשביל שגם זאת בו שהוא בשר,

מקורי רש״י

לישובו. קצרו מה שזרעו, זורעין חיטין וקוצרין חטים, שעורים וקוצרין שעורים, ולא עוד אל עד שלא נולד נח עושין מלאכה בידיהם, לכך כתיב ומעצבון ידינו. נולד נח, התקין להם מחרשות ומגלות וקרדומות וכל כלי מלאכה. **קמג.** עי׳ בראשית רבה (פרשה כו סי׳ ב): אמר רבי יודן, מה טעם כל דורות הולידו למאה שנים ולמאתים שנה וזה הוליד לחמש מאות שנה, אלא אמר הקב״ה, אם רשעים הם, אין רצוני שיאבדו במים. ואם צדיקים הם, אטריח עליו, ויעשה להם תיבות הרבה. וכבש הקב״ה מעיינו, והוליד לחמש מאות שנה. רבי נחמיה בשם ר״א בנו של רבי יוסי הגלילי אמר, אפילו יפת שהוא הגדול, לכשיבא המבול אינו בן מאה שנה שראוי לעונשים. **קמד.** עי׳ שם (סי׳ ג): ויולד נח שלשה בנים את שם את חם ואת יפת. והלא יפת הוא הגדול, אלא בתחלה אתה דורש שהיה צדיק, ונולד כשהוא מהול, ושייחד הקב״ה שמו עליו, ושאברהם עתיד לצאת ממנו, ששמש בכהונה גדולה ושנבנה בית המקדש בתחומו. שמעון בר חוטה אמר, שמנין אותיותיו תלה הקב״ה לדורות מן המבול ועד הפלגה שלש מאות וארבעים שנה. **קמה.** עי׳ שם (סי׳ ה): ויראו בני האלהים. רבי שמעון בן יוחאי קרא להון בני דייניא. רבי שמעון בן יוחאי מקלל לכל מאן דקרא להון בני אלהיא. **קמו.** עי׳ שם: כי טובות הנה, אמר רבי יודן טבת כתיב, משהיו מטיבין אשה לבעלה, היה גדול נכנס ובועלה תחלה. הדא הוא דכתיב כי טבת הנה, אלו הבתולות. **קמז.** עי׳ שם: נשים מכל אשר בחרו, אלו נשי אנשים, מכל אשר בחרו, זה זכר ובהמה.

וְהָיוּ יָמָיו מֵאָה וְעֶשְׂרִים שָׁנָה׃ ד הַנְּפִלִים הָיוּ
בָאָרֶץ בַּיָּמִים הָהֵם וְגַם אַחֲרֵי־כֵן אֲשֶׁר יָבֹאוּ בְּנֵי
הָאֱלֹהִים אֶל־בְּנוֹת הָאָדָם וְיָלְדוּ לָהֶם הֵמָּה
הַגִּבֹּרִים אֲשֶׁר מֵעוֹלָם אַנְשֵׁי הַשֵּׁם׃ פ מפטיר ה וַיַּרְא
יְהוָה כִּי רַבָּה רָעַת הָאָדָם בָּאָרֶץ וְכָל־יֵצֶר
מַחְשְׁבֹת לִבּוֹ רַק רַע כָּל־הַיּוֹם׃ ו וַיִּנָּחֶם יְהוָה
כִּי־עָשָׂה אֶת־הָאָדָם בָּאָרֶץ וַיִּתְעַצֵּב אֶל־לִבּוֹ׃

אונקלוס

יְהִיבְנָא לְהוֹן מְאָה וְעֶשְׂרִין שְׁנִין אִם
יְתוּבוּן׃ (ד) גִּבָּרְיָא הֲווֹ בְּאַרְעָא
בְּיוֹמַיָּא הָאִינּוּן וְאַף בָּתַר כֵּן דְּעָלִלִין
בְּנֵי רַבְרְבַיָּא לִבְנַת אֱינָשָׁא וִילִידַן
מִנְּהוֹן אִינּוּן גִּבָּרְיָא דְּמֵעַלְמָא אֱינָשִׁין
דִּשְׁמָן׃ (ה) וּגְלֵי קֳדָם יְיָ אֲרֵי עֲבַד
יַת אָדָם בְּאַרְעָא וַאֲמַר בְּמֵימְרֵיהּ
לְמִתְבַּר תּוּקְפֵיהוֹן כִּרְעוּתֵיהּ׃

ז. ומעשיהם רעים רפואה ניתן להם. ח. אם ישובו. ט. הגיבורים. י. שרים. יא. והתגלה לפני. יב. ושב ה׳ בדיבורו כי עשה את. יג. לשבור חוזקם כרצונו.

רש"י

ואעפ"כ היו נכנע לפני, ומה אם יהיה אש או דבר קשה. כיולא בו עַד שֶׁנִּקְמְתִּי דְּבוֹרָה (שופטים ה ז) כמו שֶׁנִּקְמְתִּי, וכן שָׁמַמְתָּה מְדַבֵּר עִמִּי (שם ו יז) כמו שֶׁמַּמְתָּה. אף בַּשָּׁגַם כמו בַּשָּׁגַם: והיו ימיו וגו' - עד ק"ך שנה אחריך להם אפי, ואם לא ישובו אביא עליהם מבול. ואם תאמר, משנולד יפת עד המבול היו אלא מאה שנה, אין מוקדם ומאוחר בתורה. כבר היתה הגזרה גזורה עשרים שנה קודם שהוליד נח תולדות, וכן מצינו בסדר עולם (סוף פכ"ח)[קמח]. יש מדרשי אגדה רבים בלא ידון, אבל זה הוא לאמתו פשוטו: (ד) הנפלים - ע"ש שנפלו והפילו את העולם[קמט].

ובלשון עברית לשון ענקים הוא: בימים ההם - בימי דור אנוש ובני קין: וגם אחרי כן -אף על פי שראו באבדן של דור אנוש, שעלה אוקיינוס והציף שלש העולם[קנא], לא נכנע דור המבול ללמוד מהם[קנא]: אשר יבאו - היו יולדות ענקים כמותם: הגבורים - למרוד במקום[קנב]: אנשי השם - אותן שנקבו בשמות, עירד מחויאל מתושאל, שנקבו ע"ש אבדן שנמוחו והותשו. דבר אחר, אנשי שממון ששממו את העולם[קנג]: (ו) וינחם ה' כי עשה - נחמה היתה לפניו שברא בתחתונים, שאילו היה מן העליונים היה ממרידן[קנד]: ויתעצב - האדם. אל לבו. של מקום, עלה במחשבתו

מקורי רש"י

קמח. ז"ל: והיו ימיו מאה ועשרים שנה (בראשית ו ג), ואומר בשנת שש מאות שנה לחיי נח וגו' (שם ז יא). אפשר לומר כן, אלא שהיתה גזירה גזורה קודם למאה ועשרים שנה. **קמט.** עי' שם (סי' ד): נפילים שהיפילו את העולם ונפלו מן העולם, ושמלאו את העולם נפלים מן הזנות שלהם. **קנ.** עי' מכילתא דרבי ישמעאל (יתרו מסכתא דבחדש פרשה ו): רבי יוסי אומר, אלהים אחרים למה נאמר, שלא ליתן פתחון פה לאומות העולם לומר, אלו נקראו בשמו, כבר היה בהם צורך, והרי נקראו בשמו ואין בהם צורך. ואימתי נקראו בשמו, בימי אנוש בן שת, שנאמר אז הוחל לקרוא בשם ה'. באותה שעה עלה אוקיאנוס והציף שלישו של עולם. **קנא.** עי' בראשית רבה (פרשה כו סי' ז): וגם אחרי כן, יהודה בר רבי אמי אמר אחראי לא ילפון מן קדמאי, דור המבול לא לקחו מוסר מדור אנוש, ודור הפלגה מדור המבול. **ועי'** מדרש תנחומא (נח סי' כד): ר' נחמיה בנו של ר' שמואל בר נחמן אמר למה הן דומין לצנצנת מלאה, ועלו חגבים עליה, הראשון ונפל, [השני ונפל, השלישי ונפל], ולא למד השני מן הראשון, (ולא השני מן השלישי) [ולא השלישי מן השני], כך הרשעים בא הראשון עולה ומתגבר ונופל, ואין השני למד מן הראשון, כך עמדו דורו של אנוש וקראו ע"ז, שנאמר אז הוחל לקרוא בשם ה' (בראשית ד כו), מה עשה הקדוש ברוך הוא קרא לים ושטפן, שנאמר הקורא למי הים וישפכם על פני הארץ (עמוס ה ח), עמדו דור המבול והכעיסו להקב"ה, שנאמר ויאמרו לאל סור ממנו (איוב כא יד), ואבדו מן העולם, ולא למדו מדור אנוש. **קנב.** עי' מדרש ילמדנו (פרשת בראשית אות כד): המה הגבורים, מלמד שהיו מורידין חמה ולבנה ועושין כשפים עליהם. הדא הוא דכתיב המה היו במורדי אור (איוב כד יג). דבר אחר, המה הגבורים שהיו קשים ומורדים בבוראם, ויאמרו לאל סורו ממנו וגו' (איוב כא יד). ולמה היו מורדים, שהיו זורעים שנה אחת, ועושה מזון לארבעים שנה. אמר הקדוש ברוך הוא, עוד כל ימי הארץ זרע וקציר, שיהיו מולידים וקוברים. **קנג.** עי' בראשית רבה (פרשה כו סי' ז): אנשי השם, א"ר אחא, בני נבל גם בני בלי שם (איוב ל). ואת אמרת אנשי השם, אלא שהשימו את העולם, ושהושמו מן העולם, ושגרמו לעולם שישום. רבי לוי בשם ר' שמואל בר נחמן אמר, אנשים שנתפרשו שמותן למעלן. דאמר ר"י בן לוי, כל השמות הללו לשון מרדות הן, עירד, עורדן אני מן העולם, מחויאל, מוחן אני מן העולם, מתושאל, מתישן אני מן העולם, מה לי ללמך ולתולדותיו. **קנד.** עי' שם (פרשה כז סי' ד): וינחם ה' כי עשה את האדם בארץ. רבי יהודה ורבי נחמיה, רבי יהודה אמר, תוהות היתה לפני שבראתי אותו מלמטה, שאלו

ז וַיֹּאמֶר יְהוָה אֶמְחֶה אֶת־הָאָדָם אֲשֶׁר־בָּרָאתִי
מֵעַל פְּנֵי הָאֲדָמָה מֵאָדָם עַד־בְּהֵמָה עַד־רֶמֶשׂ
וְעַד־עוֹף הַשָּׁמַיִם כִּי נִחַמְתִּי כִּי עֲשִׂיתִם: ח וְנֹחַ
מָצָא חֵן בְּעֵינֵי יְהוָה: פ פ פ

אונקלוס

(ז) וַאֲמַר יְיָ אֶמְחֵי יַת אֱינָשָׂא דִּי בְּרֵאתִי מֵעַל אַפֵּי אַרְעָא מֵאֱנָשָׂא עַד בְּעִירָא עַד רִיחֲשָׂא וְעַד עוֹפָא דִּשְׁמַיָּא אֲרֵי תָּבִית בְּמֵימְרִי[יד] אֲרֵי עֲבַדְתִּינוּן: (ח) וְנֹחַ אַשְׁכַּח רַחֲמִין[טו] קֳדָם[טז] יְיָ:

יד. חזרתי מדברי. טו. אהבה. טז. לפני.

קמ"ו אמצי"ה יחזקיהו סימן ומפטירין כה אמר בישעיה סימן מב.

רש"י

ז ויאמר ה' אמחה את האדם - הוא עפר ואבינו עליו מים ואמחה אותו, לכך נאמר לשון מחוי[קנז]: **מאדם עד בהמה** - אף הם השחיתו דרכם[קנח]. דבר אחר, הכל נברא בשביל האדם, וכיון שהוא כלה מה צורך באלו[קנט]: **כי נחמתי כי עשיתם** - חשבתי מה לעשות על אשר עשיתים:

חסלת פרשת בראשית

זכר מימיך, אמר לו, הן, אמר לו, ומה עשית, אמר לו שמחתי ושימחתי את הכל, אמר לו, ולא היית יודע שסופו למות, אמר לו, בשעת חדותא חדותא בשעת אבלא אבלא. אמר לו, כך מעשה הקב"ה, אע"פ שגלוי לפניו שסופן לחטוא ולאבדן, לא נמנע מלברא בשביל הצדיקים העתידים לעמוד מהם[קנו]: (ז) ויאמר ה' אמחה את האדם - הוא עפר ואבינו עליו מים ואמחה אותו, לכך נאמר לשון מחוי[קנז]: מאדם עד בהמה - אף הם השחיתו דרכם[קנח]. דבר אחר, הכל נברא בשביל האדם, וכיון שהוא כלה מה צורך באלו[קנט]: כי נחמתי כי עשיתם - חשבתי מה לעשות על אשר עשיתים:

שלא מקום להעלידו, זהו תרגום אונקלוס. דבר אחר, וינחם נהפכה מחשבתו של מקום ממדת רחמים למדת הדין[קנה], עלה במחשבה לפניו מה לעשות באדם שעשה בארץ. וכן כל לשון ניחום שבמקרא לשון נמלך מה לעשות, וּבֶן אָדָם וְיִתְנָחֵם (במדבר כג יט), וְעַל עֲבָדָיו יִתְנֶחָם (דברים לב לו), וַיִּנָּחֶם ה' עַל הָרָעָה (שמות לב יד), נִחַמְתִּי כִּי הִמְלַכְתִּי (שמואל א' טו יא), כולם לשון מחשבה אחרת הם: ויתעצב אל לבו - נתאבל על אבדן מעשה ידיו, כמו וַיֶּעֱצַב הַמֶּלֶךְ עַל בְּנוֹ (שמואל ב' יט ג). וזו כתבתי לתשובת (המינים) [אפיקורוס] גוי אחד שאל את רבי יהושע בן קרחה, אמר לו, אין אתם מודים שהקב"ה רואה את הנולד אמר לו, הן. אמר לו, והא כתיב ויתעצב אל לבו אמר לו, נולד לך בן זכר מימיך, אמר לו הן, אמר לו מה עשית, אמר לו שמחתי ושמחתי את הכל. אמר לו, ולא היית יודע שסופו למות, א"ל בשעת חדותא חדותא בשעת אבלה אבלה. א"ל כך מעשה לפני הקב"ה, דאמר רבי יהושע בן לוי, שבעה ימים נתאבל הקב"ה על עולמו קודם שלא יבא מבול לעולם. מאי טעמיה, ויתעצב אל לבו, ואין עציבה אלא אבילות. היך מה דאת אמר נעצב המלך אל בנו

מקורי רש"י

בראתי אותו מלמעלה לא היה מורד בי. רבי נחמיה אמר, מתנחם אני שבראתי אותו מלמטה, שאלו בראתי אותו מלמעלה, כשם שהמריד בי את התחתונים, כך היה ממריד בי את העליונים. אמר ר' איבו, תוהות היתה לפני, שבראתי בו יצר הרע. שאילולי לא בראתי בו יצר הרע, לא היה מורד בי. אמר רבי לוי, מתנחם אני שעשיתי אותו וניתן בארץ. **קנה.** עי' לעיל הערה קודמת, וכן עי' בראשית רבה (פרשה לג סי' ג): א"ר שמואל בר נחמני, אוי להם לרשעים שהם הופכים מדת רחמים למדת הדין. בכל מקום שנאמר ה', מדת רחמים ה' ה' אל רחום וחנון (שמות לד), וכתיב וירא ה' כי רבה רעת האדם בארץ, וינחם ה' כי עשה את האדם, ויאמר ה' אמחה וגו'. **קנו.** עי' שם (פרשה כז סי' ד): אפיקורס אחד שאל את רבי יהושע בן קרחה, אמר לו אין אתם אומרים שהקב"ה רואה את הנולד, אמר לו הן, והא כתיב ויתעצב אל לבו, אמר לו נולד לך בן זכר מימיך, אמר לו הן, אמר לו מה עשית, אמר לו שמחתי ושמחתי את הכל. אמר לו, ולא היית יודע שסופו למות, א"ל בשעת חדותא חדותא בשעת אבלה אבלה. א"ל כך מעשה לפני הקב"ה, דאמר רבי יהושע בן לוי, שבעה ימים נתאבל הקב"ה על עולמו קודם שלא יבא מבול לעולם. מאי טעמיה, ויתעצב אל לבו, ואין עציבה אלא אבילות. היך מה דאת אמר נעצב המלך אל בנו (שמואל ב יט). **קנז.** עי' שם (פרשה כח סי' ו): אמר ר' ברכיה כלום בראתים אלא מן העפר מי ממחא את העפר מים יבוא המים וימחה את העפר. **קנח.** עי' שם (סי' ח): רבי עזריה בשם רבי יהודה בר סימון אמר, הכל קלקלו מעשיהן בדור המבול: הכלב היה הולך אצל הזאב, והתרנגול היה מהלך אצל הטווס. הדא הוא דכתיב כי השחית כל בשר, השחית כל אדם אין כתיב אלא כי השחית כל בשר. **קנט.** עי' שם (סי' ו): רבי יודן ורבי פנחס. ר"י אמר, משל למלך שמסר את בנו לפדגוג, והוציאו לתרבות רעה. כעס המלך על בנו והרגו. אמר המלך, כלום הוציא את בני לתרבות רעה, אלא זה בני אבד הוא וזה קיים, לפיכך מאדם עד בהמה עד רמש ועד עוף השמים. רבי פנחס אמר, משל למלך שהיה משיא את בנו, ועשה לו חופה, סיידה וכיירה וציירה, כעס המלך על בנו והרגו. מה עשה, נכנס לתוך החופה התחיל לשבר את הקנקנים ומפקיע בחיצאות ומקרע בכיליות. אמר המלך, כלום עשיתי זו אלא בשביל בני, בני אבד וזו קיימת. לפיכך מאדם ועד בהמה ועד עוף השמים. הה"ד (צפניה א) אסוף אסף כל מעל פני האדמה נאום ה', אסף אדם ובהמה, אסף עוף השמים ודגי הים. והמכשלות את הרשעים, הם הכשילו את הרשעים, כד הוה צייד עופא וא"ל, זיל ואשתמן ואתי, והוא אזל ומשתמן ואתי.

הפטרת בראשית

ישעיהו מב

(ה) כֹּה־אָמַר הָאֵל יְהוָה בּוֹרֵא הַשָּׁמַיִם וְנוֹטֵיהֶם רֹקַע הָאָרֶץ וְצֶאֱצָאֶיהָ נֹתֵן נְשָׁמָה לָעָם עָלֶיהָ וְרוּחַ
לַהֹלְכִים בָּהּ׃ (ו) אֲנִי יְהוָה קְרָאתִיךָ בְצֶדֶק וְאַחֲזִיק בְּיָדֶךָ וְאֶצָּרְךָ וְאֶתֶּנְךָ לִבְרִית עָם לְאוֹר גּוֹיִם׃
(ז) לִפְקֹחַ עֵינַיִם עִוְרוֹת לְהוֹצִיא מִמַּסְגֵּר אַסִּיר מִבֵּית כֶּלֶא יֹשְׁבֵי חֹשֶׁךְ׃ (ח) אֲנִי יְהוָה הוּא שְׁמִי וּכְבוֹדִי
לְאַחֵר לֹא־אֶתֵּן וּתְהִלָּתִי לַפְּסִילִים׃ (ט) הָרִאשֹׁנוֹת הִנֵּה־בָּאוּ וַחֲדָשׁוֹת אֲנִי מַגִּיד בְּטֶרֶם תִּצְמַחְנָה
אַשְׁמִיעַ אֶתְכֶם׃ פ (י) שִׁירוּ לַיהוָה שִׁיר חָדָשׁ תְּהִלָּתוֹ מִקְצֵה הָאָרֶץ יוֹרְדֵי הַיָּם וּמְלֹאוֹ אִיִּים וְיֹשְׁבֵיהֶם׃
(יא) יִשְׂאוּ מִדְבָּר וְעָרָיו חֲצֵרִים תֵּשֵׁב קֵדָר יָרֹנּוּ יֹשְׁבֵי סֶלַע מֵרֹאשׁ הָרִים יִצְוָחוּ׃ (יב) יָשִׂימוּ לַיהוָה
כָּבוֹד וּתְהִלָּתוֹ בָּאִיִּים יַגִּידוּ׃ (יג) יְהוָה כַּגִּבּוֹר יֵצֵא כְּאִישׁ מִלְחָמוֹת יָעִיר קִנְאָה יָרִיעַ אַף־יַצְרִיחַ
עַל־אֹיְבָיו יִתְגַּבָּר׃ ס (יד) הֶחֱשֵׁיתִי מֵעוֹלָם אַחֲרִישׁ אֶתְאַפָּק כַּיּוֹלֵדָה אֶפְעֶה אֶשֹּׁם וְאֶשְׁאַף יָחַד׃
(טו) אַחֲרִיב הָרִים וּגְבָעוֹת וְכָל־עֶשְׂבָּם אוֹבִישׁ וְשַׂמְתִּי נְהָרוֹת לָאִיִּים וַאֲגַמִּים אוֹבִישׁ׃ (טז) וְהוֹלַכְתִּי
עִוְרִים בְּדֶרֶךְ לֹא יָדָעוּ בִּנְתִיבוֹת לֹא־יָדְעוּ אַדְרִיכֵם אָשִׂים מַחְשָׁךְ לִפְנֵיהֶם לָאוֹר וּמַעֲקַשִּׁים לְמִישׁוֹר
אֵלֶּה הַדְּבָרִים עֲשִׂיתִם וְלֹא עֲזַבְתִּים׃ (יז) נָסֹגוּ אָחוֹר יֵבֹשׁוּ בֹשֶׁת הַבֹּטְחִים בַּפֶּסֶל הָאֹמְרִים לְמַסֵּכָה
אַתֶּם אֱלֹהֵינוּ׃ ס (יח) הַחֵרְשִׁים שְׁמֵעוּ וְהַעִוְרִים הַבִּיטוּ לִרְאוֹת׃ (יט) מִי עִוֵּר כִּי אִם־עַבְדִּי וְחֵרֵשׁ
כְּמַלְאָכִי אֶשְׁלָח מִי עִוַּר כִּמְשֻׁלָּם וְעִוֵּר כְּעֶבֶד יְהוָה׃ (כ) רֹאִית רַבּוֹת וְלֹא תִשְׁמֹר פָּקוּחַ אָזְנַיִם
וְלֹא יִשְׁמָע׃ (כא) יְהוָה חָפֵץ לְמַעַן צִדְקוֹ יַגְדִּיל תּוֹרָה וְיַאְדִּיר׃

כאן מסיימים הספרדים וק"ק פפד"מ

(כב) וְהוּא עַם־בָּזוּז וְשָׁסוּי הָפֵחַ בַּחוּרִים כֻּלָּם וּבְבָתֵּי כְלָאִים הָחְבָּאוּ הָיוּ לָבַז וְאֵין מַצִּיל מְשִׁסָּה
וְאֵין־אֹמֵר הָשֵׁב׃ (כג) מִי בָכֶם יַאֲזִין זֹאת יַקְשֵׁב וְיִשְׁמַע לְאָחוֹר׃ (כד) מִי־נָתַן למשוסה לִמְשִׁסָּה יַעֲקֹב
וְיִשְׂרָאֵל לְבֹזְזִים הֲלוֹא יְהוָה זוּ חָטָאנוּ לוֹ וְלֹא־אָבוּ בִדְרָכָיו הָלוֹךְ וְלֹא שָׁמְעוּ בְּתוֹרָתוֹ׃ (כה) וַיִּשְׁפֹּךְ
עָלָיו חֵמָה אַפּוֹ וְעֻזּוּז מִלְחָמָה וַתְּלַהֲטֵהוּ מִסָּבִיב וְלֹא יָדָע וַתִּבְעַר־בּוֹ וְלֹא־יָשִׂים עַל־לֵב׃ פ פרק מג
(א) וְעַתָּה כֹּה־אָמַר יְהוָה בֹּרַאֲךָ יַעֲקֹב וְיֹצֶרְךָ יִשְׂרָאֵל אַל־תִּירָא כִּי גְאַלְתִּיךָ קָרָאתִי בְשִׁמְךָ לִי־ אָתָּה׃
(ב) כִּי־תַעֲבֹר בַּמַּיִם אִתְּךָ־אָנִי וּבַנְּהָרוֹת לֹא יִשְׁטְפוּךָ כִּי־תֵלֵךְ בְּמוֹ־אֵשׁ לֹא תִכָּוֶה וְלֶהָבָה לֹא
תִבְעַר־בָּךְ׃ (ג) כִּי אֲנִי יְהוָה אֱלֹהֶיךָ קְדוֹשׁ יִשְׂרָאֵל מוֹשִׁיעֶךָ נָתַתִּי כָפְרְךָ מִצְרַיִם כּוּשׁ וּסְבָא תַּחְתֶּיךָ׃
(ד) מֵאֲשֶׁר יָקַרְתָּ בְעֵינַי נִכְבַּדְתָּ וַאֲנִי אֲהַבְתִּיךָ וְאֶתֵּן אָדָם תַּחְתֶּיךָ וּלְאֻמִּים תַּחַת נַפְשֶׁךָ׃ (ה) אַל־תִּירָא
כִּי אִתְּךָ־אָנִי מִמִּזְרָח אָבִיא זַרְעֶךָ וּמִמַּעֲרָב אֲקַבְּצֶךָּ׃ (ו) אֹמַר לַצָּפוֹן תֵּנִי וּלְתֵימָן אַל־תִּכְלָאִי הָבִיאִי
בָנַי מֵרָחוֹק וּבְנוֹתַי מִקְצֵה הָאָרֶץ׃ (ז) כֹּל הַנִּקְרָא בִשְׁמִי וְלִכְבוֹדִי בְּרָאתִיו יְצַרְתִּיו אַף־עֲשִׂיתִיו׃
(ח) הוֹצִיא עַם־עִוֵּר וְעֵינַיִם יֵשׁ וְחֵרְשִׁים וְאָזְנַיִם לָמוֹ׃ (ט) כָּל־הַגּוֹיִם נִקְבְּצוּ יַחְדָּו וְיֵאָסְפוּ לְאֻמִּים מִי
בָהֶם יַגִּיד זֹאת וְרִאשֹׁנוֹת יַשְׁמִיעֻנוּ יִתְּנוּ עֵדֵיהֶם וְיִצְדָּקוּ וְיִשְׁמְעוּ וְיֹאמְרוּ אֱמֶת׃ (י) אַתֶּם עֵדַי
נְאֻם־יְהוָה וְעַבְדִּי אֲשֶׁר בָּחָרְתִּי לְמַעַן תֵּדְעוּ וְתַאֲמִינוּ לִי וְתָבִינוּ כִּי־אֲנִי הוּא לְפָנַי לֹא־ נוֹצַר אֵל וְאַחֲרַי
לֹא יִהְיֶה׃ ס

ט אֵ֣לֶּה תּוֹלְדֹ֣ת נֹ֗חַ נֹ֚חַ אִ֣ישׁ צַדִּ֔יק תָּמִ֥ים
הָיָ֖ה בְּדֹרֹתָ֑יו אֶת־הָאֱלֹהִ֖ים הִתְהַלֶּךְ־נֹֽחַ׃ י וַיּ֣וֹלֶד
נֹ֗חַ שְׁלֹשָׁ֤ה בָנִים֙ אֶת־שֵׁ֣ם אֶת־חָ֔ם וְאֶת־יָֽפֶת׃
יא וַתִּשָּׁחֵ֥ת הָאָ֖רֶץ לִפְנֵ֣י הָאֱלֹהִ֑ים וַתִּמָּלֵ֥א הָאָ֖רֶץ
חָמָֽס׃ יב וַיַּ֣רְא אֱלֹהִ֔ים אֶת־הָאָ֖רֶץ וְהִנֵּ֣ה נִשְׁחָתָ֑ה
כִּֽי־הִשְׁחִ֥ית כָּל־בָּשָׂ֖ר אֶת־דַּרְכּ֥וֹ עַל־הָאָֽרֶץ׃ ס

אונקלוס

(ט) אִלֵּין תּוֹלְדַת נֹחַ נֹחַ גְּבַר זַכַּאי שְׁלִים[יז] הֲוָה בְּדָרוֹהִי בִּדְחַלְתָּא דַיְיָ[יח] הֲלִיךְ נֹחַ׃ (י) וְאוֹלִיד נֹחַ תְּלָתָא בְנִין יַת שֵׁם יַת חָם וְיַת יָפֶת׃ (יא) וְאִיתְחַבָּלַת אַרְעָא קֳדָם יְיָ וְאִיתְמְלִיאַת אַרְעָא חֲטוּפִין[יט]׃ (יב) וַחֲזָא יְיָ יַת אַרְעָא וְהָא אִיתְחַבָּלַת אֲרֵי חַבִּילוּ כָּל בִּיסְרָא אֵינַשׁ יַת אָרְחֵיהּ עַל אַרְעָא׃

יז. שלם. יח. ביראת ה׳. יט. גניבות.

רש״י

(ט) **אלה תולדת נח נח איש צדיק** - הומיל והזכירו סיפר בשבחו, שנאמר (משלי י ז) זֵכֶר צַדִּיק לִבְרָכָה[א]. דבר אחר, ללמדך שעיקר תולדותיהם של צדיקים מעשים טובים[ב]: **בדורותיו** - יש מרבותינו דורשים אותו לשבח, כל שכן שאילו היה בדור צדיקים היה צדיק יותר. ויש שדורשים אותו לגנאי, לפי דורו היה צדיק ואילו היה בדורו של אברהם לא היה נחשב לכלום[ג]: **את האלהים התהלך נח** - ובאברהם הוא אומר [הִתְהַלֵּךְ לְפָנַי (להלן יז א)] אֲשֶׁר הִתְהַלַּכְתִּי לְפָנָיו. (להלן כד מ) נח היה צריך סעד לתומכו, אבל אברהם היה מתחזק ומהלך בצדקו מאליו[ד]: **התהלך** - לשון עבר. וזהו שמושה של ל׳ [נ״א של ה״א] בלשון כבד, משמשת להבא ולשעבר בלשון אחד. קוס הִתְהַלֵּךְ (להלן יג יז) להבא, התהלך נח לשעבר, הִתְפַּלֵּל בְּעַד עֲבָדֶיךָ (שמואל א׳ יב יט) להבא, ובא וְהִתְפַּלֵּל אֶל הַבַּיִת הַזֶּה (מלכים א׳ ח מב) לשון עבר אלא שהוי״ו שבראשו הופכו להבא: (יא) **ותשחת** - לשון ערוה ועבודה זרה (ס״א, ערוה כי השחית כל בשר את דרכו, ועבודה זרה) כמו (דברים ד טז) פֶּן תַּשְׁחִתוּן[ה]: **ותמלא הארץ חמס** - גזל[ו] (ס״א שנאמר (יונה ג ח) וּמִן הַחָמָס אֲשֶׁר בְּכַפֵּיהֶם): (יב) **כי השחית כל בשר** - אפילו בהמה חיה ועוף נזקקין לשאינן מינן[ז]:

מקורי רש״י

א. מדרש תנחומא (נח סי׳ ט): ויזכור אלהים את נח. זש״ה זכר צדיק לברכה (משלי י ז), זה נח שכתיב בו איש צדיק. עי׳ לקמן יח יח. **ב.** עי׳ בראשית רבה (פרשה ל סי׳ ו): אלה תולדות נח הה״ד (משלי יא) פרי צדיק עץ חיים. מה הן פירותיו של צדיק, מצות ומעשים טובים. ועי׳ מדרש תנחומא (נח סי׳ ב): אלה תולדות נח, כך פתח רבי תנחומא בר אבא ואמר פרי צדיק עץ חיים ולוקח נפשות חכם (משלי יא). א״ר יהודה, הללו בשעה שהאדם מסתלק מן העולם בלא בנים הוא מיצר ובוכה. א״ל הקב״ה למה אתה בוכה, מפני שלא עמדת פרי בעה״ז, יש לך פרי יפה מן הבנים, אמר לפניו, רבש״ע, אי זה פרי שהעמדתי, א״ל הקב״ה, התורה שכתוב בה פרי צדיק עץ חיים, בנים אינו אומר, אלא פרי צדיק. וכן תולדותיו של אדם אלו מעשיו הטובים. וכן הוא אומר אלה תולדות נח, נח איש צדיק תמים. **ג.** עי׳ סנהדרין (קח ע״א): אשר דבר לעשות לעמו, אלה תולדות נח [נח איש צדיק תמים היה בדורותיו], אמר רבי יוחנן, בדורותיו ולא בדורות אחרים. וריש לקיש אמר בדורותיו, כל שכן בדורות אחרים. אמר רבי חנינא, משל דרבי יוחנן למה הדבר דומה, לחבית של יין שהיתה מונחת. במרתף של חומץ, במקומה ריחה נודף, שלא במקומה אין ריחה נודף. אמר רבי אושעיא, משל דריש לקיש למה הדבר דומה, לצלוחית של פלייטון שהיתה מונחת במקום הטנופת. במקומה ריחה נודף, וכל שכן במקום הבוסם. **ד.** מדרש תנחומא (לך לך סי׳ כו): כתיב בנח את האלהים התהלך נח (בראשית ו ט), וכתיב באברהם התהלך לפני, מי שהוא קורא סבור שהיה נח גדול מאברהם, ואינו כן, ר׳ יוחנן וריש לקיש, ר׳ יוחנן אמר משל למה הדבר דומה, למלך שהיו לו שני בנים, אחד גדול ואחד קטן, הקטן היה אוחז בו כדי שלא יפול, והגדול היה הולך לפניו, כך כתיב בנח את האלהים התהלך נח, שלא ישתקע בדור המבול, אבל אברהם שהיה יחידו של עולם והיה צדיק, א״ל הקדוש ברוך הוא התהלך לפני והיה תמים. **ה.** עי׳ סנהדרין (נז ע״א): ותנא דבי רבי ישמעאל בכל מקום שנאמר השחתה, אינו אלא דבר ערוה ועבודת כוכבים. דבר ערוה, שנאמר כי השחית כל בשר את דרכו. עבודת כוכבים, דכתיב פן תשחיתון ועשיתם וגו׳. ואידך, אורחייהו דקא מגלי. שפיכות דמים, דכתיב שופך דם האדם וגו׳. **ו.** עי׳ תנא דבי אליהו זוטא (פרק י): וכו׳ וירדו לידי חמס וגזל, שנאמר ותמלא הארץ חמס. ועי׳ בראשית רבה (פרשה לא סי׳ ה): כי מלאה הארץ חמס מפניהם איזהו חמס ואיזה היא גזל, א״ר חנינא, חמס אינו שוה פרוטה, וגזל ששוה פרוטה. וכך היו אנשי המבול עושים, היה אחד מהם מוציא קופתו מליאה תורמוסים, והיה זה בא ונוטל פחות משוה פרוטה וזה בא ונוטל פחות משוה פרוטה עד מקום שאינו יכול להוציאו ממנו בדין. **ז.** ועי׳ סנהדרין (קח ע״א): כי השחית כל בשר את דרכו על הארץ. אמר רבי יוחנן, מלמד שהרביעו בהמה על חיה, וחיה על בהמה, והכל על אדם, ואדם על הכל. עי׳ בראשית רבה (פרשה כח סי׳ ח): רבי עזריה בשם רבי יהודה בר סימון אמר, הכל קלקלו מעשיהן בדור המבול, הכלב היה הולך אצל הזאב, והתרנגול היה

יג וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים לְנֹחַ קֵץ כָּל־בָּשָׂר בָּא
לְפָנַי כִּי־מָלְאָה הָאָרֶץ חָמָס מִפְּנֵיהֶם וְהִנְנִי
מַשְׁחִיתָם אֶת־הָאָרֶץ: יד עֲשֵׂה לְךָ תֵּבַת
עֲצֵי־גֹפֶר קִנִּים תַּעֲשֶׂה אֶת־הַתֵּבָה וְכָפַרְתָּ
אֹתָהּ מִבַּיִת וּמִחוּץ בַּכֹּפֶר: טו וְזֶה אֲשֶׁר
תַּעֲשֶׂה אֹתָהּ שְׁלֹשׁ מֵאוֹת אַמָּה אָרֶךְ הַתֵּבָה
חֲמִשִּׁים אַמָּה רָחְבָּהּ וּשְׁלֹשִׁים אַמָּה קומָתָהּ:

אונקלוס

(יג) וַאֲמַר יְיָ לְנֹחַ קִיצָא דְכָל בִּיסְרָא עַל לְקָדְמַי אֲרֵי אִיתְמְלִיאַת אַרְעָא חֲטוּפִין[כ] מִן קֳדָם עוֹבְדֵיהוֹן בִּישַׁיָּא[כא] וְהָא אֲנָא מְחַבֵּילְהוֹן עִם[כב] אַרְעָא: (יד) עִיבֵד לָךְ תֵּיבוּתָא דְאָעִין דְקַדְרוֹס מְדוֹרִין[כג] תַּעֲבִיד יַת תֵּיבוּתָא וְתַחֲפֵי[כד] יָתָהּ מִגֵּיו וּמִבָּרָא בְּכוּפְרָא: (טו) וְדֵין דְתַעֲבִיד יָתָהּ תְּלַת מְאָה אַמִּין אוֹרְכָא דְתֵיבוּתָא חַמְשִׁין אַמִּין פּוּתְיָהּ וּתְלָתִין אַמִּין רוּמָהּ:

כ. גניבות. כא. מעשיהם הרעים. כב. עם. כג. מגורים. כד. ותכסה.

רש"י

(יג) **קץ כל בשר** - כל מקום שאתה מוצא זנות ועבודה זרה אנדרלמוסיא באה לעולם והורגת טובים ורעים[ח]: **כי מלאה הארץ חמס** - לא נחתם גזר דינם אלא על הגזל[ט]: **את הארץ** - כמו מן הארץ. ודומה לו כְּגֵלַחְתִּי אֶת הָעִיר (שמות ט כט), מן העיר. חָלָה אֶת רַגְלָיו (מלכים א׳ טו כג), מן רגליו. דבר אחר, את הארץ עם הארץ, שאף שלשה טפחים של עומק המחרישה נמוחו ונטשטשו[י]: (יד) **עשה לך תבת** - הרבה ריוח והעלה לפניו, ולמה הטריחו בבנין זה, כדי שיראוהו אנשי דור המבול עוסק בה ק"כ שנה ושואלין אותו מה זאת לך, והוא אומר להם עתיד הקב"ה להביא מבול לעולם, אולי ישובו[יא]: **עצי גפר** - כך שמו. ולמה ממין זה, על שם גפרית שנגזר עליהם להמחות בו: **קנים** - מדורים מדורים לכל בהמה וחיה[יב]: **בכפר** - זפת בלשון ארמי. ומצינו בגמרא (שבת עד ע"ב) כופרא. בתיבתו של משה על ידי שהיו המים תשים דיה בחומר מבפנים וזפת מבחוץ, ועוד כדי שלא יריח אותו צדיק ריח רע של זפת (סוטה יב., ב"ר שם), אבל כאן מפני חוזק המים זפתה מבית ומחוץ[יג]:

מקורי רש"י

מהלך אצל הטווס. הדא הוא דכתיב, כי השחית כל בשר. השחית כל אדם אין כתיב, אלא כי השחית כל בשר. רבי לוליאני בר טברין בשם רבי יצחק אמר, אף הארץ זינתה, היו זרעין לה חטין, והיא מפקא זונין אילין, זונייא רבה מן דרא דמבולא אינון. **ח.** עי׳ ויקרא רבה (פרשה כג סי׳ ט): דור המבול נמחו מן העולם ע"י שהיו שטופין בזנות. אמר רבי שמלאי, כל מקום שאתה מוצא זנות, אנדרלמוסיא באה לעולם והורגת טובים ורעים. **ועי׳** ילקוט שמעוני (תורה רמז תרצה): אין מדתו של הקדוש ברוך הוא כמדת ב"ו, מלך ב"ו שמרדה עליו מדינה שולח בה אנדרלמוסיא והורג הטובים עם הרעים, והקב"ה אינו כן אלא מאבד את הרשעים וממלט את הצדיקים, חטאו דור אנוש אבד אותם, והציל את חנוך. שנאמר ויתהלך חנוך את האלהים, למה, ביום צרה יודע חוסי בו, דור המבול הכעיסוהו ואבדן שנאמר וימח את כל היקום, והציל לנח, שנאמר ונח מצא חן. **ט.** עי׳ סנהדרין (קח ע"א): ויאמר ה׳ לנח קץ כל בשר בא לפני אמר רבי יוחנן בא וראה כמה גדול כחה של חמס שהרי דור המבול עברו על הכל ולא נחתם עליהם גזר דינם עד שפשטו ידיהם בגזל. שנאמר כי מלאה הארץ חמס מפניהם, והנני משחיתם את הארץ. וכתיב (יחזקאל ז) החמס קם למטה רשע לא מהם ולא מהמונם ולא מהמהם ולא נח בהם. **י.** עי׳ בראשית רבה (פרשה לא סי׳ ז): הנני משחיתם את הארץ, ר׳ הונא ורבי ירמיה בשם רב כהנא בר מלכיה, אפילו ג׳ טפחים שהמחרישה שולטת בארץ נימוחו. משל לבן מלכים שהיה לו פדגוג, כל זמן שהיה סורח היה פדגוג שלו נרדה. ולבן מלכים שהיה לו מניקה כל זמן שהוא סורח היתה מניקתו נרדת. כך אמר הקב"ה הנני משחיתם את הארץ, הא אנא מחבל להון ומחבל לארעא עמהון. **יא.** עי׳ מדרש תנחומא (נח סי׳ ה): עשה לך תבת עצי גופר. א"ר הונא בשם רבי יוסי, ק"כ שנה היה מתרה הקב"ה בדור המבול שמא יעשו תשובה, כיון שלא עשו תשובה, א"ל עשה לך תבת עצי גופר. עמד נח ועשה תשובה, ונטע ארזים. והיו אומרין לו, ארזים אלו למה, אמר להן, הקב"ה מבקש להביא מבול לעולם, ואמר לי לעשות תיבה כדי שאמלט בה אני וביתי. והיו משחקין ממנו ומלעיגין בדבריו, והיה משקה אותן ארזין, והן גדילין. והיו אומרים לו, מה אתה עושה, ומשיב להן כענין הזה, והיו מלעיגין עליו. לסוף ימים קצצן, והיה מנסרן. והיו אומרים לו, מה אתה עושה, ואומר להן כך, והיה מתרה בהן. כיון שלא עשו תשובה, מיד הביא עליהן מבול. שנאמר וימח את כל היקום. **יב.** עי׳ תרגום. **יג.** עי׳ בראשית רבה (פרשה לא סי׳ ט): וכפרת אותה מבית ומחוץ בכופר. הכא את אמר וכפרת אותה, וגו׳ ולהלן את אמר ותחמרה בחמר ובזפת (שמות ב), אלא להלן על ידי שהיו המים תשים, ותחמרה בחמר ובזפת, בחמר מפני הריח ובזפת מפני המים. ועי׳ סוטה יב ע"א, ותחמרה בחמר ובזפת, תנא, חמר מבפנים וזפת מבחוץ, כדי שלא יריח אותו צדיק.

אונקלוס

(טז) נִיהוֹר[כה] תַּעֲבִיד לְתֵיבוּתָא וּלְאַמְּתָא תְּשַׁכְלְלִינָהּ מִלְּעֵילָא וְתַרְעָא דְתֵיבוּתָא בְּסִטְרָהּ תְּשַׁוִּי מְדוֹרִין אַרְעָאִין[כו] תִּנְיָנִין וּתְלִיתָאִין תַּעֲבְדִינָהּ: (יז) וַאֲנָא הָא אֲנָא מַיְיתֵי יַת טוּפָנָא מַיָּא עַל אַרְעָא לְחַבָּלָא כָּל בִּסְרָא דְּבֵיהּ רוּחָא דְחַיֵּי מִתְּחוֹת שְׁמַיָּא כֹּל דִּבְאַרְעָא יְמוּת: (יח) וְאָקִים יַת קְיָמִי עִמָּךְ וְתֵיעוֹל לְתֵיבוּתָא אַתְּ וּבְנָךְ וְאִתְּתָךְ וּנְשֵׁי בְנָךְ עִמָּךְ: (יט) וּמִכָּל דְּחַי מִכָּל בִּיסְרָא תְּרֵין מִכּוֹלָא תָּעִיל לְתֵיבוּתָא לְקַיָּמָא[כז] עִמָּךְ דְּכַר וְנוּקְבָא יְהוֹן:

כה. מאור. כו. מגורים ארציים (פי׳ תחתונים, הקרובים לארץ). כז. לקיים.

טז צֹהַר | תַּעֲשֶׂה לַתֵּבָה וְאֶל־אַמָּה תְּכַלֶּנָּה מִלְּמַעְלָה וּפֶתַח הַתֵּבָה בְּצִדָּהּ תָּשִׂים תַּחְתִּיִּם שְׁנִיִּם וּשְׁלִשִׁים תַּעֲשֶׂהָ: יז וַאֲנִי הִנְנִי מֵבִיא אֶת־הַמַּבּוּל מַיִם עַל־הָאָרֶץ לְשַׁחֵת כָּל־בָּשָׂר אֲשֶׁר־בּוֹ רוּחַ חַיִּים מִתַּחַת הַשָּׁמָיִם כֹּל אֲשֶׁר־בָּאָרֶץ יִגְוָע: יח וַהֲקִמֹתִי אֶת־בְּרִיתִי אִתָּךְ וּבָאתָ אֶל־הַתֵּבָה אַתָּה וּבָנֶיךָ וְאִשְׁתְּךָ וּנְשֵׁי־בָנֶיךָ אִתָּךְ: יט וּמִכָּל־הַחַי מִכָּל־בָּשָׂר שְׁנַיִם מִכֹּל תָּבִיא אֶל־הַתֵּבָה לְהַחֲיֹת אִתְּךָ זָכָר וּנְקֵבָה יִהְיוּ:

רש״י

(טז) **צהר** - יש אומרים חלון, ויש אומרים אבן טובה המאירה להס[יד]: **ואל אמה תכלנה מלמעלה** - כסויה משופע ועולה עד שהוא קצר מלמעלה ועומד על אמה, כדי שיזובו המים למטה מכאן ומכאן[טו]: **בצדה תשים** - שלא יפלו הגשמים בה: **תחתים שנים ושלשים** - ג׳ עליות זו על גב זו, עליונים לאדם אמצעים למדור תחתיים לזבל[טז]: (יז) **ואני הנני מביא** - הנני מוכן להסכים עם אותם שזרזוני ואמרו לפני כבר מָה אֱנוֹשׁ כִּי תִזְכְּרֶנּוּ (תהלים ח ה)[יז]: **מבול** - שבלבל את הכל, שבלבל את הכל, שהוביל את הכל מן הגבוה לנמוך. וזהו לשון אונקלוס שתרגם טופנא, שהליף את הכל והביאם לבבל שהיא עמוקה, לכך נקראת שנער שנערו שם כל מתי מבול (שבת קיג ע״ב) (ס״א מימי מבול, וכן הגיה מהרש״ל בת״ש בתמס׳ שבת קיג ע״ב): (יח) **והקמתי את בריתי** - ברית היה לרוח על הפירות שלא ירקבו ויעפשו, ושלא יהרגוהו רשעים שבדור[יח]: **אתה ובניך ואשתך** - האנשים לבד והנשים לבד, מכאן שנאסרו בתשמיש המטה[יט]: (יט) **ומכל החי** - אפילו שדים[כ]: **שנים מכל** - מן הפחות שבהם לא פחתו משנים אחד זכר ואחד נקבה:

מקורי רש״י

יד. עי׳ סנהדרין (קח ע״ב): צוהר תעשה לתיבה. אמר רבי יוחנן, אמר לו הקדוש ברוך הוא לנח, קבע בה אבנים טובות ומרגליות כדי שיהיו מאירות לכם כצהרים. ועי׳ בראשית רבה (פרשה לא סי׳ יא): צוהר תעשה לתיבה, ר׳ חוניה ור׳ פנחס ר׳ חנין ור׳ הושעיא לא מפרשין, ר׳ אבא בר כהנא ורבי לוי מפרשין. ר׳ אבא בר כהנא אמר חלון, רבי לוי אמר מרגליות. רבי פנחס משום רבי לוי אמר, כל י״ב חדש שהיה נח בתיבה, לא צריך לא לאור החמה ביום ולא לאור הלבנה בלילה, אלא מרגלית היתה לו והיה תולה אותה. ובשעה שהיא כהה, היה יודע שהוא יום, ובשעה שהיתה מבהקת, היה יודע שהוא לילה. **טו.** עי׳ ילקוט שמעוני (תורה רמז נד): ואל אמה תכלנה מלמעלה. ר׳ נחמיה אומר כמין קמרוטין היתה, והיה משקיף בה ועולה ומשקיף בה, ועולה עד שהעמידה על אמתא, שנאמר ואל אמה תכלנה מלמעלה. **טז.** עי׳ סנהדרין (קח ע״ב): דבהכי [הוא] דקיימא תחתיים שנים ושלישים תעשה. תנא, תחתיים לזבל אמצעיים לבהמה, עליונים לאדם. **יז.** עי׳ ילקוט שמעוני (רמז נה): ואני הנני מביא, הנני מסכים לדברי מלאכים, שאמרו מה אנוש כי תזכרנו. **יח.** עי׳ בראשית רבה (פרשה לא סי׳ יב): והקימותי את בריתי אתך, ברית אתה צריך מפני הפירות שאתה כונס, שלא ירקבו ושלא יתעפשו ושלא ישתנו. ברית אתה צריך, הגבורים היה א׳ מהם נותן רגלו על התהום וסותמו, נותן ידו על החלון וסותמה. היה בא ליכנס לתיבה, והיו רגליו מתערכלות. הה״ד הרפאים יחוללו מתחת מים ושוכניהם (איוב כו). ארי היה בא ליכנס לתיבה והיו שיניו קהות. הה״ד שאגת אריה וקול שחל ושיני כפירים נתעו (שם ד) א״ר חייא בר אבא, נגר היית, ואילולי בריתי שהיתה אתך, לא היית יכול ליכנס לתיבה. הה״ד והקימותי בריתי אתך. אימתי, לכשתכנס אל התיבה אתה ובניך. **יט.** עי׳ שם: אתה ובניך, ר׳ יהודה בר סימון ור׳ חנין בשם רב שמואל בר ר׳ יצחק אמר, נח, כשנכנס לתיבה, נאסר לו פריה ורביה. הה״ד ובאת אל התיבה אתה ובניך לעצמן, ואשתך ונשי בניך לעצמן. כיון שיצא, התיר לו. הה״ד, צא מן התיבה אתה ואשתך ובניך ונשי בניך. **כ.** עי׳ שם (סי׳ יג): ומכל החי מכל בשר שנים וגו׳, א״ר הושעיא אפי׳ רוחות נכנסים עם נח אל התיבה. שנאמר מכל החי, מאותן שנבראו להם נפשות, ולא נברא להם גופין.

כ מֵהָעוֹף לְמִינֵהוּ וּמִן־הַבְּהֵמָה לְמִינָהּ מִכֹּל רֶמֶשׂ
הָאֲדָמָה לְמִינֵהוּ שְׁנַיִם מִכֹּל יָבֹאוּ אֵלֶיךָ לְהַחֲיוֹת:
כא וְאַתָּה קַח־לְךָ מִכָּל־מַאֲכָל אֲשֶׁר יֵאָכֵל וְאָסַפְתָּ
אֵלֶיךָ וְהָיָה לְךָ וְלָהֶם לְאָכְלָה: כב וַיַּעַשׂ נֹחַ כְּכֹל
אֲשֶׁר צִוָּה אֹתוֹ אֱלֹהִים כֵּן עָשָׂה: שני ז א וַיֹּאמֶר
יְהוָה לְנֹחַ בֹּא־אַתָּה וְכָל־בֵּיתְךָ אֶל־הַתֵּבָה כִּי־
אֹתְךָ רָאִיתִי צַדִּיק לְפָנַי בַּדּוֹר הַזֶּה: ב מִכֹּל |
הַבְּהֵמָה הַטְּהוֹרָה תִּקַּח־לְךָ שִׁבְעָה שִׁבְעָה אִישׁ
וְאִשְׁתּוֹ וּמִן־הַבְּהֵמָה אֲשֶׁר לֹא טְהֹרָה הִוא שְׁנַיִם
אִישׁ וְאִשְׁתּוֹ: ג גַּם מֵעוֹף הַשָּׁמַיִם שִׁבְעָה שִׁבְעָה
זָכָר וּנְקֵבָה לְחַיּוֹת זֶרַע עַל־פְּנֵי כָל־הָאָרֶץ: ד כִּי
לְיָמִים עוֹד שִׁבְעָה אָנֹכִי מַמְטִיר

אונקלוס

(כ) מֵעוֹפָא לִזְנוֹהִי וּמִן בְּעִירָא לִזְנָהּ מִכֹּל רִיחֲשָׁא דְאַרְעָא לִזְנוֹהִי תְּרֵין מִכּוּלָא יַעֲלוּן לְוָתָךְ לְקַיָּמָא: (כא) וְאַתְּ סַב לָךְ מִכָּל מֵיכַל דְּמִתְאֲכֵיל וְתִכְנוֹשׁ לְוָתָךְ וִיהֵי לָךְ וּלְהוֹן לְמֵיכָל: (כב) וַעֲבַד נֹחַ כְּכֹל דְּפַקִּיד יָתֵיהּ יְיָ כֵּן עֲבַד: (א) וַאֲמַר יְיָ לְנֹחַ עוּל אַתְּ וְכָל אֵינַשׁ בֵּיתָךְ[א] לְתֵיבוּתָא אֲרֵי יָתָךְ חֲזֵתִי זַכַּאי קֳדָמַי בְּדָרָא הָדֵין: (ב) מִכֹּל בְּעִירָא דַכְיָא תִּיסַב לָךְ שַׁבְעָא שַׁבְעָא דְּכַר וְנוּקְבָא[ב] וּמִן בְּעִירָא דְּלַיְתוֹהִי דְּכֵי תְּרֵין דְּכַר וְנוּקְבָא[ג]: (ג) אַף מֵעוֹפָא דִּשְׁמַיָּא שַׁבְעָא שַׁבְעָא דְּכַר וְנוּקְבָא לְקַיָּמָא זַרְעָא עַל אַפֵּי כָל אַרְעָא: (ד) אֲרֵי לִזְמַן[ד] יוֹמִין עוֹד שַׁבְעָא אֲנָא מַחֵית מִיטְרָא

א. אנשי ביתך. ב. זכר ונקבה. ג. זכר ונקבה. ד. לזמן.

רש"י

(כ) מהעוף למינהו - אותן שדבקו במיניהם ולא השחיתו דרכם. ומאליהם באו, וכל שהתיבה קולטתו הכניס בה[כא]: (כב) ויעש נח - זה בנין התיבה[כב]: ז (א) ראיתי צדיק - ולא נאמר צדיק תמים, מכאן שאומרים מקצת שבחו של אדם בפניו וכולו שלא בפניו[כג]: (ב) הטהורה - העתידה להיות טהורה לישראל, למדנו שלמד נח תורה[כד]: שבעה שבעה - כדי שיקריב מהם קרבן בצאתו[כה]: (ג) גם מעוף השמים וגו' - בטהורים הכתוב מדבר, ולמד סתום מן המפורש: (ד) כי לימים עוד שבעה - אלו שבעת ימי אבלו של מתושלח הצדיק, שחס הקדוש ברוך הוא על כבודו ועכב את הפורענות[כו]. לא וחשוב שנותיו של מתושלח ותמצא שהם כליס בשנת שם מאות שנה לחיי נח: כי לימים עוד - מהו עוד, זמן אחר זמן זה נוסף על מאה ועשרים שנה:

מקורי רש"י

כא. עי' סנהדרין (קח ע"ב): מכל הבהמה הטהורה תקח לך שבעה שבעה איש ואשתו. אישות לבהמה מי אית לה, אמר רבי שמואל בר נחמני אמר רבי יונתן, מאותם שלא נעבדה בהם עבירה. מנא ידע, אמר רב חסדא, שהעבירן לפני התיבה. כל שהתיבה קולטתו, בידוע שלא נעבדה בהם עבירה. וכל שאין התיבה קולטתו, בידוע שנעבדה בה עבירה. **כב.** עי' בראשית רבה (פרשה לא סי' יד): ויעש נח ככל אשר צוה אותו אלהים כן עשה. זה שיכון לעשיית התיבה. **כג.** עי' שם (פרשה לב סי' ג): הקב"ה מנסה את הצדיקים. שנאמר ה' צדיק יבחן. ה' צדיק יבחן, זה נח. שנאמר ויאמר ה' לנח כי אותך ראיתי צדיק לפני. אמר ר' אלעזר בן עזריה מצינו שאומרים מקצת שבחו של אדם בפניו, וכולו שלא בפניו. שכן הוא אומר בנח איש צדיק תמים היה שלא בפניו, וכתיב כי אותך ראיתי צדיק לפני בפניו. **ועי'** עירובין (יח ע"ב): ואמר רבי ירמיה בן אלעזר, מקצת שבחו של אדם אומרים בפניו וכולו שלא בפניו מקצת שבחו בפניו דכתיב כי אותך ראיתי צדיק לפני בדור הזה. כולו שלא בפניו, דכתיב נח איש צדיק תמים היה בדורותיו. **כד.** לא מצאתי, אמנם עי' מדרש (ויקרא רבה פרשה ב סי' י): מן הבקר ומן הצאן ברוך המקום שספר עצמו עם הצדיקים הראשונים אדם העלה שור ע"ג המזבח שנאמר (תהלים סט) ותיטב לה' משור פר נח קיים מה שכתוב בתורה שנאמר (בראשית ח) ויבן נח מזבח לה'. **כה.** שמות רבה (פרשה נ סי' ב): תן לחכם ויחכם עוד (משלי ט), זה נח, שא"ל הקדוש ברוך הוא מכל הבהמה הטהורה תקח לך שבעה שבעה וגו', וכשיצא מה כתיב ויבן נח מזבח לה' (בראשית ח), מאי ויבן, נתבונן ואמר, מה טעם ריבה הקדוש ברוך הוא בטהורים יותר מן הטמאים, לא שהיה רוצה להקריב לו מהן, מיד ויקח מכל הבהמה הטהורה. הוי תן לחכם ויחכם עוד, לפי שהחכם שומע דבר, ומקיימו ומוסיף עליו. **כו.** עי' מדרש שוחר טוב על תהלים (מזמור כו): ויהי לשבעת הימים ומי המבול היו. אמר רב הושעיה, מלמד שתלה הקדוש ברוך הוא שבעת ימי אבלו של מתושלח הצדיק שיעשו תשובה, ולא עשו. על שם שנאמר, אל תאסוף עם חטאים נפשי. **ועי'** ילקוט שמעוני (תורה רמז נו): ויהי לשבעת הימים, אמר רבא אלו ימי אבלו של מתושלח הצדיק.

עַל־הָאָ֖רֶץ אַרְבָּעִ֣ים יוֹם֑ וְאַרְבָּעִ֥ים לַיְלָ֖ה וַיָּרֶ֥בּוּ הַמַּ֛יִם וַיִּשְׂאוּ֥ אֶת־הַתֵּבָ֖ה וַתָּ֥רָם מֵעַ֖ל הָאָֽרֶץ׃ ה וַיִּגְבְּר֣וּ הַמַּ֔יִם וַיִּרְבּ֥וּ מְאֹ֖ד עַל־הָאָ֑רֶץ וַתֵּ֥לֶךְ הַתֵּבָ֖ה עַל־פְּנֵ֥י הַמָּֽיִם׃ ו וְהַמַּ֗יִם גָּבְרוּ־מְאֹ֤ד מְאֹ֙ד֙ עַל־הָאָ֔רֶץ וַיְכֻסּ֕וּ כָּל־הֶהָרִ֖ים הַגְּבֹהִ֑ים אֲשֶׁ֥ר תַּחַת֖ כָּל־הַשָּׁמָֽיִם׃ ז חֲמֵשׁ־עֶשְׂרֵ֤ה אַמָּה֙ מִלְּמַ֔עְלָה גָּבְר֖וּ הַמָּ֑יִם וַיְכֻסּ֥וּ הֶהָרִֽים׃ ח וַיִּגְוַ֗ע כָּל־בָּשָׂר֙ הָרֹמֵ֣שׂ עַל־הָאָ֔רֶץ בָּע֖וֹף וּבַבְּהֵמָ֑ה וּבַחַיָּ֣ה וּבְכָל־הַשֶּׁ֗רֶץ הַשֹּׁרֵ֤ץ עַל־הָאָ֙רֶץ֙ וְכֹ֣ל הָאָדָ֔ם׃ ט כֹּ֚ל אֲשֶׁר־נִשְׁמַת־רוּחַ֣ חַיִּ֔ים בְּאַפָּ֖יו מִכֹּ֣ל אֲשֶׁר־בֶּחָרָבָ֑ה מֵֽתוּ׃ י וַיִּמְחֶ֗ה אֶת־כָּל־הַיְק֣וּם אֲשֶׁר־עַל־פְּנֵ֣י הָאֲדָמָ֔ה מֵאָדָ֥ם עַד־בְּהֵמָ֖ה עַד־רֶ֑מֶשׂ וְעַד־עוֹף֙ הַשָּׁמַ֔יִם וַיִּמָּח֥וּ מִן־הָאָ֖רֶץ וַיִּשָּׁאֶר־אַ֥ךְ נֹ֖חַ וַֽאֲשֶׁר־אִתּ֑וֹ בַּתֵּבָֽה׃ יא בִּשְׁנַ֣ת שֵׁשׁ־מֵא֗וֹת שָׁנָה֙ לְחַיֵּ֣י נֹ֔חַ בַּחֹ֖דֶשׁ הַשֵּׁנִ֑י בְּשִׁבְעָה־עָשָׂ֣ר יוֹם֔ לַחֹ֖דֶשׁ בַּיּ֣וֹם הַזֶּ֑ה נִבְקְעוּ֙ כָּל־מַעְיְנוֹת֙ תְּה֣וֹם רַבָּ֔ה וַאֲרֻבֹּ֥ת הַשָּׁמַ֖יִם נִפְתָּֽחוּ׃

אונקלוס

עַל אַרְעָא אַרְבְּעִין יְמָמִין וְאַרְבְּעִין לֵילְוָן וְאֶמְחֵי יַת כָּל יְקוּמָא דְּעָבְדִית מֵעַל אַפֵּי אַרְעָא׃ (ה) וַעֲבַד נֹחַ כְּכֹל דְּפַקְּדֵיהּ יְיָ׃ (ו) וְנֹחַ בַּר שִׁית מְאָה שְׁנִין וְטוּפָנָא הֲוָה מַיָּא עַל אַרְעָא׃ (ז) וְעָאל נֹחַ וּבְנוֹהִי וְאִתְּתֵיהּ וּנְשֵׁי בְנוֹהִי עִמֵּיהּ לְתֵיבוּתָא מִן קֳדָם מֵי טוּפָנָא׃ (ח) מִן בְּעִירָא דַּכְיָא וּמִן בְּעִירָא דְּלֵיתָא דַּכְיָא וּמִן עוֹפָא וְכֹל דְּרָחִישׁ עַל אַרְעָא׃ (ט) תְּרֵין תְּרֵין עָלוּ עִם[ה] נֹחַ לְתֵיבוּתָא דְּכַר וְנוּקְבָא כְּמָא דְּפַקִּיד יְיָ יַת נֹחַ׃ (י) וַהֲוָה לִזְמַן[ו] שַׁבְעָא יוֹמִין וּמֵי טוּפָנָא הֲווֹ עַל אַרְעָא׃ (יא) בִּשְׁנַת שִׁית מְאָה שְׁנִין לְחַיֵּי נֹחַ בְּיַרְחָא תְּנִינָא בְּשַׁבְעָא עַשְׂרָא יוֹמָא לְיַרְחָא בְּיוֹמָא הָדֵין אִיתְבְּזָעוּ כָּל מַבּוּעֵי תְּהוֹמָא רַבָּא וְכַוֵּי[ז] שְׁמַיָּא אִיתְפַּתְּחוּ׃

ה. עם. ו. לזמן. ז. חלונות.

רש"י

ארבעים יום - כנגד ילירת הולד, שקלקלו להטריח ליוצרם לצור צורת ממזריס[כז]: (ה) **ויעש נח** - זה ביאתו לתיבה: (ז) **נח ובניו** - האנשים לבד והנשים לבד, לפי שנאסרו בתשמיש המטה מפני שהעולם היה שרוי בצער[כח]: **מפני מי המבול** - אף נח מקטני אמנה היה, מאמין ואינו מאמין שיבא המבול, ולא נכנס לתיבה עד שדחקוהו המים[כט]: (ט) **שנים שנים** - כלם הושוו במין זה, מן הפחות היו שנים: **באו אל נח** - מאליהן[ל]: (יא) **בחודש השני** - רבי אליעזר אומר זה מרחשון, ר' יהושע אומר זה אייר[לא]: **נבקעו** - להוציא מימיהן: **תהום רבה** - מדה כנגד מדה, הם חטאו פְּרַבָּה רָעַת הָאָדָם (לעיל ו ה), ולקו בתהום רבה[לב]:

מקורי רש"י

ללמדך, שהספדן של צדיקים מעכב את הפורענות. **כז.** עי' בראשית רבה (פרשה לב סי' ה): א"ר שמעון בן יוחאי הן עברו על התורה שניתנה לארבעים יום, לפיכך ארבעים יום וארבעים לילה. א"ר יוחנן בן זכאי, הם קלקלו את הצורה שניתנה לארבעים יום, לפיכך ארבעים יום וארבעים לילה. **כח.** עי' ירושלמי תענית (פ"א ה"ו): ר' יודה בר פזי ר' חנין בשם ר' שמואל בר רב יצחק נח בכניסתו לתיבה נאסרה לו תשמיש המיטה. מ"ט (בראשית ו יח) ובאת אל התיבה אתה ובניך ואשתך ונשי בניך אתך וביציאתו הותרה לו תשמיש המיטה מ"ט (שם ח טז) צא מן התיבה אתה ואשתך ובניך ונשי בניך אתך. **ועי'** מדרש תנחומא (נח סי' יז): וכן עשו נח ובניו והבהמה והחיה והעוף, לא נזקקו לפריה ורביה כשנכנסו לתבה, שכן צוה להם הקדוש ברוך הוא כשנכנסו לתבה, מנין ויבא נח ובניו, הזכרים לעצמן, ואשתו ונשי בניו הנקבות לעצמן, כך כל הימים שהיה נח בתבה, היו נח ובניו וכל אשר אתו אסורים בתשמיש המטה, אמר להם הקדוש ברוך הוא אפשר שאהא כועס ומחריב את העולם ואתה בונה, אלא כשיעבור המבול אתם נזקקים לפריה ורביה, שנא' לאמר לאסורים צאו (ישעיה מט ט), וכיון שיבשה הארץ אמר לו הקדוש ברוך הוא צא מן התבה [אתה ואשתך] (בראשית ח טז), והתיר להם פריה ורביה. **כט.** עי' ילקוט שמעוני (תורה רמז נו): ויבוא נח וגו' מפני מי המבול, אמר ר' יוחנן נח מחוסר אמנה היה אילולי שהגיעו מים עד קרסוליו לא היה נכנס בתיבה. **ל.** עי' לעיל הערה כא. **לא.** עי' סדר עולם רבה (פרק ד): המבול היה כל י"ב חדש, שנאמר בשנת שש מאות שנה לחיי נח וגו' (בראשית ז יא), ודורו אינן חיין לעלם הבא ואינן נדונין, שנאמר לא ידון רוחי באדם לעולם (שם ו ג), רבי יהושע אומר בחדש השני בשבעה עשר [יום] לחדש (שם ז יא) זה אייר, שהוא שני לניסן שבו נברא העולם, ובו כימה שוקעת, ולפי ששינו את מעשיהן לפני המקום, שינה עליהן סדרי בראשית, רבי אליעזר אומר בחדש השני בשבעה עשר [יום] לחדש זה מרחשון, שהוא שני לתשרי שבו נברא העולם, ובו כימה עולה, והיא היתה זמנה של רביעה, חכמים כדברי רבי אליעזר למבול וכדברי רבי יהושע לתקופות. **לב.** עי' סנהדרין (קח ע"א): אמר רבי יוחנן, דור המבול ברבה קלקלו וברבה נידונו. ברבה קלקלו שנאמר וירא ה' כי רבה רעת האדם, וברבה נידונו שנאמר כל מעינות תהום רבה.

יב וַיְהִי הַגֶּשֶׁם עַל־הָאָרֶץ אַרְבָּעִים יוֹם וְאַרְבָּעִים
לָיְלָה׃ יג בְּעֶצֶם הַיּוֹם הַזֶּה בָּא נֹחַ וְשֵׁם־וְחָם וָיֶפֶת
בְּנֵי־נֹחַ וְאֵשֶׁת נֹחַ וּשְׁלֹשֶׁת נְשֵׁי־בָנָיו אִתָּם אֶל־
הַתֵּבָה׃ יד הֵמָּה וְכָל־הַחַיָּה לְמִינָהּ וְכָל־הַבְּהֵמָה
לְמִינָהּ וְכָל־הָרֶמֶשׂ הָרֹמֵשׂ עַל־הָאָרֶץ לְמִינֵהוּ
וְכָל־הָעוֹף לְמִינֵהוּ כֹּל צִפּוֹר כָּל־כָּנָף׃ טו וַיָּבֹאוּ
אֶל־נֹחַ אֶל־הַתֵּבָה שְׁנַיִם שְׁנַיִם מִכָּל־הַבָּשָׂר אֲשֶׁר־
בּוֹ רוּחַ חַיִּים׃ טז וְהַבָּאִים זָכָר וּנְקֵבָה מִכָּל־בָּשָׂר
בָּאוּ כַּאֲשֶׁר צִוָּה אֹתוֹ אֱלֹהִים וַיִּסְגֹּר יְהוָה בַּעֲדוֹ׃
שלישי יז וַיְהִי הַמַּבּוּל אַרְבָּעִים יוֹם עַל־הָאָרֶץ וַיִּרְבּוּ
הַמַּיִם וַיִּשְׂאוּ אֶת־הַתֵּבָה וַתָּרָם מֵעַל הָאָרֶץ׃

אונקלוס

(יב) וַהֲוָה מִיטְרָא נָחִית[ה] עַל אַרְעָא
אַרְבְּעִין יְמָמִין וְאַרְבְּעִין לֵילָוָן׃
(יג) בִּכְרַן[ט] יוֹמָא הָדֵין עָאל נֹחַ
וְשֵׁם וְחָם וְיָפֶת בְּנֵי נֹחַ וְאִתַּת נֹחַ
וּתְלַת נְשֵׁי בְנוֹהִי עִמְּהוֹן לְתֵבוּתָא׃
(יד) אִינוּן וְכָל חַיְתָא לִזְנָהּ וְכָל
בְּעִירָא לִזְנָהּ וְכָל רִיחֲשָׁא דְּרָחִישׁ
עַל אַרְעָא לִזְנוֹהִי וְכָל עוֹפָא לִזְנוֹהִי
כֹּל צִפַּר כָּל דְּפָרָח׳׃ (טו) וְעָלוּ
עִם[א] נֹחַ לְתֵיבוּתָא תְּרֵין תְּרֵין מִכָּל
בִּשְׂרָא דְּבֵיהּ רוּחָא דְּחַיֵּי׃ (טז) וַעֲלַיָּא
דְּכַר וְנוּקְבָא מִכָּל בִּשְׂרָא עָלוּ כְּמָא
דְּפַקִּיד יָתֵיהּ יְיָ וְאָגֵין[ב] יְיָ בְּמֵימְרֵיהּ
עֲלוֹהִי[ג]׃ (יז) וַהֲוָה טוּפָנָא אַרְבְּעִין
יְמָמִין עַל אַרְעָא וּסְגִיאוּ מַיָּא וּנְטָלוּ
יַת תֵּיבוּתָא וְאִתְּרָמַת מֵעַל אַרְעָא׃

ח. יורד. ט. במראית (עי׳ רש״י מנחות ה ע״ב). י. שפורח. יא. עם. יב. והגן. יג. בדיבורו עליו.

רש״י

(יב) **ויהי הגשם על הארץ** - ולהלן הוא אומר (פסוק יז) וַיְהִי הַמַּבּוּל אלא כשהורידן הורידן ברחמים, אם יחזרו יהיו גשמי ברכה, וכשלא חזרו היו למבול[לג]: **ארבעים יום** וגו׳ - אין יום ראשון מן המנין לפי שאין לילו עמו, שהרי כתיב (פסוק יא) בַּיּוֹם הַזֶּה נִבְקְעוּ כָּל מַעְיְנֹת, נמצאו ארבעים יום כלים בכ״ח בכסלו לר׳ אליעזר, שהחדשים נמנין כסדרן אחד מלא ואחד חסר, הרי י״ב ממרחשון וכ״ח מכסלו[לד]: (יג) **בעצם היום הזה** - למדך הכתוב שהיו בני דורו אומרים אילו אנו רואים אותו נכנס לתיבה אנו שובין אותה והורגין אותו. אמר הקב״ה, אני מכניסו לעיני כולם ונראה דבר מי יקוס[לה]:

(יד) **צפור כל כנף** - דבוק הוא, צפור של כל מין כנף, לרבות חגבים[לו], (כנף לשון עולה, כמו וְשִׁפְעַת אֹמוֹ בִּכְנָפָיו (ויקרא ה יז), שאפילו עולה עולה. אף כאן, צפור כל מין מרחיף עולה): (טז) **ויסגור ה׳ בעדו** - הגין עליו שלא שברוה, הקיף התיבה דובים ואריות והיו הורגים בהם[לז]. ופשוטו של מקרא, סגר כנגדו מן המים, וכן כל בעד שבמקרא לשון כנגד הוא. בְּעַד כָּל רֶחֶם (להלן כ יח), בַּעֲדֵךְ וּבְעַד בָּנַיִךְ (מלכים ב׳ ד ד), עוֹר בְּעַד עוֹר (איוב ב ד), מָגֵן בַּעֲדִי (תהלים ג ד), הִתְפַּלֵּל בְּעַד עֲבָדֶיךָ (ש״א יב יט) כנגד עבדיך: (יז) **ותרם מעל הארץ** - משוקעת היתה במים י״א אמה, כספינה טעונה המשוקעת מקצתה במים, ומקרא שלפנינו יוכיחו[לח]:

מקורי רש״י

לג. עי׳ זו״ח כב ע״א: א״ר יצחק, בא וראה, כשהוריד הקב״ה המים, הורידם תחלה ברחמים, כדי להראות לעולם, שאם ישובו יקבלם. משמע דכתיב בתחלה, ויהי הגשם, ולהלן הוא אומר, ויהי המבול, שאם יחזרו יהיו גשמי ברכה, לא חזרו, היה מבול. **לד.** עי׳ סדר עולם רבה (פרק ד): רבי אליעזר אומר בחדש השני בשבעה עשר [יום] לחדש זה מרחשון, שהוא שני לתשרי שבו נברא העולם, ובו כימה עולה, והיא היתה זמנה של רביעה, וכו׳. ויהי הגשם וגו׳, עד מתי ארבעים יום וארבעים לילה, עד כ״ז בכסלו. **לה.** עי׳ בראשית רבה (פרשה לב סי׳ ח): בעצם היום הזה בא נח. א״ר יוחנן, אמר הקב״ה, אם נכנס נח לתיבה בלילה עכשיו, יהיו כל דורו אומרים כך, לא היינו יודעים בו, ואילו היינו יודעים בו לא היינו מניחין אותו ליכנס. אלא בעצם היום הזה בא נח דרגיש ליה. **לו.** עי׳ שם: בעצם היום הזה בא נח. א״ר יוחנן, אמר הקב״ה, אם נכנס נח לתיבה בלילה עכשיו, יהיו כל דורו אומרים כך, לא היינו יודעים בו, ואילו היינו יודעים בו לא היינו מניחין אותו ליכנס. אלא בעצם היום הזה בא נח דרגיש ליה. עי׳ ילקוט שמעוני (תורה רמז נז): כיון שראו הרשעים שהן אבודים, בקשו להפוך את התיבה הקיף אריות לתיבה והיו אוכלין אותן שנאמר ויסגור ה׳ בעדו שכן הוא אומר אלהי שלח מלאכיה וסגר פום אריותא ולא חבלוני. **לח.** עי׳ בראשית רבה (פרשה לב סי׳ ט): ויהי המבול מ׳ יום על הארץ ר׳ פנחס בשם רבי לוי אמר כך היתה תיבתו של נח משוקעת במים כספינה הזו שהיא משוקעת ועומדת בלמין. ויגברו המים וגו׳ א״ר פנחס משום רבי לוי כך היתה תיבתו של נח שטה על פני המים כעל ב׳ קורות כמן טבריא לסוסתיא. **ועי׳** שם (פרשה לג סי׳ ז): לט״ז יום חסרו אמה, לארבעת ימים טפח ומחצה בכל יום. ונמצאת אומר, שהיתה התיבה משוקעת במים י״א אמה, וכולהם לששים יום חסרו. הה״ד והמים היו הלוך וחסור.

יח וַיִּגְבְּרוּ הַמַּיִם וַיִּרְבּוּ מְאֹד עַל־הָאָרֶץ וַתֵּלֶךְ
הַתֵּבָה עַל־פְּנֵי הַמָּיִם: יט וְהַמַּיִם גָּבְרוּ מְאֹד מְאֹד
עַל־הָאָרֶץ וַיְכֻסּוּ כָּל־הֶהָרִים הַגְּבֹהִים אֲשֶׁר־תַּחַת
כָּל־הַשָּׁמָיִם: כ חֲמֵשׁ עֶשְׂרֵה אַמָּה מִלְּמַעְלָה גָּבְרוּ
הַמַּיִם וַיְכֻסּוּ הֶהָרִים: כא וַיִּגְוַע כָּל־בָּשָׂר | הָרֹמֵשׂ
עַל־הָאָרֶץ בָּעוֹף וּבַבְּהֵמָה וּבַחַיָּה וּבְכָל־הַשֶּׁרֶץ
הַשֹּׁרֵץ עַל־הָאָרֶץ וְכֹל הָאָדָם: כב כֹּל אֲשֶׁר
נִשְׁמַת־רוּחַ חַיִּים בְּאַפָּיו מִכֹּל אֲשֶׁר בֶּחָרָבָה מֵתוּ:
כג וַיִּמַּח אֶת־כָּל־הַיְקוּם | אֲשֶׁר | עַל־פְּנֵי הָאֲדָמָה
מֵאָדָם עַד־בְּהֵמָה עַד־רֶמֶשׂ וְעַד־עוֹף הַשָּׁמַיִם
וַיִּמָּחוּ מִן־הָאָרֶץ וַיִּשָּׁאֶר אַךְ־נֹחַ וַאֲשֶׁר אִתּוֹ
בַּתֵּבָה: כד וַיִּגְבְּרוּ הַמַּיִם עַל־הָאָרֶץ חֲמִשִּׁים וּמְאַת
יוֹם: ח א וַיִּזְכֹּר אֱלֹהִים אֶת־נֹחַ וְאֶת כָּל־חַיָּה

אונקלוס

(יח) וּתְקִיפוּ מַיָּא וּסְגִיאוּ לַחֲדָא
עַל אַרְעָא וּמְהַלְכָא תֵּיבוּתָא עַל
אַפֵּי מַיָּא: (יט) וּמַיָּא תְּקִיפוּ לַחֲדָא
לַחֲדָא עַל אַרְעָא וְאִיתְחַפִּיאוּ כָּל
טוּרַיָּא רָמַיָּא דִּתְחוֹת כָּל שְׁמַיָּא:
(כ) חֲמֵשׁ עַשְׂרֵי אַמִּין מִלְּעֵילָא
תַּקִיפוּ מַיָּא וְאִיתְחַפִּיאוּ טוּרַיָּא:
(כא) וּמִית כָּל בִּשְׂרָא דְּרַחֵישׁ עַל
אַרְעָא בְּעוֹפָא וּבִבְעִירָא וּבְחַיְתָא
וּבְכָל רִיחֵשָׁא דְּרָחִישׁ עַל אַרְעָא וְכֹל
אֱינָשָׁא: (כב) כֹּל דְּנִשְׁמְתָא רוּחָא
דְּחַיֵּי בְּאַפּוֹהִי מִכֹּל דִּי בְיַבֶּשְׁתָּא
מִיתוּ: (כג) וּמְחָא יַת כָּל יְקוּמָא דִּי
עַל אַפֵּי אַרְעָא מֵאֱנָשָׁא עַד בְּעִירָא
עַד רִיחֵשָׁא וְעַד עוֹפָא דִּשְׁמַיָּא
וְאִתְמְחִיאוּ מִן אַרְעָא וְאִשְׁתְּאַר בְּרַם
נֹחַ וּדְעִמֵּיהּ בְּתֵיבוּתָא: (כד) וּתְקִיפוּ
מַיָּא עַל אַרְעָא מְאָה וְחַמְשִׁין יוֹמִין:
(א) וּדְכִיר יְיָ יַת נֹחַ וְיַת כָּל חַיְתָא

רש"י

(יח) **ויגברו** - מאליהן: (כ) **חמש עשרה אמה מלמעלה** - למעלה של גובה כל ההרים, לאחר שהושוו המים לראשי ההרים[לט]: (כב) **נשמת רוח חיים** - נשמה [ס"א נשימה] של רוח חיים: **אשר בחרבה** - ולא דגים שביש[מ]: (כג) **וימח** - לשון וַיִּפְעַל הוא ואינו לשון וַיִּפָּעֵל, והוא מגזרת וַיָּפֶן וַיִּבֶן. כל תיבה שסופה ה"א, כגון בנה מחה קנה, כשהוא נותן וא"ו יו"ד בראשה נקוד בחיר"ק תחת היו"ד: **אך נח** - לבד נח זהו פשוטו. ומדרש אגדה, גונח וכוהה דם מטורח הבהמות והחיות. ויש אומרים, שאיחר מזונות לארי והכישו, ועליו נאמר (משלי יח, לא) הֵן צַדִּיק בָּאָרֶץ יֻשָּׁלָם[מא]: ח (א) **ויזכר אלהים** - זה השם מדת הדין היא והפכה למדת רחמים על ידי תפלת הצדיקים. ורשעתן של רשעים הופכת מדת רחמים למדת הדין, שנאמר (לעיל ו ה-ז) וַיַּרְא ה' כִּי רַבָּה רָעַת הָאָדָם וגו' וַיֹּאמֶר ה' אֶמְחֶה, והוא שם מדת הרחמים[מב]: **ויזכר אלהים את נח** וגו' - מה זכר להם לבהמות, זכות שלא השחיתו דרכם קודם לכן ושלא שמשו בתיבה[מג]:

מקורי רש"י

לט. עי' יומא (עו ע"א): חמש עשרה אמה מלמעלה גברו המים ויכסו ההרים, וכי חמש עשרה אמה בעמק, חמש עשרה בהרים, וכי מיא שורי שורי קיימי. ועוד, תיבה היכי סגיא, אלא נבקעו כל מעינות תהום רבה עד דאשוו מיא בהדי טורי, והדר חמש עשרה אמה מלמעלה גברו המים. **מ.** עי' בראשית רבה (פל"ב סי' יא): מכל אשר בחרבה מתו, פרט לדגים. וי"א, אף הן היו בכלל מאוספין, אלא שברחו לים הגדול לאוקיינוס. **מא.** עי' שם: לאוקיינוס וימח את כל היקום וישאר אך נח ר' הונא בשם ר"י אך מיעוט שאף הוא היה גונח דם מפני הצינה. ועי' מדרש תנחומא (נח סי' ט): א"ר יוחנן בשם ר"א ברבי יוסי הגלילי פעם אחד שהה נח לזון את הארי הכישו הארי ויצא צולע שנאמר וישאר אך נח אך שלא היה שלם ולא היה כשר להקריב קרבן, והקריב שם בנו תחתיו. ועליו נאמר הן צדיק בארץ ישולם (משלי יח). רב הונא בשם רבי יוסי אמר, יצא גונח וכוהה דם מן הצנה. לפיכך הוא אומר הוציאה ממסגר נפשי וגו' בי יכתירו צדיקים שבי נוטל הקב"ה כתר (ס"א נוטלת כתר צדיקים) שאומר ומה נח שהיה צדיק ולא היה צדיק שלם כך עשה לו הקב"ה נסים, שנאמר ימלט אי נקי (איוב כב), ולא נקי, אם היה צדיק גמור עאכ"ו. **מב.** עי' בראשית רבה (פרשה לג סי' ג): ויזכור אלהים את נח וגו', א"ר שמואל בר נחמני, אוי להם לרשעים שהם הופכים מדת רחמים למדת הדין. בכל מקום שנאמר ה' מדת רחמים, ה' ה' אל רחום וחנון (שמות לד), וכתיב וירא ה' כי רבה רעת האדם בארץ (בראשית ו) וינחם ה' כי עשה את האדם (שם), ויאמר ה' אמחה וגו', אשריהם הצדיקים שהן הופכים מדת הדין למדת רחמים. בכל מקום שנאמר אלהים הוא מדת הדין אלהים לא תקלל (שמות כב) עד האלהים יבא דבר שניהם, וכתיב וישמע אלהים את נאקתם, ויזכור אלהים את בריתו וגו', ויזכור אלהים את רחל וגו', ויזכור אלהים את נח. מה זכירה נזכר לו, שזן ופירנס אותם כל י"ב חודש בתיבה, ויזכור אלהים את נח. **מג.** עי' ירושלמי תענית (פרק א הלכה ו): א"ר חייה בר בא, למשפחותיהם יצאו מן התיבה, ע"י ששימרו יחסיהן, זכו להנצל מן

וְאֶת־כָּל־הַבְּהֵמָה אֲשֶׁר אִתּוֹ בַּתֵּבָה וַיַּעֲבֵר אֱלֹהִים
רוּחַ עַל־הָאָרֶץ וַיָּשֹׁכּוּ הַמָּיִם: ב וַיִּסָּכְרוּ מַעְיְנֹת
תְּהוֹם וַאֲרֻבֹּת הַשָּׁמַיִם וַיִּכָּלֵא הַגֶּשֶׁם מִן־הַשָּׁמָיִם:
ג וַיָּשֻׁבוּ הַמַּיִם מֵעַל הָאָרֶץ הָלוֹךְ וָשׁוֹב וַיַּחְסְרוּ
הַמַּיִם מִקְצֵה חֲמִשִּׁים וּמְאַת יוֹם: ד וַתָּנַח הַתֵּבָה
בַּחֹדֶשׁ הַשְּׁבִיעִי בְּשִׁבְעָה־עָשָׂר יוֹם לַחֹדֶשׁ עַל
הָרֵי אֲרָרָט: ה וְהַמַּיִם הָיוּ הָלוֹךְ וְחָסוֹר עַד הַחֹדֶשׁ
הָעֲשִׂירִי בָּעֲשִׂירִי בְּאֶחָד לַחֹדֶשׁ נִרְאוּ רָאשֵׁי

אונקלוס

וַיַּת כָּל בְּעִירָא דְּעִמֵּיהּ בְּתֵיבוּתָא
וְאַעֲבַר יְיָ רוּחָא עַל אַרְעָא וְנָחוּ
מַיָּא: (ב) וְאִסְתַּכְּרוּ מַבּוּעֵי תְּהוֹמָא
וְכַוֵּי[א] דִּשְׁמַיָּא וְאִתְכְּלֵי מִטְרָא מִן
שְׁמַיָּא: (ג) וְתָבוּ מַיָּא מֵעַל אַרְעָא
אָזְלִין וְתַיְיבִין וַחֲסָרוּ מַיָּא מִסּוֹף
מְאָה וְחַמְשִׁין יוֹמִין: (ד) וְנָחַת
תֵּיבוּתָא בְּיַרְחָא שְׁבִיעָאָה בְּשַׁבְעַת
עַשְׂרָא יוֹמָא לְיַרְחָא עַל טוּרֵי
קַרְדּוּ: (ה) וּמַיָּא הֲווֹ אָזְלִין וְחַסְרִין
עַד יַרְחָא עֲשִׂירָאָה בַּעֲשִׂירָאָה
בְּחַד לְיַרְחָא אִתְחַזִּיאוּ רֵישֵׁי

א. וחלונות.

רש"י

ויעבר אלהים רוח - רוח תנחומין והנחה עברה לפניו: על הארץ - על עסקי הארץ: וישכו - כמו כְּשֹׁךְ חֲמַת הַמֶּלֶךְ (אסתר ב ח), לשון הנחת חמה[מד]: (ב) ויסכרו מעינות - כשנפתחו כתיב (לעיל ז יא) כָּל מַעְיְנֹת, וכאן אין כתיב כל, לפי שנשתיירו מהם אותן שיש בהם צורך לעולם כגון חמי טבריא וכיוצא בהן[מה]: ויכלא - וימנע (שמו"ר פ"ג סי' ג), כמו לא תִכְלָא רַחֲמֶיךָ (תהלים מ יב), לא יִכָּלֶה מִמְּךָ (להלן כג ו): (ג) מקצה חמשים ומאת יום - התחילו לחסור, והוא אחד בסיון (סדר עולם פ"ד). כילד, בכ"ז בכסלו פסקו הגשמים, הרי ג' מכסלו, וכ"ט מטבת הרי ל"ב, ושבט ואדר וניסן ואייר קי"ח, הרי ק"נ: (ד) בחדש השביעי - סיון, והוא שביעי לכסלו שבו פסקו הגשמים[מו] (פסוק ה): בשבעה עשר יום - מכאן אתה למד שהיתה התיבה משוקעת במים י"א אמה, שהרי כתיב בעשירי באחד לחדש נראו ראשי ההרים זה אב שהוא עשירי למרחשון לירידת גשמים, והם היו גבוהים על ההרים חמש עשרה אמה, וחסרו מיום אחד בסיון עד אחד באב חמש עשרה אמה לששים יום הרי אמה לארבעה ימים, נמצא שביו"ו בסיון לא חסרו [המים] אלא ארבע אמות, ונתה התיבה ליום המחרת, למדת שהיתה משוקעת י"א אמה במים שעל ראשי ההרים[מז]: (ה) בעשירי וגו' - נראו ראשי ההרים. זה אב, שהוא עשירי למרחשון שהתחיל הגשם. ואם תאמר, הוא אלול ועשירי לכסלו שפסק הגשם כשם שאתה אומר (פסוק ד) בחדש השביעי סיון והוא שביעי להפסקה, אי אפשר לומר כן, על כרחך שביעי אי אתה מונה אלא להפסקה, שהרי לא כלו ארבעים יום של ירידת גשמים ומאה וחמשים של תגברת המים עד אחד בסיון, ואם אתה אומר שביעי לירידה אין זה סיון, והעשירי אי אפשר למנות אלא לירידה, שאם אתה אומר להפסקה והוא אלול אי אתה מונה בראשון בְּאֶחָד לַחֹדֶשׁ הָרְבוּ הַמַּיִם מֵעַל הָאָרֶץ (פסוק יג), שהרי מקץ ארבעים משנראו ראשי ההרים שלח את העורב (פסוקים ו-ז) וכ"א יום הוחיל בשליחות היונה הרי ששים יום משנראו ראשי ההרים עד שחרבו פני האדמה (פסוק יג), ואם תאמר באלול נראו ונמצא שחרבו במרחשון והוא קורא אותו ראשון ואין זה אלא תשרי שהוא ראשון לבריאת עולם, ולרבי יהושע הוא ניסן[מח]:

מקורי רש"י

התיבה. תדע לך שהוא כן, דתנינן חם כלב ועורב קילקלו מעשיהן חם יצא מפוחם כלב יצא מפורצם בתשמישו עורב יצא משונה מן הבריות. ועי' מדרש תנחומא (נח סי' יא): וקרא הקדוש ברוך הוא לנח ויאמר לו בחר לך בהמה וחיה ועוף [מאותן] שלא ערבבו את משפחותיהן, שנאמר מכל הבהמה הטהורה, טהורה כשם שנבראת, וכיון שיצאו מן התבה העיד עליהן הקדוש ברוך הוא שלא ערבבו משפחותם, שנא' למשפחותיהם יצאו, לפיכך נזכר להם הקדוש ברוך הוא עם נח, שנא' ויזכר אלהים את נח. **מד.** עי' ראש השנה (יב ע"א): כתיב הכא וישכו המים, וכתיב התם וחמת המלך שככה. **מה.** עי' בראשית רבה (פרשה לג סי' ד): ויסכרו מעינות תהום. אר"א לרעה ביום הזה נבקעו כל מעינות תהום רבה וגו' (בראשית ח) אבל לטובה ויסכרו מעיינות תהום אבל לא כל מעינות, חוץ ממעיין טבריה ואבלוניס ומערת פמיי"ס. **מו.** עי' שם (סי' ז): ותנח התיבה בחדש השביעי בשבעה עשר יום לחדש על הרי אררט, זה סיון, שהוא שביעי להפסקת גשמים. **מז.** עי' שם: ותנח התיבה בחדש השביעי בשבעה עשר יום לחדש על הרי אררט זה סיון שהוא שביעי להפסקת גשמים, לט"ז יום חסרו אמה לארבעת ימים, טפח ומחצה בכל יום, ונמצאת אומר שהיתה התיבה משוקעת במים י"א אמה, וכולהם לששים יום חסרו. הה"ד והמים היו הלוך וחסור עד החדש העשירי, זה אב שהוא י' לירידת גשמים. **מח.** עי' סדר עולם רבה (פרק ד): רבי יהושע אומר בחדש השני בשבעה עשר [יום] לחדש (בראשית ז יא) זה אייר, שהוא שני לניסן שבו נברא

ה֖רים׃ ו וַיְהִ֣י מִקֵּ֗ץ אַרְבָּעִ֤ים יוֹם֙ וַיִּפְתַּ֣ח נֹ֔חַ
אֶת־חַלּ֥וֹן הַתֵּבָ֖ה אֲשֶׁ֥ר עָשָֽׂה׃ ז וַיְשַׁלַּ֕ח אֶת־
הָעֹרֵ֖ב וַיֵּצֵ֣א יָצוֹא֑ וָשׁ֥וֹב עַד־יְבֹשֶׁ֖ת הַמַּ֥יִם מֵעַ֖ל
הָאָֽרֶץ׃ ח וַיְשַׁלַּ֖ח אֶת־הַיּוֹנָ֑ה מֵאִתּ֔וֹ לִרְאוֹת֙
הֲקַלּ֣וּ הַמַּ֔יִם מֵעַ֖ל פְּנֵ֥י הָאֲדָמָֽה׃ ט וְלֹא־
מָצְאָ֣ה הַיּוֹנָ֗ה מָנוֹחַ֙ לְכַף־רַגְלָ֔הּ וַתָּשָׁב֙ אֵלָ֔יו
אֶל־הַתֵּבָ֖ה כִּי־מַ֣יִם עַל־פְּנֵ֣י כָל־הָאָ֑רֶץ וַיִּשְׁלַ֣ח
יָד֗וֹ וַיִּקָּחֶ֤הָ וַיָּבֵא֙ אֹתָ֔הּ אֵלָ֖יו אֶל־הַתֵּבָֽה׃

אונקלוס

טוּרַיָּא׃ (ו) וַהֲוָה מִסּוֹף אַרְבְּעִין יוֹמִין
וּפְתַח נֹחַ יַת כַּוַּת[ב] תֵּיבוּתָא דִּי עֲבָד׃
(ז) וְשַׁלַּח יַת עוּרְבָּא וּנְפַק מֵיפַק
וְתָאֵיב עַד דְּיַבִּישׁוּ מַיָּא מֵעַל אַרְעָא׃
(ח) וְשַׁלַּח יַת יוֹנָה מִלְּוָתֵיהּ לְמֶחֱזֵי
אִם קַלּוּ מַיָּא מֵעַל אַפֵּי אַרְעָא׃
(ט) וְלָא אַשְׁכְּחַת יוֹנָה מְנַח לְפַרְסַת
רִגְלָהּ וְתָבַת לְוָתֵיהּ לְתֵיבוּתָא אֲרֵי
מַיָּא עַל אַפֵּי כָל אַרְעָא וְאוֹשֵׁט יְדֵיהּ
וְנַסְבָהּ וְאָעֵיל יָתָהּ לְוָתֵיהּ לְתֵיבוּתָא׃

ב. חלון.

רש"י

(ו) **מקץ ארבעים יום - משגרמו ראשי ההרים: את חלון התבה אשר עשה - לגהר,** (עיין לעיל ו טז) **ולא זה פתח התיבה העשוי לביאה ויציאה**[מט]: (ז) **יצוא ושוב - הולך ומקיף סביבות התיבה. ולא הלך בשליחותו, שהיה חושדו על בת זוגו, כמו ששנינו באגדת חלק** (סנהדרין קח ע"ב[נא]): **עד יבשת המים - פשוטו כמשמעו. אבל מדרש אגדה, מוכן היה העורב לשליחות אחרת בעלירת גשמים בימי אליהו, שנאמר** (מלכים א' יז ו) **וְהָעֹרְבִים מְבִיאִים לוֹ לֶחֶם וּבָשָׂר**[נא]: (ח) **וישלח את היונה - לסוף שבעה ימים, שהרי כתיב** (פסוק י) **וַיָּחֶל עוֹד שִׁבְעַת יָמִים אֲחֵרִים, מכלל זה אתה למד שאף בראשונה הוחיל שבעה ימים**[נב]: **וישלח - אין זה לשון שליחות אלא לשון שלוח שילחה ללכת לדרכה וכזה ירא'ה אם קלו המים שאם תמצא מנוח לא תשוב אליו**[נג]:

מקורי רש"י

העולם, ובו כימה שוקעת, ולפי ששינו את מעשיהן לפני המקום, שינה עליהן סדרי בראשית. רבי אליעזר אומר בחדש השני בשבעה עשר [יום] לחדש זה מרחשון, שהוא שני לתשרי שבו נברא העולם, ובו כימה עולה, והיא היתה זמנה של רביעה. חכמים כדברי רבי אליעזר למבול, וכדברי רבי יהושע לתקופות. ויהי הגשם וגו' (שם ז יב), עד מתי, ארבעים יום וארבעים לילה, עד כ"ז בכסלו. ויגברו המים על הארץ חמשים ומאת יום (שם ז כד), עד מתי חמשים ומאת יום, עד אחד בסיון, והמים היו עומדין ודמומים, והרשעים נדונים בהן כל אחד ואחד לפי מעשיו. ויחסרו המים מקצה חמשים ומאת יום וגו', והמים היו הלוך וחסור וגו' (שם ח ה), המים היו גבוהים מן הארץ חמש עשרה אמה, וכלו לששים יום, אמה לד' ימים, טפח ומחצה בכל יום. ותנח התבה בחדש השביעי בשבעה עשר יום (שם ח ד), זה סיון, וכשאתה מתחיל למנות משפסקו הגשמים מלירד, נמצאת נחה לששה עשר יום, הא כמה היתה גבוהה מן הארץ, ד' אמות, וכמה היתה משוקעת בתוך המים, י"א אמה. ויהי מקץ ארבעים יום (שם ח ו), לקץ שהתחילו המים לחסור, בעשרה בתמוז, ויפתח נח את חלון התבה וגו', וישלח את הערב וגו' (שם שם ח), שהה שבעת ימים וישלח את היונה וגו', ולא מצאה וגו' (שם שם ט'), שהה עוד שבעת ימים ויסף שלח [את] היונה וגו', ותבא אליו היונה וגו' (שם שם י"א), שהה עוד שבעת ימים וישלח את היונה ולא יספה שוב אליו עוד (שם שם יב), הלכה וישבה לה על ראשי ההרים, בעשירי באחד לחדש נראו ראשי ההרים (שם שם ה), זה אב, כשאתה מתחיל למנות משהתחילו הגשמים לירד, מאחד באב ועד אחד בתשרי נבלעו המים. ויהי באחת ושש מאות שנה בראשון וגו' (שם ח יג), מקצת החדש ככולו, למדנו שכיון שנכנס יום אחד בחדש, מונין אותו חדש שלם, וחדש אחד נכנס בשנה, מונין אותה שנה שלמה, שמקצת החדש ככולו ומקצת השנה ככולה. **מט.** עי' בראשית רבה (פרשה לג סי' ה): ויהי מקץ ארבעים יום ויפתח נח הדא מסייעא להוא דא"ר אבא בר כהנא חלון. **נ.** ז"ל: וישלח את העורב, אמר ריש לקיש, תשובה ניצחת השיבו עורב לנח. אמר לו, רבך שונאני ואתה שנאתני. רבך שונאני, מן הטהורין שבעה מן הטמאים שנים, ואתה שנאתני, שאתה מניח ממין שבעה, ושולח ממין שנים. אם פוגע בי שר חמה או שר צנה לא נמצא עולם חסר בריה אחת, או שמא לאשתי אתה צריך. אמר לו רשע, במותר לי נאסר לי, בנאסר לי לא כל שכן. **נא.** עי' בראשית רבה (פרשה לג סי' ה): רבי ברכיה בשם רבי אבא בר כהנא אמר, אמר לו הקב"ה, קבלו, שעתיד העולם להצטרך לו. אמר לו אימתי, אמר לו עד יבשת המים מעל הארץ, עתיד צדיק אחד לעמוד ולייבש את העולם, ואני מצריכו לו. הה"ד והעורבים מביאים לו לחם ובשר בבקר ולחם ובשר בערב (מלכים א יז). ר"י ור' נחמיה. ר"י אומר, עיר היא בתחום בית שאן ושמה ערבי, ר' נחמיה אמר עורבים ממש היו. ומהיכן היו מביאים לו, משלחנו של יהושפט. **נב.** עי' זוהר חדש (נח מ ע"א): וא"ר פנחס, אין לך בכל פעם ופעם שלא התעכב הקדוש ברוך הוא גזר דינא של כנסת ישראל שבע שמיטין ושבע יובלות שמא תחזור בתשובה. הה"ד וייחל עוד שבעת ימים אחרים, בר מן קדמאי. **נג.** עי' תיקוני זוהר (נח ע"ב): שלח תשלח, הדא הוא דכתיב וישלח את היונה מאתו. ואתמר ביעקב ויהי אך יצא יצא לקבל שלח תשלח, ואינון תרין תרוכין לקבל שני גרישי"ן, ואינון תרין דרועין. ודא איהו שלח תשלח את האם ואת הבנים תקח לך וכו'. **תרגום:** שלח תשלח זהו שכתוב וישלח את היונה מאתו, ונאמר ביעקב ויהי אך יצא יצא כנגד שלח תשלח והם שני זרועות שני גרישי"ן והם שני זרועות. וזהו שלח תשלח את האם ואת הבנים תקח לך.

י וַיָּחֶל עֹוד שִׁבְעַת יָמִים אֲחֵרִים וַיֹּסֶף שַׁלַּח
אֶת־הַיּוֹנָה מִן־הַתֵּבָה: יא וַתָּבֹא אֵלָיו הַיּוֹנָה לְעֵת
עֶרֶב וְהִנֵּה עֲלֵה־זַיִת טָרָף בְּפִיהָ וַיֵּדַע נֹחַ כִּי־קָלּוּ
הַמַּיִם מֵעַל הָאָרֶץ: יב וַיָּחֶל עֹוד שִׁבְעַת יָמִים
אֲחֵרִים וַיְשַׁלַּח אֶת־הַיּוֹנָה וְלֹא־יָסְפָה שוּב־אֵלָיו
עֹוד: יג וַיְהִי בְּאַחַת וְשֵׁשׁ־מֵאֹות שָׁנָה בָּרִאשׁוֹן
בְּאֶחָד לַחֹדֶשׁ חָרְבוּ הַמַּיִם מֵעַל הָאָרֶץ וַיָּסַר נֹחַ
אֶת־מִכְסֵה הַתֵּבָה וַיַּרְא וְהִנֵּה חָרְבוּ פְּנֵי הָאֲדָמָה:
יד וּבַחֹדֶשׁ הַשֵּׁנִי בְּשִׁבְעָה וְעֶשְׂרִים יֹום לַחֹדֶשׁ
יָבְשָׁה הָאָרֶץ: ס רביעי טו וַיְדַבֵּר אֱלֹהִים אֶל־נֹחַ
לֵאמֹר: טז צֵא מִן־הַתֵּבָה אַתָּה וְאִשְׁתְּךָ וּבָנֶיךָ

אונקלוס

(י) וְאוֹרִיךְ[ג] עוֹד שַׁבְעָא יוֹמִין אַחֲרָנִין
וְאוֹסִיף שַׁלַּח יַת יוֹנָה מִן תֵּיבוּתָא:
(יא) וַאֲתַת לְוָתֵיהּ יוֹנָה לְעִידַן רַמְשָׁא
וְהָא טְרַף זַיְתָא תְּבִיר מַחִית[ד] בְּפוּמָהּ
וִידַע נֹחַ אֲרֵי קַלּוּ מַיָּא מֵעַל אַרְעָא:
(יב) וְאוֹרִיךְ[ה] עוֹד שַׁבְעָא יוֹמִין
אוֹחֲרָנִין וְשַׁלַּח יַת יוֹנָה וְלָא אוֹסִיפַת
לְמֵיתַב לְוָתֵיהּ עוֹד: (יג) וַהֲוָה בְּשִׁית
מְאָה וְחַד שְׁנִין בְּקַדְמָאָה בְּחַד
לְיַרְחָא נְגִיבוּ[ו] מַיָּא מֵעַל אַרְעָא
וְאַעֲדֵי נֹחַ יַת חוֹפָאָה דְּתֵיבוּתָא וַחֲזָא
וְהָא נְגִיבוּ[ו] אַפֵּי אַרְעָא: (יד) וּבְיַרְחָא
תְּנִינָא בְּעַשְׂרִין וְשַׁבְעָא יוֹמָא
לְיַרְחָא יְבִישַׁת אַרְעָא: (טו) וּמַלֵּיל
יְיָ עִם נֹחַ לְמֵימָר: (טז) פּוּק
מִן תֵּיבוּתָא אַתְּ וְאִתְּתָךְ וּבְנָךְ

ג. וימתן. ד. שבור, מונח. ה. וימתן.
ו. יבשו.

רש"י

(י) **ויחל** - לשון המתנה, וכן לִי שָׁמְעוּ וְיִחֲלוּ (איוב כט כא). **והרבה** יש במקרא: (יא) **טרף בפיה** - אומר אני שזכר היה, לכן קורא פעמים לשון זכר ופעמים לשון נקבה, לפי שכל יונה שבמקרא לשון נקבה כמו כְּיוֹנִים עַל אֲפִיקֵי מָיִם רְחֲצוֹת (שיר השירים ה יב), כְּיוֹנֵי הַגֵּאָיוֹת כֻּלָּם הֹמוֹת (יחזקאל ז טז), וכמו כְּיוֹנָה פוֹתָה (הושע ז יא): **טרף** - חטף. ומדרש אגדה, לשון מזון, ודרשו בפיה לשון מאמר, אמרה יהיו מזונותי מרורין כזית בידו של הקב"ה ולא מתוקין כדבש בידי בשר ודם[נד]: (יב) **ויחל** - הוא לשון וַיָּחֶל (פסוק י), אלא שזה לשון ויפעל וזה לשון ויתפעל. ויחל וימתן, ויחל ויתמתן: (יג) **בראשון** - לרבי אליעזר הוא תשרי ולרבי יהושע הוא ניסן[נה]: **חרבו** - נעשה כמין טיט, שקרמו פניה של מעלה[נו]: (יד) **בשבעה ועשרים** - וירידתן בחדש השני בי"ז בחודש (לעיל ז יא). אלו י"א ימים שהחמה יתירה על הלבנה[נז], שמשפט דור המבול שנה תמימה היה[נח]: **יבשה** - נעשה גריד כהלכתה[נט]: (טז) **אתה ואשתך** וגו' - איש ואשתו. כאן התיר להם תשמיש המטה[ס]:

מקורי רש"י

נד. עי' עירובין (יח ע"ב), וכן סנהדרין (קח ע"ב): ואמר רבי ירמיה בן אלעזר, מאי דכתיב והנה עלה זית טרף בפיה, אמרה יונה לפני הקדוש ברוך הוא, רבונו של עולם, יהיו מזונותי מרורין כזית ומסורין בידך, ואל יהיו מתוקין כדבש ותלוין ביד בשר ודם. כתיב הכא טרף, וכתיב התם הטריפני לחם חוקי. **נה.** עי' לעיל הערה לא. **נו.** עי' בראשית רבה (פרשה לג סי' ז): חרבו המים מעל הארץ נעשית כמין טפיח. **נז.** עי' שם: הוה צריך קרא למימר אלא בט"ז יום לחדש השני יבשה הארץ. ומה ת"ל בשבעה ועשרים יום לחדש השני יבשה הארץ, אלא אלו י"א יום שימות החמה יתירים על ימות הלבנה. אמר רשב"ג, כל מי שהוא רוצה לידע שימות החמה יתירים על ימות הלבנה י"א יום, יסרוט לו סריטה בכותל בתקופת תמוז, ולשנה הבאה באותו הזמן אין השמש מגעת לשם עד י"א יום. ומכאן אתה יודע שימות החמה יתירים על ימות הלבנה י"א יום. **נח.** עי' משנה עדויות (פרק ב משנה י): אף הוא היה אומר, חמשה דברים של שנים עשר חדש, משפט דור המבול שנים עשר חדש, משפט איוב שנים עשר חדש, משפט המצריים שנים עשר חדש, משפט גוג ומגוג לעתיד לבא שנים עשר חדש, משפט רשעים בגיהנם שנים עשר חדש. שנאמר והיה מדי חדש בחדשו. רבי יוחנן בן נורי אומר, מן הפסח ועד העצרת שנאמר ומדי שבת בשבתו. **נט.** עי' בראשית רבה (פרשה לג סי' ז): המים מעל הארץ נעשית כמין טפיח ובחדש השני בכ"ז לחדש יבשה הארץ, נעשית כגריד. זרעו אותה ולא צמחה. למה, שהיה סימן קללה, ואין סימן קללה הוי לברכה, והמתינו עד שירדו גשמים וזרעו. **ס.** עי' שם (פרשה לד סי' ז): אתה ואשתך ובניך ונשי בניך, רבי יודן ב"ר סימון ורבי יוחנן בשם ר' שמואל ב"ר יצחק, נח, כיון שנכנס לתיבה נאסרה לו פריה ורביה. הה"ד ובאת אל התיבה אתה ובניך לעצמך, ואשתך ונשי בניך לעצמן. וכיון שיצא, התירו. הדא הוא דכתיב צא מן התיבה אתה ואשתך.

וּנְשֵׁי־בָנֶיךָ אִתָּךְ׃ יז כָּל־הַחַיָּה אֲשֶׁר־אִתְּךָ מִכָּל־
בָּשָׂר בָּעוֹף וּבַבְּהֵמָה וּבְכָל־הָרֶמֶשׂ הָרֹמֵשׂ
עַל־הָאָרֶץ הַיְצֵא הוצא כתיב אִתָּךְ וְשָׁרְצוּ
בָאָרֶץ וּפָרוּ וְרָבוּ עַל־הָאָרֶץ׃ יח וַיֵּצֵא־נֹחַ
וּבָנָיו וְאִשְׁתּוֹ וּנְשֵׁי־בָנָיו אִתּוֹ׃ יט כָּל־הַחַיָּה
כָּל־הָרֶמֶשׂ וְכָל־הָעוֹף כֹּל רוֹמֵשׂ עַל־הָאָרֶץ
לְמִשְׁפְּחֹתֵיהֶם יָצְאוּ מִן־הַתֵּבָה׃ כ וַיִּבֶן נֹחַ מִזְבֵּחַ
לַיהוָה וַיִּקַּח מִכֹּל | הַבְּהֵמָה הַטְּהֹרָה וּמִכֹּל
הָעוֹף הַטָּהוֹר וַיַּעַל עֹלֹת בַּמִּזְבֵּחַ׃ כא וַיָּרַח
יְהוָה אֶת־רֵיחַ הַנִּיחֹחַ וַיֹּאמֶר יְהוָה אֶל־לִבּוֹ
לֹא אֹסִף לְקַלֵּל עוֹד אֶת־הָאֲדָמָה בַּעֲבוּר
הָאָדָם כִּי יֵצֶר לֵב הָאָדָם רַע מִנְּעֻרָיו וְלֹא־
אֹסִף עוֹד לְהַכּוֹת אֶת־כָּל־חַי כַּאֲשֶׁר עָשִׂיתִי׃

אונקלוס

וּנְשֵׁי בְנָךְ עִמָּךְ׃ (יז) כָּל חַיְתָא דְּעִמָּךְ מִכָּל בִּשְׂרָא בְּעוֹפָא וּבִבְעִירָא וּבְכָל רִיחֲשָׁא דְּרַחֵישׁ עַל אַרְעָא אַפֵּיק[ח] עִמָּךְ וְיִתְיַלְּדוּן[ט] בְּאַרְעָא וְיִפְּשׁוּן וְיִסְגּוּן עַל אַרְעָא׃ (יח) וּנְפַק נֹחַ וּבְנוֹהִי וְאִתְּתֵיהּ וּנְשֵׁי בְנוֹהִי עִמֵּיהּ׃ (יט) כָּל חַיְתָא כָּל רִיחֲשָׁא וְכָל עוֹפָא כֹּל דְּרַחֵישׁ עַל אַרְעָא לְזַרְעַיָתְהוֹן נְפָקוּ מִן תֵּיבוּתָא׃ (כ) וּבְנָא נֹחַ מַדְבְּחָא קֳדָם[י] יְיָ וּנְסִיב מִכֹּל בְּעִירָא דַּכְיָא וּמִכֹּל עוֹפָא דְּכִי וְאַסִּיק עֲלָוָן בְּמַדְבְּחָא׃ (כא) וְקַבֵּיל יְיָ בְּרַעֲוָא יַת קוּרְבָּנֵיהּ[יא] וַאֲמַר יְיָ בְּמֵימְרֵיהּ[יב] לָא אוֹסִיף לְמֵילַט עוֹד יַת אַרְעָא בְּדִיל חוֹבֵי[יג] אֱנָשָׁא אֲרֵי יִצְרָא לִבָּא דֶּאֱנָשָׁא בִּישׁ מִזְּעֵירֵיהּ וְלָא אוֹסִיף עוֹד לְמִמְחֵי יַת כָּל דְּחַי כְּמָא דְּעָבַדִית׃

ח. הוצא. ט. וילדו. י. לפני. יא. וקיבל ה׳ ברצון את קרבנו. יב. בדבריו. יג. חטאי.

רש״י

(יז) **הוצא** - הוצא כתיב, היצא קרי. היצא אמור להם שיצאו, הוצא אם אינם רוצים לצאת הוציאם אתה[סא]: **ושרצו בארץ** - ולא בתיבה, מגיד שאף הבהמה והעוף נאסרו בתשמיש[סב]: (יט) **למשפחתיהם** - קבלו עליהם על מנת לידבק במינן: (כ) **מכל הבהמה הטהורה** - אמר, לא זוה לי הקדוש ברוך הוא להכניס מאלו שבעה שבעה אלא כדי להקריב קרבן מהם[סג]: (כא) **מנעריו** - מנעריו כתיב, חסר וא״ו משנער לצאת ממעי אמו נתן בו יצר הרע[סד]: **לא אוסיף** - ולא אוסיף. כפל הדבר לשבועה, הוא שכתוב אֲשֶׁר נִשְׁבַּעְתִּי מֵעֲבֹר מֵי נֹחַ (ישעיה נד ט), ולא מצינו בה שבועה אלא זו, שכפל דבריו והיא שבועה, וכן דרשו חכמים במסכת שבועות (לו ע״א)[סה]:

מקורי רש״י

סא. עי׳ ילקוט שמעוני (תורה רמז נט), כל החיה אשר אתך, אמר ר׳ יודן הוצא כתיב, היצא קרי. **סב.** עי׳ הערה ס. **סג.** עי׳ בראשית רבה (פרשה לד סי׳ ט): ויבן נח מזבח לה׳, ויבן כתיב, נתבונן. אמר, מפני מה צווני הקב״ה וריבה בטהורים יותר מן הטמאים, אלא להקריב מהן קרבן. מיד, ויקח מכל הבהמה הטהורה וגו׳. ר׳ אלעזר בן יעקב אומר, על מזבח הגדול שבירושלים ששם הקריב אדם הראשון, שנאמר ותיטב לה׳ משור פר (תהלים סט), מקרין מפריס. **סד.** עי׳ שם (סי׳ י): שאל אנטונינוס את רבינו, א״ל, מאימתי יצר הרע נתון באדם, משיצא ממעי אמו או עד שלא יצא ממעי אמו, א״ל, עד שלא יצא ממעי אמו. א״ל לאו, שאילו היה נתון בו עד שהוא במעי אמו, היה חוטט את בני מעיה ויוצא. והודה לו רבי שהשוה לדעת המקרא, שנאמר כי יצר לב האדם רע מנעוריו. ר׳ יודן אמר מנעריו כתיב, משעה שהוא ננער לצאת ממעי אמו. **סה.** זה לשונו (עיי״ש): אמר רבי אלעזר, לאו שבועה הן שבועה, בשלמא לאו שבועה, דכתיב ולא יהיה עוד המים למבול, וכתיב כי מי נח זאת לי אשר נשבעתי, אלא הן שבועה מנא לן, סברא הוא, מדלאו שבועה, הן נמי שבועה. אמר רבא, והוא דאמר לאו לאו תרי זימני, והוא דאמר הן הן תרי זימני. דכתיב ולא יכרת כל בשר עוד ממי המבול ולא יהיה עוד המים למבול. ומדלאו תרי זימני, הן נמי תרי זימני.

כב עֹד כָּל־יְמֵי הָאָרֶץ זֶרַע וְקָצִיר וְקֹר וָחֹם וְקַיִץ
וָחֹרֶף וְיוֹם וָלַיְלָה לֹא יִשְׁבֹּתוּ׃ **ט** א וַיְבָרֶךְ אֱלֹהִים
אֶת־נֹחַ וְאֶת־בָּנָיו וַיֹּאמֶר לָהֶם פְּרוּ וּרְבוּ וּמִלְאוּ
אֶת־הָאָרֶץ׃ ב וּמוֹרַאֲכֶם וְחִתְּכֶם יִהְיֶה עַל כָּל־
חַיַּת הָאָרֶץ וְעַל כָּל־עוֹף הַשָּׁמַיִם בְּכֹל אֲשֶׁר
תִּרְמֹשׂ הָאֲדָמָה וּבְכָל־דְּגֵי הַיָּם בְּיָדְכֶם נִתָּנוּ׃
ג כָּל־רֶמֶשׂ אֲשֶׁר הוּא־חַי לָכֶם יִהְיֶה לְאָכְלָה כְּיֶרֶק
עֵשֶׂב נָתַתִּי לָכֶם אֶת־כֹּל׃ ד אַךְ־בָּשָׂר בְּנַפְשׁוֹ דָמוֹ

אונקלוס

(כב) עוֹד כָּל יוֹמֵי אַרְעָא זְרוֹעָא
וַחֲצָדָא וְקוֹרָא וְחוֹמָא וְקַיְטָא וְסִתְוָא
וּיְמָם וְלֵילְיָא לָא יִבְטְלוּן׃ (א) וּבָרִיךְ
יְיָ יַת נֹחַ וְיַת בְּנוֹהִי וַאֲמַר לְהוֹן פּוּשׁוּ
וּסְגוּ וּמְלוּ יַת אַרְעָא׃ (ב) וְדַחֲלַתְכוֹן
וְאֵימַתְכוֹן תְּהֵי עַל כָּל חֵוַת אַרְעָא
וְעַל כָּל עוֹפָא דִּשְׁמַיָּא בְּכֹל דִּי
תַרְחֵישׁ אַרְעָא וּבְכָל נוּנֵי יַמָּא
בִּידֵכוֹן יְהוֹן מְסִירִין׃ (ג) כָּל רִיחֲשָׁא
דְּהוּא חַי לְכוֹן יְהֵי לְמֵיכָל כִּירוֹק
עִשְׂבָּא יְהָבִית לְכוֹן יַת כּוֹלָא׃
(ד) בְּרַם בִּשְׂרָא בְּנַפְשֵׁיהּ דְּמֵיהּ

א. נמסרו.

רש"י

(כב) **עוד כל ימי הארץ וגו' לא ישבתו** - ו' עתים הללו שני חדשים לכל אחד ואחד, כמו ששנינו חצי תשרי ומרחשון וחצי כסלו זרע, חצי כסלו וטבת וחצי שבט קור [נ"א חורף][סו] (ס"א עוד כל ימי, כלומר תמיד, כמו עוֹד טֻמְאָתוֹ בוֹ (במדבר יט יג)): **קור** - קשה מחורף: **חורף** - עת זרע שעורים וקטנית החריפין להתבשל מהר. קור הוא חצי שבט ואדר וחצי ניסן[סז]: **קציר** - חצי ניסן ואייר וחצי סיון: **קיץ** - חצי סיון תמוז וחצי אב, הוא זמן לקיטת תאנים וזמן שמייבשים אותן בשדות, ושמו קיץ כמו וְהַגֶּפֶן וְהַקַּיִץ לֶאֱכוֹל הַנְּעָרִים (שמואל ב' טז ב)[סח]: **וחום** - הוא סוף ימות החמה, חצי אב ואלול וחצי תשרי, שהעולם חם ביותר, כמו ששנינו במסכת יומא (כט ע"א) שלהי קייטא קשי מקייטא[סט]: **ויום ולילה לא ישבתו** - מכלל ששבתו כל ימות המבול, שלא שמשו המזלות ולא ניכר בין יום ובין לילה[ע]: **לא ישבתו** - לא יפסקו כל אלה מלהתנהג כסדרן: **ט** (ב) **וחתכם** - ואימתכם, כמו תִּרְאוּ חֲתַת (מיכה ו כא). ואגדה, לשון חיות, שכל זמן שתינוק בן יומו חי אין אתה צריך לשמרו מן העכברים, עוג מלך הבשן מת צריך לשומרו מן העכברים, שנאמר ומוראכם וחתכם יהיה, אימתי יהיה מוראכם על החיות כל זמן שאתם חייס[עא]: (ג) **לכם יהיה לאכלה** - שלא הרשיתי לאדם הראשון לאכול בשר אלא ירק עשב, ולכם, כירק עשב שהפקרתי לאדם הראשון נתתי לכם את כל[עב]: (ד) **בשר בנפשו** - אסר להם אבר מן החי, כלומר, כל זמן שנפשו בו לא תאכלו הבשר[עג]: **בנפשו דמו** - בעוד נפשו בו: **בשר בנפשו לא תאכלו** - הרי אבר מן החי, ואף (בנפשו) דמו לא תאכלו הרי דם מן החי[עד]:

מקורי רש"י

סו. עי' בבא מציעא (קו ע"ב): חצי תשרי מרחשון וחצי כסליו זרע, חצי כסליו טבת וחצי שבט חורף, חצי שבט אדר וחצי ניסן קור, חצי ניסן אייר וחצי סיון קציר, חצי סיון תמוז וחצי אב קיץ, חצי אב אלול וחצי תשרי חום. רבי יהודה מונה מתשרי רבי שמעון מונה ממרחשון. **ועי'** בראשית רבה (פרשה לד סי' יא): א"ר יוחנן לא שמשו מזלות כל י"ב חדש. א"ל רבי יונתן שמשו, אלא שלא היה רשומן ניכר. ר"א ור' יהושע. ר"א אומר לא ישבותו, לא שבתו. רבי יהושע אומר, לא ישבותו, מכלל ששבתו. **סז.** עי' הערה הקודמת. **סח.** עי' נדרים (סא ע"ב): תניא, הנודר מפירות הקיץ אין אסור אלא בתאנים. רבן שמעון בן גמליאל אומר ענבים בכלל תאנים. מאי טעמא, דתנא קמא קסבר תאנים מיקצצן בידא, ענבים לא מיקצצן בידא. רבן שמעון בן גמליאל סבר ענבים נמי כי מירדדן מיקצצן בידא. **סט.** עי' יומא (כט ע"א): שילהי דקייטא קשיא מקייטא. וסימניך, תנורא שגירא. **ע.** עי' בראשית רבה (פרשה לג סי' ג): ר' יהושע אומר לא ישבותו, מכלל ששבתו. א"ר יוחנן, לא שמשו מזלות כל י"ב חדש. א"ל רבי יונתן, שמשו, אלא שלא היה רשומן ניכר. **עא.** עי' שבת (קנא ע"ב): ותניא רבי שמעון בן אלעזר אומר, תינוק בן יומו חי אין צריך לשומרו מן החולדה ומן העכברים, אבל עוג מלך הבשן מת, צריך לשומרו מן החולדה ומן העכברים. שנאמר ומוראכם וחתכם יהיה, כל זמן שאדם חי, אימתו מוטלת על הבריות. כיון שמת, בטלה אימתו. **עב.** עי' סנהדרין (נט ע"ב): אמר רב יהודה אמר רב, אדם הראשון לא הותר לו בשר לאכילה. דכתיב לכם יהיה לאכלה, ולכל חית הארץ, ולא חית הארץ לכם. וכשבאו בני נח התיר להם, שנאמר כירק עשב נתתי לכם את כל. **עג.** עי' שם: יכול לא יהא אבר מן החי נוהג בו, תלמוד לומר אך בשר בנפשו דמו לא תאכלו. יכול אף לשרצים, תלמוד לומר אך. ומאי תלמודא, אמר רב הונא, דמו. מי שדמו חלוק מבשרו, יצאו שרצים שאין דמם חלוק מבשרם. **עד.** עי' שם (נט ע"א): רבי חנינא בן גמליאל אומר, אף הדם מן החי. תנו רבנן, אך בשר בנפשו דמו לא תאכלו, זה אבר מן החי. רבי חנינא בן גמליאל אומר, אף הדם מן החי. מאי טעמא דרבי חנינא בן גמליאל, קרי ביה בשר בנפשו לא תאכל, דמו בנפשו לא תאכל. ורבנן, ההוא למישרי שרצים הוא דאתא. **ועי'** פסחים (כב ע"ב): למאי הלכתא איתקש אבר מן החי לדם. אמר לך, דם הוא דאיתקש לאבר מן החי. מה אבר מן החי אסור, אף דם מן החי אסור. ואי זה, זה דם הקזה שהנפש יוצאה בו.

לֹא תֹאכֵלוּ׃ ה וְאַךְ אֶת־דִּמְכֶם לְנַפְשֹׁתֵיכֶם אֶדְרֹשׁ
מִיַּד כָּל־חַיָּה אֶדְרְשֶׁנּוּ וּמִיַּד הָאָדָם מִיַּד אִישׁ
אָחִיו אֶדְרֹשׁ אֶת־נֶפֶשׁ הָאָדָם׃ ו שֹׁפֵךְ דַּם הָאָדָם
בָּאָדָם דָּמוֹ יִשָּׁפֵךְ כִּי בְּצֶלֶם אֱלֹהִים עָשָׂה
אֶת־הָאָדָם׃ ז וְאַתֶּם פְּרוּ וּרְבוּ שִׁרְצוּ בָאָרֶץ
וּרְבוּ־בָהּ׃ ס חמישי ח וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים אֶל־נֹחַ
וְאֶל־בָּנָיו אִתּוֹ לֵאמֹר׃ ט וַאֲנִי הִנְנִי מֵקִים אֶת־
בְּרִיתִי אִתְּכֶם וְאֶת־זַרְעֲכֶם אַחֲרֵיכֶם׃ י וְאֵת
כָּל־נֶפֶשׁ הַחַיָּה אֲשֶׁר אִתְּכֶם בָּעוֹף בַּבְּהֵמָה
וּבְכָל־חַיַּת הָאָרֶץ אִתְּכֶם מִכֹּל יֹצְאֵי הַתֵּבָה לְכֹל

אונקלוס

לָא תֵיכְלוּן׃ (ה) וּבְרַם יַת דִּמְכוֹן
לְנַפְשָׁתֵיכוֹן אֶתְבַּע מִיַּד כָּל חַיְתָא
אֶתְבְּעִינֵיהּ וּמִיַּד אֱנָשָׁא מִיַּד גְּבַר
דְּיֵשׁוּד יַת דְּמָא דַאֲחוֹהִי[ב] אֶתְבַּע יַת
נַפְשָׁא דֶאֱנָשָׁא׃ (ו) דְּיֵשׁוּד דְּמָא
דֶאֱנָשָׁא בְּסַהֲדִין עַל מֵימַר דַּיָּנַיָּא[ג]
דְּמֵיהּ יִתְשַׁד אֲרֵי בְּצֶלֶם אֱלָהִין עֲבַד
יַת אֱנָשָׁא׃ (ז) וְאַתּוּן פּוּשׁוּ וּסְגוּ
אִיתֵילִידוּ[ד] בְּאַרְעָא וּסְגוּ בָהּ׃
(ח) וַאֲמַר יְיָ לְנֹחַ וְלִבְנוֹהִי עִמֵּיהּ
לְמֵימָר׃ (ט) וַאֲנָא הָא אֲנָא מֵקִים יַת
קְיָמִי עִמְּכוֹן וְעִם בְּנֵיכוֹן בַּתְרֵיכוֹן׃
(י) וְעִם[ה] כָּל נַפְשָׁא חַיְתָא דְּעִמְּכוֹן
בְּעוֹפָא בְּבְעִירָא וּבְכָל חֵוַת אַרְעָא
דְּעִמְּכוֹן מִכֹּל נַפְּקֵי תֵיבוּתָא לְכֹל

ב. שישפוך את דם אחיו. ג. בעדים על פי דיינים ד. הולידו. ה. ועם.

רש"י

(ה) **ואך את דמכם** - אף על פי שהתרתי לכם נטילת נשמה בבהמה, את דמכם אדרוש מהשופך דם עצמו[עה]: **לנפשותיכם** - אף החונק עצמו, אף על פי שלא יצא ממנו דם[עו]: **מיד כל חיה** - לפי שחטאו דור המבול והופקרו למאכל חיות רעות לשלוט בהן, שנאמר (תהלים מט כא) נִמְשָׁל כַּבְּהֵמוֹת נִדְמוּ, לפיכך הוצרך להזהיר עליהן את החיות: **ומיד האדם - מיד ההורג במזיד ואין עדים אני אדרוש: מיד איש אחיו** - מיד שהוא אוהב לו כאח והרגו שוגג אני אדרוש אם לא יגלה ויבקש על עונו לימחל, שאף השוגג צריך כפרה. ואם אין עדים לחייבו גלות והוא אינו נכנע, הקב"ה דורש ממנו, כמו שדרשו רבותינו וְהָאֱלֹהִים אִנָּה לְיָדוֹ (שמות כ יג) במסכת מכות (י ע"ב), הקב"ה מזמנן לפונדק אחד וכו'[עז]: (ו) **באדם דמו ישפך** - אם יש עדים המיתוהו אתם, למה, כי בצלם אלהים וגו'[עח]: **עשה את האדם** - זה מקרא חסר, וצריך להיות עשה העושה את האדם. וכן הרבה במקרא: (ז) **ואתם פרו ורבו** - לפי פשוטו, הראשונה לברכה וכאן לצוי. ולפי מדרשו, להקים מי שאינו עוסק בפריה ורביה לשופך דמים[עט]: (ט) **ואני הנני** - מסכים אני עמך. שהיה גם דואג לעסוק בפריה ורביה, עד שהבטיחו הקב"ה שלא לשחת את העולם עוד[פ], וכן עשה. ובאחרונה אמר לו הנני מסכים לעשות קיום וחיזוק ברית להבטחתי ואתן לך אות: (י) **חית הארץ אתכם** - הם המתהלכים עם הבריות: **מכל יצאי התיבה** - להביא שקצים ורמשים: **חית הארץ** - להביא המזיקין, שאינן בכלל החיה אשר אתכם, שאין הילוכן עם הבריות:

מקורי רש"י

עה. משנת רבי אליעזר (פרשה ט): אף ההורג את עצמו, הרי זה שפך דמים, שנ' ואך את דמכם לנפשתיכם אדרש. **עו.** עי' בראשית רבה (פרשה לד סי' יג): אך, להביא את החונק עצמו. יכול כשאול, ת"ל אך. יכול כחנניה מישאל ועזריה, ת"ל אך. **עז.** עי' מכות (י ע"ב): ר"ש בן לקיש פתח לה פתחא להאי פרשתא מהכא, ואשר לא צדה והאלהים אנה לידו וגו'. כאשר יאמר משל הקדמוני מרשעים יצא רשע וגו'. במה הכתוב מדבר, בשני בני אדם שהרגו את הנפש, אחד הרג בשוגג ואחד הרג במזיד. לזה אין עדים ולזה אין עדים. הקב"ה מזמינן לפונדק אחד, זה שהרג במזיד יושב תחת הסולם, וזה שהרג בשוגג יורד בסולם ונפל עליו והרגו. זה שהרג במזיד, נהרג, וזה שהרג בשוגג, גולה. **עח.** עי' תרגום יונתן: דיישוד דמא דאינשא בסהדין דייניא מחייבין ליה קטול ודיישוד בלא סהדין מרי עלמא עתיד לאתפרעא מניה ליום דינא רבא ארום בדיוקנא דיי עבד ית אינשא. **עט.** עי' יבמות (סג ע"ב): תניא רבי אליעזר אומר, כל מי שאין עוסק בפריה ורביה כאילו שופך דמים, שנאמר שופך דם האדם באדם דמו ישפך, וכתיב בתריה, ואתם פרו ורבו. רבי יעקב אומר, כאילו ממעט הדמות, שנאמר כי בצלם אלהים עשה את האדם, וכתיב בתריה ואתם פרו וגו'. בן עזאי אומר כאילו שופך דמים וממעט הדמות, שנאמר ואתם פרו ורבו. **פ.** עי' תנחומא נח (פרק יא): אמר להן, ואתם פרו ורבו שרצו בארץ ורבו בה, א"ל נח, רבון העולם, שמא אתה חוזר ומביא מבול, אמר ליה, לאו, נשבע אני שאיני מביא מבול עוד לעולם, שנאמר וירח ה' את ריח הניחוח ויאמר ה' וגו'.

חַיַּ֥ת הָאָ֖רֶץ׃ יא וַהֲקִמֹתִ֤י אֶת־בְּרִיתִי֙ אִתְּכֶ֔ם וְלֹא־
יִכָּרֵ֥ת כָּל־בָּשָׂ֖ר עוֹד֑ מִמֵּ֣י הַמַּבּ֔וּל וְלֹא־יִהְיֶ֥ה עוֹד
מַבּ֖וּל לְשַׁחֵ֥ת הָאָֽרֶץ׃ יב וַיֹּאמֶר֙ אֱלֹהִ֔ים זֹ֣את
אוֹת־הַבְּרִ֔ית אֲשֶׁר־אֲנִ֥י נֹתֵ֖ן בֵּינִ֑י וּבֵינֵיכֶ֗ם וּבֵ֤ין כָּל־
נֶ֙פֶשׁ חַיָּ֔ה אֲשֶׁר אִתְּכֶ֖ם לְדֹרֹ֥ת עוֹלָֽם׃ יג אֶת־
קַשְׁתִּ֖י נָתַ֑תִּי בֶּֽעָנָן֙ וְהָ֣יְתָה לְאוֹת־בְּרִ֔ית בֵּינִ֖י וּבֵ֥ין
הָאָֽרֶץ׃ יד וְהָיָ֕ה בְּעַנְנִ֥י עָנָ֖ן עַל־הָאָ֑רֶץ וְנִרְאֲתָ֥ה
הַקֶּ֖שֶׁת בֶּֽעָנָן׃ טו וְזָכַרְתִּ֤י אֶת־בְּרִיתִי֙ אֲשֶׁר֙ בֵּינִ֔י
וּבֵינֵיכֶ֖ם וּבֵ֣ין כָּל־נֶ֣פֶשׁ חַיָּ֔ה בְּכָל־בָּשָׂ֑ר וְלֹא־יִהְיֶ֥ה
עוֹד֙ הַמַּ֔יִם לְמַבּ֖וּל לְשַׁחֵ֥ת כָּל־בָּשָֽׂר׃ טז וְהָיְתָ֣ה
הַקֶּ֗שֶׁת בֶּֽעָנָן֙ וּרְאִיתִ֔יהָ לִזְכֹּ֖ר בְּרִ֣ית עוֹלָ֑ם בֵּ֣ין
אֱלֹהִ֔ים וּבֵ֥ין כָּל־נֶ֣פֶשׁ חַיָּ֔ה בְּכָל־בָּשָׂ֖ר אֲשֶׁ֥ר עַל־
הָאָֽרֶץ׃ יז וַיֹּאמֶר֙ אֱלֹהִ֔ים אֶל־נֹ֖חַ זֹ֣את אוֹת־
הַבְּרִ֔ית אֲשֶׁר֙ הֲקִמֹ֔תִי בֵּינִ֖י וּבֵ֣ין כָּל־בָּשָׂ֑ר אֲשֶׁר
עַל־הָאָֽרֶץ׃ פ ששי יח וַיִּהְי֣וּ בְנֵי־נֹ֗חַ הַיֹּצְאִים֙ מִן־
הַתֵּבָ֔ה שֵׁ֥ם וְחָ֖ם וָיָ֑פֶת וְחָ֕ם הֽוּא־אֲבִ֥י כְנָֽעַן׃
יט שְׁלֹשָׁ֣ה אֵ֔לֶּה בְּנֵי־נֹ֖חַ וּמֵאֵ֑לֶּה נָפֹ֥צָה כָל־הָאָֽרֶץ׃

אונקלוס

חֵוַת אַרְעָא׃ (יא) וְאָקִים יַת קְיָימִי
עִמְּכוֹן וְלָא יִשְׁתֵּיצֵי כָל בִּשְׂרָא עוֹד
מִמֵּי טוּפָנָא וְלָא יְהֵי עוֹד טוּפָנָא
לְחַבָּלָא אַרְעָא׃ (יב) וַאֲמַר יְיָ דָּא אַת
קְיָים דִּי אֲנָא יָהֵב בֵּין מֵימְרִי וּבֵנֵיכוֹן
וּבֵין כָּל נַפְשָׁא חַיְתָא דְּעִמְּכוֹן לְדָרֵי
עַלְמָא׃ (יג) יַת קַשְׁתִּי יְהָבִית בַּעֲנָנָא
וּתְהֵי לְאַת קְיָים בֵּין מֵימְרִי וּבֵין
אַרְעָא׃ (יד) וִיהִי בַּעֲנָנוּתִי עֲנָנָא
עַל אַרְעָא וְתִתְחֲזֵי קַשְׁתָּא בַּעֲנָנָא׃
(טו) וּדְכִירְנָא יַת קְיָימִי דִּי בֵּין
מֵימְרִי וּבֵינֵיכוֹן וּבֵין כָּל נַפְשָׁא
חַיְתָא בְּכָל בִּשְׂרָא וְלָא יְהֵי עוֹד
מַיָּא לְטוּפָנָא לְחַבָּלָא כָל בִּשְׂרָא׃
(טז) וּתְהֵי קַשְׁתָּא בַּעֲנָנָא וְאֶחֱזִינַהּ
לְדוּכְרַן קְיַם עָלָם בֵּין מֵימְרָא דַיְיָ
וּבֵין כָּל נַפְשָׁא חַיְתָא בְּכָל בִּשְׂרָא
דִּי עַל אַרְעָא׃ (יז) וַאֲמַר יְיָ לְנֹחַ דָּא
אַת קְיַים דִּי אֲקִימִית בֵּין מֵימְרִי
וּבֵין כָּל בִּשְׂרָא דִּי עַל אַרְעָא׃
(יח) וַהֲווֹ בְּנֵי נֹחַ דִּי נְפָקוּ מִן
תֵּיבוּתָא שֵׁם וְחָם וָיָפֶת וְחָם הוּא
אֲבוּהִי דִּכְנָעַן׃ (יט) תְּלָתָא אִילֵּין בְּנֵי
נֹחַ וּמֵאִילֵּין אִיתְבַּדְּרוּ כָּל אַרְעָא׃

ו. יכלה. ז. בין דברי. ח. בין דברי.
ט. שבין דברי. י. בין דבר ה׳. יא. בין דברי.

רש״י

(יא) **והקמתי** - מעשה קיום לבריתי, ומהו קיומו, את [אות] הקשת, כמו שמסיים והולך: (יב) **לדרת עולם** - נכתב חסר, שיש דורות שלא הולרכו לאות לפי שצדיקים גמורים היו, כמו דורו של חזקיהו מלך יהודה ודורו של רבי שמעון בן יוחאי[פא]: (יד) **בענני ענן** - כשתעלה במחשבה לפני להביא חשך ואבדון לעולם[פב]: (טז) **בין אלהים ובין כל נפש חיה** - בין מדת הדין של מעלה ובינינכם. שהיה לו לכתוב ביני ובין כל נפש חיה, אלא זהו מדרשו, כשתבא מדת הדין לקטרג עליכם [לחייב אתכם], אני רואה את האות ונזכר[פג]: (יז) **זאת אות הברית** - הראהו הקשת ואמר לו הרי האות שאמרתי: (יח) **וחם הוא אבי כנען** - למה הולרך לומר כאן, לפי שהפרשה עסוקה ובאה בשכרותו של נח שקללו בה חם ועל ידו נתקלל כנען, ועדיין לא כתב תולדות חם ולא ידענו שכנען בנו, לפיכך הולרך לומר כאן וחם הוא אבי כנען:

מקורי רש״י

פא. עי׳ בראשית רבה (פרשה לה סי׳ ב): ויאמר אליהם זאת אות הברית אשר אני נותן ביני וביניכם וגו׳ לדורות עולם, אמר רבי יודן לדרת כתיב, פרט לשני דורות, לדורו של חזקיהו ולדורו של אנשי כנסת הגדולה, רבי חזקיה מוציא דורן של אנשי כנסת הגדולה, ומביא דורו של ר״ש בן יוחאי. **פב.** עי׳ שם (סי׳ ג): והיה בעננו ענן על הארץ ר׳ יודן בשם רבי יודן בר סימון לאחד שהיה בידו קלוב רותח בקש ליתנו על בנו ונתנו על עבדו והיתה הקשת בענן וראיתיה לזכור ברית עולם. **פג.** עי׳ שם: וראיתיה לזכור ברית עולם בין אלהים זו מדת הדין שלמעלה, ובין כל נפש חיה וגו׳. והיתה הקשת בענן וראיתיה לזכור ברית עולם בין אלהים ובין כל נפש חיה וגו׳. בין אלהים, זו מדת הדין שלמעלה. ובין כל נפש חיה, זו מדת הדין של מטה.

כ וַיָּחֶל נֹחַ אִישׁ הָאֲדָמָה וַיִּטַּע כָּרֶם: כא וַיִּשְׁתְּ
מִן־הַיַּיִן וַיִּשְׁכָּר וַיִּתְגַּל בְּתוֹךְ אָהֳלֹה: כב וַיַּרְא
חָם אֲבִי כְנַעַן אֶת עֶרְוַת אָבִיו וַיַּגֵּד לִשְׁנֵי־
אֶחָיו בַּחוּץ: כג וַיִּקַּח שֵׁם וָיֶפֶת אֶת־הַשִּׂמְלָה
וַיָּשִׂימוּ עַל־שְׁכֶם שְׁנֵיהֶם וַיֵּלְכוּ אֲחֹרַנִּית וַיְכַסּוּ אֶת
עֶרְוַת אֲבִיהֶם וּפְנֵיהֶם אֲחֹרַנִּית וְעֶרְוַת אֲבִיהֶם
לֹא רָאוּ: כד וַיִּקַץ נֹחַ מִיֵּינוֹ וַיֵּדַע אֵת אֲשֶׁר־
עָשָׂה לוֹ בְּנוֹ הַקָּטָן: כה וַיֹּאמֶר אָרוּר כְּנָעַן

אונקלוס

(כ) וְשָׁרֵי[ב] נֹחַ גְּבַר פָּלַח בְּאַרְעָא
וּנְצִיב כַּרְמָא: (כא) וּשְׁתִי מִן
חַמְרָא וּרְוִי וְאִתְגְּלִי בְּגוֹ מַשְׁכְּנֵיהּ:
(כב) וַחֲזָא חָם אֲבוּהִי דִּכְנַעַן יַת
עֶרְיְתָא דַּאֲבוֹהִי וְחַוִּי לִתְרֵין אֲחוֹהִי
בְּשׁוּקָא: (כג) וּנְסִיב שֵׁם וָיֶפֶת יַת
כְּסוּתָא וְשַׁוִּיאוּ עַל כְּתַף תַּרְוֵיהוֹן
וַאֲזָלוּ מְחַזְּרִין וְכַסִּיאוּ יַת עֶרְיְתָא
דַּאֲבוּהוֹן וְאַפֵּיהוֹן מְחַזְּרִין וְעֶרְיְתָא
דַּאֲבוּהוֹן לָא חָזוּ: (כד) וְאִתְעַר
נֹחַ מֵחַמְרֵיהּ וִידַע יַת דְּעָבַד לֵיהּ
בְּרֵיהּ זְעֵירָא: (כה) וַאֲמַר לֵיט כְּנָעַן

יב. והתחיל.

רש"י

(כ) **ויחל - עשה עצמו חולין, שהיה לו לעסוק תחלה בנטיעה אחרת**[פד]: **איש האדמה - אדוני האדמה, כמו** אִישׁ נָעֳמִי (רות ב ג): **ויטע כרם - כשנכנס לתיבה הכניס עמו זמורות ויחורי תאניס**[פה]: (כא) **ויתגל - לשון ויתפעל: אהלה - אהלה כתיב, רמז לעשרה שבטים שנקראו על שם שומרון, שנקראת אָהֳלָה,** (יחזקאל כג ד) **שגלו על עסקי היין, שנאמר** (עמוס ו ו) הַשֹּׁתִים בְּמִזְרְקֵי יָיִן[פו]: (כב) **וירא חם אבי כנען - יש מרבותינו אומרים, כנען ראה והגיד לאביו, לכך הוזכר על הדבר ונתקללו**[פז]: **וירא את ערות אביו - יש אומרים סרסו, ויש אומרים רבעו**[פח]: (כג) **ויקח שם ויפת - אין כתיב כאן ויקחו אלא ויקח, לימד על שם שנתאמץ במלוה יותר מיפת, לכך זכו בניו לטלית של ציצית**[פט], **ויפת זכו בניו לקבורה שנאמר** (יחזקאל לט יא) אֶתֵּן לְגוֹג מְקוֹם שָׁם קֶבֶר. **וחם שבזה את אביו, נאמר בזרעו** (ישעיה כ ד) כֵּן יְנַהַג מֶלֶךְ אַשּׁוּר אֶת שְׁבִי מִצְרַיִם וְאֶת גָּלוּת כּוּשׁ נְעָרִים וּזְקֵנִים עָרוֹם וְיָחֵף וַחֲשׂוּפֵי שֵׁת וגו' (תנחומא טו): **ופניהם אחורנית - למה נאמר פעם שניה, מלמד שכשקרבו אצלו והולרכו להפוך עצמם לכסותו הפכו פניהם אחורנית**[צ]: (כד) **בנו הקטן - הפסול והבזוי, כמו** (ירמיה מט טו) הִנֵּה קָטָן נְתַתִּיךְ בַּגּוֹיִם בָּזוּי בָּאָדָם[צא]: (כה) **ארור כנען - אתה גרמת לי שלא אוליד בן רביעי** (אחר) **לשמשני, ארור בנך רביעי להיות משמש את זרעם של אלו הגדולים שהוטל עליהם טורח עבודתי מעתה**[צב].

מקורי רש"י

פד. עי' שם (פרשה לו סי' ג): ויחל נח איש האדמה נתחלל ונעשה חולין למה ויטע כרם לא היה לו ליטע דבר אחר של תקנה לא יחור אחד ולא גרופית אחת אלא ויטע כרם. **פה.** עי' שם: ומהיכן היה לו, א"ר אבא בר כהנא, הכניס עמו זמורות ונטיעות ויחורים של תאנה וגרופיות לזיתים. הה"ד (בראשית ו) ואספת אליך, אין אדם כונס דבר אא"כ היה צריך לו. **פו.** עי' מדרש חסרות ויתרות (נח כב): ויתגל בתוך אהלה, כתיב בה"י וקורין בוי"ו אהלו, מלמד שלא חרבה ירושלם ושומרון אלא בעון שגגת היין, שהרי שומרון נקרא אהלה וירושלם אהליבה (יחזקאל כג ג). **ועי'** בראשית רבה (פרשה לו סי' ד): וישת מן היין, וישת שתה שלא במדה ונתבזה. א"ר חייא בר אבא בו ביום נטע, בו ביום שתה, בו ביום נתבזה ויתגל בתוך אהלו. ר"י אמר רבי חנין בשם רבי שמואל בר יצחק ויגל אין כתיב כאן אלא ויתגל, גרם גלות לו ולדורות, עשרת השבטים לא גלו אלא בשביל יין, הה"ד (עמוס ו) השותים במזרקי יין, וכתיב (ישעיה ה) הוי משכימי בבקר שכר ירדופו וגו' שבט יהודה ובנימין לא גלו אלא בשביל היין. **פז.** מדרש תנחומא (נח פרק כא): חם ראה כנען נתארר, אמר ר' יהודה אין הקללה שוכנת במקום ברכה, לפי שנאמר ויברך אלהים את נח ואת בניו. ר' נחמיה אומר, כנען ראה והגיד לאביו, חזרה קללה לעיקרה, לפיכך נאמר ויאמר ארור כנען. **פח.** עי' סנהדרין (ע ע"א): ופניהם וגו' וייקץ נח מיינו וידע את אשר עשה לו בנו הקטן. רב ושמואל, חד אמר סרסו, וחד אמר רבעו. מאן דאמר סרסו, מתוך שקלקלו ברביעי קללו ברביעי. ומאן דאמר רבעו, גמר וירא וירא. כתיב הכא וירא חם אבי כנען את ערות אביו, וכתיב התם וירא אותה שכם בן חמור וגו'. בשלמא למאן דאמר סרסו, משום הכי קללו ברביעי. אלא למאן דאמר רבעו, מאי שנא רביעי, נלטייה בהדיא, הא והא הואי. **פט.** עי' בראשית רבה (פרשה לו סי' ו): ויקח שם ויפת את השמלה. א"ר יוחנן, שם התחיל במצוה תחלה, ובא יפת ונשמע לו. לפיכך זכה שם לטלית, ויפת לפיוולא. **צ.** עי' שם: וישימו על שכם שניהם וילכו אחורנית, ויכסו את ערות אביהם. ממשמע שנאמר וילכו אחורנית איני יודע שערות אביהם לא ראו אלא מלמד שנתנו ידיהם על פניהם והיו מהלכין לאחוריהם ונהגו בו כבוד כמורא האב על הבן. **צא.** עי' שם (סי' ז): ויקץ נח מיינו, נתפרק יינו מעליו. וידע את אשר עשה לו בנו הקטן, בנו הפסול. הה"ד כי מזבח הנחושת קטן מהכיל וגו' (מלכים א ח). **צב.** עי' מדרש תנחומא נח (סי' כא): אמרו רבותינו, כשהיה נח בתבה אמר, אילו היו לבני עבדים, כדי שהיו יושבים והם יוצאים לפניהם. אלא כשאצא מן התבה, מה שאני מוליד אעשה אותם עבדים להם. אמר לו, אתה לא הנחת לי להוליד בן רביעי שיהא עבד לאחיו, חייך אני אעשה בנך הרביעי עבד, שנאמר, ויאמר ארור כנען עבד עבדים יהיו לאחיו (בראשית ט כה).

עֶבֶד עֲבָדִים יִהְיֶה לְאֶחָיו׃ כו וַיֹּאמֶר בָּרוּךְ
יְהוָה אֱלֹהֵי שֵׁם וִיהִי כְנַעַן עֶבֶד לָמוֹ׃ כז יַפְתְּ
אֱלֹהִים לְיֶפֶת וְיִשְׁכֹּן בְּאָהֳלֵי־שֵׁם וִיהִי כְנַעַן
עֶבֶד לָמוֹ׃ כח וַיְחִי־נֹחַ אַחַר הַמַּבּוּל שְׁלֹשׁ
מֵאוֹת שָׁנָה וַחֲמִשִּׁים שָׁנָה׃ כט וַיְהִי כָּל־יְמֵי־
נֹחַ תְּשַׁע מֵאוֹת שָׁנָה וַחֲמִשִּׁים שָׁנָה וַיָּמֹת׃
פ י א וְאֵלֶּה תּוֹלְדֹת בְּנֵי־נֹחַ שֵׁם חָם
וָיָפֶת וַיִּוָּלְדוּ לָהֶם בָּנִים אַחַר הַמַּבּוּל׃ ב בְּנֵי יָפֶת
גֹּמֶר וּמָגוֹג וּמָדַי וְיָוָן וְתֻבַל וּמֶשֶׁךְ וְתִירָס׃
ג וּבְנֵי גֹמֶר אַשְׁכְּנַז וְרִיפַת וְתוֹגַרְמָה׃ ד וּבְנֵי יָוָן
אֱלִישָׁה וְתַרְשִׁישׁ כִּתִּים וְדֹדָנִים׃ ה מֵאֵלֶּה נִפְרְדוּ
אִיֵּי הַגּוֹיִם בְּאַרְצֹתָם אִישׁ לִלְשֹׁנוֹ לְמִשְׁפְּחֹתָם
בְּגוֹיֵהֶם׃ ו וּבְנֵי חָם כּוּשׁ וּמִצְרַיִם וּפוּט וּכְנָעַן׃
ז וּבְנֵי כוּשׁ סְבָא וַחֲוִילָה וְסַבְתָּה וְרַעְמָה
וְסַבְתְּכָא וּבְנֵי רַעְמָה שְׁבָא וּדְדָן׃ ח וְכוּשׁ
יָלַד אֶת־נִמְרֹד הוּא הֵחֵל לִהְיוֹת גִּבֹּר בָּאָרֶץ׃

אונקלוס

עֲבַד פָּלַח[ג] יְהֵי לַאֲחוֹהִי׃ (כו) וַאֲמַר
בְּרִיךְ יְיָ אֱלָהֵיהּ דְּשֵׁם וִיהִי
כְּנַעַן עַבְדָּא לְהוֹן׃ (כז) יַפְתְּ[ד] יְיָ לְיֶפֶת
וְיִשְׁרֵי שְׁכִינְתֵּיהּ[ט] בְּמַשְׁכְּנֵיהּ דְּשֵׁם
וִיהִי כְּנַעַן עַבְדָּא לְהוֹן׃ (כח) וַחֲיָא
נֹחַ בָּתַר טוּפָנָא תְּלַת מְאָה וְחַמְשִׁין
שְׁנִין׃ (כט) וַהֲווֹ כָּל יוֹמֵי נֹחַ תְּשַׁע
מְאָה וְחַמְשִׁין שְׁנִין וּמִית׃ (א) וְאִילֵין
תּוֹלְדַת בְּנֵי נֹחַ שֵׁם חָם וָיָפֶת
וְאִיתְיְלִידוּ לְהוֹן בְּנִין בָּתַר טוּפָנָא׃
(ב) בְּנֵי יָפֶת גּוֹמֶר וּמָגוֹג וּמָדַי
וְיָוָן וְתוּבָל וּמֶשֶׁךְ וְתִירָס׃ (ג) וּבְנֵי
גּוֹמֶר אַשְׁכְּנַז וְרִיפַת וְתוֹגַרְמָה׃
(ד) וּבְנֵי יָוָן אֱלִישָׁה וְתַרְשִׁישׁ כִּתִּים
וְדֹדָנִים׃ (ה) מֵאִילֵין אִתְפְּרָשׁוּ נַגְוָת[א]
עַמְמַיָּא בְּאַרְעָתְהוֹן גְּבַר לְלִישָׁנֵיהּ
לְזַרְעָיָתְהוֹן בְּעַמְמֵיהוֹן׃ (ו) וּבְנֵי חָם
כּוּשׁ וּמִצְרַיִם וּפוּט וּכְנָעַן׃ (ז) וּבְנֵי
כוּשׁ סְבָא וַחֲוִילָה וְסַבְתָּה וְרַעְמָה
וְסַבְתְּכָא וּבְנֵי רַעְמָה שְׁבָא וּדְדָן׃
(ח) וְכוּשׁ אוֹלִיד יַת נִמְרוֹד הוּא
שָׁרֵי לְמֶהֱוֵי גִּבַּר תַּקִּיף[ב] בְּאַרְעָא׃

יג. עובד. יד. ירחיב. טו. שכינתו.
א. נבָשות. ב. חזק.

רש"י

ומה ראה חם שסרסו, אמר להם לאחיו, אדם הראשון שני בנים היו לו והרג זה את זה בשביל ירושת העולם, ואבינו יש לו ג' בנים ועודנו מבקש בן רביעי[צג]: (כו) ברוך ה' אלהי שם - שעתיד לשמור הבטחתו לזרעו לתת להם את ארץ כנען: ויהי כנען עבד למו - למס עובד: (כז) יפת אלהים ליפת - מתורגם יַפְתֵּי, ירחיב: וישכן באהלי שם - ישרה שכינתו בישראל. ומדרש חכמים, אף על פי שיפת אלהים ליפת שבנה כורש שהיה מבני יפת בית שני לא שרתה בו שכינה, והיכן שרתה במקדש ראשון שבנה שלמה שהיה מבני שם[צד]: ויהי כנען עבד למו - אף משיגלו בני שם ימכרו להם עבדים מבני כנען: י (ב) ותירס - זו פרס (יומא י ע"ב): (ח) להיות גבור - להמריד כל העולם על הקדוש ברוך הוא בעצת דור הפלגה[צה]:

מקורי רש"י

צג. עי' בראשית רבה (פרשה לו סי' ה): וירא חם אבי כנען, אמר להון ואגיד להון. אמר להון, אדם הראשון ב' בנים היו לו, ועמד א' מהן והרג את חבירו. וזה, יש לו ג', והוא מבקש לעשותן ד'. **צד.** עי' יומא (ט ע"ב): לא הוה שריא שכינה במקדש שני, דכתיב יפת אלהים ליפת וישכן באהלי שם. אף על גב דיפת אלהים ליפת, אין השכינה שורה אלא באהלי שם. ועי' פסיקתא רבתי (פיסקא לה): אמר רבי יצחק, מפני מה לא שרתה שכינה בבית האחרון שבנו בני הגולה, מפני שבנאו כורש מלך פרס שהוא מזרעו של יפת, לפי שאין שכינה שורה במעשי ידיו של יפת. אבל בית הראשון שבנו בני ישראל בני בניו של שם שרתה בו שכינה. שנאמר יפת אלהים ליפת וישכון באהלי שם (בראשית ט' כ"ז). עליהם אמר שלמה ומשבח את כנסת ישראל ואומר, אשת חיל מי ימצא ורחוק מפנינים מכרה (משלי ל"א י') אין הכתוב מדבר אלא כנגד ישראל. **צה.** עי' בראשית רבה (פרשה כג סי' ז): ויהי כי החל האדם הוא החל להיות גבור בארץ. איתיבון, והכתיב וזה החלם לעשות, אמר להם, קיפח על ראשו של נמרוד ואמר זה המרידן עלי.

ט הוּא־הָיָה גִבֹּר־צַיִד לִפְנֵי יְהוָה עַל־כֵּן יֵאָמַר
כְּנִמְרֹד גִּבּוֹר צַיִד לִפְנֵי יְהוָה: י וַתְּהִי רֵאשִׁית
מַמְלַכְתּוֹ בָּבֶל וְאֶרֶךְ וְאַכַּד וְכַלְנֵה בְּאֶרֶץ שִׁנְעָר:
יא מִן־הָאָרֶץ הַהִוא יָצָא אַשּׁוּר וַיִּבֶן אֶת־נִינְוֵה
וְאֶת־רְחֹבֹת עִיר וְאֶת־כָּלַח: יב וְאֶת־רֶסֶן בֵּין נִינְוֵה
וּבֵין כָּלַח הִוא הָעִיר הַגְּדֹלָה: יג וּמִצְרַיִם יָלַד
אֶת־לוּדִים וְאֶת־עֲנָמִים וְאֶת־לְהָבִים וְאֶת־
נַפְתֻּחִים: יד וְאֶת־פַּתְרֻסִים וְאֶת־כַּסְלֻחִים אֲשֶׁר
יָצְאוּ מִשָּׁם פְּלִשְׁתִּים וְאֶת־כַּפְתֹּרִים: ס טו וּכְנַעַן
יָלַד אֶת־צִידֹן בְּכֹרוֹ וְאֶת־חֵת: טז וְאֶת־הַיְבוּסִי
וְאֶת־הָאֱמֹרִי וְאֶת הַגִּרְגָּשִׁי: יז וְאֶת־הַחִוִּי וְאֶת־
הַעַרְקִי וְאֶת־הַסִּינִי: יח וְאֶת־הָאַרְוָדִי וְאֶת־הַצְּמָרִי
וְאֶת־הַחֲמָתִי וְאַחַר נָפֹצוּ מִשְׁפְּחוֹת הַכְּנַעֲנִי:
יט וַיְהִי גְּבוּל הַכְּנַעֲנִי מִצִּידֹן בֹּאֲכָה גְרָרָה עַד־עַזָּה

אונקלוס

(ט) הוּא הֲוָה גִּבַּר תַּקִּיף[ג] קֳדָם יְיָ עַל כֵּן יִתְאַמַּר כְּנִמְרוֹד גִּבַּר תַּקִּיף[ד] קֳדָם יְיָ: (י) וַהֲוָה רֵישׁ מַלְכוּתֵיהּ בָּבֶל וְאֶרֶךְ וְאַכַּד וְכַלְנֵה בְּאַרְעָא דְּבָבֶל[ה]: (יא) מִן אַרְעָא הַהִיא נְפַק אֲתוּרָאָה[ו] וּבְנָא יַת נִינְוֵה וְיַת רְחֹבֹת קַרְתָּא וְיַת כָּלַח: (יב) וְיַת רֶסֶן בֵּין נִינְוֵה וּבֵין כָּלַח הִיא קַרְתָּא רַבְּתָא: (יג) וּמִצְרַיִם אוֹלֵיד יַת לוּדָאֵי וְיַת עֲנָמָאֵי וְיַת לְהָבָאֵי וְיַת נַפְתּוּחָאֵי: (יד) וְיַת פַּתְרוּסָאֵי וְיַת כַּסְלוּחָאֵי דִּנְפָקוּ מִתַּמָּן פְּלִשְׁתָּאֵי וְיַת קַפּוּטְקָאֵי: (טו) וּכְנַעַן אוֹלֵיד יַת צִידוֹן בּוּכְרֵיהּ וְיַת חֵת: (טז) וְיַת יְבוּסָאֵי וְיַת אֱמוֹרָאֵי וְיַת גִּרְגָּשָׁאֵי[ז]: (יז) וְיַת חִיוָאֵי וְיַת עַרְקָאֵי וְיַת אַנְתּוֹסָאֵי[ח]: (יח) וְיַת אַרְוָדָאֵי וְיַת צְמָרָאֵי וְיַת חֲמָתָאֵי[ט] וּבָתַר כֵּן אִיתְבַּדְּרוּ זַרְעַיָּת כְּנַעֲנָאֵי: (יט) וַהֲוָה תְּחוּם כְּנַעֲנָאֵי מִצִּידוֹן מָטֵי[י] לִגְרָר עַד עַזָּה

ג. חזק. ד. חזק. ה. של בבל. ו. אשורי. ז. ואת היבוסים ואת האמורים ואת הגרגשים. ח. ואת החיוים ואת הערקים ואת האנתוסים. ט. ואת הארודים ואת הצמרים ואת החמתים. י. ואחר כך. יא. מגיע.

רש"י

(ט) **גבור ציד** - לד דעתן של בריות בפיו ומטען למרוד במקום[צו]: **לפני ה'** - נמתכוין להקניטו על פניו[צז]: **על כן יאמר** - על כל אדם מרשיע בעזות פנים יודע רבונו ומתכוין למרוד בו, יאמר זה כנמרוד גבור ליד[צח]: (יא) **מן הארץ וגו'** - כיון שראה אשור את בניו שומעין לנמרוד ומורדין במקום לבנות המגדל, ילא מתוכם[צט]: (יב) **העיר הגדולה** - היא ניגוה, שנאמר (יונה ג ג) וְנִינְוֵה הָיְתָה עִיר גְּדוֹלָה לֵאלֹהִים (יומא י ע"א): (יג) **להבים** - שפניהם דומים ללהב: (יד) **ואת פתרוסים ואת כסלוחים אשר יצאו משם פלשתים** - משניהם ילאו, שהיו פתרוסים וכסלוחים מחליפין משכב נשותיהם אלו לאלו וילאו מהם פלשתים[ק]: (יח) **ואחר נפצו** - מאלה נפולו משפחות הרבה: (יט) **גבול הכנעני** - סוף ארצו. כל גבול [שבמקרא] לשון סוף וקצה: **באכה** - שם דבר. ולי נראה, כאדם האומר לחבירו גבול זה מגיע עד אשר תבא למקום פלוני:

מקורי רש"י

צו. עי' ילקוט שמעוני תורה (רמז סא): על כן יאמר נמרוד גבור ציד אין כתיב, אלא כנמרוד, מה זה צד את הבריות בפיו, לא גנבת מאן גנב עמך, לא קטלת מאן קטל עמך. **צז.** עי' שם (רמז תרעג): כנמרוד גבור ציד לפני ה' שאין תלמוד לומר לפני ה'. אלא שהיה יודע את רבונו ומתכוין למרוד בו. **צח.** עי' בראשית רבה (פרשה ל"ז סי' ב): (תהלים ז) שגיון לדוד אשר שר לה' על דברי כוש בן ימיני. רבי יהושע בר נחמיה בשם רבי חנינה בן יצחק, כנגד בימה של רשע אמרו. וכי כושי הוה עשו, אלא שעשה כמעשה נמרוד, הה"ד על כן יאמר נמרוד גבור ציד לפני ה' אין כתיב כאן אלא כנמרוד גבור ציד וכו'. **צט.** עי' פסיקתא רבתי (פרשה לג): משעה שנעשה כל העולם קליעה אחת להכעיס להקדוש ברוך הוא, הניח עצתם ויצא לו. כמה שכתב, מן הארץ ההוא יצא אשור וגו' (בראשית י יא). **ועי' בראשית רבתי נח:** ר' אליעזר אומר מפני מה לא מיחה בהם אשור מפני שהיה יודע שעתיד לצאת ממנו סנחריב שהיה מחרף ומגדף כלפי מעלה, ואם ימחה בהם הם אומרים לו, זרעו של אותו האיש מרגיז להב"ה ובנו אתה מוחה, לך מחה בזרעך, לכך מן הארץ ההיא יצא אשור. **ק.** עי' בראשית רבה (פרשה לז סי' ה): אמר רבי אבא בר כהנא, פתרוסים וכסלוחים היו מעמידין הוטליסון. היו אלו מגנבין נשותיהן של אלו ואלו מגנבין נשותיהן של אלו. מה יצא מהן, פלשתים גבורים כפתורים ננסים.

בְּאֹרָה סְדֹם וַעֲמֹרָה וְאַדְמָה וּצְבֹיִם עַד־לָשַׁע׃
כ אֵלֶּה בְנֵי־חָם לְמִשְׁפְּחֹתָם לִלְשֹׁנֹתָם בְּאַרְצֹתָם
בְּגוֹיֵהֶם׃ **ס** כא וּלְשֵׁם יֻלַּד גַּם־הוּא אֲבִי כָל־בְּנֵי־
עֵבֶר אֲחִי יֶפֶת הַגָּדוֹל׃ כב בְּנֵי שֵׁם עֵילָם וְאַשּׁוּר
וְאַרְפַּכְשַׁד וְלוּד וַאֲרָם׃ כג וּבְנֵי אֲרָם עוּץ וְחוּל
וְגֶתֶר וָמָשׁ׃ כד וְאַרְפַּכְשַׁד יָלַד אֶת־שֶׁלַח וְשֶׁלַח
יָלַד אֶת־עֵבֶר׃ כה וּלְעֵבֶר יֻלַּד שְׁנֵי בָנִים שֵׁם
הָאֶחָד פֶּלֶג כִּי בְיָמָיו נִפְלְגָה הָאָרֶץ וְשֵׁם אָחִיו
יָקְטָן׃ כו וְיָקְטָן יָלַד אֶת־אַלְמוֹדָד וְאֶת־שֶׁלֶף
וְאֶת־חֲצַרְמָוֶת וְאֶת־יָרַח׃ כז וְאֶת־הֲדוֹרָם וְאֶת־
אוּזָל וְאֶת־דִּקְלָה׃ כח וְאֶת־עוֹבָל וְאֶת־אֲבִימָאֵל
וְאֶת־שְׁבָא׃ כט וְאֶת־אוֹפִר וְאֶת־חֲוִילָה וְאֶת־יוֹבָב
כָּל־אֵלֶּה בְּנֵי יָקְטָן׃ ל וַיְהִי מוֹשָׁבָם מִמֵּשָׁא בֹּאֲכָה
סְפָרָה הַר הַקֶּדֶם׃ לא אֵלֶּה בְנֵי־שֵׁם לְמִשְׁפְּחֹתָם

אונקלוס

מָטֵי[יב] לִסְדוֹם וַעֲמוֹרָה וְאַדְמָה וּצְבוֹיִם
עַד לָשַׁע׃ (כ) אִילֵין בְּנֵי חָם
לְזַרְעַיָתְהוֹן לְלִישָׁנְהוֹן בְּאַרְעָתְהוֹן
בְּעַמְמֵיהוֹן׃ (כא) וּלְשֵׁם אִתְיְלִיד אַף
הוּא אֲבוּהוֹן דְּכָל בְּנֵי עֵבֶר אֲחוּהִי
דְּיֶפֶת רַבָּא׃ (כב) בְּנֵי שֵׁם עֵילָם
וְאַשּׁוּר וְאַרְפַּכְשַׁד וְלוּד וַאֲרָם׃
(כג) וּבְנֵי אֲרָם עוּץ וְחוּל וָגֶתֶר וָמָשׁ׃
(כד) וְאַרְפַּכְשַׁד אוֹלִיד יַת שֶׁלַח וְשֶׁלַח
אוֹלִיד יַת עֵבֶר׃ (כה) וּלְעֵבֶר אִתְיְלִידוּ
תְּרֵין בְּנִין שׁוּם חַד פֶּלֶג אֲרֵי בְיוֹמוֹהִי
אִיתְפְּלִיגַת אַרְעָא וְשׁוּם אֲחוּהִי
יָקְטָן׃ (כו) וְיָקְטָן אוֹלִיד יַת אַלְמוֹדָד
וְיַת שֶׁלֶף וְיַת חֲצַרְמָוֶת וְיַת יָרַח׃
(כז) וְיַת הֲדוֹרָם וְיַת אוּזָל וְיַת דִּקְלָה׃
(כח) וְיַת עוֹבָל וְיַת אֲבִימָאֵל וְיַת
שְׁבָא׃ (כט) וְיַת אוֹפִיר וְיַת חֲוִילָה וְיַת
יוֹבָב כָּל אִילֵין בְּנֵי יָקְטָן׃ (ל) וַהֲוָה
מוֹתְבָנֵיהוֹן מִמֵּשָׁא מָטֵי לִסְפַר[יג] טוּר
מַדִינְחָא׃ (לא) אִילֵין בְּנֵי שֵׁם
לְזַרְעַיָתְהוֹן לְלִישָׁנְהוֹן בְּאַרְעָתְהוֹן

יב. מגיע. יג. מגיע לִסְפָר.

רש"י

(כ) **ללשנתם בארצתם** - אף על פי שנחלקו ללשונות ומלכות, כלם בני חם הם: (כא) **אבי כל בני עבר** - הנהר היה שֵׁם: **אחי יפת הגדול** - איני יודע אם יפת הגדול אם שם, כשהוא אומר (להלן יא ט) שֵׁם בֶּן מְאַת שָׁנָה וגו׳ שְׁנָתַיִם אַחַר הַמַּבּוּל הוי אומר יפת הגדול, שהרי בן ת"ק שנה היה נח כשהתחיל להוליד, (לעיל ה לב) והמבול היה בשנת שש מאות שנה לנח (לעיל ז יא), נמצא שהגדול בבניו היה בן מאה שנה, ושם לא הגיע למאה עד שנתים אחר המבול: **אחי יפת** - ולא אחי חם, שאלו שניהם כבדו את אביהם וזה בזהו: (כה) **נפלגה** - נתבלבלו הלשונות ונפוצו מן הבקעה ונתפלגו בכל העולם, למדנו שהיה עבר נביא שקרא שם בנו על שם העתיד[קא]. ושנינו בסדר עולם (פרק ה), שבסוף ימיו נתפלגו, שאם תאמר בתחלת ימיו הרי יקטן אחיו צעיר ממנו והוליד כמה משפחות קודם לכן, שנאמר (פסוק כו) וְיָקְטָן יָלַד וגו׳ ואח"כ וַיְהִי כָל הָאָרֶץ וגו׳ (יא ה). ואם תאמר באמצע ימיו, לא בא הכתוב לסתום אלא לפרש. הא למדת שבשנת מות פלג נתפלגו: **יקטן** - שהיה עניו ומקטין עצמו, לכך זכה להעמיד כל המשפחות הללו[קב]: (כו) **חצרמות** - **על שם מקומו. דברי אגדה**[קג]:

מקורי רש"י

קא. עי׳ שם (סי׳ ז): ולעבר יולד שני בנים, שם האחד פלג, כי בימיו נפלגה הארץ. רבי יוסי ורשב"ג רבי יוסי אומר, הראשונים, ע"י שהיו מכירים את ייחוסיהם, היו מוציאין שמן לשם המאורע, אבל אנו, שאין אנו מכירים את ייחוסינו, אנו מוציאין לשם אבותינו. רשב"ג אומר, הראשונים, על ידי שהיו משתמשין ברוח הקודש, היו מוציאין לשם המאורע, אבל אנו, שאין אנו משתמשין ברוח הקודש, אנו מוציאין לשם אבותינו. א"ר יוסי בן חלפתא נביא גדול היה עבר שהוציא לשם המאורע. הה"ד ולעבר יולד שני בנים וגו׳.

קב. עי׳ שם: למה נקרא שמו יקטן, שהיה מקטין את עצמו ואת עסקיו. ומה זכה, זכה להעמיד י"ג משפחות. **קג.** עי׳ ילקוט שמעוני (נ"ך רמז תתרעג): ואת חצרמות ואת ירח, רב הונא אמר, מקום הוא ששמו חצרמות, שהם אוכלין כרישין ולובשים כלי פפייר, ומצפים למיתה בכל יום. ושמואל אמר, אפילו כלי פפייר אין להם.

לְלִשְׁנֹתָם בִּאַרְצֹתָם לְגוֹיֵהֶם: לב אֵלֶּה מִשְׁפְּחֹת
בְּנֵי־נֹחַ לְתוֹלְדֹתָם בְּגוֹיֵהֶם וּמֵאֵלֶּה נִפְרְדוּ הַגּוֹיִם
בָּאָרֶץ אַחַר הַמַּבּוּל: פ שביעי **יא** א וַיְהִי כָל־
הָאָרֶץ שָׂפָה אֶחָת וּדְבָרִים אֲחָדִים: ב וַיְהִי בְּנָסְעָם
מִקֶּדֶם וַיִּמְצְאוּ בִקְעָה בְּאֶרֶץ שִׁנְעָר וַיֵּשְׁבוּ שָׁם:
ג וַיֹּאמְרוּ אִישׁ אֶל־רֵעֵהוּ הָבָה נִלְבְּנָה לְבֵנִים
וְנִשְׂרְפָה לִשְׂרֵפָה וַתְּהִי לָהֶם הַלְּבֵנָה לְאָבֶן וְהַחֵמָר
הָיָה לָהֶם לַחֹמֶר: ד וַיֹּאמְרוּ הָבָה | נִבְנֶה־לָּנוּ עִיר
וּמִגְדָּל וְרֹאשׁוֹ בַשָּׁמַיִם וְנַעֲשֶׂה־לָּנוּ שֵׁם פֶּן־נָפוּץ
עַל־פְּנֵי כָל־הָאָרֶץ: ה וַיֵּרֶד יְהוָה לִרְאֹת אֶת־הָעִיר

אונקלוס

בְּעַמְמֵיהוֹן: (לב) אִילֵין זַרְעַיַּת בְּנֵי
נֹחַ לְתוֹלְדָתְהוֹן בְּעַמְמֵיהוֹן וּמֵאִילֵין
אִיתְפְּרָשׁוּ עַמְמַיָּא בְּאַרְעָא בָּתַר
טוּפָנָא: (א) וַהֲוָה כָל אַרְעָא לִישָׁן חָד
וּמַמְלַל חָד[א]: (ב) וַהֲוָה בְּמֵיטַלְהוֹן
מִקַּדְמֵיתָא[ב] וְאַשְׁכָּחוּ בִּקְעָתָא בְּאַרְעָא
דְּבָבֶל[ג] וִיתִיבוּ תַּמָּן: (ג) וַאֲמָרוּ גְּבַר
לְחַבְרֵיהּ הָבוּ נִרְמֵי[ד] לִבְנִין וְנוֹקְדִינוּן
יוֹקְדְתָּא וַהֲוַת לְהוֹן לְבִינְתָּא
לְאַבְנָא וְחֵימְרָא הֲוָה לְהוֹן לְשִׁיעַ[ה]:
(ד) וַאֲמָרוּ הָבוּ נִבְנֵי לָנָא קַרְתָּא
וּמַגְדְּלָא וְרֵישֵׁיהּ מָטֵי עַד צֵית[ו] שְׁמַיָּא
וְנַעֲבֵיד לָנָא שׁוּם דִּילְמָא נִתְבַּדַּר
עַל אַפֵּי כָל אַרְעָא: (ה) וְאִתְגְּלֵי[ז]
יְיָ לְאִיתְפְּרָעָא עַל עוֹבָדֵי[ח] קַרְתָּא

א. ודיבור אחד. ב. בתחילה. ג. של בבל. ד. נכין. ה. לטיח. ו. מגיע עד לב. ז. והתגלה. ח. להיפרע על מעשי.

רש"י

יא (א) **שפה אחת** - לשון הקודש[קד]: **ודברים אחדים** - כאו בעצה אחת ואמרו לא כל הימנו שיבור לו את העליונים, נעלה לרקיע ונעשה עמו מלחמה[קה]. דבר אחר, על יחידו של עולם (סס פז). **דבר אחר, ודברים אחדים** (ס"א דברים חדים), אמרו אחת לאלף ותרנ"ו שנים הרקיע מתמוטט, כשם שעשה בימי המבול, בואו ונעשה לו סמוכות[קו]: (ב) **בנסעם מקדם** - שהיו יושבים שם, כדכתיב למעלה (י ט) וַיְהִי מוֹשָׁבָם וגו' הַר הַקֶּדֶם, ונסעו משם לתור להם מקום להחזיק את כלם, ולא מצאו אלא שנער: (ג) **איש אל רעהו** - אומה לאומה מצרים לכוש וכוש לפוט ופוט לכנען[קז]: **הבה** - הזמינו עצמכם. כל הבה לשון הזמנה הוא (זהר שמות יח ע"א), שמכינים עצמן ומתחברים למלאכה או לעצה או למשא. הבה הזמינו, אפרקליי"ר בלע"ז: **לבנים** - שאין אבנים בבבל, שהיא בקעה[קח]: **ונשרפה לשרפה** - כך עושין הלבנים שקורים טוול"ש בלע"ז, שורפים אותן בכבשן: **לחמר** - לטוח הקיר: (ד) **פן נפוץ** - שלא יביא עלינו שוס מכה להפילנו מכאן: (ה) **וירד ה' לראות** - לא הוצרך לכך, אלא בא ללמד לדיינים שלא ירשיעו הנידון עד שיראו ויבינו. במדרש רבי תנחומא (פרק יח)[קט]: **בני האדם** - אלא בני מי, שמא בני חמורים וגמלים, אלא בני אדם הראשון שכפה את הטובה ואמר הָאִשָּׁה אֲשֶׁר נָתַתָּה עִמָּדִי (לעיל ג יב), אף אלו כפו בטובה למרוד במי שהשפיעם טובה ומלטם מן המבול[קי]:

מקורי רש"י

קד. עי' ירושלמי מגילה (פרק א הלכה ט): כתיב, ויהי כל הארץ שפה אחת ודברים אחדים. ר' לעזר ור' יוחנן. חד אמר, שהיו מדברים בשבעים לשון, וחורנה אמר, שהיו מדברין בלשון יחידו של עולם בלשון הקודש. **קה.** עי' בראשית רבה (פרשה לח סי' ו): ר"א ורבי יוחנן ר"א אומר ודברים אחדים דבורים אחדים מעשה דור המבול נתפרש, מעשה דור הפלגה לא נתפרש. ודברים אחדים, שאמרו דברים חדים על ה' אלהינו ה' אחד ועל אחד היה אברהם בארץ. אמרו, אברהם זה פרדה עקרה הוא אינו מוליד, ועל ה' אלהינו אמרו, לא כל הימנו לבור לו את העליונים וליתן לנו את התחתונים, אלא באו ונעשה לנו מגדל ונעשה עבודת כוכבים בראשו, וניתן חרב בידה, ותהא נראית כאלו עושה עמו מלחמה. **קו.** עי' שם: ודברים אחדים שאמרו דברים חדים. אמרו, אחת לאלף ותרנ"ו שנה הרקיע מתמוטט בואו ונעשה סמוכות, אחד מן הצפון ואחד מן הדרום ואחד מן המערב. וזה שכאן סומכו מן המזרח. הה"ד ויהי כל הארץ שפה אחת ודברים אחדים. **קז.** עי' מדרש תנחומא פרשת נח (סי' כה): ויאמרו איש אל רעהו (בראשית יא ג). מהו איש אל רעהו, כוש למצרים, ומצרים לפוט, ופוט לכנען. **קח.** עי' במדבר רבה (פרשה יד סי' ג): א"ר אבהו, ואל תתמה, והכתיב (דניאל ו) והיתית אבן חדא ושומת על פום גובא. וכי יש אבנים בבבל, אלא מלמד שעמדה מארץ ישראל ובאתה וישבה לה ע"פ הגוב. **קט.** וזה לשון המדרש: וירד ה' לראות, וכי הוא צריך לרדת ולראות, והלא הכל צפוי וגלוי לפניו, שנאמר ידע מה בחשוכא ונהורא עמה שרא (דניאל ב), אלא ללמד לבריות שלא לגמור את הדין, ושלא לומר דבר מה שלא רואין. **קי.** עי' בראשית רבה (פרשה לח סי' ט): אשר בנו בני האדם. א"ר ברכיה, וכי מה נאמר, בני חמריא או בני גמליא, אלא בנוי דאדם קדמאה,

וְאֶת־הַמִּגְדָּל אֲשֶׁר בָּנוּ בְּנֵי הָאָדָם׃ ו וַיֹּאמֶר יְהוָה
הֵן עַם אֶחָד וְשָׂפָה אַחַת לְכֻלָּם וְזֶה הַחִלָּם
לַעֲשׂוֹת וְעַתָּה לֹא־יִבָּצֵר מֵהֶם כֹּל אֲשֶׁר יָזְמוּ
לַעֲשׂוֹת׃ ז הָבָה נֵרְדָה וְנָבְלָה שָׁם שְׂפָתָם אֲשֶׁר
לֹא יִשְׁמְעוּ אִישׁ שְׂפַת רֵעֵהוּ׃ ח וַיָּפֶץ יְהוָה אֹתָם
מִשָּׁם עַל־פְּנֵי כָל־הָאָרֶץ וַיַּחְדְּלוּ לִבְנֹת הָעִיר׃
ט עַל־כֵּן קָרָא שְׁמָהּ בָּבֶל כִּי־שָׁם בָּלַל יְהוָה שְׂפַת
כָּל־הָאָרֶץ וּמִשָּׁם הֱפִיצָם יְהוָה עַל־פְּנֵי כָל־הָאָרֶץ׃

אונקלוס

וּמַגְדְּלָא דִּי בְּנוֹ בְּנֵי אֱנָשָׁא׃ (ו) וַאֲמַר
יְיָ הָא עַמָּא חָד וְלִישָׁן חָד לְכוּלְהוֹן
וְדֵין דְּשָׁרִיאוּ לְמֶעְבַּד וּכְעַן לָא
יִתְמְנַע מִנְּהוֹן כֹּל דַּחֲשִׁיבוּ לְמֶעֱבַד׃
(ז) הָבוּ נִתְגְּלֵי וּנְבַלְבֵּל תַּמָּן
לִישַׁנְהוֹן דְּלָא יִשְׁמְעוּן גְּבַר לִישַׁן
חַבְרֵיהּ׃ (ח) וּבַדַּר יְיָ יַתְהוֹן מִתַּמָּן עַל
אַפֵּי כָל אַרְעָא וּמְנָעוּ לְמִבְנֵי קַרְתָּא׃
(ט) עַל כֵּן קְרָא שְׁמָהּ בָּבֶל אֲרֵי תַּמָּן
בִּלְבֵּל יְיָ לִישַׁן כָּל אַרְעָא וּמִתַּמָּן
בַּדָּרִינוּן יְיָ עַל אַפֵּי כָל אַרְעָא׃

ט. שהתחילו. י. ימנע. יא. נתגלה.
יב. ונבלבל.

רש"י

(ו) הן עם אחד - כל טובה זו יש עמהן, שעם אחד הם ושפה אחת לכולן, ודבר זה החלו לעשות[קיא]: החלם - כמו אמרם עשותם, להתחיל הם לעשות: לא יבצר מהם וגו' לעשות - בתמיה. יבצר לשון מניעה כתרגומו, ודומה לו יִבְצֹר רוּחַ נְגִידִים (תהלים עו יג): (ז) הבה נרדה - בבית דינו נמלך מענותנותו היתירה[קיב]: הבה - מדה כנגד מדה, הם אמרו הָבָה נִבְנֶה (פסוק ד) והוא כנגדם מדד ואמר הָבָה נֵרְדָה[קיג]: ונבלה - ונבלבל, נו"ן משמש בלשון רבים, וה"א אחרונה יתירה כה"א של נרדה: לא ישמעו - זה שואל לבינה וזה מביא טיט וזה עומד עליו ופוגע את מוחו[קיד]: (ח) ויפץ ה' אותם משם - בעולם הזה[קטו], מה שאמרו פֶּן נָפוּץ (פסוק ד) נתקיים עליהם, הוא שאמר שלמה (משלי י כד) מְגוֹרַת רָשָׁע הִיא תְּבוֹאֶנּוּ[קטז]: (ט) ומשם הפיצם - למד שאין להם חלק לעולם הבא[קיז]. וכי אי זו קשה של דור המבול או של דור הפלגה, אלו לא פשטו יד בעיקר ואלו פשטו יד בעיקר כביכול להלחם בו, ואלו נשטפו ואלו לא נאבדו מן העולם. אלא שדור המבול היו גזלנים והיתה מריבה ביניהם לכך נאבדו, ואלו היו נוהגים אהבה וריעות ביניהם, שנאמר (פסוק ה) אֶחָת וּדְבָרִים אֲחָדִים. למדת ששנאוי המחלוקת וגדול השלום[קיח]:

מקורי רש"י

מה אדם הראשון אחר כל הטובה שעשיתי עמו, אמר האשה אשר נתתה עמדי וגו', כך שנתים מדור המבול עד דור הפלגה. **קיא.** עי' שם: ויאמר ה', הן עם אחד ושפה אחת לכולם, רבי יהודה ורבי נחמיה. רבי יהודה אומר, הואיל והן עם אחד ושפה אחת, אם עושין הן תשובה אני מקבלן. רבי נחמיה אומר, מי גרם להם שימרדו בי, לא על ידי שהם עם אחד ושפה אחת. **קיב.** ילקוט שמעוני נ"ך (רמז תרסז): רבי שמעון אומר, בשעה שבנו בני אדם את המגדל, קרא הקדוש ברוך הוא לשבעים מלאכים המסבבים את כסא כבודו ואמר להם, בואו ונבלבל לשונם לשבעים אומות, לשבעים לשון, שנאמר הבה נרדה, ארדה אין כתיב כאן, אלא נרדה, והפילו גורלות ביניהם, שנאמר בהנחל עליון גוים, בהפרידו בני אדם, ונפל גורלו של הקדוש ברוך הוא על אברהם וזרעו, שנאמר, כי חלק ה' עמו יעקב חבל נחלתו. **קיג.** עי' מדרש תנחומא בשלח (פרק יב): אנשי מגדל במה שנתגאו בו נפרע מהן, הם אמרו הבה נבנה לנו עיר וגו' (שם יא), בו נפרע מהן, שנאמר הבה נרדה ונבלה שם שפתם וגו'. **קיד.** בראשית רבה (פרשה לח סי' י): א"ר אבא בר כהנא משפתם אעשה נבלה, הוה חד מנהון אמר לחבריה אייתי לי קולב, והוא הוה יהיב ליה מגרופי. הוה מחי ליה ופצע מוחיה, הה"ד משפתם אעשה נבלה. **קטו.** עי' לקמן הערה קיז. **קטז.** עי' מדרש תנחומא (נח סי' יח) שאלולי לא בנו היו אומרים אלו בנינו היינו עולין לשמים והיינו נלחמים כנגדו והצליח להם, ועשו. הביט בהם, והפיצם. שנאמר ויפץ ה' אותם משם. אמר להם, אתם אומרים פן נפוץ, תהיו נפוצים על פני כל הארץ. הה"ד, מגורת רשע היא תבואנו (משלי י). **קיז.** עי' (סנהדרין קז ע"ב): דור הפלגה אין להם חלק לעולם הבא שנאמר ויפץ ה' אותם משם על פני כל הארץ וכתיב ומשם הפיצם, ויפץ ה' אותם בעולם הזה, ומשם הפיצם ה' לעולם הבא. **קיח.** עי' בראשית רבה (פרשה לח סי' ו): דור הפלגה אמרו, לא כל הימנו שיבור לו את העליונים וליתן לנו את התחתונים אלא בואו ונעשה לנו מגדל ונעשה עבודת כוכבים בראשו ונתן חרב בידה ותהי נראת כאלו עושה עמו מלחמה. אותן של דור המבול לא נשתיירה מהן פליטה, ואלו של דור הפלגה נשתיירה מהם פליטה, אלא דור המבול, על ידי שהיו שטופים בגזל שנא' (שם כד) גבולות ישיגו עדר גזלו וירעו, לפיכך לא נשתייר מהן פליטה. אבל אלו, על ידי שהיו אוהבים זה את זה, שנאמר ויהי כל הארץ שפה אחת, לפיכך נשתיירה מהן פליטה. רבי אומר גדול השלום, שאפילו ישראל עובדים עבודת כוכבים ושלום ביניהם, אמר המקום, כביכול איני יכול לשלוט בהן כיון ששלום ביניהם. שנאמר (הושע ד) חבור עצבים אפרים הנח לו. אבל משנחלקו מה הוא אומר, (שם) חלק לבם עתה יאשמו. הא למדת, גדול השלום ושנואה המחלוקת.

פ י אֵלֶּה תּוֹלְדֹת שֵׁם שֵׁם בֶּן־מְאַת שָׁנָה וַיּוֹלֶד
אֶת־אַרְפַּכְשַׁד שְׁנָתַיִם אַחַר הַמַּבּוּל: יא וַיְחִי־שֵׁם
אַחֲרֵי הוֹלִידוֹ אֶת־אַרְפַּכְשַׁד חֲמֵשׁ מֵאוֹת שָׁנָה
וַיּוֹלֶד בָּנִים וּבָנוֹת: ס יב וְאַרְפַּכְשַׁד חַי חֲמֵשׁ
וּשְׁלֹשִׁים שָׁנָה וַיּוֹלֶד אֶת־שָׁלַח: יג וַיְחִי אַרְפַּכְשַׁד
אַחֲרֵי הוֹלִידוֹ אֶת־שֶׁלַח שָׁלֹשׁ שָׁנִים וְאַרְבַּע
מֵאוֹת שָׁנָה וַיּוֹלֶד בָּנִים וּבָנוֹת: ס יד וְשֶׁלַח חַי
שְׁלֹשִׁים שָׁנָה וַיּוֹלֶד אֶת־עֵבֶר: טו וַיְחִי־שֶׁלַח אַחֲרֵי
הוֹלִידוֹ אֶת־עֵבֶר שָׁלֹשׁ שָׁנִים וְאַרְבַּע מֵאוֹת שָׁנָה
וַיּוֹלֶד בָּנִים וּבָנוֹת: ס טז וַיְחִי־עֵבֶר אַרְבַּע וּשְׁלֹשִׁים
שָׁנָה וַיּוֹלֶד אֶת־פֶּלֶג: יז וַיְחִי־עֵבֶר אַחֲרֵי הוֹלִידוֹ
אֶת־פֶּלֶג שְׁלֹשִׁים שָׁנָה וְאַרְבַּע מֵאוֹת שָׁנָה וַיּוֹלֶד
בָּנִים וּבָנוֹת: ס יח וַיְחִי־פֶלֶג שְׁלֹשִׁים שָׁנָה וַיּוֹלֶד
אֶת־רְעוּ: יט וַיְחִי־פֶלֶג אַחֲרֵי הוֹלִידוֹ אֶת־רְעוּ
תֵּשַׁע שָׁנִים וּמָאתַיִם שָׁנָה וַיּוֹלֶד בָּנִים וּבָנוֹת: ס
כ וַיְחִי רְעוּ שְׁתַּיִם וּשְׁלֹשִׁים שָׁנָה וַיּוֹלֶד אֶת־שְׂרוּג:
כא וַיְחִי רְעוּ אַחֲרֵי הוֹלִידוֹ אֶת־שְׂרוּג שֶׁבַע שָׁנִים
וּמָאתַיִם שָׁנָה וַיּוֹלֶד בָּנִים וּבָנוֹת: ס כב וַיְחִי שְׂרוּג
שְׁלֹשִׁים שָׁנָה וַיּוֹלֶד אֶת־נָחוֹר: כג וַיְחִי שְׂרוּג אַחֲרֵי
הוֹלִידוֹ אֶת־נָחוֹר מָאתַיִם שָׁנָה וַיּוֹלֶד בָּנִים וּבָנוֹת:
ס כד וַיְחִי נָחוֹר תֵּשַׁע וְעֶשְׂרִים שָׁנָה וַיּוֹלֶד
אֶת־תָּרַח: כה וַיְחִי נָחוֹר אַחֲרֵי הוֹלִידוֹ אֶת־תָּרַח
תְּשַׁע־עֶשְׂרֵה שָׁנָה וּמְאַת שָׁנָה וַיּוֹלֶד בָּנִים וּבָנוֹת:
ס כו וַיְחִי־תֶרַח שִׁבְעִים שָׁנָה וַיּוֹלֶד אֶת־אַבְרָם
אֶת־נָחוֹר וְאֶת־הָרָן: כז וְאֵלֶּה תּוֹלְדֹת תֶּרַח תֶּרַח הוֹלִיד אֶת־אַבְרָם אֶת־נָחוֹר

אונקלוס

(י) אִילֵין תּוֹלְדַת שֵׁם שֵׁם בַּר מְאָה שְׁנִין וְאוֹלִיד יַת אַרְפַּכְשָׁד תַּרְתֵּין שְׁנִין בָּתַר טוּפָנָא: (יא) וַחֲיָא שֵׁם בָּתַר דְּאוֹלִיד יַת אַרְפַּכְשַׁד חֲמֵשׁ מְאָה שְׁנִין וְאוֹלִיד בְּנִין וּבְנָן: (יב) וְאַרְפַּכְשַׁד חֲיָא תְּלָתִין וַחֲמֵשׁ שְׁנִין וְאוֹלִיד יַת שֶׁלַח: (יג) וַחֲיָא אַרְפַּכְשַׁד בָּתַר דְּאוֹלִיד יַת שֶׁלַח אַרְבַּע מְאָה וּתְלַת שְׁנִין וְאוֹלִיד בְּנִין וּבְנָן: (יד) וְשֶׁלַח חֲיָא תְּלָתִין שְׁנִין וְאוֹלִיד יַת עֵבֶר: (טו) וַחֲיָא שֶׁלַח בָּתַר דְּאוֹלִיד יַת עֵבֶר אַרְבַּע מְאָה וּתְלָת שְׁנִין וְאוֹלִיד בְּנִין וּבְנָן: (טז) וַחֲיָא עֵבֶר תְּלָתִין וְאַרְבַּע שְׁנִין וְאוֹלִיד יַת פֶּלֶג: (יז) וַחֲיָא עֵבֶר בָּתַר דְּאוֹלִיד יַת פֶּלֶג אַרְבַּע מְאָה וּתְלָתִין שְׁנִין וְאוֹלִיד בְּנִין וּבְנָן: (יח) וַחֲיָא פֶּלֶג תְּלָתִין שְׁנִין וְאוֹלִיד יַת רְעוּ: (יט) וַחֲיָא פֶּלֶג בָּתַר דְּאוֹלִיד יַת רְעוּ מָאתָן וּתְשַׁע שְׁנִין וְאוֹלִיד בְּנִין וּבְנָן: (כ) וַחֲיָא רְעוּ תְּלָתִין וְתַרְתֵּין שְׁנִין וְאוֹלִיד יַת שְׂרוּג: (כא) וַחֲיָא רְעוּ בָּתַר דְּאוֹלִיד יַת שְׂרוּג מָאתָן וּשְׁבַע שְׁנִין וְאוֹלִיד בְּנִין וּבְנָן: (כב) וַחֲיָא שְׂרוּג תְּלָתִין שְׁנִין וְאוֹלִיד יַת נָחוֹר: (כג) וַחֲיָא שְׂרוּג בָּתַר דְּאוֹלִיד יַת נָחוֹר מָאתָן שְׁנִין וְאוֹלִיד בְּנִין וּבְנָן: (כד) וַחֲיָא נָחוֹר עַסְרִין וּתְשַׁע שְׁנִין וְאוֹלִיד יַת תָּרַח: (כה) וַחֲיָא נָחוֹר בָּתַר דְּאוֹלִיד יַת תֶּרַח מְאָה וּתְשַׁע עַסְרֵי שְׁנִין וְאוֹלִיד בְּנִין וּבְנָן: (כו) וַחֲיָא תֶּרַח שַׁבְעִין שְׁנִין וְאוֹלִיד יַת אַבְרָם יַת נָחוֹר וְיַת הָרָן: (כז) וְאִלֵּין תּוֹלְדַת תֶּרַח תֶּרַח אוֹלִיד יַת אַבְרָם יַת נָחוֹר

רש"י

(י) שם בן מאת שנה - כשהוליד את ארפכשד שנתים אחר המבול:

וְאֶת־הָרָן הוֹלִיד אֶת־לוֹט: כח וַיָּמָת הָרָן
עַל־פְּנֵי תֶרַח אָבִיו בְּאֶרֶץ מוֹלַדְתּוֹ בְּאוּר כַּשְׂדִּים:
מפטיר כט וַיִּקַּח אַבְרָם וְנָחוֹר לָהֶם נָשִׁים שֵׁם
אֵשֶׁת־אַבְרָם שָׂרָי וְשֵׁם אֵשֶׁת־נָחוֹר מִלְכָּה בַּת־
הָרָן אֲבִי־מִלְכָּה וַאֲבִי יִסְכָּה: ל וַתְּהִי שָׂרַי עֲקָרָה
אֵין לָהּ וָלָד: לא וַיִּקַּח תֶּרַח אֶת־אַבְרָם בְּנוֹ
וְאֶת־לוֹט בֶּן־הָרָן בֶּן־בְּנוֹ וְאֵת שָׂרַי כַּלָּתוֹ אֵשֶׁת
אַבְרָם בְּנוֹ וַיֵּצְאוּ אִתָּם מֵאוּר כַּשְׂדִּים לָלֶכֶת
אַרְצָה כְּנַעַן וַיָּבֹאוּ עַד־חָרָן וַיֵּשְׁבוּ שָׁם: לב וַיִּהְיוּ
יְמֵי־תֶרַח חָמֵשׁ שָׁנִים וּמָאתַיִם שָׁנָה וַיָּמָת תֶּרַח
בְּחָרָן: פ פ פ

אונקלוס

וְיַת הָרָן וְהָרָן אוֹלֵיד יַת לוֹט:
(כח) וּמִית הָרָן עַל אַפֵּי תֶּרַח אֲבוּהִי
בְּאַרְעָא יַלְדוּתֵיהּ בְּאוּרָא דְכַסְדָּאֵי:
(כט) וּנְסִיב״ אַבְרָם וְנָחוֹר לְהוֹן נְשִׁין
שׁוּם אִתַּת אַבְרָם שָׂרַי וְשׁוּם אִתַּת
נָחוֹר מִלְכָּה בַּת הָרָן אֲבוּהָא דְּמִלְכָּה
וַאֲבוּהָא דְיִסְכָּה: (ל) וַהֲוַת שָׂרַי
עֲקָרָה לֵית לָהּ וְלָד: (לא) וּדְבַר תֶּרַח
יַת אַבְרָם בְּרֵיהּ וְיַת לוֹט בַּר הָרָן בַּר
בְּרֵיהּ וְיַת שָׂרַי כַּלָּתֵיהּ אִתַּת אַבְרָם
בְּרֵיהּ וּנְפָקוּ עִמְּהוֹן מֵאוּרָא דְכַסְדָּאֵי
לְמֵיזַל לְאַרְעָא דִכְנָעַן וְאָתוֹ עַד חָרָן
וִיתִיבוּ תַמָּן: (לב) וַהֲווֹ יוֹמֵי תֶרַח
מְאָתָן וַחֲמֵשׁ שְׁנִין וּמִית תֶּרַח בְּחָרָן:
יג. ונשאו.

קנ״ג בצלא״ל סימן אב״י יסכ״ה לו״ט סימן. ומפטירין רני עקרה בישעיה סימן נד.

רש״י

(כח) **על פני תרח אביו** - בחיי אביו. ומדרש אגדה אומר שעל ידי אביו מת, שֶׁקִּבֵּל תרח על אברם בנו לפני נמרוד על שכתת את צלמיו, והשליכו לכבשן האש, והרן יושב ואומר בלבו אם אברם נוצח אני משלו ואם נמרוד נוצח אני משלו. וכשנילל אברם אמרו לו להרן, משל מי אתה, אמר להם הרן משל אברם אני, השליכוהו לכבשן האש ונשרף, וזהו אור כשדים[קיט]. ומנחם בן סרוק פירש אור בקעה, וכן בָּאֻרִים כַּבְּדוּ ה׳ (ישעיה כד טו), וכן מְאוּרַת צִפְעוֹנִי (שם יא ח), כל חור ובקע עמוק קרוי אור: (כט) **יסכה** - זו שרה, על שם שסוכה ברוח הקודש, ושהכל סוכין ביפיה[קי] (ס״א כמו שנאמר (להלן יב טו) וַיְרֻאוּ אֹתָהּ שָׂרֵי פַרְעֹה). ועוד, יסכה לשון נסיכות, כמו שרה לשון שררה: (לא) **ויצאו אתם** - וילאו תרח ואברם עם לוט ושרי: (לב) **וימת תרח בחרן** - לאחר שילא אברם מחרן ובא לארץ כנען והיה שם יותר משישים שנה, שהרי כתיב (להלן יב ד) וְאַבְרָם בֶּן חָמֵשׁ שָׁנִים וְשִׁבְעִים שָׁנָה בְּצֵאתוֹ מֵחָרָן, ותרח בן שבעים שנה היה כשנולד אברם הרי קמ״ה לתרח כשילא אברם מחרן, עדיין נשארו משנותיו הרבה, ולמה הקדים הכתוב מיתתו של תרח ליציאתו של אברם, שלא יהא הדבר מפורסם לכל ויאמרו לא קיים אברם את כבוד אביו שהניחו זקן והלך לו, לפיכך קראו הכתוב מת, (ס״א ועוד) שהרשעים אף בחייהם קרוים מתים והצדיקים אף במיתתן קרוים חיים, שנאמר וּבְנָיָהוּ בֶּן יְהוֹיָדָע בֶּן אִישׁ חי (שמואל ב׳ כג כ)[קכא]: **בחרן** - הנו״ן הפוכה, לומר לך עד אברם חרון אף של מקום בעולם:

חסלת פרשת נח:

מקורי רש״י

קיט. עי׳ שם (סי׳ יג): הוה תמן הרן, קאים פלוג. אמר, מה נפשך, אם נצח אברהם, אנא אמר מן דאברהם אנא, ואם נצח נמרוד, אנא אמר דנמרוד אנא. כיון שירד אברהם לכבשן האש וניצול, אמרין ליה דמאן את אמר להון מן אברהם אנא. נטלוהו והשליכוהו לאור ונחמרו בני מעיו. ויצא ומת על פני תרח אביו. הה״ד (שם יב) וימת הרן על פני תרח וגו׳. **קכ.** עי׳ מגילה יד ע״א: אמר רבי יצחק יסכה זו שרה, ולמה נקרא שמה יסכה, שסכתה ברוח הקדש. שנאמר כל אשר תאמר אליך שרה שמע בקולה. דבר אחר יסכה שהכל סוכין ביופיה. **קכא.** עי׳ בראשית רבה (פרשה לט סי׳ ז): ויאמר ה׳ אל אברם, לך לך, מה כתיב למעלה מן הענין, וימת תרח בחרן, א״ר יצחק, אם לענין החשבון ועד עכשיו, מתבקש לו עוד ששים וחמש שנים, אלא בתחלה אתה דורש הרשעים קרוים מתים בחייהן, לפי שהיה אברהם אבינו מפחד ואומר אצא ויהיו מחללין בי שם שמים ואומרים הניח אביו והלך לו לעת זקנתו. אמר ליה הקב״ה, לך אני פוטרך מכיבוד אב ואם, ואין אני פוטר לאחר מכיבוד אב ואם. ולא עוד, אלא שאני מקדים מיתתו ליציאתך בתחלה, וימת תרח בחרן, ואח״כ ויאמר ה׳ אל אברם.

הפטרת נח

ישעיהו נד

(א) רָנִּי עֲקָרָה לֹא יָלָדָה פִּצְחִי רִנָּה וְצַהֲלִי לֹא־חָלָה כִּי־רַבִּים בְּנֵי־שׁוֹמֵמָה מִבְּנֵי בְעוּלָה אָמַר יְהוָה׃
(ב) הַרְחִיבִי | מְקוֹם אָהֳלֵךְ וִירִיעוֹת מִשְׁכְּנוֹתַיִךְ יַטּוּ אַל־תַּחְשֹׂכִי הַאֲרִיכִי מֵיתָרַיִךְ וִיתֵדֹתַיִךְ חַזֵּקִי׃
(ג) כִּי־יָמִין וּשְׂמֹאול תִּפְרֹצִי וְזַרְעֵךְ גּוֹיִם יִירָשׁ וְעָרִים נְשַׁמּוֹת יוֹשִׁיבוּ׃ (ד) אַל־תִּירְאִי כִּי־לֹא תֵבוֹשִׁי
וְאַל־תִּכָּלְמִי כִּי לֹא תַחְפִּירִי כִּי בֹשֶׁת עֲלוּמַיִךְ תִּשְׁכָּחִי וְחֶרְפַּת אַלְמְנוּתַיִךְ לֹא תִזְכְּרִי־עוֹד׃ (ה) כִּי
בֹעֲלַיִךְ עֹשַׂיִךְ יְהוָה צְבָאוֹת שְׁמוֹ וְגֹאֲלֵךְ קְדוֹשׁ יִשְׂרָאֵל אֱלֹהֵי כָל־הָאָרֶץ יִקָּרֵא׃ (ו) כִּי־כְאִשָּׁה עֲזוּבָה
וַעֲצוּבַת רוּחַ קְרָאֲךְ יְהוָה וְאֵשֶׁת נְעוּרִים כִּי תִמָּאֵס אָמַר אֱלֹהָיִךְ׃ (ז) בְּרֶגַע קָטֹן עֲזַבְתִּיךְ וּבְרַחֲמִים
גְּדֹלִים אֲקַבְּצֵךְ׃ (ח) בְּשֶׁצֶף קֶצֶף הִסְתַּרְתִּי פָנַי רֶגַע מִמֵּךְ וּבְחֶסֶד עוֹלָם רִחַמְתִּיךְ אָמַר גֹּאֲלֵךְ יְהוָה׃ ס
(ט) כִּי־מֵי נֹחַ זֹאת לִי אֲשֶׁר נִשְׁבַּעְתִּי מֵעֲבֹר מֵי־נֹחַ עוֹד עַל־הָאָרֶץ כֵּן נִשְׁבַּעְתִּי מִקְּצֹף עָלַיִךְ וּמִגְּעָר־בָּךְ׃
(י) כִּי הֶהָרִים יָמוּשׁוּ וְהַגְּבָעוֹת תִּמּוֹטֶנָה וְחַסְדִּי מֵאִתֵּךְ לֹא־יָמוּשׁ וּבְרִית שְׁלוֹמִי לֹא תָמוּט אָמַר מְרַחֲמֵךְ
יְהוָה׃ ס

כאן מסיימים הספרדים

(יא) עֲנִיָּה סֹעֲרָה לֹא נֻחָמָה הִנֵּה אָנֹכִי מַרְבִּיץ בַּפּוּךְ אֲבָנַיִךְ וִיסַדְתִּיךְ בַּסַּפִּירִים׃ (יב) וְשַׂמְתִּי כַדְכֹד
שִׁמְשֹׁתַיִךְ וּשְׁעָרַיִךְ לְאַבְנֵי אֶקְדָּח וְכָל־גְּבוּלֵךְ לְאַבְנֵי־חֵפֶץ׃ (יג) וְכָל־בָּנַיִךְ לִמּוּדֵי יְהוָה וְרַב שְׁלוֹם
בָּנָיִךְ׃ (יד) בִּצְדָקָה תִּכּוֹנָנִי רַחֲקִי מֵעֹשֶׁק כִּי־לֹא תִירָאִי וּמִמְּחִתָּה כִּי לֹא־תִקְרַב אֵלָיִךְ׃ (טו) הֵן גּוֹר יָגוּר
אֶפֶס מֵאוֹתִי מִי־גָר אִתָּךְ עָלַיִךְ יִפּוֹל׃ (טז) הֵן הִנֵּה אָנֹכִי בָּרָאתִי חָרָשׁ נֹפֵחַ בְּאֵשׁ פֶּחָם וּמוֹצִיא כְלִי
לְמַעֲשֵׂהוּ וְאָנֹכִי בָּרָאתִי מַשְׁחִית לְחַבֵּל׃ (יז) כָּל־כְּלִי יוּצַר עָלַיִךְ לֹא יִצְלָח וְכָל־לָשׁוֹן תָּקוּם־אִתָּךְ
לַמִּשְׁפָּט תַּרְשִׁיעִי זֹאת נַחֲלַת עַבְדֵי יְהוָה וְצִדְקָתָם מֵאִתִּי נְאֻם־יְהוָה׃ ס פרק נה (א) הוֹי כָּל־צָמֵא לְכוּ
לַמַּיִם וַאֲשֶׁר אֵין־לוֹ כֶּסֶף לְכוּ שִׁבְרוּ וֶאֱכֹלוּ וּלְכוּ שִׁבְרוּ בְּלוֹא־כֶסֶף וּבְלוֹא מְחִיר יַיִן וְחָלָב׃ (ב) לָמָּה
תִשְׁקְלוּ־כֶסֶף בְּלוֹא־לָחֶם וִיגִיעֲכֶם בְּלוֹא לְשָׂבְעָה שִׁמְעוּ שָׁמוֹעַ אֵלַי וְאִכְלוּ־טוֹב וְתִתְעַנַּג בַּדֶּשֶׁן
נַפְשְׁכֶם׃ (ג) הַטּוּ אָזְנְכֶם וּלְכוּ אֵלַי שִׁמְעוּ וּתְחִי נַפְשְׁכֶם וְאֶכְרְתָה לָכֶם בְּרִית עוֹלָם חַסְדֵי דָוִד
הַנֶּאֱמָנִים׃ (ד) הֵן עֵד לְאוּמִּים נְתַתִּיו נָגִיד וּמְצַוֶּה לְאֻמִּים׃ (ה) הֵן גּוֹי לֹא־תֵדַע תִּקְרָא וְגוֹי לֹא־יְדָעוּךָ
אֵלֶיךָ יָרוּצוּ לְמַעַן יְהוָה אֱלֹהֶיךָ וְלִקְדוֹשׁ יִשְׂרָאֵל כִּי פֵאֲרֶךָ׃ ס

יב א וַיֹּאמֶר יְהוָה אֶל־אַבְרָם לֶךְ־לְךָ מֵאַרְצְךָ
וּמִמּוֹלַדְתְּךָ וּמִבֵּית אָבִיךָ אֶל־הָאָרֶץ אֲשֶׁר אַרְאֶךָּ׃
ב וְאֶעֱשְׂךָ לְגוֹי גָּדוֹל וַאֲבָרֶכְךָ וַאֲגַדְּלָה שְׁמֶךָ וְהְיֵה
בְּרָכָה׃ ג וַאֲבָרְכָה מְבָרְכֶיךָ וּמְקַלֶּלְךָ אָאֹר וְנִבְרְכוּ
בְךָ כֹּל מִשְׁפְּחֹת הָאֲדָמָה׃ ד וַיֵּלֶךְ אַבְרָם כַּאֲשֶׁר
דִּבֶּר אֵלָיו יְהוָה וַיֵּלֶךְ אִתּוֹ לוֹט וְאַבְרָם בֶּן־חָמֵשׁ
שָׁנִים וְשִׁבְעִים שָׁנָה בְּצֵאתוֹ מֵחָרָן׃ ה וַיִּקַּח אַבְרָם
אֶת־שָׂרַי אִשְׁתּוֹ וְאֶת־לוֹט בֶּן־אָחִיו וְאֶת־כָּל־
רְכוּשָׁם אֲשֶׁר רָכָשׁוּ וְאֶת־הַנֶּפֶשׁ אֲשֶׁר־עָשׂוּ בְחָרָן

אונקלוס

(א) וַאֲמַר יְיָ לְאַבְרָם אִיזֵיל לָךְ מֵאַרְעָךְ וּמִיַּלִּדוּתָךְ וּמִבֵּית אָבוּךְ לְאַרְעָא דְּאַחֲזִינָךְ׃ (ב) וְאַעֲבִדִינָךְ לְעַם סַגִּי וַאֲבָרְכִינָךְ וְאַרְבֵּי שְׁמָךְ וּתְהֵי מְבָרָךְ׃ (ג) וַאֲבָרֵךְ מְבָרְכָךְ וּמְלַטְּטָךְ אֵילוֹט וְיִתְבָּרְכוּן בְּדִילָךְ[א] כֹּל זַרְעֵית אַרְעָא׃ (ד) וַאֲזַל אַבְרָם כְּמָא דְּמַלֵּיל עִמֵּיהּ יְיָ וַאֲזַל עִמֵּיהּ לוֹט וְאַבְרָם בַּר שַׁבְעִין וְחָמֵשׁ שְׁנִין בְּמִפְּקֵיהּ מֵחָרָן׃ (ה) וּדְבַר אַבְרָם יַת שָׂרַי אִתְּתֵיהּ וְיַת לוֹט בַּר אֲחוֹהִי וְיַת כָּל קִנְיָנְהוֹן דִּי קְנוֹ וְיַת נַפְשָׁתָא דְּשַׁעְבִּידוּ לְאוֹרַיְתָא[ב] בְּחָרָן

א. בגללך. ב. ששעבדו לתורה.

רש"י

יב (א) **לך לך** - להנאתך ולטובתך[א], שם אעשך לגוי גדול, וכאן אי אתה זוכה לבניס[ב], ועוד שאודיע טבעך בעולס[ג]: (ב) **ואעשך לגוי גדול** - לפי שהדרך גורמת לשלשה דברים, ממעטת פריה ורביה, וממעטת את הממון, וממעטת את השם, לכך הוזקק לשלשה ברכות הללו, שהבטיחו על הבנים ועל הממון ועל השם[ד]: **ואברכך - בממון**[ה]. (ס"א וזהו ואגדלה שמך, הריני מוסיף אות על שמך, שעד עכשיו שמך אברם מכאן ואילך אברהם, ואברהם עולה רמ"ח כנגד איברין של אדם. ברש"י ישן[ו]): **והיה ברכה** - הברכות נתונות בידך, עד עכשיו היו בידי, ברכתי את אדם ואת נח ואותך, ומעכשיו אתה תברך את אשר תחפוץ[ז]. דבר אחר, ואעשך לגוי גדול זה שאומרים אלהי אברהם, ואברכך זה שאומרים אלהי יצחק, ואגדלה שמך זה שאומרים אלהי יעקב. יכול יהיו חותמין בכולן, תלמוד לומר והיה ברכה, בך חותמין ואין חותמין בכולן. תלמוד לומר והיה ברכה, אלא אי אתה חותמין בכולן, תלמוד לומר **מארצך** - והלא כבר יצא משם עם אביו ובא עד לחרן, אלא כך אמר לו, התרחק עוד משם ולא מבית אביך[ט]: **אשר אראך** - לא גלה לו האדון מיד כדי לחבבה בעיניו ולתת לו שכר על כל דבור ודבור. כיוצא בו **את בנך את יחידך אשר אהבת את יצחק** (להלן כב ב)[י]. כיוצא בו **על אחד ההרים אשר אמר אליך** (שם). כיוצא בו **ויקרא אליה את הקריאה אשר אנכי דבר אליך** (יונה ג ב): (ג) **ונברכו בך** - יש אגדות רבות וזהו פשוטו, אדם אומר לבנו תהא כאברהם, וכן כל ונברכו בך שבמקרא, וזה מוכיח **בך יברך ישראל לאמר ישמך אלהים כאפרים וכמנשה** (להלן מח כ): (ה) **אשר עשו בחרן** - שהכניסן [שהכניסום] תחת כנפי השכינה, אברהם מגייר את האנשים ושרי מגיירת הנשים, ומעלה עליהם הכתוב

מקורי רש"י

א. עי' זוהר (ויקהל ריט ע"ב): ועל דא כתיב במשה, קח לך, להנאתך ולתועלתך (וכן אוקמוה בפסל לך, מההוא פסולת דלוח אבנא נתעשר משה, אוף הכי לך, להנאתך ולטובתך). **ב.** עי' מדרש תנחומא (לך לך סי' ג): לך לך, מהו לך לך, ל' שלשים כ' עשרים הרי עולה בגימטריא ק'. רמז לו, כשתהיה בן מאה תוליד בן כשר. **ג.** עי' שם: א"ל הקב"ה, לך לך מארצך ואני אודיע טבעך בעולם. ועי' בראשית רבה (פרשה לט סי' יא): רבי ברכיה בשם ר' חלבו אמר שיצא מוניטין שלו בעולם ארבעה הם שיצא להם מוניטין בעולם, אברהם ואעשך לגוי גדול יצא לו מוניטין. ומהו מוניטין ,שלו זקן וזקנה מיכן בחור ובתולה מיכן. **ד.** עי' שם: אמר רבי חייא, לפי שהדרך מגרמת לשלשה דברים, ממעטת פריה ורביה, וממעטת את היציאה וממעטת את השם. ממעטת פריה ורביה, ואעשך לגוי גדול. ממעטת את היציאה, ואברכך. ממעטת את השם, ואגדלה שמך. ולפום דאמרין אינשי מבית לבית חלוק, מאתר לאתר נפש. ברם את לא נפש את חסר ולא ממון. **ה.** עי' הערה הקודמת. **ו.** עי' מדרש תנחומא (חיי שרה סי' ו): ואגדלה שמך, אמר ר' יהודה הלוי ב"ר שלום אמר הקדוש ברוך הוא לאברהם אני עושה שמך למנין אברים שבך, מה אברים רמ"ח, אף שמך רמ"ח. **ז.** עי' בראשית רבה (פרשה לט סי' יא): א"ר ברכיה, כבר כתוב ואברכה, מה תלמוד לומר והיה ברכה, אלא א"ל, עד כאן הייתי זקוק לברך את עולמי, מיכן ואילך הרי הברכות מסורות לך, למאן דחזי לך למברכא בריך. **ח.** עי' פסחים (קיז ע"ב): ואעשך לגוי גדול, זהו שאומרים אלהי אברהם. ואברכך, זהו שאומרים אלהי יצחק. ואגדלה שמך, זהו שאומרים אלהי יעקב. יכול יהו חותמין בכולן, תלמוד לומר והיה ברכה, בך חותמין ואין חותמין בכולן. **ט.** עי' בראשית רבה (פרשה נה סי' ז): לך לך זו אפרכיה שלך, וממולדתך זו שכונתך, מבית אביך זו בית אביך. **י.** עי' שם (פרשה לט סי' ט): ולמה לא גלה לו, כדי לחבבה בעיניו וליתן לו שכר על כל פסיעה ופסיעה. הוא דעתיה דרבי יוחנן, דאמר ר' יוחנן ויאמר קח נא את בנך את יחידך (בראשית כב).

אונקלוס

וּנְפָקוּ לְמֵיזַל לְאַרְעָא דִכְנַעַן וְאָתוֹ לְאַרְעָא דִכְנָעַן: (ו) וַעֲבַר אַבְרָם בְּאַרְעָא עַד אֲתַר שְׁכֶם עַד מֵישַׁר מוֹרֶה וּכְנַעֲנָאָה בְּכֵן בְּאַרְעָא: (ז) וְאִתְגְּלִיג יְיָ לְאַבְרָם וַאֲמַר לִבְנָךְ אֶתֵּן יַת אַרְעָא הָדָא וּבְנָא תַמָּן מַדְבְּחָא קֳדָם יְיָ דְּאִתְגְּלִי לֵיהּ: (ח) וְאִיסְתַּלַּק מִתַּמָּן לְטוּרָא מִמַּדְנַח לְבֵית אֵל וּפַרְסֵיהּ לְמַשְׁכְּנֵיהּ בֵּית אֵל מִמַּעַרְבָא וְעַי מִמַּדִינְחָא וּבְנָא תַמָּן מַדְבְּחָא קֳדָם יְיָ וְצַלִּי בִּשְׁמָא דַיְיָ: (ט) וּנְטַל אַבְרָם אָזִיל וְנָטִיל לְדָרוֹמָא: (י) וַהֲוָה כַפְנָא בְּאַרְעָא וּנְחַת אַבְרָם לְמִצְרַיִם לְאִתּוֹתָבָא

וַיֵּצְאוּ לָלֶכֶת אַרְצָה כְּנָעַן וַיָּבֹאוּ אַרְצָה כְּנָעַן: ו וַיַּעֲבֹר אַבְרָם בָּאָרֶץ עַד מְקוֹם שְׁכֶם עַד אֵלוֹן מוֹרֶה וְהַכְּנַעֲנִי אָז בָּאָרֶץ: ז וַיֵּרָא יְהוָה אֶל־אַבְרָם וַיֹּאמֶר לְזַרְעֲךָ אֶתֵּן אֶת־הָאָרֶץ הַזֹּאת וַיִּבֶן שָׁם מִזְבֵּחַ לַיהוָה הַנִּרְאֶה אֵלָיו: ח וַיַּעְתֵּק מִשָּׁם הָהָרָה מִקֶּדֶם לְבֵית־אֵל וַיֵּט אָהֳלֹה בֵּית־אֵל מִיָּם וְהָעַי מִקֶּדֶם וַיִּבֶן־שָׁם מִזְבֵּחַ לַיהוָה וַיִּקְרָא בְּשֵׁם יְהוָה: ט וַיִּסַּע אַבְרָם הָלוֹךְ וְנָסוֹעַ הַנֶּגְבָּה: פ י וַיְהִי רָעָב בָּאָרֶץ וַיֵּרֶד אַבְרָם מִצְרַיְמָה לָגוּר

ג. והתגלה. ד. לפני. ה. שנתגלה. ו. ממזרח. ז. ממערב. ח. ממזרח. ט. לפני. י. והתפלל. יא. להתישב.

רש"י

כאילו עשאום (לכן כתיב אשר עשו)[יא]. ופשוטו של מקרא, עבדים ושפחות שקנו להם, כמו עָשָׂה אֶת כָּל הַכָּבֹד הַזֶּה (לשון קנין) (להלן לא ח), וְיִשְׂרָאֵל עֹשֶׂה חָיִל (במדבר כד יח), לשון קונה וכונס: (ו) ויעבור אברם בארץ - נכנס לתוכה: עד מקום שכם - להתפלל על בני יעקב כשיבואו להלחם בשכם: אלון מורה - היא שכם[יב], הראהו הר גריזים והר עיבל ששם קבלו ישראל שבועת התורה: והכנעני אז בארץ - היה הולך וכובש את ארץ ישראל מזרעו של שם, שבחלקו של שם נפלה כשחלק נח את הארץ לבניו, שנאמר (להלן יד יח) וּמַלְכִּי צֶדֶק מֶלֶךְ שָׁלֵם, לפיכך (ויאמר) [וַיֵּרָא] ה' אֶל אַבְרָם [וַיֹּאמֶר] לְזַרְעֲךָ אֶתֵּן אֶת הָאָרֶץ הַזֹּאת (פסוק ז), עתיד אני להחזירה לבניך שהם מזרעו של שם: (ז) ויבן שם מזבח - על בשורת הזרע ועל בשורת ארץ ישראל[יג]: (ח) ויעתק משם - הָהָרָה: מקדם לבית אל - במזרחה של בית אל, נמצאת בית אל במערבו, והוא שנאמר בית אל מיס: אהלה - אהלה כתיב בתחלה נטע את אהל אשתו ואח"כ את שלו (ב"ר פל"ט סי' טו): ויבן שם מזבח - נתנבא שעתידין בניו להכשל שם על עון עכן, והתפלל שם עליהם[יד]: (ט) הלוך ונסוע - לפרקים יושב כאן חדש או יותר ונוסע משם ונוטה אהלו במקום אחר, וכל מסעיו הנגבה ללכת לדרומה של ארץ ישראל, והיא לגד ירושלים (פירוש ירושלים היתה בתחלת העולם וסוף ארץ ישראל. כן פירש בישעיה) שהיא בחלקו של יהודה, שנטלו בדרומה של ארץ ישראל להר המוריה שהיא נחלתו[טו]: (י) רעב בארץ - באותה הארץ לבדה, לנסותו אם יהרהר אחר דבריו של הקב"ה שאמר לו ללכת אל ארץ כנען ועכשיו משיאו לנאת ממנה[טז]:

מקורי רש"י

יא. עי' שם (סי' יד): ואת הנפש אשר עשו בחרן. אמר רבי אלעזר בן זימרא, אם מתכנסין כל באי העולם לברוא אפילו יתוש אחד, אינן יכולין לזרוק בו נשמה, ואת אמר ואת הנפש אשר עשו, אלא אלו הגרים שגיירו. ואם כן שגיירו למה אמר עשו, אלא ללמדך שכל מי שהוא מקרב את העובד כוכבים ומגיירו כאלו בראו. ויאמר אשר עשה למה נאמר אשר עשו, אמר רב הונא, אברהם היה מגייר את האנשים ושרה מגיירת את הנשים. **יב.** עי' סוטה (לב ע"א): ולהלן הוא אומר ויעבר אברם בארץ עד מקום שכם עד אלון מורה, מה אלון מורה האמור להלן, שכם, אף אלון מורה האמור כאן שכם. **יג.** עי' בראשית רבה (פרשה לט סי' טז): ויבן שם מזבח לה', אר"א ג' מזבחות בנה, אחד לבשורת א"י, וא' לקנינה, וא' שלא יפלו בניו. **יד.** עי' שם: ויבן שם מזבח לה', אר"א ג' מזבחות בנה אחד לבשורת א"י, וא' לקנינה, וא' שלא יפלו בניו, הה"ד ויקרע יהושע שמלותיו ויפול על פניו ארצה לפני ארון ה' עד הערב הוא וזקני ישראל ויעלו עפר על ראשם (יהושע ז), אר"א בן שמוע התחילו מזכירים זכותו של אברהם אבינו, שנאמר (בראשית יח) ואנכי עפר ואפר, כלום בנה אברהם מזבח בעי אלא שלא יפלו בניו בעי. **טו.** עי' שם: ויסע אברם הלוך ונסוע הנגבה מחקה והולך ומכוין כנגד בית המקדש. **טז.** עי' שם (פרשה מ סי' ב): ויהי רעב בארץ, רבי פנחס בשם רבי חנין דציפורין פתח אשרי הגבר אשר תיסרנו יה (תהלים צד). ואם בא להקפיד, ומתורתך תלמדנו. מה כתיב באברהם, ואברכך ואגדלה שמך. כיון שיצא, קפץ עליו רעבון, ולא קרא תגר ולא הקפיד, אלא וירד אברם מצרימה לגור שם, ויהי רעב בארץ. רבי יהושע בן לוי פתח, טרף נתן ליראיו (שם קיא), טירוף נתן ליראיו בעולם הזה, אבל לעתיד לבא יזכור לעולם, מה כתיב באברהם, ואברכך ואגדלה שמך. כיון שיצא, קפץ עליו רעבון ולא הקפיד, ולא קרא תגר, אלא ויהי רעב בארץ.

שָׁם כִּי־כָבֵד הָרָעָב בָּאָרֶץ׃ יא וַיְהִי כַּאֲשֶׁר הִקְרִיב
לָבוֹא מִצְרָיְמָה וַיֹּאמֶר אֶל־שָׂרַי אִשְׁתּוֹ הִנֵּה־נָא
יָדַעְתִּי כִּי אִשָּׁה יְפַת־מַרְאֶה אָתְּ׃ יב וְהָיָה כִּי־
יִרְאוּ אֹתָךְ הַמִּצְרִים וְאָמְרוּ אִשְׁתּוֹ זֹאת וְהָרְגוּ
אֹתִי וְאֹתָךְ יְחַיּוּ׃ יג אִמְרִי־נָא אֲחֹתִי אָתְּ לְמַעַן
יִיטַב־לִי בַּעֲבוּרֵךְ וְחָיְתָה נַפְשִׁי בִּגְלָלֵךְ׃ שני יד וַיְהִי
כְּבוֹא אַבְרָם מִצְרָיְמָה וַיִּרְאוּ הַמִּצְרִים אֶת־הָאִשָּׁה
כִּי־יָפָה הִוא מְאֹד׃ טו וַיִּרְאוּ אֹתָהּ שָׂרֵי פַרְעֹה
וַיְהַלְלוּ אֹתָהּ אֶל־פַּרְעֹה וַתֻּקַּח הָאִשָּׁה בֵּית
פַּרְעֹה׃ טז וּלְאַבְרָם הֵיטִיב בַּעֲבוּרָהּ וַיְהִי־לוֹ צֹאן־
וּבָקָר וַחֲמֹרִים וַעֲבָדִים וּשְׁפָחֹת וַאֲתֹנֹת וּגְמַלִּים׃

אונקלוס

תַּמָּן אֲרֵי תַקִּיף כַּפְנָא בְּאַרְעָא׃
(יא) וַהֲוָה כַּד קָרֵיב לְמֵיעַל לְמִצְרָיִם
וַאֲמַר לְשָׂרַי אִתְּתֵיהּ הָא כְעַן[ב] יְדַעְנָא
אֲרֵי אִתְּתָא שַׁפִּירַת חֵיזוּ אָתְּ׃ (יב) וִיהֵי
כַּד יֶחֱזוּן יָתָךְ מִצְרָאֵי וְיֵימְרוּן אִתְּתֵיהּ
דָּא וְיִקְטְלוּן יָתִי וְיָתִיךְ יְקַיְּימוּן׃
(יג) אִמְרִי כְעַן[ג] אֲחָתִי אָתְּ בְּדִיל
דְּיוֹטֵיב לִי בְּדִילֵךְ וְתִתְקַיֵּים[ד] נַפְשִׁי
בְּפִתְגָמָיְכִי[ט]׃ (יד) וַהֲוָה כַּד עָאל
אַבְרָם לְמִצְרָיִם וַחֲזוֹ מִצְרָאֵי יַת
אִתְּתָא אֲרֵי שַׁפִּירָא הִיא לַחֲדָא׃
(טו) וַחֲזוֹ יָתָהּ רַבְרְבֵי פַרְעֹה וְשַׁבְּחוּ
יָתָהּ לְפַרְעֹה וְאַדְּבַרַת אִתְּתָא לְבֵית
פַּרְעֹה׃ (טז) וּלְאַבְרָם אוֹטֵיב בְּדִילָהּ
וַהֲווֹ לֵיהּ עָאן וְתוֹרִין וַחֲמָרִין
וְעַבְדִין וְאַמְהָן וְאַתְנָן וְגַמְלִין׃

יב. עתה. יג. עתה. יד. ותתקיים.
טו. בדיבורך.

רש"י

(יא) **הנה נא ידעתי** - מדרש אגדה, עד עכשיו לא הכיר בה מתוך צניעות שבשניהם ועכשיו הכיר בה על ידי מעשה[יז]. דבר אחר, מנהג העולם שעל ידי טורח הדרך אדם מתבזה וזאת עמדה ביופיה[יח]. ופשוטו של מקרא, הנה נא הגיע השעה שיש לדאוג על יפיך, ידעתי זה ימים רבים כי יפת מראה את ועכשיו אנו באים בין אנשים שחורים ומכוערים אחיהם של כושים ולא הורגלו באשה יפה[יט]. ודומה לו הָיָה נָא אֲדֹנַי סוּרוּ נָא (להלן יט ג): (יג) **למען ייטב לי בעבורך** - יתנו לי מתנות: (יד) **ויהי כבוא אברם מצרימה** - היה לו לומר כבואם מצרימה, אלא למד שהטמין אותה בתיבה ועל ידי שתבעו את המכס פתחו וראו אותה[כ]: (טו) **ויהללו אתה אל פרעה** - הללוה ביניהם לומר הגונה זו למלך[כא]: (טז) **ולאברם היטיב** - פרעה בעבורה:

מקורי רש"י

יז. עי' (ב"ב טז ע"א): אברהם, אפילו בדידיה לא איסתכל, דכתיב הנה נא ידעתי כי אשה יפת מראה את, מכלל דמעיקרא לא הוה ידע לה. עי' מדרש תנחומא (לך לך סי' ה): באותה שעה הלכו שניהם, כיון שהגיעו לפילי של מצרים ועמדו על היאור, ראה אברהם אבינו בבואה של שרה באותו נהר כחמה זורחת, מכאן שנו חכמים שכל הנשים בפני שרה כקוף בפני אדם. אמר לה, הנה נא ידעתי כי אשה יפת מראה את, מכאן אתה למד שלא היה יודע אותה קודם לכן כדרך הנשים. **ועי'** זהר לך לך (פא ע"ב): ויאמר אל שרי אשתו הנה נא ידעתי כי אשה יפת מראה את, וכי עד ההיא שעתא לא הוה ידע אברהם דאשה יפת מראה הוות, אלא הא אוקמוה, דעד ההיא שעתא לא אסתכל בדיוקנא דשרה מסגיאות צניעותא דהות ביניהון, וכד קריב למצרים אתגלייא איהי וחמא בה. **תרגום:** "ויאמר אל שרי אשתו הנה נא ידעתי כי אשה יפת מראה את", וכי עד העת ההיא לא היה יודע אברהם שהיתה אשה יפת מראה. אלא הרי פרשוה, שעד השעה ההיא לא הסתכל בדמות שרה מרוב הצניעות שהיתה ביניהם, וכשקרב למצרים, היא התגלתה וראה אותה. **יח.** עי' בראשית רבה (פרשה מ סי' ד): ויהי כאשר הקריב לבא מצרימה, כל השנים הללו הוא עמה ועכשיו הוא אומר לה הנה נא ידעתי כי אשה יפת מראה את, אלא שע"י הדרך אדם מתבזה וזו עמדה ביפיה. **יט.** עי' שם: ר' זעירא בשם רבי סימון אמר, הלכנו בארם נהרים ובארם נחור, ולא מצאנו אשה נאה כמותך, עכשיו שאנו נכנסים למקום כעורים ושחורים אמרי נא אחותי את וגו'. **כ.** עי' שם (סי' ה): ויהי כבא אברם מצרימה ויראו המצרים, ושרה היכן היתה, נתנה בתיבה, ונעל בפניה, כיון דמטא למכסא, אמרין ליה הב מכסא, אמר אנא יהיב מכסא, אמרין ליה מאנין את טעין, אמר אנא יהיב דמאנין, אמרין ליה דהב את טעין, אמר אנא יהיב מן דדהב, אמרו ליה מטכסין את טעין, אמר דמטכסי אנא יהיב, מרגלין את טעון, אמר אנא יהיב דמרגלין, אמרין ליה לא אפשר אלא דפתחת וחמית לן מה בגוה, כיון שפתחה הבהיקה כל ארץ מצרים מזיוה. **כא.** מדרש ילמדנו (בראשית אות סד): ויהללו אותה אל פרעה, אמרו, אין דרך זו להשתמש בה הדיוט.

יז וַיְנַגַּע יְהוָה | אֶת־פַּרְעֹה נְגָעִים גְּדֹלִים וְאֶת־
בֵּיתוֹ עַל־דְּבַר שָׂרַי אֵשֶׁת אַבְרָם: יח וַיִּקְרָא פַרְעֹה
לְאַבְרָם וַיֹּאמֶר מַה־זֹּאת עָשִׂיתָ לִּי לָמָה לֹא־
הִגַּדְתָּ לִּי כִּי אִשְׁתְּךָ הִוא: יט לָמָה אָמַרְתָּ אֲחֹתִי
הִוא וָאֶקַּח אֹתָהּ לִי לְאִשָּׁה וְעַתָּה הִנֵּה אִשְׁתְּךָ
קַח וָלֵךְ: כ וַיְצַו עָלָיו פַּרְעֹה אֲנָשִׁים וַיְשַׁלְּחוּ אֹתוֹ
וְאֶת־אִשְׁתּוֹ וְאֶת־כָּל־אֲשֶׁר־לוֹ: יג א וַיַּעַל אַבְרָם
מִמִּצְרַיִם הוּא וְאִשְׁתּוֹ וְכָל־אֲשֶׁר־לוֹ וְלוֹט עִמּוֹ
הַנֶּגְבָּה: ב וְאַבְרָם כָּבֵד מְאֹד בַּמִּקְנֶה בַּכֶּסֶף
וּבַזָּהָב: ג וַיֵּלֶךְ לְמַסָּעָיו מִנֶּגֶב וְעַד־בֵּית־אֵל עַד־
הַמָּקוֹם אֲשֶׁר־הָיָה שָׁם אָהֳלֹה בַּתְּחִלָּה בֵּין בֵּית־
אֵל וּבֵין הָעָי: ד אֶל־מְקוֹם הַמִּזְבֵּחַ אֲשֶׁר־עָשָׂה
שָׁם בָּרִאשֹׁנָה וַיִּקְרָא שָׁם אַבְרָם בְּשֵׁם יְהוָה: שלישי

אונקלוס

(יז) וְאַיְתֵי[ט] יְיָ עַל[י] פַּרְעֹה מַכְתָּשִׁין רַבְּרְבִין וְעַל אֱנַשׁ[ח] בֵּיתֵיהּ עַל עֵיסַק שָׂרַי אִתַּת אַבְרָם: (יח) וּקְרָא פַרְעֹה לְאַבְרָם וַאֲמַר מַה דָּא עֲבַדְתְּ לִי לְמָא לָא חַוַיְתָא לִי אֲרֵי אִתְּתָךְ הִיא: (יט) לְמָא אֲמַרְתְּ אֲחָתִי הִיא וּדְבָרִית יָתָהּ לִי לְאִנְתּוּ וּכְעַן הָא אִתְּתָךְ דְּבַר וְאִיזֵיל: (כ) וּפַקֵּיד עֲלוֹהִי פַּרְעֹה גּוּבְרִין וְאַלְוִיאוּ[ט] יָתֵיהּ וְיָת אִתְּתֵיהּ וְיָת כָּל דְּלֵיהּ: (א) וּסְלֵיק אַבְרָם מִמִּצְרַיִם הוּא וְאִתְּתֵיהּ וְכָל דְּלֵיהּ וְלוֹט עִמֵּיהּ לְדָרוֹמָא[א]: (ב) וְאַבְרָם תַּקִּיף לַחֲדָא בִּבְעִירָא בְּכַסְפָּא וּבְדַהֲבָא: (ג) וַאֲזַל לְמַטְלָנוֹהִי מִדָּרוֹמָא[ב] וְעַד בֵּית אֵל עַד אַתְרָא דְּפַרְסֵיהּ[ג] תַּמָּן מַשְׁכְּנֵיהּ בְּקַדְמֵיתָא בֵּין בֵּית אֵל וּבֵין עָי: (ד) לַאֲתַר מַדְבְּחָא דִּי עֲבַד תַּמָּן בְּקַדְמֵיתָא וְצַלִּי[ד] תַּמָּן אַבְרָם בִּשְׁמָא דַיְיָ:

טז. והביא. יז. על. יח. אנשי. יט. וליוו.
א. לדרום. ב. מדרום. ג. שפרס.
ד. והתפלל.

רש"י

(יז) **וינגע ה' וגו'** - כמכת רָמָתָן לקה, שהתשמיש קשה לו[כב]: **ואת ביתו** - כתרגומו ועל אנש ביתיה. (ומדרשו, לרבות כותליו ועמודיו וכליו. ברש"י יתן)[כג]: **על דבר שרי** - על פי דבורה, אומרת למלאך הך והוא מכה[כד]: (יט) **קח ולך** - לא כאדימלך שאמר לו הנה ארצי לפניך, אלא אמר לו לך ואל תעמוד, שהמצרים שטופי זמה הם, שנאמר (יחזקאל כג כ) וְזִרְמַת סוּסִים זִרְמָתָם: (כ) **ויצו עליו** - על אודותיו, לשלחו ולשמרו[כה]: **וישלחו** - כתרגומו וְאַלְוִיאוּ: יג (א) **ויעל אברם וגו' הנגבה** - לצאת לדרומה של ארץ ישראל, כמו שאמר למעלה הלוך ונסוע הנגבה, להר המוריה. ומכל מקום כשהוא הולך ממצרים לארץ כנען מדרום לצפון הוא מהלך, שארץ מצרים בדרומה של ארץ ישראל, כמו שמוכיח במסעות ובגבולי הארץ: (ב) **כבד מאד** - טעון משאות: (ג) **וילך למסעיו** - כשחזר ממצרים לארץ כנען היה הולך ולן באכסניות שלן בהם בהליכתו למצרים, למדך דרך ארץ שלא ישנה אדם מאכסניא שלו[כו]. דבר אחר, בחזרתו פרע הקפותיו[כז]: **מנגב** - ארץ מצרים בדרומה של ארץ כנען: (ד) **אשר עשה שם בראשונה ויקרא שם** - ואשר קרא שם אברם בשם ה'. וגם יש לומר, ויקרא שם עכשיו בשם ה':

מקורי רש"י

כב. עי' בראשית רבה (פרשה מא סי' ב): ריש לקיש בשם בר קפרא אמר, פרעה בראתן לקה. אמר רשב"ג, מצאני זקן אחד מוכה שחין בציפורין, ואמר לי כ"ד מיני שחין הם, ואין לך קשה מכולם שהאשה רעה לו אלא ראתן בלבד, ובו לקה פרעה. אמר רבי אחא, אפילו קורות ביתו לקו. **כג.** עי' הערה הקודמת. **כד.** עי' מדרש תנחומא (לך לך סי' ה): וינגע ה' את פרעה נגעים גדולים ואת ביתו על דבר שרי. מהו על דבר שרי, באותה שעה ירד מלאך מן השמים ושרביט בידו, בא פרעה לשלוף מנעלה, היה מכהו בידו. בא ליגע בבגדיה, היה מכהו. והיה נמלך המלאך בשרה על כל מכה ומכה. מנין, שכך כתיב, על דבר שרי, על דבור שרי לא נאמר ולא על עסק ולא על אודות ולא בעבור ולא בגלל, אלא על דבר שרי, ואם אומרת שרי שילקה, היה מכהו. ואם אומרת שימתין לו קימעה, היה עושה. **כה.** עי' זוהר לך לך (פב ע"ב): דאברהם איהי, מיד ויקרא פרעה לאברם ויאמר וגו'. ויצו עליו פרעה אנשים, למה, בגין דלא יקרב בר נש בהו לאבאשא לון. **כו.** עי' ערכין (טז ע"ב): אמר רב יהודה אמר רב מנין שלא ישנה אדם באכסניא שלו מן התורה שנאמר (אל) [עד] המקום אשר היה שם אהלו בתחלה רבי יוסי ברבי חנינא אמר מהכא וילך למסעיו מאי בינייהו איכא בינייהו אכסנאי דאקראי. **כז.** עי' בראשית רבה (פרשה מא סי' ג): ואברם כבד מאד במקנה בכסף ובזהב הה"ד ויוציאם בכסף וזהב וגו' (תהלים קה), וילך למסעיו במסעות שהלך, בהן חזר. אמר רבי אלעזר ברבי מנחם, הלך לפרוע הקפותיו.

ה וְגַם־לְלוֹט הַהֹלֵךְ אֶת־אַבְרָם הָיָה צֹאן־וּבָקָר
וְאֹהָלִים: ו וְלֹא־נָשָׂא אֹתָם הָאָרֶץ לָשֶׁבֶת יַחְדָּו
כִּי־הָיָה רְכוּשָׁם רָב וְלֹא יָכְלוּ לָשֶׁבֶת יַחְדָּו:
ז וַיְהִי־רִיב בֵּין רֹעֵי מִקְנֵה־אַבְרָם וּבֵין רֹעֵי
מִקְנֵה־לוֹט וְהַכְּנַעֲנִי וְהַפְּרִזִּי אָז יֹשֵׁב בָּאָרֶץ:
ח וַיֹּאמֶר אַבְרָם אֶל־לוֹט אַל־נָא תְהִי מְרִיבָה בֵּינִי
וּבֵינֶךָ וּבֵין רֹעַי וּבֵין רֹעֶיךָ כִּי־אֲנָשִׁים אַחִים
אֲנָחְנוּ: ט הֲלֹא כָל־הָאָרֶץ לְפָנֶיךָ הִפָּרֶד נָא מֵעָלָי
אִם־הַשְּׂמֹאל וְאֵימִנָה וְאִם־הַיָּמִין וְאַשְׂמְאִילָה:
י וַיִּשָּׂא־לוֹט אֶת־עֵינָיו וַיַּרְא אֶת־כָּל־כִּכַּר הַיַّרְדֵּן
כִּי כֻלָּהּ מַשְׁקֶה לִפְנֵי | שַׁחֵת יְהוָה אֶת־סְדֹם
וְאֶת־עֲמֹרָה כְּגַן־יְהוָה כְּאֶרֶץ מִצְרַיִם בֹּאֲכָה צֹעַר:

אונקלוס

(ה) וְאַף לְלוֹט דְּאָזֵיל עִם אַבְרָם הֲוָה עָאן וְתוֹרִין וּמַשְׁכְּנִין: (ו) וְלָא סוֹבָרַת יַתְהוֹן אַרְעָא לְמֵיתַב כַּחֲדָא אֲרֵי הֲוָה קִינְיָנְהוֹן סַגִּי וְלָא יְכִילוּ לְמֵיתַב כַּחֲדָא: (ז) וַהֲוַת מַצּוּתָא בֵּין רְעָן בְּעִירֵיהּ דְּאַבְרָם וּבֵין רְעָן בְּעִירֵיהּ דְּלוֹט וּכְנַעֲנָאָה וּפְרִיזָאָה בְּכֵן יָתֵיב בְּאַרְעָא: (ח) וַאֲמַר אַבְרָם לְלוֹט לָא כְּעַן תְּהֵי מַצּוּתָא בֵּינָא וּבֵינָךְ וּבֵין רַעֲוָתִי וּבֵין רַעֲוָתָךְ אֲרֵי גּוּבְרִין אָחִין אֲנַחְנָא: (ט) הֲלָא כָל אַרְעָא קֳדָמָךְ אִתְפְּרַשׁ כְּעַן מִלְוָתִי אִם אַתְּ לְצִפּוּנָא אֲנָא לְדָרוֹמָא וְאִם אַתְּ לְדָרוֹמָא אֲנָא לְצִפּוּנָא: (י) וּזְקַף לוֹט יַת עֵינוֹהִי וַחֲזָא יַת כָּל מֵישַׁרָא יַרְדְּנָא אֲרֵי כּוּלְּהּ בֵּית שְׁקִיָא קֳדָם דְּחַבֵּל יְיָ יַת סְדוֹם וְיַת עֲמוֹרָא כְּגִינְתָּא דַיְיָ כְּאַרְעָא דְּמִצְרַיִם מָטֵי לְצוֹעַר:

ה. עתה. ו. עתה. ז. אתה לצפון. ח. אני לדרום. ט. אתה לדרום. י. אני לצפון. יא. מישור. יב. בית. יג. מגיע עד.

רש"י

(ה) **ההלך את אברם** - מי גרם שהיתה לו זאת, הליכתו עם אברם[כח]: (ו) **ולא נשא אותם** - לא היתה יכולה להספיק מרעה למקניהם, ולשון קצר הוא וצריך להוסיף עליו, כמו ולא נשא אותם מרעה הארץ, לפיכך כתב ולא נשא בלשון זכר: (ז) **ויהי ריב** - לפי שהיו רועיו של לוט רשעים ומרעים בהמתם בשדות אחרים, ורועי אברם מוכיחים אותם על הגזל, והם אומרים נתנה הארץ לאברם ולו אין יורש ולוט [בן אחיו] יורשו ואין זה גזל, והכתוב אומר והכנעני והפריזי אז יושב בארץ ולא זכה בה אברם עדיין[כט]: (ח) **אנשים אחים** - קרובים[ל]. ומדרש אגדה, דומין בקלסתר פניס[לא]: (ט) **אם השמאל ואימנה** - בכל אשר תשב (אשב) לא אתרחק ממך ואעמוד לך למגן ולעזר, וסוף דבר הולך לו שנאמר (להלן יד יד) וַיִּשְׁמַע אַבְרָם כִּי נִשְׁבָּה אָחִיו וגו': **ואימנה - אַיְמִין** את עצמי, כמו ואשמאילה אשמאיל את עצמי. ואם תאמר, היה לו לינקד ואַיְמִינָה, כך מצינו במקום אחר (שמואל ב' יד יט) אִם אֶשְׂ לְהַיְמִין, ואין נקוד לאַיְמִין: (י) **כי כלה משקה - ארץ נחלי מים: לפני שחת ה' את סדום ואת עמורה - היה אותו מישור: כגן ה' - לאילנות: כארץ מצרים - לזרעים** (בראשית רבה פמ"ו סי' ז): **באכה צער - עד לער. ומדרש אגדה, דורשו לגנאי, על שהיו שטופי זמה בחר לו לוט בשכנותם. במסכת הוריות** (י ע"ב[לב]):

מקורי רש"י

כח. עי' ב"ק (צג ע"א): א"ל רבא לרבה בר מרי, מנא הא מילתא דאמרי אינשי, בתר מרי ניכסי ציבי משך, א"ל דכתיב וגם ללוט ההולך את אברם היה צאן ובקר ואהלים. **כט.** עי' בראשית רבה (פרשה מא סי' ה): ויהי ריב בין רועי מקנה אברם ובין רועי מקנה לוט. רבי ברכיה בשם רבי יהודה ב"ר סימון אמר, בהמתו של אברהם אבינו היתה יוצאה זמומה, ובהמתו של לוט לא היתה יוצאה זמומה. היו אומרים להם רועי אברהם, הותר הגזל, היו אומרים להם רועי לוט, כך אמר הקב"ה לאברהם, לזרעך אתן את הארץ הזאת, ואברהם פרדה עקרה ואינו מוליד. למחר הוא מת, ולוט בן אחיו יורשו, ואין אכלין, מדידהון אינון אכלין. אמר להם הקב"ה, כך אמרתי לו, לזרעך נתתי. אימתי, לכשיעקרו שבעה עממים מתוכה. והכנעני והפרזי אז יושב בארץ, עד עכשיו מתבקש להם זכות בארץ. (ועי' פסיקתא רבתי פרשה ג). **ל.** עי' פרקי דרבי אליעזר (פרק לה): אל נא תהי מריבה ביני ובינך ובין רועי ובין רועיך כי אנשים אחים אנחנו. וכתיב אחר אומ' וישמע אברם כי נשבה אחיו, וכי אחיו היה, והלא בן אחיו היה, אלא ללמדך, שבני אחיו של אדם כאחיו. **לא.** עי' ילקוט שמעוני תורה (רמז ע): כי אנשים אחים אנחנו, וכי אחים היו, אלא שהיה קלסתר פניו דומה לו. **לב.** ז"ל: א"ר יוחנן, כל הפסוק הזה לשם עבירה נאמר, וישא לוט, ותשא אשת אדניו את עיניה, את עיניו, ויאמר שמשון [וגו'] אותה קח לי כי היא ישרה בעיני, וירא, וירא אותה שכם בן חמור, את כל ככר הירדן, כי בעד אשה זונה עד ככר לחם, כי כלה משקה, אלכה אחרי מאהבי נותני לחמי ומימי צמרי ופשתי שמני ושקויי.

יא וַיִּבְחַר־לוֹ לוֹט אֶת כָּל־כִּכַּר הַיַּרְדֵּן וַיִּסַּע לוֹט
מִקֶּדֶם וַיִּפָּרְדוּ אִישׁ מֵעַל אָחִיו: יב אַבְרָם יָשַׁב
בְּאֶרֶץ־כְּנָעַן וְלוֹט יָשַׁב בְּעָרֵי הַכִּכָּר וַיֶּאֱהַל עַד־
סְדֹם: יג וְאַנְשֵׁי סְדֹם רָעִים וְחַטָּאִים לַיהוָה מְאֹד:
יד וַיהוָה אָמַר אֶל־אַבְרָם אַחֲרֵי הִפָּרֶד־לוֹט מֵעִמּוֹ
שָׂא־נָא עֵינֶיךָ וּרְאֵה מִן־הַמָּקוֹם אֲשֶׁר־אַתָּה שָׁם
צָפֹנָה וָנֶגְבָּה וְקֵדְמָה וָיָמָּה: טו כִּי אֶת־כָּל־הָאָרֶץ
אֲשֶׁר־אַתָּה רֹאֶה לְךָ אֶתְּנֶנָּה וּלְזַרְעֲךָ עַד־עוֹלָם:
טז וְשַׂמְתִּי אֶת־זַרְעֲךָ כַּעֲפַר הָאָרֶץ אֲשֶׁר
אִם־יוּכַל אִישׁ לִמְנוֹת אֶת־עֲפַר הָאָרֶץ גַּם־זַרְעֲךָ
יִמָּנֶה: יז קוּם הִתְהַלֵּךְ בָּאָרֶץ לְאָרְכָּהּ וּלְרָחְבָּהּ כִּי
לְךָ אֶתְּנֶנָּה: יח וַיֶּאֱהַל אַבְרָם וַיָּבֹא וַיֵּשֶׁב בְּאֵלֹנֵי
מַמְרֵא אֲשֶׁר בְּחֶבְרוֹן וַיִּבֶן־שָׁם מִזְבֵּחַ לַיהוָה: פ

אונקלוס

(יא) וּבְחַר לֵיהּ לוֹט יַת כָּל מֵישַׁר[יד] יַרְדְּנָא וּנְטַל לוֹט בְּקַדְמֵיתָא וְאִיתְפָּרְשׁוּ גְבַר מִלְּוַת אָחוּהִי: (יב) אַבְרָם יָתֵיב בְּאַרְעָא דִכְנָעַן וְלוֹט יָתֵיב בְּקִירְוֵי מֵישְׁרָא[טו] וּפְרַס עַד סְדוֹם: (יג) וֶאֱנָשֵׁין דִּסְדוֹם בִּישִׁין בְּמָמוֹנְהוֹן וְחַיָּיבִין בִּגְוַיַתְהוֹן[טז] קֳדָם[יז] יְיָ לַחֲדָא: (יד) וַיְיָ אָמַר לְאַבְרָם בָּתַר דְּאִתְפְּרַשׁ לוֹט מֵעִמֵּיהּ זְקוֹף כְּעַן[יח] עֵינָךְ וַחֲזֵי מִן אַתְרָא דְּאַתְּ תַּמָּן לְצִפּוּנָא וּלְדָרוֹמָא וּלְמַדִּינְחָא וּלְמַעֲרָבָא[יט]: (טו) אֲרֵי יַת כָּל אַרְעָא דִּי אַתְּ חָזֵי לָךְ אֶתְּנִינַהּ וּלְבַנָיִךְ עַד עַלְמָא: (טז) וַאֲשַׁוִּי יַת בְּנָךְ סַגִּיאִין[כ] כְּעַפְרָא דְּאַרְעָא כְּמָא דְּלֵית אִיפְשַׁר לְגִבַר[כא] לְמִמְנֵי יַת עַפְרָא דְּאַרְעָא אַף בְּנָךְ לָא[כב] יִתְמְנוּן: (יז) קוּם הֲלִיךְ בְּאַרְעָא לְאוֹרְכָּהּ וּלְפוּתְיָהּ אֲרֵי לָךְ אֶתְּנִינַהּ: (יח) וּפְרַס אַבְרָם וַאֲתָא וִיתֵיב בְּמֵישְׁרֵי[כג] מַמְרֵא דִּי בְּחֶבְרוֹן וּבְנָא תַּמָּן מַדְבְּחָא קֳדָם יְיָ:

יד. מישור. טו. מישור. טז. רעים בממונם ורשעים בגופם. יז. לפני. יח. עתה. יט. ולדרום ולמזרח ולמערב. כ. רבים.
כא. כמו שאי אפשר לאדם. כב. לא. כג. במישור.

רש"י

(יא) **ככר** - מישור, כתרגומו: **מקדם** - נסע מאצל אברם (ממזרחו) **והלך לו למערבו** של אברם, נמצא נוסע ממזרח למערב. ומדרש אגדה, הסיע עצמו מקדמונו של עולם, אמר אי אפשי לא באברם ולא באלהיו[לג]: (יב) **ויאהל** - נטע אהלים לרועיו ולמקנהו עד סדום: (יג) **ואנשי סדום רעים** - ואף על פי כן לא נמנע לוט מלשכון עמהם. ורבותינו למדו מכאן וְשֵׁם רְשָׁעִים יִרָקֵב (משלי י ז)[לד]: **רעים** - בגופם[לה]: **וחטאים** - בממונם[לו]: **לה' מאד** - יודעים רבונם ומתכוונים למרוד בו[לז]: (יד) **אחרי הפרד לוט** - כל זמן שהרשע עמו היה הדבור פורש ממנו[לח]. (ולעיל שהיה לוט אצלו וכתיב וַיְבָרֶךְ ה' אֶל אַבְרָם, (יג ז) בזותה שעה כשר היה וק"ל): (טז) **אשר אם יוכל איש** - כשם שאי אפשר לעפר להמנות כך זרעך לא ימנה: (יח) **ממרא** - שם אדם (כ"ר פמ"ב סי' ח):

מקורי רש"י

לג. עי' בראשית רבה (פרשה לח סי' ז): ויהי בנסעם מקדם, נסעו מן מדינחא למיזל למדינחא. אמר רבי אלעזר ב"ר שמעון, הסיעו עצמן מקדמונו של עולם. אמרו, אי אפשינו לא בו ולא באלהות. **לד.** עי' יומא (לח ע"ב): מנא הא מילתא דאמור רבנן שם רשעים ירקב, אמר ליה, דהא כתיב ושם רשעים ירקב. מדאורייתא מנא לן, דכתיב ויאהל עד סדם, וכתיב ואנשי סדם רעים וחטאים לה' מאד. **לה.** עי' סנהדרין (קט ע"א): תנו רבנן, אנשי סדום אין להן חלק לעולם הבא. שנאמר ואנשי סדום רעים וחטאים לה' מאד, רעים בעולם הזה וחטאים לעולם הבא. אמר רב יהודה, רעים בגופן וחטאים בממונם. רעים בגופן דכתיב, ואיך אעשה הרעה הגדולה הזאת וחטאתי לאלהים, וחטאים בממונם, דכתיב והיה בך חטא. **לו.** עי' הערה הקודמת. **לז.** עי' שם: לה', זו ברכת השם, מאד, שמתכוונים וחוטאים. **לח.** עי' מדרש תנחומא (ויצא סי' י): כך שנו רבותינו, נר שיש עליו צורת עבודת כו"ם, אסור לישראל להדליק בו, לפי שנאמר ולא תביא תועבה וגו' (דברים ז), שאין השכינה שורה בבית שיש בו צורת עבודת כו"ם, שנא' (שמות כ) בכל המקום אשר אזכיר את שמי וגו'. תדע לך, שכל זמן שהיה אברהם דבוק ללוט, לא היה הקב"ה נגלה עליו. כיון שפירש ממנו, נגלה עליו. מנין, א"ר אלעזר בן פדת משום רבי יוסי בן זמרה שנאמר וה' אמר אל אברם (בראשית יג). אימתי, אחרי הפרד לוט מעמו.

רביעי **יד** א וַיְהִי בִּימֵי אַמְרָפֶל מֶלֶךְ־שִׁנְעָר
אַרְיוֹךְ מֶלֶךְ אֶלָּסָר כְּדָרְלָעֹמֶר מֶלֶךְ עֵילָם
וְתִדְעָל מֶלֶךְ גּוֹיִם: ב עָשׂוּ מִלְחָמָה אֶת־
בֶּרַע מֶלֶךְ סְדֹם וְאֶת־בִּרְשַׁע מֶלֶךְ עֲמֹרָה
שִׁנְאָב | מֶלֶךְ אַדְמָה וְשֶׁמְאֵבֶר מֶלֶךְ צְבוֹיִם
צביים כתיב וּמֶלֶךְ בֶּלַע הִיא־צֹעַר: ג כָּל־
אֵלֶּה חָבְרוּ אֶל־עֵמֶק הַשִּׂדִּים הוּא יָם הַמֶּלַח:
ד שְׁתֵּים עֶשְׂרֵה שָׁנָה עָבְדוּ אֶת־כְּדָרְלָעֹמֶר
וּשְׁלֹשׁ־עֶשְׂרֵה שָׁנָה מָרָדוּ: ה וּבְאַרְבַּע עֶשְׂרֵה
שָׁנָה בָּא כְדָרְלָעֹמֶר וְהַמְּלָכִים אֲשֶׁר אִתּוֹ וַיַּכּוּ
אֶת־רְפָאִים בְּעַשְׁתְּרֹת קַרְנַיִם וְאֶת־הַזּוּזִים בְּהָם
וְאֵת הָאֵימִים בְּשָׁוֵה קִרְיָתָיִם: ו וְאֶת־הַחֹרִי
בְּהַרְרָם שֵׂעִיר עַד אֵיל פָּארָן אֲשֶׁר עַל־הַמִּדְבָּר:

אונקלוס

(א) וַהֲוָה בְּיוֹמֵי אַמְרָפֶל מַלְכָּא
דְּבָבֶל[א] אַרְיוֹךְ מַלְכָּא דְּאֶלָּסָר
כְּדָרְלָעוֹמֶר מַלְכָּא דְּעֵילָם וְתִדְעָל
מַלְכָּא דְּעַמְמִין[ב]: (ב) סְדָרוּ[ג] קְרָבָא
עִם בֶּרַע מַלְכָּא דְּסִדּוֹם וְעִם בִּרְשַׁע
מַלְכָּא דַּעֲמוֹרָה שִׁנְאָב מַלְכָּא דְּאַדְמָה
וְשֶׁמְאֵבֶר מַלְכָּא דִּצְבוֹיִם וּמַלְכָּא
דְּבֶלַע הִיא צוֹעַר: (ג) כָּל אִילֵּין
אִיתְכְּנָשׁוּ לְמֵישַׁר חַקְלַיָּא[ז] הוּא אֲתַר[ח]
יַמָּא דְּמִלְחָא: (ד) תְּרֵתָּא עַשְׂרֵי
שְׁנִין פְּלְחוּ יַת כְּדָרְלָעוֹמֶר וּתְלַת
עַשְׂרֵי שְׁנִין מָרְדוּ: (ה) וּבְאַרְבַּע
עַשְׂרֵי שְׁנִין אָתָא כְּדָרְלָעוֹמֶר וּמַלְכַיָּא
דְּעִמֵּיהּ וּמְחוֹ יַת גִּבָּרַיָּא[ז] דִּי בְּעַשְׁתְּרֹת
קַרְנַיִם וְיַת תַּקִּיפַיָּא דִּבְהֶמְתָּא וְיַת
אֶמְתָנֵי[ז] דִּבְשָׁוֵה קִרְיָתָיִם: (ו) וְיַת
חוֹרָאֵי דִּי בְּטוּרַיָּא דְּשֵׂעִיר עַד
מֵישַׁר[ח] פָּארָן דִּסְמִיךְ[ט] עַל מַדְבְּרָא:

א. של בבל. ב. של עמים. ג. סדרו.
ד. למישור השדות. ה. מקום. ו. הגברים.
ז. מטילי האימה ח. מישור. ט. שסמוך.

רש"י

יד (א) **אמרפל** - הוא נמרוד שאמר לאברהם פול לתוך כבשן האש[לט]: **מלך גוים** - מקום יש ששמו גויס, על שם שנתקבצו שמה מכמה אומות ומקומות והמליכו איש עליהם ושמו תדעל[מ]: (ב) **ברע** - רע לשמים ורע לבריות[מא]: **ברשע** - שנתעלה ברשע: **שנאב** - שונא אביו שבשמים: **שמאבר** - שֶׁס אבר לעוף ולקפוץ ולמרוד בהקב"ה: **בלע** - שם העיר: (ג) **עמק השדים** - כך שמו, על שם שהיו בו שדות הרבה[מב]. ומדרשי אגדה יש הרבה: **הוא ים המלח** - לאחר זמן נמשך היש לתוכו ונעשה יש המלח. ומדרש אגדה אומר, שנתבקעו הצורים סביבותיו ונמשכו יאורים לתוכו[מג]: (ד) **שתים עשרה שנה עבדו - חמשה מלכים הללו את כדרלעומר**: (ה) **ובארבע עשרה שנה** - למרדן: **בא כדרלעומר** - לפי שהוא היה בעל המעשה נכנס בעובי הקורה[מד]: **והמלכים** - אלו שלשה מלכים: **הזוזים** - הם זמזומים: (ו) **בהררם** - בהר שלהם: **איל פארן** - כתרגומו מישור. ואומר אני, שאין איל לשון מישור, אלא מישור של פארן איל שמו, ושל ממרא אלוני שמו, ושל ירדן ככר שמו, ושל שטים אבל שמו אבל השטים, וכן בעל גד בעל שמו, וכלם מתורגמין מישור, וכל אחד שמו עליו: **על המדבר** - אצל המדבר כמו וְעָלָיו מַטֵּה מְנַשֶּׁה (במדבר ג כ):

מקורי רש"י

לט. עי' עירובין (נג ע"א): ויהי בימי אמרפל, רב ושמואל. חד אמר נמרוד שמו, ולמה נקרא שמו אמרפל, שאמר והפיל לאברהם אבינו בתוך כבשן האש. וחד אמר אמרפל שמו, ולמה נקרא שמו נמרוד, שהמריד את כל העולם כולו עליו במלכותו. **מ.** עי' בראשית רבה (פרשה מב סי' ד): ותדעל מלך גוים, א"ר לוי, אתר הוא תמן מצטווח ברומי, ונטלו אדם אחד והמליכו אותו עליה א"ר יוחנן, ותדעל הוה שמו. **מא.** ועי' מדרש תנחומא (לך לך סי' ח): ברע, שהיה רע לשמים ולבריות, ברשע שנעשה רשע, שנאב שהיה שונא לאב שבשמים, שמאבר, שאמר אעלה באבר על במתי עב. **מב.** עי' בראשית רבה (פרשה מב סי' ה): בלע היא צוער, שנתבלעו דיוריה. כל אלה חברו אל עמק השדים, ג' שמות נקראו לו, עמק השדים, עמק שוה, עמק סוכות עמק השדים שהוא מגדל סדנים ד"א שהוא עשוי שדים שדים תלמים. ד"א שהוא מניק את בנו כשדים עמק שוה. **מג.** עי' שם: הוא ים המלח, א"ר אייבו, לא היה שם אלא צנורות היאורים, ונתבקעו ונעשו ים הה"ד (איוב כח) בצורות יאורים בקע. **מד.** עי' שם (סי' ו): שתים עשרה שנה עבדו וגו', רבי יוסי ורשב"ג. רבי יוסי אומר, שנים עשר ושלש עשרה, הרי עשרים וחמשה. אמר רבי שמעון בן גמליאל, כולהון שלש עשרה שנה היו. מה מקיים רבי שמעון בן גמליאל ובארבע עשרה שנה, אלא בארבע עשר למרדן. ובי"ד שנה בא כדרלעומר בעל קורה, טעין בעוביה.

ז וַיָּשֻׁבוּ וַיָּבֹאוּ אֶל־עֵין מִשְׁפָּט הִוא קָדֵשׁ
וַיַּכּוּ אֶת־כָּל־שְׂדֵה הָעֲמָלֵקִי וְגַם אֶת־הָאֱמֹרִי
הַיֹּשֵׁב בְּחַצְצֹן תָּמָר: ח וַיֵּצֵא מֶלֶךְ־סְדֹם וּמֶלֶךְ
עֲמֹרָה וּמֶלֶךְ אַדְמָה וּמֶלֶךְ צְבוֹיִם צביים כתיב
וּמֶלֶךְ בֶּלַע הִוא־צֹעַר וַיַּעַרְכוּ אִתָּם מִלְחָמָה
בְּעֵמֶק הַשִּׂדִּים: ט אֵת כְּדָרְלָעֹמֶר מֶלֶךְ עֵילָם
וְתִדְעָל מֶלֶךְ גּוֹיִם וְאַמְרָפֶל מֶלֶךְ שִׁנְעָר וְאַרְיוֹךְ
מֶלֶךְ אֶלָּסָר אַרְבָּעָה מְלָכִים אֶת־הַחֲמִשָּׁה:
י וְעֵמֶק הַשִּׂדִּים בְּאֵרֹת בְּאֵרֹת חֵמָר וַיָּנֻסוּ
מֶלֶךְ־סְדֹם וַעֲמֹרָה וַיִּפְּלוּ־שָׁמָּה וְהַנִּשְׁאָרִים הָרָה
נָּסוּ: יא וַיִּקְחוּ אֶת־כָּל־רְכֻשׁ סְדֹם וַעֲמֹרָה וְאֶת־
כָּל־אָכְלָם וַיֵּלֵכוּ: יב וַיִּקְחוּ אֶת־לוֹט וְאֶת־
רְכֻשׁוֹ בֶּן־אָחִי אַבְרָם וַיֵּלֶכוּ וְהוּא יֹשֵׁב בִּסְדֹם:

אונקלוס

(ז) וְתָבוּ וְאָתוּ לְמֵישַׁר פִּילוּג דִּינָא׳ הִיא רְקָם״א וּמְחוֹ יַת כָּל חַקְלֵי עֲמַלְקָאָה וְאַף יַת אֱמֹרָאָה דְּיָתִיב בְּעֵין גֶּדִי״ב: (ח) וּנְפַק מַלְכָּא דִּסְדוֹם וּמַלְכָּא דַּעֲמוֹרָה וּמַלְכָּא דְּאַדְמָה וּמַלְכָּא דִּצְבוֹיִים וּמַלְכָּא דְּבֶלַע הִיא צוֹעַר וּסְדָרוּ עִמְּהוֹן קְרָבָא בְּמֵישַׁר חַקְלַיָּא״ג: (ט) עִם״ד כְּדָרְלָעוֹמֶר מַלְכָּא דְּעֵילָם וְתִדְעָל מַלְכָּא דְּעַמְּמִין״ט וְאַמְרָפֶל מַלְכָּא דְּבָבֶל״ז וְאַרְיוֹךְ מַלְכָּא דְּאֶלָּסָר אַרְבְּעָה מַלְכִּין לְקֻבֵּיל״ז חַמְשָׁא: (י) וּמֵישַׁר חַקְלַיָּא״ח בִּירִין בִּירִין מַסְקַן״ט חֵמְרָא וַעֲרָקוּ מַלְכָּא דְּסִדוֹם וַעֲמוֹרָה וּנְפָלוּ תַּמָּן וּדְאִשְׁתַּאֲרוּ לְטוּרָא עָרָקוּ: (יא) וּשְׁבוּ״כ יַת כָּל קִנְיָנָא דְּסִדוֹם וַעֲמוֹרָה וְיַת כָּל מֵיכַלְהוֹן וַאֲזָלוּ: (יב) וּשְׁבוּ יַת לוֹט וְיַת קִנְיָנֵיהּ בַּר אָחוּהִי דְּאַבְרָם וַאֲזָלוּ וְהוּא יָתֵיב בְּסִדוֹם:

י. לעמק חילוק הדין. יא. רקם. יב. בעין גדי. יג. במישור השדות. יד. עם. טו. של עמים. טז. של בבל. יז. נגד. יח. ומישור השדות. יט. מעלות. כ. ולקחו בשבי.

רש״י

(ז) **עין משפט הוא קדש** - על שם העתיד, שעתידין משה ואהרן להשפט שם על עסקי אותו העין והם מי מריבה[מה]. ואונקלוס תרגמו כפשוטו, מקום שהיו בני המדינה מתקבצים שם לכל משפט: **שדה העמלקי** - עדיין לא נולד עמלק ונקרא על שם העתיד[מו]: **בחצצן תמר** - הוא עין גדי, מקרא מלא בדברי הימים (ב׳ כ כ) **ביהושפט**: (ט) **ארבעה מלכים** וגו׳ - ואף על פי כן נלחמו המועטים, להודיעך שגבורים היו ואף על פי כן לא נמנע אברהם מלרדוף אחריהם: (י) **בארת חמר** - באורות הרבה היו שם, שנוטלים משם אדמה לטיט של בנין. ומדרש אגדה, שהיה הטיט מוגבל [מגובל] בהם ונעשה גם למלך סדום שילא משם, לפי שהיו באומות מקצתן שלא היו מאמינים שגילל אברהם מאור כשדים מכבשן האש, וכיון שילא זה מן החמר האמינו באברהם למפרע[מז]: **הרה נסו** - להר נסו. (הָרָה כמו להר), כל תיבה שצריכה למ״ד בתחלתה הטיל לה ה״א בסופה (יבמות יג ע״ב). ויש חילוק בין הָרָה להָהָרָה, שה״א שבסוף התיבה עומדת במקום למ״ד שברישה, אבל (ס״פ זו) אינה עומדת במקום למ״ד ונקודה (ס״פ לנקוד) פתח תחתיה, והרי הָרָה כמו להר או כמו אל הר ואינו מפרש לאיזה הר, אלא שכל אחד נס באשר מצא הר תחלה. וכשהוא נותן ה״א ברישה לכתוב הָהָרָה או המדברה, פתרונו כמו אל ההר או כמו לההר (ס״פ להר), ומשמע לאותו הר הידוע ומפורש בפרשה: (יב) **והוא יושב בסדום** - מי גרס לו זאת, ישיבתו בסדום[מח]:

מקורי רש״י

מה. ועי׳ מדרש תנחומא (לך לך סי׳ ח): ויבואו אל עין משפט, יתברך שמו של הקב״ה, שכתוב בו מגיד מראשית אחרית (ישעיה מו), על ידי שעתיד משה ליטול משפטו בקדש ע״י המים לפיכך נקרא מקדם עין משפט. **מו.** עי׳ בראשית רבה (פרשה מב סי׳ ז): ויכו את כל שדה העמלקי, עדיין לא נולד עמלק, ואת אמרת ויכו את כל שדה העמלקי, אלא מגיד מראשית אחרית. **מז.** עי׳ שם: רבי עזריה ורבי יונתן בן חגי בשם רבי יצחק אמרו, בשעה שירד אברהם אבינו לכבשן האש וניצול, יש מעובדי כוכבים שהיו מאמינים, ויש שלא היו מאמינים. וכיון שירד מלך סדום לחמר וניצול, התחילו מאמינים באברהם למפרע. **מח.** עי׳ שם: ויקחו את לוט וגו׳ כך עשו ללוט נתנו אותו בסירה ונטלו אותו עמהם כל כך למה והוא יושב בסדום. לקיים מה שנאמר, הולך את חכמים יחכם ורועה כסילים ירוע (משלי יג).

יג וַיָּבֹא הַפָּלִיט וַיַּגֵּד לְאַבְרָם הָעִבְרִי וְהוּא שֹׁכֵן
בְּאֵלֹנֵי מַמְרֵא הָאֱמֹרִי אֲחִי אֶשְׁכֹּל וַאֲחִי עָנֵר וְהֵם
בַּעֲלֵי בְרִית־אַבְרָם: יד וַיִּשְׁמַע אַבְרָם כִּי נִשְׁבָּה
אָחִיו וַיָּרֶק אֶת־חֲנִיכָיו יְלִידֵי בֵיתוֹ שְׁמֹנֶה עָשָׂר
וּשְׁלֹשׁ מֵאוֹת וַיִּרְדֹּף עַד־דָּן: טו וַיֶּחָלֵק עֲלֵיהֶם |
לַיְלָה הוּא וַעֲבָדָיו וַיַּכֵּם וַיִּרְדְּפֵם עַד־חוֹבָה אֲשֶׁר
מִשְּׂמֹאל לְדַמָּשֶׂק: טז וַיָּשֶׁב אֵת כָּל־הָרְכֻשׁ וְגַם אֶת־
לוֹט אָחִיו וּרְכֻשׁוֹ הֵשִׁיב וְגַם אֶת־הַנָּשִׁים וְאֶת־הָעָם:

אונקלוס

(יג) וַאֲתָא מְשֵׁיזְבָא וְחַוִּי לְאַבְרָם
עִיבְרָאָה וְהוּא שָׁרֵי בְּמֵישְׁרֵי[כא] מַמְרֵא
אֱמוֹרָאָה אֲחוּהִי דְּאֶשְׁכּוֹל וַאֲחוּהִי
דְּעָנֵר וְאִינוּן אֱנָשֵׁי קְיָימֵיהּ דְּאַבְרָם:
(יד) וּשְׁמַע אַבְרָם אֲרֵי אִישְׁתְּבֵי אֲחוּהִי
וְזָרִיז יַת עוּלֵּמוֹהִי[כב] יְלִידֵי בֵיתֵיהּ
תְּלַת מְאָה וְתַמְנֵי עֲסַר וּרְדַף עַד דָּן:
(טו) וְאִיתְפְּלֵג עֲלֵיהוֹן לֵילְיָא הוּא
וְעַבְדּוֹהִי וּמְחָנוּן וּרְדָפִינוּן עַד חוֹבָא
דְּמִצִּיפּוּנָא לְדַמָּשֶׂק: (טז) וְאָתֵיב יַת
כָּל קִנְיָנָא וְאַף יַת לוֹט בַּר אֲחוּהִי
וְקִנְיָנֵיהּ אָתֵיב וְאַף יַת נְשַׁיָּא וְיַת עַמָּא:

כא. במישורי. כב. וזירז את נעריו.

רש"י

(יג) **ויבא הפליט** - לפי פשוטו זה עוג שפלט מן המלחמה, והוא שכתוב כִּי רַק עוֹג מֶלֶךְ הַבָּשָׁן נִשְׁאַר מִיֶּתֶר הָרְפָאִים (דברים ג יא), וזהו נשאר, שלא הרגוהו אמרפל וחביריו כשהכו הרפאים בעשתרות קרנים. תנחומא (חקת כה). ומדרש בראשית רבה (פמ"ב סי' ח), זה עוג שפלט מדור המבול[מט], וזהו מיתר הרפאים שנאמר הַנְּפִלִים הָיוּ בָּאָרֶץ וגו' (לעיל ו ד), ומתכוין שיהרג אברם וישא את שרה[נ]: **העברי** - שבא מעבר הנהר[נא]: **בעלי ברית אברם** - שכרתו עמו ברית (ס"א דבר אחר, שהשיאו לו עצה על המילה כמו שמפורש במקום אחר[נב]): (יד) **וירק** - כתרגומו וזריז, וכן וַהֲרִיקֹתִי אַחֲרֵיכֶם חָרֶב (ויקרא כו לג) אזדיין בתרבי עליכם, וכן אָרִיק חַרְבִּי (שמות טו ט), וכן וְהָרֵק חֲגִית וּסְגֹר (תהלים לה ג): **חניכיו** - תינוקות כתיב (ס"א קרי), זה אליעזר שחנכו למצות[נג], והוא לשון התחלת כניסת האדם או כלי לאומנות שהוא עתיד לעמוד בה. וכן חֲנֹךְ לַנַּעַר (משלי כב ו), חֲנֻכַּת הַמִּזְבֵּחַ (במדבר ז י), חֲנֻכַּת הַבַּיִת (תהלים ל א). **ובלע"ז קורין לו אינלייני"ר: שמונה עשר** וגו' - רבותינו אמרו אליעזר לבדו היה, והוא מנין גימטריא של שמו[נד]: **עד דן** - שם תשש כחו, שראה שעתידין בניו להעמיד שם עגלה[נה]: (טו) **ויחלק עליהם** - לפי פשוטו סרס המקרא, ויחלק הוא ועבדיו עליהם לילה, כדרך הרודפים שמתפלגים אחר הנרדפים כשבורחים זה לכאן וזה לכאן: **לילה** - כלומר אחר שחשכה לא נמנע מלרדפם. ומדרש אגדה, שנחלק הלילה, (ובחליו) [ובחצות] הראשון נעשה לו נס, וחציו השני נשמר ובא לו לחצות לילה של מצריים[נו]: **עד חובה** - אין מקום ששמו חובה, ודן קורא חובה על שם עבודה זרה שעתידה להיות שם[נז]:

מקורי רש"י

מט. עי' נדה (סא ע"א): ויבא הפליט ויגד לאברם העברי, ואמר רבי יוחנן, זה עוג שפלט מדור המבול. **נ.** עי' שם (סי' ח): ויבא הפליט, ריש לקיש בשם בר קפרא, הוא עוג הוא פליט. ולמה נקרא שמו עוג, שבא ומצא את אברם יושב ועוסק במצות עוגות. הוא לא נתכוון לשם שמים אלא אמר אברהם זה קוניון הוא, ועכשיו אני אומר לו נשבה בן אחיך והוא יוצא למלחמה ונהרג, ואני נוטל את שרי אשתו. א"ל הקב"ה, חייך, שכר פסיעותיך אתה נוטל שאת מאריך ימים בעולם, ועל שחשבת להרוג את הצדיק, חייך שאתה רואה אלף אלפים ורבי רבבות מבני בניו ואין סופו של אותו האיש ליפול אלא בידן. **נא.** עי' שם: ויגד לאברם העברי, רבי יהודה ורבי נחמיה ורבנן, רבי יהודה אומר, כל העולם כולו מעבר אחד והוא מעבר אחד. ר' נחמיה אמר, שהוא מבני בניו של עבר. ורבנן אמרי, שהוא מעבר הנהר ושהוא משיח בלשון עברי והוא שוכן באלוני ממרא. **נב.** עי' אגדת בראשית פרק יט: אמר לו הקדוש ברוך הוא, אתה נתת לו עצה טובה שימול, חייך שאני נראה לו בתחומך. שנאמר וירא אליו ה' באלוני ממרא, ומנין שנטל מהם עצה לימול, שנאמר והם בעלי ברית אברהם (בראשית יד יג). **נג.** עי' נדרים (לב ע"א): וירק את חניכיו ילידי ביתו. רב אמר, שהוריקן בתורה. ושמואל אמר, שהוריקן בזהב שמנה עשר ושלש מאות. אמר רב אמי בר אבא, אליעזר כנגד כולם. איכא דאמרי, אליעזר הוא דחושבניה הכי הוי. **נד.** עי' הערה הקודמת. **נה.** עי' סנהדרין (צו ע"א): וירדף עד דן, אמר רבי יוחנן, כיון שבא אותו צדיק עד דן, תשש כחו, ראה בני בניו שעתידין לעבוד עבודה זרה בדן. שנאמר, וישם את האחד בבית אל ואת האחד נתן בדן. **נו.** ועי' בראשית רבה (פרשה מג סי' ג): ויחלק עליהם לילה, רבי בנימין בר יפת משם ר' יונתן, הלילה נחלק מאיליו. ורבנן אמרי, יוצרו חלקו. אמר הקב"ה, אביהם פעל עמי בחצי הלילה, אף אני פועל עם בניו בחצי הלילה. ואימתי, במצרים, שנאמר (שמות יב) ויהי בחצי הלילה, וה' הכה כל בכור וגו'. אמר רבי תנחומא, אית דמפקין לישנא אחרינא, אמר הקב"ה, אביהם יצא בחצי הלילה, אף אני אצא עם בניו בחצי הלילה. **נז.** עי' מדרש תנחומא (לך לך סי' יג): ויכם וירדפם עד חובה, חזרנו על כל המקומות ולא מצינו

יז וַיֵּצֵא מֶלֶךְ־סְדֹם לִקְרָאתוֹ אַחֲרֵי שׁוּבוֹ מֵהַכּוֹת
אֶת־כְּדָרְלָעֹמֶר וְאֶת־הַמְּלָכִים אֲשֶׁר אִתּוֹ אֶל־עֵמֶק
שָׁוֵה הוּא עֵמֶק הַמֶּלֶךְ: יח וּמַלְכִּי־צֶדֶק מֶלֶךְ שָׁלֵם
הוֹצִיא לֶחֶם וָיָיִן וְהוּא כֹהֵן לְאֵל עֶלְיוֹן:
יט וַיְבָרְכֵהוּ וַיֹּאמַר בָּרוּךְ אַבְרָם לְאֵל עֶלְיוֹן קֹנֵה
שָׁמַיִם וָאָרֶץ: כ וּבָרוּךְ אֵל עֶלְיוֹן אֲשֶׁר־מִגֵּן צָרֶיךָ
בְּיָדֶךָ וַיִּתֶּן־לוֹ מַעֲשֵׂר מִכֹּל: חמישי כא וַיֹּאמֶר
מֶלֶךְ־סְדֹם אֶל־אַבְרָם תֶּן־לִי הַנֶּפֶשׁ וְהָרְכֻשׁ קַח־
לָךְ: כב וַיֹּאמֶר אַבְרָם אֶל־מֶלֶךְ סְדֹם הֲרִמֹתִי יָדִי

אונקלוס

(יז) וּנְפַק מַלְכָּא דִסְדוֹם לְקֳדָמוֹתֵיהּ בָּתַר דְּתַב מִלְּמִמְחֵי יַת כְּדָרְלָעֹמֶר וְיַת מַלְכַיָּא דְּעִמֵּיהּ לְמֵישַׁר מְפַנָּא[כג] הוּא אָתַר בֵּית רֵיסָא[כד] דְּמַלְכָּא: (יח) וּמַלְכִּי צֶדֶק מַלְכָּא דִירוּשְׁלֵם[כה] אַפִּיק לְחֵם וַחֲמָר וְהוּא מְשַׁמֵּשׁ קָדָם[כו] אֵל עִילָּאָה: (יט) וּבָרְכֵיהּ וַאֲמַר בְּרִיךְ אַבְרָם לְאֵל עִילָּאָה דְּקִנְיָנֵיהּ[כז] שְׁמַיָּא וְאַרְעָא: (כ) וּבְרִיךְ אֵל עִילָּאָה דְּמְסַר סַנְאָךְ בִּידָךְ[כח] וִיהַב לֵיהּ חַד מִן עַסְרָא מִכּוֹלָא: (כא) וַאֲמַר מַלְכָּא דְסְדוֹם לְאַבְרָם הַב לִי נַפְשָׁתָא וְקִנְיָנָא סַב לָךְ: (כב) וַאֲמַר אַבְרָם לְמַלְכָּא דְסְדוֹם אֲרִימִית יָדִי

כג. למישור פנוי. כד. מקום בית ריס. כה. ירושלים. כו. משמש לפני. כז. שקנינו. כח. שמסר שונאך בידך.

רש"י

(יז) **עמק שוה** - כך שמו. ותרגומו למֵישַׁר מַפְנָא, פנוי מאילנות ומכל מכשול: **עמק המלך** - בית ריסא דמלכא, בית ריס אחד שהוא שלשים קניס, שהיה מיוחד למלך לנחק שם. ומדרש אגדה, עמק שהושוו שם כל האומות והמליכו את אברם עליהם לנשיא אלהים ולקצין[נח]: (יח) **ומלכי צדק** - מדרש אגדה, הוא שם בן נח[נט]: **לחם ויין** - כך עושים ליגיעי מלחמה, והרחה לו שאין בלבו עליו על שהרג את בניו[ס]. ומדרש אגדה, רמז לו על המנחות ועל הנסכים שיקריבו שם בניו[סא]:

(יט) **קנה שמים וארץ** - כמו עשה שָׁמַיִם וָאָרֶץ (תהלים קכא ב), על ידי עשייתן קנאן להיות שלו: (כ) **אשר מגן** - אשר הסגיר. וכן אֲמַגְּנֶךָ יְשָׁרְאֵל (הושע יא ח)[סב]: **ויתן לו** - אברם: **מעשר מכל** - אשר לו, לפי שהיה כהן: (כא) **תן לי הנפש** - (הגופים) מן השבי שלי שהצלת החזר לי הגופים לבדם[סג]: (כב) **הרמתי ידי** - לשון שבועה. מריס אני את ידי לאל עליון[סד], וכן כִּי נִשְׁבַּעְתִּי (להלן כב טז) נשבע אני, וכן נָתַתִּי כֶּסֶף הַשָּׂדֶה קַח מִמֶּנִּי (להלן כג יג) נותן אני לך כסף השדה וקחהו ממני:

מקורי רש"י

שום מקום ששמו חובה, ללמדך שדן נקרא חובה, מראש על העגל שעתידה לעמוד שם. **נח.** עי' בראשית רבה (פרשה מב סי' יז): אל עמק שוה הוא עמק המלך, ר' ברכיה ור' חלבו בשם ר' שמואל בן נחמן, ששם השוו כל האומות ואמרו לאברהם תהי מלך עלינו. ועי' במדבר רבה (פרשה טו סי' יד): כל מי שהוא ירא מן הקדוש ברוך הוא, סופו ליעשות מלך. ממי אתה למד, מאברהם, ע"י שנתיירא מן הקדוש ברוך הוא, נעשה מלך. שנא' כי עתה ידעתי כי ירא אלקים אתה. ומנין שנעשה מלך, שנא' אל עמק שוה הוא עמק המלך. מהו שוה עמק המלך, שהשוו הכל ונטלו עצה, וקצצו ארזים, ועשו כסא והושיבוהו מלך עליהם. **נט.** עי' מדרש שוחר טוב על תהלים (מזמור עו): מלכי צדק מלך שלם. והוא שם בן נח, שנאמר (שם) והוא כהן לאל עליון. וכתיב (שם ט, כז) יפת אלהים ליפת וישכון באהלי שם. ששיכן באהלו שיהיה משמשו הוי זה הוא שם. **ס.** עי' מדרש תנחומא (לך לך סי' יט): אשרי אדם מפחד תמיד ומקשה לבו יפול ברעה (משלי כח יד), וכתיב חכם ירא וסר מרע (שם יד טז), מי הוא זה אברהם, וממי היה מתירא, מן שם שהרג את בניו, את כדרלעמר מלך עילם, ושלשת בניו, שנאמר בני שם עילם ואשור וארפכשד ולוד וארם (בראשית י כב), והיה מתירא לומר הרגתי בניו של צדיק, ועכשיו הוא מקללני ואני מת, מה עשה יצא לקראתו שם לרצותו, שנאמר ומלכי צדק מלך שלם (שם יד יח), אמר הקדוש ברוך הוא חייך איני מקללך אלא מברכך, שנאמר ויברכהו ויאמר ברוך אברם וגו' (בראשית יד יט), א"ל בשביל שהרגת את בני אני מברכך, שנאמר וברוך אל עליון אשר מגן צריך בידך וגו'. **ועי'** בראשית רבתי: ויברכהו ויאמר. זש"ה חכם ירא וסר מרע (משלי יד טז) אל תהי קורא כן אלא חכם וסר מרע. ירא זה אברהם שנתירא, וממי נתירא. משם בן נח שהרג עילם בנו ואומר לפי שהרגתי את בניו של אותו צדיק עכשיו מקללני ואני מת. ידע הב"ה מה בלבו של שם להוציא לו דורון ולברכו הה"ד ויברכהו וגו'. **סא.** עי' בראשית רבה (פרשה מג סי' ו): הוציא לחם ויין והוא כהן לאל עליון. רבי שמואל בר נחמן ורבנן. רבי שמואל אמר, הלכות כהונה גדולה גילה לו, לחם זה לחם הפנים, ויין אלו הנסכים. ורבנן אמרי, תורה גילה לו, שנאמר לכו לחמו בלחמי ושתו ביין מסכתי (משלי ט). **סב.** עי' מדרש תנחומא (לך לך סי' טו): אשר מגן צריך מהו מגן, מנגנא עשה הקב"ה ומסרן בידך. **סג.** עי' שם (סי' יג): כיון שיצא מלך סדום, אמר לו תן לי הנפש שאתה הצלתני מן הריגת אותן מלכים, שאלו הרגו אותי היו נוטלין נפשי ואת ממוני, טול לך את ממוני שהצלתני. **סד.** עי' בראשית רבה (פרשה מג סי' ט) ויאמר אברם אל מלך סדום

אֶל־יְהוָה אֵל עֶלְיוֹן קֹנֵה שָׁמַיִם וָאָרֶץ׃ כג אִם־
מִחוּט וְעַד שְׂרוֹךְ־נַעַל וְאִם־אֶקַּח מִכָּל־אֲשֶׁר־לָךְ
וְלֹא תֹאמַר אֲנִי הֶעֱשַׁרְתִּי אֶת־אַבְרָם׃ כד בִּלְעָדַי
רַק אֲשֶׁר אָכְלוּ הַנְּעָרִים וְחֵלֶק הָאֲנָשִׁים אֲשֶׁר
הָלְכוּ אִתִּי עָנֵר אֶשְׁכֹּל וּמַמְרֵא הֵם יִקְחוּ
חֶלְקָם׃ ס טו א אַחַר | הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה
הָיָה דְבַר־יְהוָה אֶל־אַבְרָם בַּמַּחֲזֶה לֵאמֹר אַל־
תִּירָא אַבְרָם אָנֹכִי מָגֵן לָךְ שְׂכָרְךָ הַרְבֵּה מְאֹד׃

אונקלוס

בִּצְלוֹ קֶדֶם[כט] יְיָ אֵל עִילָּאָה דְקִנְיָנֵיהּ[ל]
שְׁמַיָּא וְאַרְעָא׃ (כג) אִם מִחוּטָא וְעַד
עַרְקַת מְסָנָא וְאִם אֶסַּב מִכָּל דִּי לָךְ
וְלָא תֵימַר אֲנָא עֲתָרִית יַת אַבְרָם׃
(כד) בַּר מִדְּאֲכָלוּ עוּלֵמַיָּא וְחוּלַק
גּוּבְרַיָּא דְאָזַלוּ עִמִּי עָנֵר אֶשְׁכֹּל
וּמַמְרֵא אִינוּן יְקַבְּלוּן[לא] חוּלַקְהוֹן׃
(א) בָּתַר פִּתְגָמַיָּא הָאִילֵּין הֲוָה
פִּתְגָמָא דַיְיָ עִם[א] אַבְרָם בִּנְבוּאָה[ב]
לְמֵימַר לָא תִדְחַל אַבְרָם מֵימְרִי
תְּקוֹף[ג] לָךְ אַגְרָךְ סַגִּי לַחֲדָא׃

כט. בתפילה לפני. ל. שקנינו. לא. יקבלו.
א. עם. ב. בנבואה. ג. דברי מחזק.

רש"י

(כג) **אם מחוט ועד שרוך נעל** - מעכב לעצמי מן השבי: **ואם אקח מכל אשר לך** - ומה תאמר לתת לי שכר מדית גמזיך לא אקח: **ולא תאמר וגו'** - שהקב"ה הבטיחני לעשרני, שנאמר וַאֲבָרֶכְךָ וגו' (לעיל יב ג)[סה]: (כד) **הנערים** - עבדי אשר הלכו אתי, ועוד ענר אשכול וממרא וגו'. אף על פי שעבדי נכנסו למלחמה שנאמר הוא וַעֲבָדָיו וַיַּכֵּם (לעיל פסוק טו), וענר ואחיריו ישבו על הכלים לשמור, אפילו הכי הם יקחו חלקם. וממנו למד דוד שאמר (שמואל א' ל כד) כְּחֵלֶק הַיֹּרֵד בַּמִּלְחָמָה וּכְחֵלֶק הַיֹּשֵׁב עַל הַכֵּלִים יַחְדָּו יַחֲלֹקוּ, ולכך נאמר (שם פסוק כה) וַיְהִי מֵהַיּוֹם הַהוּא וָמָעְלָה וַיְשִׂמֶהָ לְחֹק וּלְמִשְׁפָּט. ולא נאמר והלאה לפי שכבר ניתן החוק בימי אברם[סו]: **טו** (א) **אחר הדברים האלה** - כל מקום שנאמר אחר סמוך, אחרי מופלג[סז]. אחר הדברים האלה, אחר שנעשה לו נס זה שהרג את המלכים והיה דואג ואומר שמא קבלתי שכר על כל זדקותי, לכך אמר לו המקום אל תירא אברם אנכי מגן לך מן העונש, שלא תענש על כל אותן נפשות שהרגת. ומה שאתה דואג על קבול שכרך, שכרך הרבה מאד[סח]:

מקורי רש"י

הרימותי ידי וגו'. ר' יהודה ור' נחמיה ורבנן. ר"י אמר, עשאן תרומה. היך מד"א (במדבר יח) והרמותם ממנו תרומת ה'. ורבי נחמיה אמר, עשאן שבועה. היך מה דאת אמר, (דניאל יב) וירם ימינו ושמאלו אל השמים וישבע בחי העולם. ורבנן אמרי, עשאן שירה. היך מה דאת אמר (שמות טו) זה אלי ואנוהו אלהי אבי וארוממנהו. **סה.** עי' מדרש תנחומא (לך לך סי' יג): אם מחוט ועד שרוך נעל. למה, שהבטיחני הקדוש ברוך הוא שהוא יעשרני, שכך אמר לי, ואברכך ואגדלה שמך והיה ברכה, אם אקח מכל אשר לך ולא תאמר אני העשרתי את אברם, ואתמהה. **סו.** עי' בראשית רבה (פרשה מג סי' ט): בלעדי רק אשר אכלו הנערים, הה"ד ויען כל איש רע ובליעל מהאנשים אשר הלכו עם דוד ויאמרו, יען אשר לא הלכו עמי, לא נתן להם מהשלל אשר הצלנו, כי אם איש את אשתו ואת בניו וינהגו וילכו, ויאמר דוד לא תעשון כן אחי את אשר נתן ה' לנו וישמור אותנו ויתן את הגדוד הבא עלינו בידינו, ומי ישמע לכם לדבר הזה, כי כחלק היורד במלחמה וכחלק היושב על הכלים יחדו יחלוקו, ויהי מהיום ההוא ומעלה וישימה דוד לחוק ולמשפט לישראל עד היום הזה (שמואל א ל). אמר רבי יודן, והלאה אין כתיב כאן, אלא ומעלה, וממי למד, מאברהם זקינו, שאמר בלעדי רק אשר אכלו הנערים וחלק האנשים וגו'. **סז.** עי' שם (פרשה מד סי' ה): רבי יודן ורבי הונא תרויהון בשם רבי יוסי בן זימרא. רבי יודן אמר, בכל מקום שנאמר אחרי, סמוך, אחר, מופלג. ור' הונא אמר, בכל מקום שנאמר אחר, סמוך, אחרי, מופלג. **סח.** עי' שם (סי' ד): אנכי מגן לך, רבי לוי אמר תרתין, ורבנן אמרי חדא, ר' לוי אמר לפי שהיה אבינו אברהם מתפחד ואומר תאמר אותן אוכלסין שהרגתי שהיה בהם צדיק אחד וירא שמים אחד, משל לאחד שהי' עובר לפני פרדסו של מלך ראה חבילה של קוצים וירד ונטלה והציץ המלך וראה אותו התחיל מטמן מפניו א"ל מפני מה אתה מטמן כמה פועלים הייתי צריך שיקושו אותה עכשיו שקששת אותה בא וטול שכר כך אמר הקדוש ברוך הוא לאברהם אותן אוכלסין שהרגת קוצים כסוחים היו, הדא הוא דכתיב והיו עמים משרפות סיד קוצים כסוחים (ישעיה לג), רבי לוי אמר אוחרי לפי שהיה אבינו אברהם מתפחד ואומר תאמר אותן המלכים שהרגתי שבניהם מכנסין אוכלסין ובאים ועושים עמי מלחמה, אמר לו הקדוש ברוך הוא אל תירא אנכי מגן לך, מה המגן הזה אפילו כל החרבות באות עליה היא עומדת כנגדן כך את אפי' כל עובדי כוכבים מתכנסין עליך נלחם, אני כנגדן. ורבנן אמרי חדא, לפי שהיה אבינו אברהם מתפחד ואומר ירדתי לכבשן האש ונצלתי, ירדתי למלחמת המלכים ונצלתי, תאמר שנתקבלתי שכרי בעולם הזה ואין לי כלום לעתיד לבא, אמר הקדוש ברוך הוא אל תירא אנכי מגן לך וכל מה שעשיתי עמך בעולם הזה חנם עשיתי עמך אבל שכרך מתוקן לעתיד לבא, שכרך הרבה מאד היך מה דאת אמר (תהלים לא) מה רב טובך אשר צפנת ליראיך.

ב וַיֹּאמֶר אַבְרָם אֲדֹנָי יֱהוִה מַה־תִּתֶּן־
לִי וְאָנֹכִי הוֹלֵךְ עֲרִירִי וּבֶן־מֶשֶׁק בֵּיתִי
הוּא דַּמֶּשֶׂק אֱלִיעֶזֶר: ג וַיֹּאמֶר אַבְרָם הֵן
לִי לֹא נָתַתָּה זָרַע וְהִנֵּה בֶן־בֵּיתִי יוֹרֵשׁ
אֹתִי: ד וְהִנֵּה דְבַר־יְהוָה אֵלָיו לֵאמֹר
לֹא יִירָשְׁךָ זֶה כִּי־אִם אֲשֶׁר יֵצֵא מִמֵּעֶיךָ
הוּא יִירָשֶׁךָ: ה וַיּוֹצֵא אֹתוֹ הַחוּצָה וַיֹּאמֶר
הַבֶּט־נָא הַשָּׁמַיְמָה וּסְפֹר הַכּוֹכָבִים אִם־
תּוּכַל לִסְפֹּר אֹתָם וַיֹּאמֶר לוֹ כֹּה יִהְיֶה
זַרְעֶךָ: ו וְהֶאֱמִן בַּיהוָה וַיַּחְשְׁבֶהָ לּוֹ צְדָקָה:

אונקלוס

(ב) וַאֲמַר אַבְרָם יְיָ אֱלֹהִים מַה תִּתֶּן לִי וַאֲנָא אָזִיל בְּלָא וְלָד[ד] וּבַר פַּרְנָסָא[ה] הָדֵין[ו] דִּבְבֵיתִי הוּא דַּמַשְׁקָאָה[ז] אֱלִיעֶזֶר: (ג) וַאֲמַר אַבְרָם הָא[ח] לִי לָא יְהַבְתְּ וְלָד וְהָא[ט] בַּר בֵּיתִי יָרֵית יָתִי: (ד) וְהָא פִּתְגָמָא דַיְיָ עִמֵּיהּ[י] לְמֵימַר לָא יִרְתִּינָךְ דֵּין אֱלָהֵין בַּר דְּתוֹלִיד[יא] הוּא יִרְתִּינָךְ: (ה) וְאַפֵּיק יָתֵיהּ לְבָרָא וַאֲמַר אִסְתְּכִי כְעַן[יב] לִשְׁמַיָּא וּמְנֵי כּוֹכְבַיָּא אִם תֵּיכוּל לְמִימְנֵי יַתְהוֹן וַאֲמַר לֵיהּ כְּדֵין יְהוֹן בְּנָךְ: (ו) וְהֵימִין בְּמֵימְרָא[יג] דַיְיָ וְחַשְׁבָהּ לֵיהּ לִזְכוּ[יד]:

ד. ללא ילד. ה. פרנס. ו. הזה. ז. דמשקאי. ח. הרי. ט. כנ"ל. י. עמו. יא. בן שתוליד. יב. עתה. יג. בדבר. יד. לזכות.

רש"י

(ב) הולך ערירי - מנחס בן סרוק פירשו לשון יורש, וחבר לו עֵר ועֵרָה (מלאכי ב יב) ערירי בלא יורש, כאשר תאמר וּבְכָל פְּדוּלָתִי תְּעָרֵשׁ (איוב לא יב) תעקר שרשיה, כך לשון ערירי חסר בנים. ובלע"ז דישאנפנטי"ן. ולי נראה, ער ועונה מגזרת וְלִבְּי עֵר (שיר השירים ה ב), וערירי לשון חורבן, וכן עָרוּ עָרוּ (תהלים קלז ז), וכן עָרוֹת יְסוֹד (חבקוק ג יג), וכן עַרְעֵר תִּתְעַרְעָר (ירמיה מח מח). וכן כִּי אֲרָזָה עֲרָעָה (צפניה ב יד): ובן משק ביתי - כתרגומו, שכל ביתי ניזון על פיו, כמו וְעַל פִּיךָ יִשַּׁק (להלן מא מ), אפוטרופא שלי, ואילו היה לי בן היה בני ממונה על שלי: דמשק - לפי התרגום מדמשק היה. ולפי מדרש אגדה (ב"ר פמ"ד סי' ט) שרדף המלכים עד דמשק. ובגמרא (יומא כח ע"ב) שלנו דרשו נוטריקון, דולה ומשקה מתורת רבו לאחרים: (ג) הן לי לא נתת זרע - ומה תועלת בכל אשר תתן לי: (ה) ויוצא אתו החוצה - לפי פשוטו, הוציאו מאהלו לחוץ לראות הכוכבים. ולפי מדרשו, אמר לו צא מאצטגנינות שלך שראית במזלות שאינך עתיד להעמיד בן[סט], אברם אין לו בן אבל אברהם יש לו בן, וכן שרי לא תלד אבל שרה תלד[ע], אני קורא לכם שם אחר וישתנה המזל. דבר אחר, הוציאו מחללו של עולם והגביהו למעלה מן הכוכבים, וזהו לשון הבטה מלמעלה למטה[עא]: (ו) והאמן בה' - לא שאל לו אות על זאת, אבל על ירושת הארץ שאל לו אות ואמר לו במה אדע: ויחשבה לו צדקה - הקב"ה חשבה לאברם לזכות ולצדקה על האמונה שהאמין בו[עב]. דבר אחר, במה אדע לא שאל לו אות, אלא אמר לפניו הודיעני באיזה זכות יתקיימו בה, אמר לו הקב"ה בזכות הקרבנות[עג]:

מקורי רש"י

סט. עי' שבת (קנו ע"א): אמר אברהם לפני הקדוש ברוך הוא, רבונו של עולם, בן ביתי יורש אותי, אמר לו לאו, כי אם אשר יצא ממעיך. אמר לפניו, רבונו של עולם, נסתכלתי באיצטגנינות שלי, ואיני ראוי להוליד בן. אמר ליה צא מאיצטגנינות שלך, שאין מזל לישראל. מאי דעתיך, דקאי צדק במערב, מהדרנא ומוקמינא ליה במזרח. והיינו דכתיב מי העיר ממזרח צדק יקראהו לרגלו. **ע.** עי' בראשית רבה (פרשה מד סי' י): ויאמר אברם הן לי לא נתת זרע, אמר רב שמואל בר רב יצחק, המזל דוחקני ואומר לי, אברם אין את מוליד. א"ל הקב"ה, הן כדבריך, אברם לא מוליד, אברהם מוליד. שרי אשתך לא תקרא שמה שרי, שרי לא תלד, שרה תלד. **עא.** עי' שם (סי' יב): ויוצא אותו החוצה, רבי יהושע דסכנין בשם רבי לוי, וכי מחוץ לעולם הוציאו, שאמר הכתוב ויוצא אותו החוצה, אלא אחוי ליה שוקקי שמיא, המד"א עד לא עשה ארץ וחוצות. אמר רבי יהודה בשם ר' יוחנן, העלה אותו למעלה מכיפת הרקיע. הוא דאמר ליה הבט נא השמימה. אין הבטה אלא מלמעלה למטה. **עב.** עי' זוהר (נשא קמח ע"א): מאי דכתיב והאמין ביי' ויחשבה לו צדקה, אי קב"ה חשבה לאברהם או אברהם לקב"ה. ואנא שמענא דקב"ה חשבה לאברהם, ולא אתישבא בלבאי. א"ל, הכי אוקימנא ולאו הכי הוי. ת"ח, ויחשבה, ויחשוב לו לא כתיב, אלא ויחשבה. אברהם ודאי חשבה לקב"ה. דתניא, כתיב (שם) ויוצא אותו החוצה, א"ל קב"ה, צא מאצטגנינות שלך. לאו ההוא אורחא למנדע שמי. את חמי ואנא חמינא. אברם אינו מוליד אברהם מוליד. **עג.** עי' תענית (כז ע"ב): אמר רבי יעקב בר אחא אמר רב אסי, אלמלא מעמדות לא נתקיימו שמים וארץ, שנאמר ויאמר ה'

ששי ז וַיֹּאמֶר אֵלָיו אֲנִי יְהוָה אֲשֶׁר הוֹצֵאתִיךָ מֵאוּר כַּשְׂדִּים לָתֶת לְךָ אֶת־הָאָרֶץ הַזֹּאת לִרְשְׁתָּהּ׃ ח וַיֹּאמַר אֲדֹנָי יֱהוִה בַּמָּה אֵדַע כִּי אִירָשֶׁנָּה׃ ט וַיֹּאמֶר אֵלָיו קְחָה לִי עֶגְלָה מְשֻׁלֶּשֶׁת וְעֵז מְשֻׁלֶּשֶׁת וְאַיִל מְשֻׁלָּשׁ וְתֹר וְגוֹזָל׃ י וַיִּקַּח־לוֹ אֶת־כָּל־אֵלֶּה וַיְבַתֵּר אֹתָם בַּתָּוֶךְ וַיִּתֵּן אִישׁ־בִּתְרוֹ לִקְרַאת רֵעֵהוּ וְאֶת־הַצִּפֹּר לֹא בָתָר׃ יא וַיֵּרֶד הָעַיִט עַל־הַפְּגָרִים

אונקלוס

(ז) וַאֲמַר לֵיהּ אֲנָא יְיָ דְּאַפֵּקְתָּךְ מֵאוּרָא דְּכַשְׂדָּאֵי לְמִתַּן לָךְ יַת אַרְעָא הָדָא לְמֵירְתָהּ׃ (ח) וַאֲמַר יְיָ אֱלֹהִים בְּמָה אִידַע אֲרֵי אֵרְתִּינַהּ׃ (ט) וַאֲמַר לֵיהּ קָרֵיב קָדָמַי[ט] עֶגְלִין תְּלָתָא וְעִזִּין תְּלַת וְדִכְרִין תְּלָתָא וְשַׁפְנִינָא וּבַר יוֹנָה׃ (י) וְקָרֵיב קָדָמוֹהִי[יז] יַת כָּל אִילֵּין וּפַלֵּיג יַתְהוֹן בְּשָׁוֵי וִיהַב פַּלְגָיָא פְּלַג[יח] לַקֳבֵיל חַבְרֵיהּ וְיַת עוֹפָא לָא פַּלֵּיג׃ (יא) וּנְחַת עוֹפָא[יט] עַל פַּגְלָיָא[כ]

טו. הקרב לפני. טז. והקריב לפניו. יז. מחציתו חצה. יח. עוף. יט. החציים.

רש"י

(ט) **עגלה משלשת** - ג׳ עגלים רמז לג׳ פרים, פר יום הכפורים ופר העלם דבר של צבור ועגלה ערופה[עד]: **ועז משלשת** - רמז לשעיר הנעשה בפנים ושעירי מוספין של מועד ושעיר חטאת יחיד[עה]: **ואיל משולש** - אשם ודאי ואשם תלוי וכבשה של חטאת יחיד[עו]: **ותור וגוזל** - תור ובן יונה (ב״ר פמ״ד סי׳ יד): (י) **ויבתר אתם** - חלק כל אחד לב׳ חלקים. ואין המקרא יוצא מידי פשוטו, לפי שהיה כורת עמו ברית לשמור הבטחתו להוריש לבניו את הארץ, כדכתיב בַּיּוֹם הַהוּא כָּרַת ה׳ אֶת אַבְרָם בְּרִית לֵאמֹר וגו׳, ודרך כורתי ברית לחלק בהמה ולעבור בין בתריה, כמו שנאמר להלן (ירמיה לד יט) הָעֹבְרִים בֵּין בִּתְרֵי הָעֵגֶל, אף כאן תנור עשן ולפיד אש אשר עבר בין הגזרים, הוא שלוחו של שכינה שהוא אש: **ואת הצפר לא בתר** - לפי שהאומות עובדי אלילים נמשלו לפרים ואילים ושעירים, שנאמר (תהלים כב יג) סְבָבוּנִי פָּרִים רַבִּים וגו׳, ואומר (דניאל ח כ) הָאַיִל אֲשֶׁר רָאִיתָ בַּעַל הַקְּרָנָיִם מַלְכֵי מָדַי וּפָרָס, ואומר (שם שם כא) וְהַצָּפִיר הַשָּׂעִיר מֶלֶךְ יָוָן. וישראל נמשלו לבני יונה, שנאמר (שה״ש ב יד) יוֹנָתִי בְּחַגְוֵי הַסֶּלַע. לפיכך בתר הבהמות, רמז שיהיו האומות כלים והולכים, ואת הצפור לא בתר, רמז שיהיו ישראל קיימין לעולם[עז]: (יא) **העיט** - הוא עוף, על שם שהוא עט ושואף אל הגבלות לטוש עלי אוכל (איוב ט כו), כמו וַתַּעַט אֶל הַשָּׁלָל (שמואל א׳ טו יט): **על הפגרים** - **על הבתרים.** (ס״א הפגרים מתרגמינן פגליא, אלא מתוך שהורגלו לתרגם איש בתרו ויהב פלגיא נתחלף להם תיבת פגלי׳ לפגרי׳ ותרגמו הפגרים פלגיא, וכל המתרגם כן טועה, לפי שאין להקיש בתרים לפגרים, שבתרים תרגומו פלגיא, ופגרים תרגומו פגליא

מקורי רש"י

אלהים במה אדע כי אירשנה, אמר אברהם, רבונו של עולם, שמא ישראל חוטאין לפניך אתה עושה להם כדור המבול וכדור הפלגה, אמר ליה, לאו. אמר לפניו, רבונו של עולם, הודיעני, במה אירשנה, אמר ליה, קחה לי עגלה משלשת ועז משלשת וגו׳. אמר לפניו, רבונו של עולם, תינח בזמן שבית המקדש קיים, בזמן שאין בית המקדש קיים מה תהא עליהם, אמר לו, כבר תקנתי להם סדר קרבנות, בזמן שקוראין בהן לפני, מעלה אני עליהם כאילו הקריבום לפני, ואני מוחל להם על כל עונותיהם. **ועי׳** בראשית רבה (פרשה מד סי׳ יד): ויאמר ה׳ אלהים במה אדע, ר׳ חייא ברבי חנינא אמר לא כקורא תגר אלא אמר לו באיזו זכות א״ל בכפרות שאני נותן לפניך, ויאמר אליו קחה לי עגלה משולשת, הראה לו ג׳ מיני פרים וג׳ מיני שעירים וג׳ מיני אילים, ג׳ מיני פרים, פר יוה״כ, ופר הבא על כל המצות, ועגלה ערופה, וג׳ מיני שעירים שעירי רגלים, שעירי ראשי חדשים, ושעירה של יחיד, וג׳ מיני אילים, אשם ודאי, ואשם תלוי, וכבשה של יחיד, ותור וגוזל, תור ובר יונה, ויקח לו את כל אלה רשב״י ורבנן, רשב״י אומר כל הכפרות הראה לו ועשירית האיפה לא הראה לו, ורבנן אמרי אף עשירית האיפה הראה לו נאמר כאן ויקח לו את כל אלה, ונאמר להלן (ויקרא ב) והבאת את המנחה אשר יעשה מאלה לה׳, ואת הצפור לא בתר, הראה לו הקדוש ברוך הוא שמבדילים בעולת העוף ואין מבדילים בחטאת העוף. **עד.** עי׳ הערה קודמת. **עה.** עי׳ הערה קודמת. **עו.** עי׳ הערה קודמת. **עז.** עי׳ ילקוט שמעוני תורה (רמז עו): ר׳ אליעזר אומר הראה הקדוש ברוך הוא לאברהם אבינו בברית בין הבתרים ארבע מלכיות מושלן ואובדן. שנא׳, ויאמר אליו קחה לי עגלה משלשת, זו מלכות אדום שהיא כעגלה דשה, עז משלשת זו מלכות יון שנא׳ וצפיר העזים הגדיל עד מאד, ואיל משלש זו מלכות מדי ופרס שנא׳ האיל אשר ראית בעל הקרנים, ותור אלו בני ישמעאל. תור לשון ארמית שור תור אי לארץ כשיצמד שור זכר עם הנקבה, יפתחו וישדדו את כל העמקים, וגוזל, אלו ישראל שנמשלו לגוזל יונתי בחגוי הסלע אחת היא יונתי וכו׳. ר׳ יהושע אומר לקח אברהם חרבו ובתר אותם כל אחד לשנים שנא׳ ויקח לו את כל אלה ויבתר אותם בתוך אילו לא בתר אותם לא היה העולם יכול לעמוד אלא הואיל ובתר אותם תש כחן וכו׳. ואת הצפור לא בתר וכו׳ לא היה

וַיַּשֵּׁב אֹתָם אַבְרָם: יב וַיְהִי הַשֶּׁמֶשׁ לָבוֹא וְתַרְדֵּמָה
נָפְלָה עַל־אַבְרָם וְהִנֵּה אֵימָה חֲשֵׁכָה גְדֹלָה נֹפֶלֶת
עָלָיו: יג וַיֹּאמֶר לְאַבְרָם יָדֹעַ תֵּדַע כִּי־גֵר | יִהְיֶה
זַרְעֲךָ בְּאֶרֶץ לֹא לָהֶם וַעֲבָדוּם וְעִנּוּ אֹתָם אַרְבַּע
מֵאוֹת שָׁנָה: יד וְגַם אֶת־הַגּוֹי אֲשֶׁר יַעֲבֹדוּ דָּן
אָנֹכִי וְאַחֲרֵי־כֵן יֵצְאוּ בִּרְכֻשׁ גָּדוֹל: טו וְאַתָּה
תָּבוֹא אֶל־אֲבֹתֶיךָ בְּשָׁלוֹם תִּקָּבֵר בְּשֵׂיבָה טוֹבָה:

אונקלוס

וְאַפְרַח[כ] יַתְהוֹן אַבְרָם: (יב) וַהֲוַת שִׁמְשָׁא לְמֵיעַל וְשִׁינְתָא נְפָלַת עַל אַבְרָם וְהָא אֵימָתָא קְבֵל סַגִּי נְפָלַת עֲלוֹהִי: (יג) וַאֲמַר לְאַבְרָם מִידַע תִּידַע אֲרֵי דַיָּרִין[כא] יְהוֹן בְּנָךְ בְּאַרְעָא דְּלָא דִילְהוֹן וְיִפְלְחוּן בְּהוֹן וִיעַנּוּן יַתְהוֹן אַרְבַּע מְאָה שְׁנִין: (יד) וְאַף יַת עַמָּא דְּיִפְלְחוּן בְּהוֹן דָּאִין אֲנָא וּבָתַר כֵּן יִפְּקוּן בְּקִנְיָנָא סַגִּי: (טו) וְאַתְּ תִּתְכְּנֵישׁ לְוַת אֲבָהָתָךְ בְּשְׁלָם תִּתְקְבַר בְּסֵיבוּ טָבָא:

כ. והפריח. כא. גרים.

רש"י

לשון פגול, כמו פִּגּוּל הוּא (ויקרא יט ז) לשון פגר) (כך שמעתי מפי רבינו יהודה ב"ר שמואל וכן הגיה ברש"י כ"י. ובכ"י אחרת כתיב כך פי' רבינו מאיר ב"ר שמואל): **וישב** - לשון נשיבה והפרחה, כמו יַשֵּׁב רוּחוֹ (תהלים קמז יח), רמז שיבא דוד בן ישי לכלותם, ואין מניחים אותו מן השמים עד שיבוא מלך המשיח[עח]: (יב) **והנה אימה** וגו' - רמז לגרות וחשך של גליות[עט]: (יג) **כי גר יהיה זרעך** - משנולד יצחק עד שיצאו ישראל ממצרים ארבע מאות שנה. כיצד, יצחק בן ששים שנה כשנולד יעקב, ויעקב כשירד למצרים אמר (לקמן מז ט) יְמֵי שְׁנֵי מְגוּרַי שְׁלֹשִׁים וּמְאַת שָׁנָה הרי ק"ל, ובמצרים היו מאתים ועשר כמנין רד"ו, הרי ת' שנה. ואם תאמר, במצרים היו ד' מאות, הרי קהת מיורדי מצרים, היה לא וחשוב שנותיו של קהת ושל עמרם ושמוניס של משה שהיה כשיצאו ישראל ממצרים, אין אתה מוצא אלא שלש מאות וחמשים, ואתה צריך להוציא מהן כל השנים שחי קהת אחר לידת עמרם ושחי עמרם אחר לידת משה[פ]: **בארץ לא להם** - לא נאמר בארץ מצרים אלא לא להם, ומשנולד יצחק וַיָּגָר אַבְרָהָם וגו' (להלן כא לד), וביצחק [גּוּר בָּאָרֶץ הַזֹּאת (להלן כו ג)] וַיֵּשֶׁב יִצְחָק בִּגְרָר (להלן כו ו), וַיַּעֲקֹב גָּר בְּאֶרֶץ חָם (תהלים קה כג), לָגוּר בָּאָרֶץ בָּאנוּ (להלן מז ד): (יד) **וגם את הגוי** - וגם לרבות מלכיות, שאף הם כלים על ששיעבדו את ישראל[פא]: **דן אנכי** - בעשר מכות[פב]: **ברכוש גדול** - בממון גדול, כמו שנאמר (שמות יב לו) וַיְנַצְּלוּ אֶת מִצְרָיִם: (טו) **ואתה תבא** - ולא תראה כל אלה: **אל אבותיך** - אביו עובד עבודה זרה והוא מבשרו שיבא אליו, למדך שעשה תרח תשובה[פג]: **תקבר בשיבה טובה** - בשרו שיעשה ישמעאל תשובה בימיו ולא יצא עשו לתרבות רעה בימיו, ולפיכך מת חמש שנים קודם זמנו, וכו ביום מרד עשו[פד]:

מקורי רש"י

שם אלא בן יונה. **עח.** עי' ילקוט שמעוני תורה (רמז עו): וירד העיט על הפגרים, זה דוד בן ישי שנמשל כעיט, העיט צבוע נחלתי לי. **עט.** עי' ב"ר (פמ"ד סי' יז) גלגל חמה נובלות חכמה של מעלה תורה והנה אימה חשיכה גדולה נופלת עליו אימה זו בבל דכתיב (דניאל ג) באדין נבוכדנצר התמלי חמא חשיכה זו מדי שהחשיכה עיניהם של ישראל בצום ובתענית גדולה זו יון ר' סימון ורבנן רבי סימון אמר מאה ועשרים דוכסים מאה ועשרים אפרכון מאה ועשרים אסטרטליטין ורבנן אמרי מס' ס' דכתיב (דברים א) נחש שרף ועקרב נחש זו בבל שרף זו מדי עקרב זה יון מה עקרב זו יולדת לס' ס' כך העמידה מלכות יון מס' ס' נופלת עליו זו אדום שנאמר מקול נפלם רעשה הארץ ויש שמחלפין נופלת עליו זו בבל דכתיב בה (ישעיה כא) נפלה נפלה בבל גדולה זו מדי דכתיב (אסתר ג) אחר הדברים האלה גדל המלך אחשורוש חשיכה זו יון שהחשיכה עיניהם של ישראל בגזרותיה שהיתה אומרת לישראל כתבו על קרן השור שאין לכם חלק באלהי ישראל אימה זו אדום דכתיב (דניאל ו) וארו חיוא רביעאה דחילה ואמתני ותקיפא יתירה. **פ.** עי' מדרש תנחומא (בא סי' ט): ומושב בני ישראל אשר ישבו במצרים שלשים שנה וארבע מאות שנה, וכתיב ועבדום וענו אותם ארבע מאות שנה (בראשית טו), הרי שני פסוקים מכחישין זה את זה. כיצד, עד שלא נולד יצחק נגזרה גזירה, ומשנולד יצחק, חשב הקב"ה שנאמר כי גר יהיה זרעך (שם) ואברהם חשב משעת הגזרה כתיב ארבע מאות שנה, וכתיב דור רביעי ישובו הנה (שם). הא כיצד, עשו תשובה אגאלם לדורות, ואם לאו לשנים. **פא.** עי' בראשית רבה (פרשה מד סי' יט): וגם את הגוי אשר יעבודו דן אנכי היה לומר גם, מאי וגם, אלא גם הוא מצרים, וגם לרבות ארבעה גליות אשר יעבודו דן אנכי. **פב.** עי' שם (סי' כ) ואחרי כן יצאו ברכוש גדול. א"ר אחא, אחר כן אין כתיב כאן אלא אחרי, משאביא עליהם עשר מכות, ולאח"כ יצאו ברכוש גדול. **פג.** עי' מדרש תנחומא (שמות סי' טו): אמר להם אף תרח יש לו חלק בשני עולמות, ולא מת אברהם אבינו עד שנתבשר ממעשה תרח אביו שעשה תשובה, שנאמר ואתה תבא אל אבותיך בשלום (בראשית טו טו), א"ל כל מה שסיגלתו מעשים טובים אני הולך אצל אבותי, באותה שעה בישרו הקדוש ברוך הוא ואמר לו חייך שעשה אביך תשובה לפיכך נכפל שמו תרח תרח. **פד.** עי' בראשית רבה

טז וְדוֹר רְבִיעִי יָשׁוּבוּ הֵנָּה כִּי לֹא־שָׁלֵם
עֲוֹן הָאֱמֹרִי עַד־הֵנָּה: יז וַיְהִי הַשֶּׁמֶשׁ בָּאָה
וַעֲלָטָה הָיָה וְהִנֵּה תַנּוּר עָשָׁן וְלַפִּיד אֵשׁ
אֲשֶׁר עָבַר בֵּין הַגְּזָרִים הָאֵלֶּה: יח בַּיּוֹם הַהוּא
כָּרַת יְהוָה אֶת־אַבְרָם בְּרִית לֵאמֹר לְזַרְעֲךָ
נָתַתִּי אֶת־הָאָרֶץ הַזֹּאת מִנְּהַר מִצְרַיִם עַד־
הַנָּהָר הַגָּדֹל נְהַר־פְּרָת: יט אֶת־הַקֵּינִי וְאֶת־הַקְּנִזִּי
וְאֵת הַקַּדְמֹנִי: כ וְאֶת־הַחִתִּי וְאֶת־הַפְּרִזִּי וְאֶת־

אונקלוס

(טז) וְדָרָא רְבִיעָאָה יְתוּבוּן הָכָא אֲרֵי
לָא שְׁלִים חוֹבָא דֶאֱמוֹרָאָה עַד
כְּעָן[כב]: (יז) וַהֲוָה שִׁמְשָׁא עֲלַת
וְקַבְלָא[כג] הֲוָה וְהָא תַּנּוּר דְּתִנָּן[כד]
וּבְעוֹר דְּאֶשָׁא דְעָבְרָא בֵּין פַּלְגַיָּא
הָאִילֵּין: (יח) בְּיוֹמָא הַהוּא גְּזַר יְיָ עִם
אַבְרָם קְיָם לְמֵימַר לִבְנָךְ יְהָבִית[כה] יַת
אַרְעָא הָדָא מִנַּהֲרָא דְּמִצְרַיִם וְעַד
נַהֲרָא רַבָּא נַהֲרָא דִּפְרָת: (יט) יַת
שַׁלְמָאֵי וְיַת קֵנִיזָאֵי וְיַת קַדְמוֹנָאֵי[כו]:
(כ) וְיַת חִתָּאֵי וְיַת פְּרִיזָאֵי וְיַת

כב. עתה. כג. חושך. כד. שמעשן.
כה. אתן. כו. שלמאים וקניזים וקדמונים.

רש"י

(טז) ודור רביעי - לאחר שיגלו למצרים יהיו שם שלשה דורות והרביעי ישובו לארץ הזאת, לפי שבארץ כנען היה מדבר עמו וכרת ברית זו, כדכתיב לָתֶת לְךָ אֶת הָאָרֶץ הַזֹּאת לְרִשְׁתָּהּ (לעיל פסוק ז). וכן היה, יעקב ירד למצרים, לא וחשוב דורותיו יהודה פרץ חצרון, וכלב בן חצרון מבאי הארץ היה: כי לא שלם עון האמורי - להיות משתלח מארצו עד אותו זמן, שאין הקב"ה נפרע מאומה עד שתתמלא סאתה, שנאמר (ישעיה כז ח) בְּסַאסְאָה בְּשַׁלְּחָהּ תְּרִיבֶנָּה[פה]: (יז) ויהי השמש באה - כמו וַיְהִי הֵם מְרִיקִים שַׂקֵּיהֶם (להלן מד לה), וַיְהִי הֵם קֹבְרִים אִישׁ (מלכים ב׳ יג כא), כלומר ויהי דבר זה: השמש באה - שקעה: ועלטה היה - חָשַׁךְ היום: והנה תנור עשן וגו׳ - רמז לו שיפלו המלכיות (עובדי אלילים) בגיהנם[פו]: באה - טעמו למעלה, לכך הוא מבואר שבאה כבר. ואם היה טעמו למטה באל"ף, היה מבואר כשהיא שוקעת, ואי אפשר לומר כן, שהרי כבר כתוב ויהי השמש לבא והעברת תנור עשן לאחר מכאן היתה, נמצא שכבר שקעה. וזה חילוק בכל תיבה לשון נקבה שיסודה שתי אותיות, כמו בא קם שב, כשהטעם למעלה לשון עבר הוא, כגון זה וכגון וְרָחֵל בָּאָה (להלן כט ט), קָמָה אֲלַמָּתִי (להלן לז ז), הִנֵּה שָׁבָה יְבִמְתֵּךְ (רות א טו). וכשהטעם למטה הוא לשון הווה, דבר שנעשה עכשיו והולך, כמו בָּאָה עִם הַצֹּאן (להלן כט ו), בָּעֶרֶב הִיא בָאָה וּבַבֹּקֶר הִיא שָׁבָה (אסתר ב יד): (יח) לזרעך נתתי - אמירתו של הקב"ה כאילו היא עשויה[פז]: הנהר הגדול נהר פרת - לפי שהוא דבוק לארץ ישראל קורא לו גדול, אף על פי שהוא מאוחר בארבעה נהרות היוצאים מעדן, שנאמר וְהַנָּהָר הָרְבִיעִי הוּא פְּרָת (לעיל ב יד). משל הדיוט, עבד מלך מלך, הדבק לשחוור וישתחוו לך[פח]: (יט) את הקיני - עשר אומות יש כאן, ולא נתן להם אלא שבעה גויים, והשלשה אדום ומואב ועמון והם קיני קניזי וקדמוני עתידים להיות ירושה לעתיד, שנאמר (ישעיה יא יד) אֱדוֹם וּמוֹאָב מִשְׁלוֹחַ יָדָם וּבְנֵי עַמּוֹן מִשְׁמַעְתָּם[פט]:

מקורי רש"י

(פרשה לח סי׳ יב): תקבר בשיבה טובה, בשרו שישמעאל עושה תשובה. ועי׳ פסיקתא רבתי (פרשה יב): נסתלק אברהם, למה, [אמר הקדוש ברוך הוא], אמרתי ואתה תבא אל אבותיך בשלום תקבר בשיבה טובה (בראשית ט"ו ט"ו). איזה שיבה טובה, זו שיהיה אברהם עומד ורואה בן בנו מגלה ערוות ושופך דמים, לפיכך מיד שעשה, נסתלק אברהם. פה. עי׳ סוטה (ט ע"א): בסאסאה בשלחה תריבנה למה לי, לכדרב חיננא בר פפא, דא"ר חיננא בר פפא, אין הקדוש ברוך הוא נפרע מן האומה עד שעת שילוחה, שנאמר, בסאסאה בשלחה וגו׳. ועי׳ זוהר וירא (קיג ע"ב): לא עביד קב"ה דינא בחייביא, עד דאשתלימו בחובייהו, הה"ד (בראשית טו טז) כי לא שלם עון האמורי עד הנה, וכתיב (ישעיה כז ח) בסאסאה בשלחה תריבנה, ועל דא הוה אסטין. פו. עי׳ פרקי דרבי אליעזר (פרק כז): ר׳ זעירא אומר לא נבראו מלכיות הללו אלא עצים לגיהנם, שנ׳ והנה תנור עשן ולפיד אש, ואין תנור אלא גיהנם שנמשלה כתנור, שנ׳ נאם ה׳ אשר אור לו בציון בירושלם. פז. עי׳ בראשית רבה (פרשה מד סי׳ כב): לזרעך נתתי וגו׳ ר׳ הונא ור׳ דוסתאי בשם רשב"ג אף מאמרו של הקב"ה מעשה, שנא׳ לזרעך נתתי אתן את הארץ הזאת, אין כתיב כאן אלא נתתי את הארץ הזאת. פח. עי׳ שבועות (מז ע"ב): עד הנהר הגדול נהר פרת, שמעון בן טרפון אומר, קרב לגבי דהינא ואידהן (פי׳ רש"י - אם נגעת במשוח בשמן תהא גם משוח בנגיעתו). דבי רבי ישמעאל תנא, עבד מלך כמלך. פט. עי׳ בראשית רבה (פרשה מד פסקה כג): רבי חלבו בשם רבי אבא בשם רבי יוחנן כך עלה בדעתו של מקום להנחיל להם לישראל ארץ עשרה עממים את הקיני ואת הקנזי ואת הקדמוני ולא נתן להם אלא ז׳ את החתי ואת הפרזי ואת הרפאים ואת האמורי ואת הכנעני ואת הגרגשי ואת היבוסי הרי

הָרְפָאִים: כא וְאֶת־הָאֱמֹרִי וְאֶת־הַכְּנַעֲנִי וְאֶת־
הַגִּרְגָּשִׁי וְאֶת־הַיְבוּסִי: **ס טז** א וְשָׂרַי אֵשֶׁת אַבְרָם
לֹא יָלְדָה לוֹ וְלָהּ שִׁפְחָה מִצְרִית וּשְׁמָהּ הָגָר:
ב וַתֹּאמֶר שָׂרַי אֶל־אַבְרָם הִנֵּה־נָא עֲצָרַנִי יְהוָה
מִלֶּדֶת בֹּא־נָא אֶל־שִׁפְחָתִי אוּלַי אִבָּנֶה מִמֶּנָּה
וַיִּשְׁמַע אַבְרָם לְקוֹל שָׂרָי: ג וַתִּקַּח שָׂרַי | אֵשֶׁת
אַבְרָם אֶת־הָגָר הַמִּצְרִית שִׁפְחָתָהּ מִקֵּץ עֶשֶׂר
שָׁנִים לְשֶׁבֶת אַבְרָם בְּאֶרֶץ כְּנָעַן וַתִּתֵּן אֹתָהּ
לְאַבְרָם אִישָׁהּ לוֹ לְאִשָּׁה: ד וַיָּבֹא אֶל־הָגָר וַתַּהַר

אונקלוס

גִּבָּרָאֵי[כז]: (כא) וְיַת אֱמוֹרָאֵי וְיַת
כְּנַעֲנָאֵי וְיַת גִּרְגָּשָׁאֵי וְיַת יְבוּסָאֵי[כח]:
(א) וְשָׂרַי אִתַּת אַבְרָם לָא יְלִידַת
לֵיהּ וְלָהּ אַמְתָא מִצְרַיְתָא וּשְׁמָהּ
הָגָר: (ב) וַאֲמַרַת שָׂרַי לְאַבְרָם
הָא כְעַן[א] מְנָעַנִי יְיָ מִלְּמֵילַד עוֹל
כְּעַן[ב] לְוַת אַמְתִי מָאִים אֶתְבְּנֵי
מִינָהּ וְקַבֵּיל אַבְרָם לְמֵימַר שָׂרָי:
(ג) וּדְבָרַת שָׂרַי אִתַּת אַבְרָם יַת
הָגָר מִצְרַיְתָא אַמְתָהּ מִסּוֹף עֲשַׂר
שְׁנִין לְמֵיתַב אַבְרָם בְּאַרְעָא דִכְנָעַן
וִיהָבַת יָתָהּ לְאַבְרָם בַּעֲלָהּ לֵיהּ
לְאִינְתּוּ: (ד) וְעָאל לְוַת הָגָר וְעַדְיָאת

כז. חתים ופריזים וגבורים. כח. אמוריים וכנענים וגרגשים ויבוסים. א. עתה. ב. עתה.

רש"י

(כ) **ואת הרפאים** - ארץ עוג שנאמר בה (דברים ג יג) בהוא יקרא ארץ רפאים: **טז** (א) **שפחה מצרית** - בת פרעה היתה, כשראה נסים שנעשו לשרה אמר מוטב שתהא בתי שפחה בבית זה ולא גבירה בבית אחר[צ]: (ב) **אולי אבנה ממנה** - לימד על מי שאין לו בנים שאינו בנוי אלא הרוס[צא]: **אבנה ממנה** - בזכות שאכניס גרתי לתוך ביתי[צב]: **לקול שרי** - לרוח הקדש שבה[צג]: (ג) **ותקח שרי** - לקחתה בדברים, אשריך שזכית לידבק בגוף קדוש כזה[צד]: **מקץ עשר שנים** - מועד הקבוע לאשה ששהתה עשר שנים ולא ילדה לבעלה חייב לישא אחרת[צה]: **לשבת אברם** וגו' - מגיד שאין ישיבת חוצה לארץ עולה לו מן המנין, לפי שלא נאמר לו ואעשך לגוי גדול עד שיבא לארץ ישראל[צו]: (ד) **ויבא אל הגר ותהר** - מביאה ראשונה[צז]:

מקורי רש"י

שבעה וכו' ואיזה הם הג' שלא ניתן להם רבי אומר ערביה שלמייה נוטייה רבי שמעון בן יוחאי אומר דרמוסקוס ואסייא ואספמייא ר"א בן יעקב אמר אסיא ותרקי וקרטגינה רבנן אמרי אדום ומואב וראשית בני עמון הם הג' שלא נתן להם בעוה"ז, אדום שנאמר (דברים ב) כי לא אתן לך מארצו ירושה כי ירושה לעשו נתתי את הר שעיר ובמואב כתיב (שם) אל תצר את מואב ואל תתגר בם מלחמה קנזי הוא מעשו קיני וקדמוני הוא מעמון ומואב אבל לימות המשיח יחזרו ויהיו לישראל כדי לקיים מאמרו של הקב"ה אבל עכשיו שבעה נתן להם שנאמר (שם ז) שבעה גוים רבים ועצומים ממך. **צ.** עי' בראשית רבה (פרשה מה סי' א): אמר ר"ש בן יוחאי, הגר בתו של פרעה היתה, וכיון שראה פרעה מעשים שנעשו לשרה בביתו, נטל בתו ונתנה לו. אמר מוטב שתהא בתי שפחה בבית זה, ולא גבירה בבית אחר. **צא.** עי' שם (סי' ב): תני, כל מי שאין לו בן כאלו הוא מת כאלו הוא הרוס. כאלו מת, ותאמר רחל אל יעקב הבה לי בנים וגו'. כאלו הרוס, שנאמר אולי אבנה ממנה ואין בונין אלא את ההרוס. **צב.** עי' שם (פרשה עא סי' ב): ויחר אף יעקב וגו'. רבנן דדרומה בשם ר' אלכסנדרי ורבנא בשם ר' אבא בר כהנא, החכם יענה דעת רוח וגו' (איוב טו ב) זה אברהם, שנ' וישמע אברם לקול שרי (בראשית טז ב), וימלא קדים בטנו (שם שם) זה יעקב, שנ' ויחר אף יעקב, אמר לו הקדוש ברוך הוא, כך עונין למעיקות, חייך שבניך עתידין לעמוד לפני בנה. ויאמר התחת אלהים אנכי אשר מנע ממך פרי בטן, ממך מנע, ממני לא מנע. אמרה לו כך עשה אביך לאמך, לא חגר מתניו כנגדה, אמר לה הוא לא היו לו בנים, אני יש לי בנים. אמרה לו, וזקינך לא היו לו בנים, וחגר מתניו כנגד שרה, אמר לה יכולה את לעשות כשם שעשת זקנתי, אמרה לו ומה עשת, אמר לה הכניסה צרתה לביתה, אמרה לו אם הדבר הזה מעכב הנה אמתי בלהה בא אליה וגו' ואבנה גם אנכי ממנה מה זו נבנת על ידי צרתה אף זו נבנת על ידי צרתה. **צג.** עי' שם (פרשה מה סי' ב): וישמע אברם לקול שרי, רבי יוסי אמר לקול רוח הקדש. היך מה דאת אמר, ואתה תשמע לקול דברי ה'. **צד.** עי' שם (סי' ג): ותקח שרי אשת אברם את הגר המצרית שפחתה, לקחתה בדברים. אמרה לה, אשריך שאת מדבקת לגוף הקדוש הזה. **צה.** עי' שם: מקץ עשר שנים לשבת אברם בארץ כנען, רבי אמי בשם ריש לקיש, מנין תנינן נשא אשה ושהה עמה י' שנים ולא ילדה אינו רשאי ליבטל מפריה ורביה אלא יוציא וישא אשה אחרת, מהכא. **צו.** עי' בראשית רבה שם: מקץ עשר שנים לשבת אברם בארץ כנען. הדא אמרת אין ישיבת חוצה לארץ עולה מן המנין. **צז.** עי' שם (סי' ד): ויבא אל הגר ותהר, רבי לוי בר חייתא אמר, מביאה ראשונה נתעברה. אמר רבי אלעזר, לעולם אין האשה מתעברת מביאה ראשונה. והכתיב ותהרין שתי בנות לוט מאביהן, א"ר תנחומא, שלטו בעצמן והוציאו ערותן ונתעברו כמביאה שניה.

וַתֵּרֶא כִּי הָרָתָה וַתֵּקַל גְּבִרְתָּהּ בְּעֵינֶיהָ׃ ה וַתֹּאמֶר
שָׂרַי אֶל־אַבְרָם חֲמָסִי עָלֶיךָ אָנֹכִי נָתַתִּי שִׁפְחָתִי
בְּחֵיקֶךָ וַתֵּרֶא כִּי הָרָתָה וָאֵקַל בְּעֵינֶיהָ יִשְׁפֹּט יְהוָה
בֵּינִי וּבֵינֶיךָ׃ ו וַיֹּאמֶר אַבְרָם אֶל־שָׂרַי הִנֵּה
שִׁפְחָתֵךְ בְּיָדֵךְ עֲשִׂי־לָהּ הַטּוֹב בְּעֵינָיִךְ וַתְּעַנֶּהָ שָׂרַי
וַתִּבְרַח מִפָּנֶיהָ׃ ז וַיִּמְצָאָהּ מַלְאַךְ יְהוָה עַל־עֵין
הַמַּיִם בַּמִּדְבָּר עַל־הָעַיִן בְּדֶרֶךְ שׁוּר׃ ח וַיֹּאמַר הָגָר
שִׁפְחַת שָׂרַי אֵי־מִזֶּה בָאת וְאָנָה תֵלֵכִי וַתֹּאמֶר
מִפְּנֵי שָׂרַי גְּבִרְתִּי אָנֹכִי בֹרַחַת׃ ט וַיֹּאמֶר לָהּ
מַלְאַךְ יְהוָה שׁוּבִי אֶל־גְּבִרְתֵּךְ וְהִתְעַנִּי תַּחַת
יָדֶיהָ׃ י וַיֹּאמֶר לָהּ מַלְאַךְ יְהוָה הַרְבָּה אַרְבֶּה

אונקלוס

וַחֲזַת אֲרֵי עֲדִיאָת וְקָלַת רִבּוֹנְתָהּ
בְּעֵינָהָהּ׃ (ה) וַאֲמַרַת שָׂרַי לְאַבְרָם
דִּין[ג] לִי עֲלָךְ אֲנָא יְהָבִית אַמְתִי לָךְ[ד]
וַחֲזַת אֲרֵי אַעֲדִיאַת וְקַלִית בְּעֵינָהָהּ
יְדִין יְיָ בֵּינִי וּבֵינָךְ׃ (ו) וַאֲמַר אַבְרָם
לְשָׂרַי הָא אַמְתִיךְ בִּידֵיךְ עֲבִידִי לָהּ
כִּדְתַקִּין בְּעֵינָיְכִי וְעַנִיתָהּ שָׂרַי וַעֲרָקַת
מִן קֳדָמָהָא׃ (ז) וְאַשְׁכְּחָהּ מַלְאָכָא
דַיְיָ עַל עֵינָא דְמַיָא בְּמַדְבְּרָא עַל
עֵינָא בְּאוֹרְחָא דְחַגְרָא[ה]׃ (ח) וַאֲמַר
הָגָר אַמְתָא דְשָׂרַי מְנַן אַתְּ אַתְיָא
וּלְאָן אַתְּ אַזְלָא וַאֲמַרַת מִן קֳדָם שָׂרַי
רִבּוֹנְתִי אֲנָא עָרָקָא׃ (ט) וַאֲמַר לָהּ
מַלְאָכָא דַיְיָ תּוּבִי לְוַת רִבּוֹנְתִיךְ
וְאִשְׁתַּעֲבִידִי[ו] תְּחוֹת יְדָהָא׃ (י) וַאֲמַר
לָהּ מַלְאָכָא דַיְיָ אַסְגָּאָה אַסְגֵּי

ג. תביעת דין. ד. לך. ה. של חֶגֶר.
ו. והשתעבדי.

רש"י

ותקל גברתה בעיניה - אמרה, שרה זו אין סתרה כגלויה, מראה עצמה כאילו היא צדקת ואינה צדקת, שלא זכתה להריון כל השנים הללו, ואני נתעברתי מביאה ראשונה[צח]: (ה) חמסי עליך - חמס העשוי לי עליך אני מטיל העונש, כשהתפללת להקדוש ברוך הוא מה תִּפֶּן לִי וְאָנֹכִי הוֹלֵךְ עֲרִירִי (לעיל טו ב) לא התפללת אלא עליך, והיה לך להתפלל על שניו והייתי אני נפקדת עמך. ועוד, דברים אתה חומס ממני, שאתה שומע בזיוני ושותק[צט]: אנכי נתתי שפחתי וגו' ביני וביניך - כל דינך שבמקרא חסר וזה מלא, קרי דיה ודיניך (רש"ל נוכח לנקבה), שהכניסה עין הרע בעיבורה של הגר והפילה עוברה, הוא שהמלאך אומר להגר הִנֵּךְ הָרָה (להלן פסוק יא), והלא כבר הרתה והוא מבשר לה שתהר, אלא מלמד שהפילה הריון הראשון[ק]: (ו) ותענה שרי - היתה משעבדת בה בקושי[קא]: (ח) אי מזה באת - מהיכן באת, יודע היה אלא ליתן לה פתח ליכנס עמה בדברים. ולשון אי מזה, איה המקום שתאמר עליו מזה אני בא: (ט) ויאמר לה מלאך ה' וגו' - על כל אמירה היה שולח לה מלאך אחר, לכך נאמר מלאך בכל אמירה ואמירה[קב]:

מקורי רש"י

צח. עי' שם: כל זמן שהאשה מקבלת עוברין היא מתכערת ומתעזבת שכל תשעים שנה שלא ילדה שרה היתה ככלה בתוך חופתה, והיו מטרוניות באות לשאול בשלומה של שרה והיתה שרה אומרת להם צאו ושאלו בשלומה של עלובה. והיתה הגר אומרת להם שרי גבירתי אין סיתרה כגלויה, נראית צדקת ואינה צדקת, אילו היתה צדקת ראו כמה שנים שלא נתעברה, ואני בלילה אחד נתעברתי, והיתה אומרת, עם דא אנא מיסב ומיתן, הלואי מיסב ומיתן עם מרה. **צט.** עי' שם (סי' ה): ותאמר שרי אל אברם חמסי עליך, רבי יודן בשם ר' יהודה בר סימון, חומסני אתה בדברים, למה, שאתה שומע בקלוני ושותק. רבי ברכיה בשם ר' אבא בר כהנא אמר, בעי דיני גבך, משל לשני בני אדם חבושים בבית האסורים נמצא המלך עובר, א"ל חד, תבע דקיון דידי, אמר אפקוהו. אמר ליה חבריה, יבעי דיני גבך, אילו אמרת תבוע דקיון דידן כמה דאפקך, כן אפקני, וכדו דאמרת תבע דקיון דידי, לך אפיק, לי לא אפיק. כך, אילו אמרת ואנו הולכים ערירים, כמה דיהב לך כן יהב לי, וכדו דאמרת אנכי הולך ערירי, לך יהיב, ולי לא יהיב. משל לשני בני אדם שהלכו ללוות זרע מן המלך, א"ל, תשאיל לי זרע, אמר ויהבון ליה. א"ל חבריה, יבעי דיני גבך, אילו אמרת תשאיל לנו זרע, כמה דיהיב לך כן הוה יהיב לי, ה"נ אילו אמרת הן לנו לא נתת זרע, כמה דיהיב לך הוה יהיב לי, וכדו דאמרת הן לי לא נתת זרע, לך יהיב לי לא יהיב. ר' נחמיה בשם ר' אבון אמר, חימסה בפניו. **ק.** עי' שם: כתיב ויבא אל הגר ותהר ומה ת"ל הנך הרה וילדת בן, אלא מלמד שהכניסה בה שרה עין רעה והפילה עוברה. **קא.** עי' ילקוט שמעוני תורה (רמז עט): ותענה שרי ותברח מפניה, ר' אבא בר כהנא אמר, מנעתה מתשמיש המטה. רבי ברכיה אמר, קפחתה בקורדיקון על פניה, רבי ברכיה בשם רבי אבא בר כהנא אמר, דליין וסנדלריאות הוליכה לה למרחץ. **קב.** עי' בראשית רבה (פרשה מה סי' ז): המלאך אמר הגר שפחת שרי, ותאמר מפני שרי גברתי אנכי בורחת, ויאמר לה מלאך ה' שובי אל גברתך והתעני וגו', ויאמר לה מלאך ה' הרבה וגו', כמה מלאכים נזדווגו לה, ר' יוסי בר חנינא אמר, חמשה, בכל מקום שנאמר אמירה, מלאך. רבנן אמרי, ארבעה, בכל מקום שנאמר מלאך.

אֶת־זַרְעֶךָ וְלֹא יִסָּפֵר מֵרֹב׃ יא וַיֹּאמֶר לָהּ
מַלְאַךְ יְהוָה הִנֵּךְ הָרָה וְיָלַדְתְּ בֵּן וְקָרָאת שְׁמוֹ
יִשְׁמָעֵאל כִּי־שָׁמַע יְהוָה אֶל־עָנְיֵךְ׃ יב וְהוּא
יִהְיֶה פֶּרֶא אָדָם יָדוֹ בַכֹּל וְיַד כֹּל בּוֹ וְעַל־
פְּנֵי כָל־אֶחָיו יִשְׁכֹּן׃ יג וַתִּקְרָא שֵׁם־יְהוָה הַדֹּבֵר
אֵלֶיהָ אַתָּה אֵל רֳאִי כִּי אָמְרָה הֲגַם הֵלֹם
רָאִיתִי אַחֲרֵי רֹאִי׃ יד עַל־כֵּן קָרָא לַבְּאֵר בְּאֵר
לַחַי רֹאִי הִנֵּה בֵין־קָדֵשׁ וּבֵין בָּרֶד׃ טו וַתֵּלֶד
הָגָר לְאַבְרָם בֵּן וַיִּקְרָא אַבְרָם שֵׁם־בְּנוֹ אֲשֶׁר־
יָלְדָה הָגָר יִשְׁמָעֵאל׃ טז וְאַבְרָם בֶּן־שְׁמֹנִים שָׁנָה
וְשֵׁשׁ שָׁנִים בְּלֶדֶת־הָגָר אֶת־יִשְׁמָעֵאל לְאַבְרָם׃ ס

אונקלוס

יַת בְּנָיְכִי וְלָא יִתְמְנוּן מִסְּגִי׃
(יא) וַאֲמַר לָהּ מַלְאֲכָא דַיְיָ הָא אַתְּ
מְעַדְּיָא וְתֵלְדִין בַּר וְתִקְרִין שְׁמֵיהּ
יִשְׁמָעֵאל אֲרֵי קַבִּיל יְיָ צְלוֹתִיךְ׳׃
(יב) וְהוּא יְהֵא מְרוֹד בֶּאֱנָשָׁא הוּא
יְהֵא צְרִיךְ לְכוּלָּא וְאַף אֱנָשָׁא יְהוֹן
צְרִיכִין לֵיהּ׳ וְעַל אַפֵּי כָל אָחוּהִי
יִשְׁרֵי׃ (יג) וְצַלִּיאַת בִּשְׁמָא׳ דַיְיָ
דְּאִתְמַלֵּל עִמָּהּ וַאֲמַרַת אַתְּ הוּא
אֱלָהָא חֲזֵי כוֹלָא׳ אֲרֵי אֲמַרַת הֲבְרַם
הָכָא שְׁרֵיתִי חַזְיָא בָּתַר דְּאִתְגְּלֵי
לִי׳׃ (יד) עַל כֵּן קְרָא לְבֵירָא בֵּירָא
דְּמַלְאַךְ קַיְּימָא אִתְחֲזֵי עֲלָהּ הָא הִיא
בֵּין רְקָם וּבֵין חַגְרָא׳׃ (טו) וִילִידַת
הָגָר לְאַבְרָם בַּר וּקְרָא אַבְרָם
שׁוּם בְּרֵיהּ דִּילִידַת הָגָר יִשְׁמָעֵאל׃
(טז) וְאַבְרָם בַּר תְּמָנַן וְשִׁית שְׁנִין
כַּד יְלִידַת הָגָר יַת יִשְׁמָעֵאל לְאַבְרָם׃

ז. תפילתך. ח. מורד באנשים, הוא יצטרך לכולם ואף אנשים יהיו צריכים לו. ט. והתפללה בשם. י. אמרת אתה הוא אלוה רואה הכל.
יא. שהתגלה אלי. יב. מלאך הברית נתגלה עליו הרי היא בין רקם ובין חגר.

רש"י

(יא) **הנך הרה** - כשתשובי תהרי, כמו הִנָּךְ הָרָה לאשת מנוח (שופטים יג ה): **וילדת בן** - כמו ויולדת, ודומה לו יַשְׁבִּתִּ בַּגְּנָנוֹן מְקֻנַּנְתִּ בָּאֲרָזִים (ירמיה כב כג): **וקראת שמו** - לווי הוא, כמו שאומר לזכר וְקָרָאתָ אֶת שְׁמוֹ יִצְחָק (להלן יז יט): (יב) **פרא אדם** - אוהב מדברות לגוד חיות, כמו שכתוב (להלן כא כ) וַיֶּשֶׁב בַּמִּדְבָּר וַיְהִי רֹבֶה קַשָּׁת[קג]: **ידו בכל** - לסטיס[קד]: **ויד כל בו** - הכל שונאין אותו ומתגרין בו[קה]: **ועל פני כל אחיו ישכון** - שיהיה זרעו גדול: (יג) **אתה אל ראי** - נקוד חטף קמץ, מפני שהוא שם דבר, אֱלוֹהַּ הרואה, שרואה בעלבון של עלובין[קו]. (ס"א דבר אחר, אתה אל ראי משמע שהוא רואה הכל ואין שום דבר רואה אותו): **הגם הלם** - לשון תימה, וכי סבורה הייתי שאף הלום במדברות ראיתי שלוחו של מקום אחרי רואי אותם בביתו של אברהם ששם הייתי רגילה לראות מלאכים, ותדע שהיתה רגילה לראות, שהרי מנוח ראה את המלאך פעם אחת ואמר מוֹת נָמוּת (שופטים יג כב) וזו ראתה ארבעה זה אחר זה ולא חרדה: (יד) **באר לחי רואי** - כתרגומו, בירא דמלאך קימא איתחזי עלה: (טו) **ויקרא אברם שם** וגו' - אף על פי שלא שמע אברם דברי המלאך שאמר וקראת שמו ישמעאל, שרתה רוח הקודש עליו וקראו ישמעאל[קז]: (טז) **ואברם בן שמונים** וגו' - לשבחו של ישמעאל נכתב, להודיע שהיה בן י"ג שנה כשגמול ולא עכב:

מקורי רש"י

קג. עי' שם (סי' ט): והוא יהיה פרא אדם, רבי יוחנן ורבי שמעון בן לקיש. רבי יוחנן אמר, שהכל יהיו גדלים ביישוב והוא יהיה גדל במדבר. רבי שמעון בן לקיש אמר פרא אדם וודאי, שהכל בוזזים ממון והוא בוזז נפשות. **קד.** עי' איכה רבה (פרשה ג): הלך לו למדבר פארן אצל בני ישמעאל, אמר להם מקבלים אתם התורה, אמרו לו מה כתיב בה, אמר להם, לא תגנוב (שמות כ יג). אמרו לו היא ירושת אבינו, ידו בכל ויד כל בו (בראשית טז יב), אין אנו יכולין לחיות בלא היא, ולא קיבלו אותה. **קה.** עי' תרגום יונתן: ידוי יתפרעון מן בעלי דבבוי וידי דבעלי דבבוי יתושטון לאבאשא ביה. **קו.** עי' בראשית רבה (פרשה מה סי' י): אתה אל ראי, אמר רבי אייבו אתה הוא רואה בעלבון של עלובין. **קז.** עי' בראשית רבתי: ויקרא אברם שם בנו. כיון אברהם ברוה"ק, וקרא שמו כשם שאמר המלאך להגר ולא נצרך לך.

יז א וַיְהִי אַבְרָם בֶּן־תִּשְׁעִים שָׁנָה וְתֵשַׁע
שָׁנִים וַיֵּרָא יְהוָה אֶל־אַבְרָם וַיֹּאמֶר אֵלָיו אֲנִי־
אֵל שַׁדַּי הִתְהַלֵּךְ לְפָנַי וֶהְיֵה תָמִים: ב וְאֶתְּנָה
בְרִיתִי בֵּינִי וּבֵינֶךָ וְאַרְבֶּה אֹתְךָ בִּמְאֹד מְאֹד:
ג וַיִּפֹּל אַבְרָם עַל־פָּנָיו וַיְדַבֵּר אִתּוֹ אֱלֹהִים
לֵאמֹר: ד אֲנִי הִנֵּה בְרִיתִי אִתָּךְ וְהָיִיתָ לְאַב
הֲמוֹן גּוֹיִם: ה וְלֹא־יִקָּרֵא עוֹד אֶת־שִׁמְךָ אַבְרָם
וְהָיָה שִׁמְךָ אַבְרָהָם כִּי אַב־הֲמוֹן גּוֹיִם נְתַתִּיךָ:

אונקלוס

(א) וַהֲוָה אַבְרָם בַּר תִּשְׁעִין וּתְשַׁע
שְׁנִין וְאִתְגְּלֵי[א] יְיָ לְאַבְרָם וַאֲמַר
לֵיהּ אֲנָא אֵל שַׁדַּי פְּלַח[ב] קֳדָמַי
וַהֲוֵי שְׁלִים: (ב) וְאֶתֵּן קְיָמִי בֵּין
מֵימְרִי[ג] וּבֵינָךְ וְאַסְגֵּי יָתָךְ לַחֲדָא
לַחֲדָא: (ג) וּנְפַל אַבְרָם עַל אַפּוֹהִי
וּמַלֵּיל עִמֵּיהּ יְיָ לְמֵימָר: (ד) אֲנָא
הָא גְזַר קְיָמִי[ד] עִמָּךְ וּתְהֵי לְאַב
סַגִּי עֲמָמִין: (ה) וְלָא יִתְקְרֵי עוֹד
יַת שְׁמָךְ אַבְרָם וִיהֵי שְׁמָךְ אַבְרָהָם
אֲרֵי לְאַב סַגִּי עַמְמִין יְהַבְתִּיךְ:

א. והתגלה. ב. תעבוד. ג. דברי.
ד. מילת בריתי.

רש"י

יז (א) **אני אל שדי** - אני הוא שיש די באלהותי לכל
בריה, לפיכך התהלך לפני והיה לי לאלוה ולפטרון.
וכן כל מקום שהוא במקרא פירושו כך די שלו, והכל
לפי הענין[קח]: **התהלך לפני** - כתרגומו פלח קדמי,
הדבק בעבודתי: **והיה תמים** - אף זה לוי אחר לוי,
היה שלם בכל נסיונותי. ולפי מדרשו, התהלך לפני
במצות מילה ובדבר הזה תהיה תמים, שכל זמן
שהערלה בך אתה בעל מום לפני[קט]. דבר אחר, והיה
תמים, עכשיו אתה חסר ה' איברים, ב' עינים ב' אזנים
וראש הגויה, אוסיף לך אות על שמך ויהיו מנין
אותיותיך רמ"ח כמנין איבריך[ק]: (ב) **ואתנה בריתי** -
ברית של אהבה, וברית הארץ, להורישה לך על ידי
מצוה זו: (ג) **ויפל אברם על פניו** - ממורא השכינה,
שעד שלא מל לא היה בו כח לעמוד, ורוח הקודש נגדת
עליו, וזהו שנאמר בבלעם (במדבר כד ד) נֹפֵל וּגְלוּי עֵינָיִם.
בברייתא דר"א מצאתי כן[קיא]: (ה) **כי אב המון גוים** -
לשון נוטריקון של שמו[קיב]. ורי"ש שהיתה בו בתחלה,
שלא היה אב אלא לארם שהוא מקומו, ועכשיו אב לכל
העולם[קיג]. ואפילו רי"ש שהיתה בו מתחלה לא זזה
ממקומה, שאף יו"ד של שרי נתרעמה על השכינה עד
שהוסיפה ליהושע, שנאמר (במדבר יג טז) וַיִּקְרָא מֹשֶׁה
לְהוֹשֵׁעַ בִּן נוּן יְהוֹשֻׁעַ[קיד]:

מקורי רש"י

קח. עי' בראשית רבה (פרשה מ"ו סי' ג): אמר לו הקדוש ב"ה לאברהם דייך אני ואתה בעולם, ואם אין את מקבל עליך לימול, דיי לעולמי עד כאן, ודייה לערלה עד כאן, ודייה למילה שתהא עגומה עד כאן. אמר, עד שלא מלתי, היו באים ומזדווגים לי, תאמר משמלתי הן באין ומזדווגים לי, אמר לו הקב"ה, אברהם, דייך שאני אלוהך, דייך שאני פטרונך. ולא לך לעצמך, אלא דיי לעולמי שאני אלוהו, דיו לעולמי שאני פטרונו. רבי נתן ורבי אחא ורבי ברכיה בשם רבי יצחק, אני אל שדי, אני הוא שאמרתי לעולמי ולשמים דיי לארץ דיי, שאלולי שאמרתי להם דיי, עד עכשיו היו נמתחים והולכים. תני משום רבי אלעזר בן יעקב, אני הוא שאין העולם ומלואו כדי לאלהותי, תרגום עקילוס אכסיוס ואנקוס. **קט.** עי' נדרים (לא ע"ב): רבי אומר, גדולה מילה, שכל המצות שעשה אברהם אבינו לא נקרא שלם, עד שמל, שנאמר (בראשית יז), התהלך לפני והיה תמים. **ועי'** בראשית רבה (פרשה מו סי' א): אמר ר' יודן, מה התאנה הזו אין לה פסולת אלא עוקצה בלבד, העבר אותו ובטל המום, כך אמר הקב"ה לאברהם, אין בך פסולת אלא הערלה, העבר אותה ובטל המום, התהלך לפני והיה תמים. **קי.** עי' מדרש תנחומא לך לך (סי' טז): כשאמר הקב"ה לאברהם התהלך לפני והיה תמים התחיל תמה אמר עד עכשיו אני תמים אם אני מל אהיה חסר, חמש ערלות הן, ארבע באדם ואחד באילן, ערלת האזן כתיב בה (ירמיה י) הנה ערלה אזנם ערלת הלב דכתיב (דברים י) ומלתם את ערלת לבבכם ערלת לשון דכתיב (שמות ו) ערל שפתים ערלת בשר דכתיב ומלתם את בשר ערלתכם (בראשית יז) אם אמול אחד מאלו, נמצאתי חסר מאברי. אמר לו הקב"ה, מה אתה סבור, שאתה תמים שלם, אתה חסר מחמשה אברים, אמר לו הקב"ה, עד שלא תמול היה שמך אברם, א' אחד ב' שנים ר' מאתים מ' ארבעים, הרי מאתים וארבעים ושלשה, ומנין אברים שבאדם רמ"ח. מול, והיה תמים. כשמל, א"ל הקב"ה, לא יקרא עוד שמך אברם והיה שמך אברהם. הוסיף לו ה' חמשה מנין רמ"ח אברים. לפיכך והיה תמים. **קיא.** עי' שם (סי' כ) ויפל אברהם על פניו עד שלא מל כל זמן שהיתה השכינה מדברת עמו היה נופל, משמל היה מסיח עמו והיה עומד. שנאמר ואברהם עודנו עומד לפני ה'. ולא עוד, אלא היה נגלה עליו והוא יושב, שנא' וירא אליו ה' באלוני ממרא וגו'. **קיב.** עי' ילקוט שמעוני תורה (רמז פא): מנין לנוטריקון מן התורה שנאמר כי אב המון גוים נתתיך. **קיג.** עי' ברכות (יג ע"א): אברם הוא אברהם, בתחלה נעשה אב לארם, ולבסוף נעשה אב לכל העולם כולו. **קיד.** עי' בראשית רבה (פרשה מז סי' א): א"ר יהושע בן קרחה, יו"ד שנטל הקב"ה משרי נחלק חציו לשרה וחציו לאברהם. אמר רבי שמעון בן יוחאי, יו"ד שנטל הקב"ה משרי היה טס ופורח לפני כסאו של הקב"ה. אמר לפניו, רבש"ע, בשביל שאני קטנה שבאותיות הוצאתני משרה

ו וְהִפְרֵתִי אֹתְךָ בִּמְאֹד מְאֹד וּנְתַתִּיךָ לְגוֹיִם
וּמְלָכִים מִמֶּךָּ יֵצֵאוּ׃ שביעי ז וַהֲקִמֹתִי אֶת־בְּרִיתִי
בֵּינִי וּבֵינֶךָ וּבֵין זַרְעֲךָ אַחֲרֶיךָ לְדֹרֹתָם לִבְרִית
עוֹלָם לִהְיוֹת לְךָ לֵאלֹהִים וּלְזַרְעֲךָ אַחֲרֶיךָ׃
ח וְנָתַתִּי לְךָ וּלְזַרְעֲךָ אַחֲרֶיךָ אֶת | אֶרֶץ מְגֻרֶיךָ
אֶת כָּל־אֶרֶץ כְּנַעַן לַאֲחֻזַּת עוֹלָם וְהָיִיתִי לָהֶם
לֵאלֹהִים׃ ט וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים אֶל־אַבְרָהָם וְאַתָּה
אֶת־בְּרִיתִי תִּשְׁמֹר אַתָּה וְזַרְעֲךָ אַחֲרֶיךָ לְדֹרֹתָם׃
י זֹאת בְּרִיתִי אֲשֶׁר תִּשְׁמְרוּ בֵּינִי וּבֵינֵיכֶם וּבֵין
זַרְעֲךָ אַחֲרֶיךָ הִמּוֹל לָכֶם כָּל־זָכָר׃ יא וּנְמַלְתֶּם
אֶת בְּשַׂר עָרְלַתְכֶם וְהָיָה לְאוֹת בְּרִית בֵּינִי
וּבֵינֵיכֶם׃ יב וּבֶן־שְׁמֹנַת יָמִים יִמּוֹל לָכֶם כָּל־
זָכָר לְדֹרֹתֵיכֶם יְלִיד בָּיִת וּמִקְנַת־כֶּסֶף מִכֹּל בֶּן־
נֵכָר אֲשֶׁר לֹא מִזַּרְעֲךָ הוּא׃ יג הִמּוֹל | יִמּוֹל

אונקלוס

(ו) וְאַפֵּיש יָתָךְ לַחֲדָא לַחֲדָא וְאֶתְּנִנָּךְ לְכִינְשָׁן׳ וּמַלְכִין דְּשַׁלִּיטִין בְּעַמְמַיָּא׳ מִינָךְ יִפְקוּן׃ (ז) וְאָקִים יַת קְיָמִי בֵּין מֵימְרִי׳ וּבֵינָךְ וּבֵין בְּנָךְ בַּתְרָךְ לְדָרֵיהוֹן לִקְיָם עָלָם לְמֶהֱוֵי לָךְ לֵאלָהָא וְלִבְנָךְ בַּתְרָךְ׃ (ח) וְאֶתֵּן לָךְ וְלִבְנָךְ בַּתְרָךְ יַת אַרַע תּוֹתָבוּתָךְ יַת כָּל אַרְעָא דִכְנַעַן לְאַחֲסָנַת עָלָם וְאֶהֱוֵי לְהוֹן לֵאלָהָא׃ (ט) וַאֲמַר יְיָ לְאַבְרָהָם וְאַתְּ יַת קְיָמִי תִּיטַר אַתְּ וּבְנָךְ בַּתְרָךְ לְדָרֵיהוֹן׃ (י) דֵּין קְיָמִי דְּתִטְרוֹן בֵּין מֵימְרִי׳ וּבֵינֵיכוֹן וּבֵין בְּנָךְ בַּתְרָךְ לְמִגְזַר לְכוֹן כָּל דְּכוּרָא׃ (יא) וְתִגְזְרוּן יַת בִּשְׂרָא דְעוּרְלַתְכוֹן וִיהֵי לְאַת קַיָּם בֵּין מֵימְרִי וּבֵינֵיכוֹן׃ (יב) וּבַר תְּמַנְיָא יוֹמִין יִתְגְּזַר לְכוֹן כָּל דְּכוּרָא לְדָרֵיכוֹן יְלִיד בֵּיתָא וּזְבִין כַּסְפָּא מִכֹּל בַּר עַמְמִין׳ דְּלָא מִבְּנָךְ הוּא׃ (יג) אִתְגַּזָּרָא יִתְגַּזְּרוּן

ה. לקהילות. ו. השולטים בעמים. ז. דברי. ח. דברי. ט. עמים.

רש"י

(ו) **ונתתיך לגוים** - ישראל ואדום, שהרי ישמעאל כבר היה לו ולא היה מנשרו עליו: (ז) **והקמותי את בריתי** - ומה היא הברית, להיות לך לאלהים: (ח) **לאחזת עולם** - ושם אהיה לכם לאלהים, אבל בן ישראל הדר בחו"ל כמו שאין לו אלוה[קטו]: (ט) **ואתה** - וי"ו זו מוסיף על ענין ראשון, אני הנה בריתי אתך ואתה הוי זהיר לשמרו, ומה היא שמירתו, זאת בריתי אשר תשמרו וגו' המול לכם וגו': (י) **ביני וביניכם** וגו' - אותם של עכשיו: **ובין זרעך אחריך** - העתידין להוולד אחריך: **המול** - כמו להמול, כמו שאתה אומר עשות כמו לעשות: (יא) **ונמלתם** - כמו ומלתם, והנו"ן בו יתירה ליסוד הנופל בו לפרקים, כמו נ' של נושך וג' של נושא. (ונמלתם כמו ונשאתם, אבל ימול לשון יפעל, כמו יעשה יאכל) (ברש"י ישן איגו): (יב) **יליד בית** - שילדתו השפחה בבית (שבת קלה ע"ב): **ומקנת כסף** - שקנאו משנולד (שם): (יג) **המול ימול יליד ביתך** - כאן כפל עליו ולא אמר לח' ימים, ללמדך שיש יליד בית נמול לאחד (ס"א לאחר שמנה ימים) כמו שמפורש במסכת שבת (דף קלה ע"ב)[קטז]:

מקורי רש"י

הצדקת, א"ל הקב"ה, לשעבר היית משמה של נקבה, ובסופן של אותיות, עכשיו אני נותנך בשמו של זכר ובראשן של אותיות, שנאמר (במדבר יג) ויקרא משה להושע בן נון יהושע. א"ר מנא לשעבר היתה שרי לעצמה עכשיו תהא היא שרה לכל באי העולם. **קטו.** עי' כתובות (קי ע"ב): כל הדר בארץ ישראל דומה כמי שיש לו אלוה וכל הדר בחוצה לארץ דומה כמי שאין לו אלוה. שנא' לתת לכם את ארץ כנען להיות לכם לאלהים. וכל שאינו דר בארץ אין לו אלוה, אלא לומר לך, כל הדר בחוץ לארץ כאילו עובד עבודת כוכבים. **קטז.** ז"ל: לשמנה ודאי מהלינן ליה, הא בהא תליא. כתנאי, יש יליד בית שנימול לאחד, ויש יליד בית שנימול לשמנה, יש מקנת כסף שנימול לאחד, ויש מקנת כסף שנימול לשמנה. יש מקנת כסף שנימול לאחד, ויש מקנת כסף שנימול לשמונה. כיצד, לקח שפחה מעוברת, ואחר כך ילדה, זהו מקנת כסף הנימול לשמונה. לקח שפחה וולדה עמה, זו היא מקנת כסף שנימול לאחד. ויש יליד בית שנימול לשמנה, כיצד, לקח שפחה ונתעברה אצלו וילדה, זהו יליד בית הנימול לשמנה. רב חמא אומר, ילדה ואחר כך הטבילה, זהו יליד בית שנימול לאחד. הטבילה ואחר כך ילדה, זהו יליד בית הנימול לשמנה.

יִלֵּיד בֵּיתֶךָ וּמִקְנַת כַּסְפֶּךָ וְהָיְתָה בְרִיתִי בִּבְשַׂרְכֶם
לִבְרִית עוֹלָם: יד וְעָרֵל | זָכָר אֲשֶׁר לֹא־יִמּוֹל אֶת־
בְּשַׂר עָרְלָתוֹ וְנִכְרְתָה הַנֶּפֶשׁ הַהִוא מֵעַמֶּיהָ אֶת־
בְּרִיתִי הֵפַר: ס טו וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים אֶל־אַבְרָהָם
שָׂרַי אִשְׁתְּךָ לֹא־תִקְרָא אֶת־שְׁמָהּ שָׂרָי כִּי שָׂרָה
שְׁמָהּ: טז וּבֵרַכְתִּי אֹתָהּ וְגַם נָתַתִּי מִמֶּנָּה לְךָ בֵּן
וּבֵרַכְתִּיהָ וְהָיְתָה לְגוֹיִם מַלְכֵי עַמִּים מִמֶּנָּה יִהְיוּ:
יז וַיִּפֹּל אַבְרָהָם עַל־פָּנָיו וַיִּצְחָק וַיֹּאמֶר בְּלִבּוֹ
הַלְּבֶן מֵאָה־שָׁנָה יִוָּלֵד וְאִם־שָׂרָה הֲבַת־תִּשְׁעִים
שָׁנָה תֵּלֵד: יח וַיֹּאמֶר אַבְרָהָם אֶל־הָאֱלֹהִים

אונקלוס

יְלִיד בֵּיתָךְ וּזְבִין כַּסְפָּךְ וּתְהֵי קְיָמִי
בִּבְשְׂרֵיכוֹן לִקְיָם עָלָם: (יד) וְעָרֵל
דְּכוּרָא דְּלָא יִגְזַר יַת בִּשְׂרָא
דְּעוּרְלָתֵיהּ וְיִשְׁתֵּיצֵי אֱנָשָׁא הַהוּא
מֵעַמֵּיהּ יַת קְיָמִי אַשְׁנֵי[א]: (טו) וַאֲמַר
יְיָ לְאַבְרָהָם שָׂרַי אִתְּתָךְ לָא תִקְרֵי יַת
שְׁמָהּ שָׂרָי אֲרֵי שָׂרָה שְׁמָהּ:
(טז) וַאֲבָרֵךְ יָתָהּ וְאַף יְהָבִית מִינָהּ לָךְ
בַּר וְאֲבָרֵכִינָהּ וּתְהֵי לְכִינְשָׁן[ב] מַלְכִין
דְּשַׁלִּיטִין[ג] בְּעַמְמַיָּא מִינָהּ יְהוֹן:
(יז) וּנְפַל אַבְרָהָם עַל אַפּוֹהִי וְחַדִּי
וַאֲמַר בְּלִבֵּיהּ הַלְּבַר מְאָה שְׁנִין יְהֵי
וְלָד[ד] וְאִם שָׂרָה הֲבַת תִּשְׁעִין שְׁנִין
תְּלִיד: (יח) וַאֲמַר אַבְרָהָם קֳדָם[ט] יְיָ

י. ויושמד האיש. יא. שינה. יב. לקהילות.
יג. השולטים. יד. יהיה לו ילד. טו. לפני.

רש"י

(יד) **וערל זכר** - כאן למד שהמילה באותו מקום שהוא ניכר בין זכר לנקבה[קיז]: **אשר לא ימול** - משיגיע לכלל עונשין ונכרתה. אבל אביו אין ענוש עליו כרת, אבל עובר בעשה[קיח]: **ונכרתה הנפש** - הולך ערירי ומת קודם זמנו: (טו) **לא תקרא את שמה שרי** - דמשמע שרי לי ולא לאחרים, כי שרה סתם שמה, שתהא שרה על כל[קיט]: (טז) **וברכתי אתה** - ומה היא הברכה, שחזרה לנערותה, שנאמר (להלן יח יב) הָיְתָה לִּי עֶדְנָה[קכ]: **וברכתיה** - בהנקת שדים כשנגרכה לכך ביום משתה של יצחק, שהיו מרננים עליהם שהביאו אסופי מן השוק ואומרים בנו הוא, והביאה כל אחת בנה עמה ומניקתה לא הביאה והיא היניקה את כולם הוא שנאמר (להלן כא ז) הֵינִיקָה בָנִים

מקורי רש"י

קיז. עי' שבת (קח ע"א): מניין למילה שבאותו מקום, נאמר כאן ערלתו, ונאמר להלן ערלתו, מה להלן דבר שעושה פרי, אף כאן דבר שעושה פרי, דברי רבי יאשיה. רבי נתן אומר, אינו צריך, הרי הוא אומר וערל זכר אשר לא ימול את בשר ערלתו, מקום שניכר בין זכרות לנקבות. **קיח.** עי' קידושין (כט ע"א): למולו מנלן, דכתיב וימל אברהם את יצחק בנו, והיכא דלא מהליה אבוה מיחייבי בי דינא למימהליה. דכתיב המול לכם כל זכר, והיכא דלא מהליה בי דינא מיחייב איהו למימהל נפשיה, דכתיב וערל זכר אשר לא ימול את בשר ערלתו ונכרתה. **קיט.** עי' ברכות (יג ע"א): שרי היא שרה בתחלה נעשית שרי לאומתה ולבסוף נעשית שרה לכל העולם כולו. **קכ.** עי' בראשית רבה (פרשה מז סי' ב): וברכתי אותה וגם נתתי ממנה לך בן. רבי יהודה ורבי נחמיה, רי"א וברכתי אותה ליתן לה בן, וברכתיה לברכת החלב. א"ל רבי נחמיה, וכי כבר נתבשרה בחלב, והלא עדיין לא נתעברה, אלא מלמד שהחזירה הקב"ה לימי נערותיה.

קכא. ז"ל: היניקה בנים שרה היניקה בן אין כתיב כאן, אמנו שרה היתה צנועה יותר מדאי, אמר לה אבינו אברהם, אין זו שעת הצניעות, אלא גלי את דדיך כדי שידעו הכל שהתחיל הקב"ה לעשות נסים, גלתה את דדיה והיו נובעות חלב כשני מעינות, והיו מטרוניות באות ומניקות את בניהם ממנה. והיו אומרות אין אנו כדי להניק את בנינו מחלבה של צדקת. **עי' בבא מציעא** (פז ע"א): ותאמר מי מלל לאברהם הניקה בנים שרה. כמה בנים הניקה שרה, אמר רבי לוי אותו היום שגמל אברהם את יצחק בנו, עשה סעודה גדולה. היו כל אומות העולם מרננים ואומרים ראיתם זקן וזקנה שהביאו אסופי מן השוק ואומרים בנינו הוא, ולא עוד אלא שעושין משתה גדול להעמיד דבריהם, מה עשה אברהם אבינו, הלך וזימן כל גדולי הדור, ושרה אמנו זימנה את נשותיהם, וכל אחת ואחת הביאה בנה עמה, ומניקתה לא הביאה, ונעשה נס בשרה אמנו ונפתחו דדיה כשני מעיינות והניקה את כולן.

שָׂרָה. ב"ר (פנ"ג סי' ט) **רמזו במקלת**[קכא]: (יז) **ויפל אברהם על פניו ויצחק** - זה תרגם אונקלוס **וְחַדִּי** לשון שמחה, ושל שרה (להלן יח יב) לשון מחוך, למדת שאברהם האמין ושמח ושרה לא האמינה ולגלגה, וזהו שהקפיד הקב"ה על שרה ולא הקפיד על אברהם: **הלבן** - יש תמיהות שהן קיימות, כמו הֲגִגְלֹה גִּגְלִיתִי (שמואל א' ג כו), הֲרוֹאֶה אַתָּה (שמואל ב' טו כו). אף זו היא קיימת, וכך אמר בלבו, הנעשה חסד זה לאחר מה שהקב"ה עושה לי: **ואם שרה הבת תשעים שנה** - היתה כדאי לילד. ואף על פי שדורות הראשונים היו מולידים בני ת"ק שנה, בימי אברהם נתמעטו השנים כבר ובא תשות כח לעולם. ולא ולמד מעשרה דורות שמנח ועד אברהם שמהרו תולדותיהם בני ס' ובני ע':

לוֹ יִשְׁמָעֵאל יִחְיֶה לְפָנֶיךָ׃ יט וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים אֲבָל
שָׂרָה אִשְׁתְּךָ יֹלֶדֶת לְךָ בֵּן וְקָרָאתָ אֶת־שְׁמוֹ יִצְחָק
וַהֲקִמֹתִי אֶת־בְּרִיתִי אִתּוֹ לִבְרִית עוֹלָם לְזַרְעוֹ
אַחֲרָיו׃ כ וְלְיִשְׁמָעֵאל שְׁמַעְתִּיךָ הִנֵּה בֵּרַכְתִּי
אֹתוֹ וְהִפְרֵיתִי אֹתוֹ וְהִרְבֵּיתִי אֹתוֹ בִּמְאֹד מְאֹד
שְׁנֵים־עָשָׂר נְשִׂיאִם יוֹלִיד וּנְתַתִּיו לְגוֹי גָּדוֹל׃
כא וְאֶת־בְּרִיתִי אָקִים אֶת־יִצְחָק אֲשֶׁר תֵּלֵד לְךָ
שָׂרָה לַמּוֹעֵד הַזֶּה בַּשָּׁנָה הָאַחֶרֶת׃ כב וַיְכַל לְדַבֵּר
אִתּוֹ וַיַּעַל אֱלֹהִים מֵעַל אַבְרָהָם׃ כג וַיִּקַּח אַבְרָהָם
אֶת־יִשְׁמָעֵאל בְּנוֹ וְאֵת כָּל־יְלִידֵי בֵיתוֹ וְאֵת
כָּל־מִקְנַת כַּסְפּוֹ כָּל־זָכָר בְּאַנְשֵׁי בֵית אַבְרָהָם

אונקלוס

לְוֵי יִשְׁמָעֵאל יִתְקַיֵּים קֳדָמָךְ׃ (יט) וַאֲמַר יְיָ בְּקוּשְׁטָא שָׂרָה אִתְּתָךְ תְּלִיד לָךְ בַּר וְתִקְרֵי יַת שְׁמֵיהּ יִצְחָק וְאָקִים יַת קְיָימִי עִמֵּיהּ לְקְיָים עָלָם לִבְנוֹהִי בַּתְרוֹהִי׃ (כ) וְעַל יִשְׁמָעֵאל קַבֵּילִית צְלוֹתָךְ הָא בָּרְכִית יָתֵיהּ וְאַפְּשִׁית יָתֵיהּ וְאַסְגִּית יָתֵיהּ לַחֲדָא לַחֲדָא תְּרֵין עֲשַׂר רַבְרְבִין יוֹלִיד וְאֶתְּנִינֵיהּ לְעַם סַגִּי׃ (כא) וְיַת קְיָימִי אָקִים עִם יִצְחָק דְּתוֹלִיד לָךְ שָׂרָה לְזִמְנָא הָדֵין בְּשַׁתָּא אוֹחֳרָנְתָּא׃ (כב) וְשֵׁיצִי לְמַלְּלָא עִמֵּיהּ וְאִסְתַּלַּק יְקָרָא דַיְיָ מֵעִלַּוֹהִי דְּאַבְרָהָם׃ (כג) וּדְבַר אַבְרָהָם יַת יִשְׁמָעֵאל בְּרֵיהּ וְיַת כָּל יְלִידֵי בֵיתֵיהּ וְיַת כָּל זְבִינֵי כַסְפֵּיהּ כָּל דְּכוּרָא בְּאֱנָשֵׁי בֵית אַבְרָהָם

טז. באמת. יז. קיבלתי תפילתך. יח. והסתלק כבוד.

רש"י

(יח) **לו ישמעאל יחיה - הלואי שיחיה ישמעאל, איני כדאי לקבל מתן שכר כזה**[קכב]: **יחיה לפניך - יחיה בירואתך, כמו** הִתְהַלֵּךְ לְפָנַי (לעיל פסוק ח), פלח קדמי: (יט) **אבל - לשון אמתת דבריס, וכן** אֲבָל אֲשֶׁמִים אֲנַחְנוּ (להלן מב כא), אֲבָל בֵּן אֵין לָהּ (מלמס ב׳ ד יד): **וקראת את שמו יצחק - על שם הצחוק. ויש אומריס, על שם העשרה נסיונות וכ׳ שנה של שרה וח׳ ימיס שנימול וק׳ שנה של אברהס**[קכג]. (ס"א ואת בריתי למה נאמר, הרי כבר כתיב (לעיל פסוק ט) וְאַתָּה אֶת בְּרִיתִי תִּשְׁמֹר אַתָּה וְזַרְעֲךָ וגו׳, אלא לפי שאומר וַהֲקִמֹתִי וגו׳ (לעיל פסוק ז) יכול בני ישמעאל ובני קטורה בכלל הקיוס, תלמוד לומר והקמתי את בריתי אתו, ולא עם אחריס). וְאֶת בְּרִיתִי אָקִים אֶת יִצְחָק (להלן פסוק כא) למה נאמר, אלא למד שהיה קדוש מבטן. דבר אחר, אמר רבי אבא, מכאן למד קל וחומר בן הגבירה מבן האמה, כתיב (פסוק כ) הִנֵּה בֵּרַכְתִּי אוֹתוֹ וְהִפְרֵיתִי אוֹתוֹ וְהִרְבֵּיתִי אוֹתוֹ זה ישמעאל, וקל וחומר ואת בריתי אקים את יצחק[קכד]: **את בריתי - ברית המילה תהא מסורה לזרעו של יצחק:** (כ) **שנים עשר נשיאים - כענייס יכלו, כמו** נְשִׂיאִים וְרוּחַ (משלי כה יד)[קכה]: (כב) **מעל אברהם - לשון נקיה הוא כלפי שכינה. ולמדנו שהצדיקים מרכבתו של מקוס**[קכו]:

מקורי רש"י

קכב. עי׳ בראשית רבה (פרשה מז סי׳ ד): לו ישמעאל יחיה לפניך ר׳ יודן בשם רבי יהודה בר סימון אמר משל לאוהבו של מלך שהיה המלך מעלה לו אנונה א"ל המלך אני מבקש לכפול אנונה שלך א"ל לא תמלא רוחי קריר הלואי קדמייתא לא תמנע כך לו ישמעאל יחיה לפניך ויאמר אלהים אבל שרה אשתך. **קכג.** עי׳ ילקוט שמעוני תורה (רמז מה): ולמה נקרא יצחק י׳ על י׳ נסיונות, צ׳ שרה היתה בת צ׳ כשהולידה, ח׳ שנימול לח׳, ק׳ ק׳ שנים היה אברהם כשהוליד. **קכד.** עי׳ בראשית רבה (פרשה מז סי׳ ה): ולישמעאל שמעתיך, רבי יוחנן בשם רבי יהושע בר חנינא בן הגבירה למד מבן האמה: הנה ברכתי אותו, זה יצחק, והפרתי אותו, זה יצחק, והרבתי אותו זה יצחק. ולישמעאל כבר שמעתי אותו ע"י מלאך. רבי אבא בר כהנא בשם רבי בירי, כאן בן האמה למד מבן הגבירה, הנה ברכתי אותו, זה ישמעאל, והפרתי אותו, זה ישמעאל, והרבתי אותו זה ישמעאל. ק"ו ואת בריתי אקים את יצחק. **קכה.** עי׳ שם: א"ר יצחק כתיב, כל אלה שבטי ישראל שנים עשר (בראשית מט) אלו בני גבירה. וישמעאל אינו מעמיד י"ב, אלא אותן נשיאים, היך מה דאת אמר נשיאים ורוח וגשם אין (משלי כה). אבל אלו מטות, כמה דאת אמר שבעות מטות אומר סלה (חבקוק ג), ואת בריתי אקים את יצחק. **קכו.** עי׳ שם (סי׳ ו) ויכל לדבר אתו, תני, הנפטר מחבירו בין גדול בין קטן צריך ליטול ממנו רשות. ממי את למד, מאברהם. פעם אחת היה אברהם מדבר עם הקב"ה, באו מלאכי השרת לדבר עמו. אמר להן, נפטר מן השכינה שהיא גדולה מכם תחלה, אח"כ אני מדבר עמכם. כיון שדבר עם הקב"ה כל צרכו, אמר לפניו רבון העולמים צריך אני לדבר. א"ל, הפטר בשלום. הה"ד ויעל אלהים מעל אברהם. אר"ל האבות הן הן המרכבה, שנא׳ ויעל אלהים מעל אברהם, ויעל מעליו אלהים (בראשית כה) והנה ה׳ נצב עליו.

וַיִּמָּל אֶת־בְּשַׂר עָרְלָתָם בְּעֶצֶם הַיּוֹם הַזֶּה כַּאֲשֶׁר דִּבֶּר אִתּוֹ אֱלֹהִים: מפטיר כד וְאַבְרָהָם בֶּן־תִּשְׁעִים וָתֵשַׁע שָׁנָה בְּהִמֹּלוֹ בְּשַׂר עָרְלָתוֹ: כה וְיִשְׁמָעֵאל בְּנוֹ בֶּן־שְׁלֹשׁ עֶשְׂרֵה שָׁנָה בְּהִמֹּלוֹ אֵת בְּשַׂר עָרְלָתוֹ: כו בְּעֶצֶם הַיּוֹם הַזֶּה נִמּוֹל אַבְרָהָם וְיִשְׁמָעֵאל בְּנוֹ: כז וְכָל־אַנְשֵׁי בֵיתוֹ יְלִיד בָּיִת וּמִקְנַת־כֶּסֶף מֵאֵת בֶּן־נֵכָר נִמֹּלוּ אִתּוֹ: פ פ פ

אונקלוס

וּגְזַר יַת בִּשְׂרָא דְעוּרְלַתְהוֹן בְּכְרַן יוֹמָא הָדֵין כְּמָא דְמַלֵּיל עִמֵּיהּ יְיָ: (כד) וְאַבְרָהָם בַּר תִּשְׁעִין וּתְשַׁע שְׁנִין כַּד גְּזַר בִּשְׂרָא דְעוּרְלָתֵיהּ: (כה) וְיִשְׁמָעֵאל בְּרֵיהּ בַּר תְּלַת עַשְׂרֵי שְׁנִין כַּד גְּזַר יַת בִּשְׂרָא דְעוּרְלָתֵיהּ: (כו) בְּכְרַן יוֹמָא הָדֵין אִיתְגְּזַר אַבְרָהָם וְיִשְׁמָעֵאל בְּרֵיהּ: (כז) וְכָל אֱנָשֵׁי בֵיתֵיהּ יְלִידֵי בֵיתָא וּזְבִינֵי כַסְפָּא מִן בְּנֵי עַמְמַיָּא[ט] אִתְגְּזָרוּ עִמֵּיהּ: פ פ פ

ט. עמים.

קכ״ו נמל״ו סימן. ומפטירין למה תאמר בישעיה סימן מ:

רש״י

(כג) **בעצם היום** - בו ביום שנגטוה, ביום ולא בלילה. לא נתירא לא מן הגויס ולא מן הלינגיס, ושלא יהיו אויביו ובני דורו אומרים אילו ראינוהו לא הנחנוהו למול ולקיים מצותו של מקוס[קכז]: וימל - לשון ויפעל: (כד) **בהמלו** - בהפעלו, כמו בְּהִבָּרְאָם (לעיל ב ד). (בהמולו, נטל אברהם סכין ואחז בערלתו ורצה לחתוך והיה מתירא שהיה זקן, מה עשה הקב״ה, שלח ידו ואחז עמו, שנאמר וְכָרוֹת עִמּוֹ הַבְּרִית (נחמיה ט ח), לו לא נאמר אלא עמו. ב״ר. רש״י ישן): (כה) **בהמלו את בשר ערלתו** - באברהם לא נאמר את, לפי שלא היה חסר אלא אחוז בשר שכבר נתמעך על ידי תשמיש, אבל ישמעאל שהיה ילד הוזקק לחתך ערלה ולפרוע המילה, לכך נאמר בו את[קכח]: (כו) **בעצם היום הזה** - שמלאו לאברהם ל״ט שנה וישמעאל י״ג שנים, נמול אברהם וישמעאל בנו:

חסלת פרשת לך

מקורי רש״י

קכז. עי׳ שם (סי׳ ט): בעצם היום הזה נמול אברהם. א״ר ברכיה לא מראש בסתר דברתי (ישעיה מח), (אלא) אמר הקב״ה אלו מל אברהם בלילה, היו כל בני דורו אומרים בכך וכך, אלו היינו רואים אותו לא היינו מניחים אותו לימול, אלא בעצם היום הזה דרגש ליה ימלל נמול אברהם. **קכח.** עי׳ שם (סי׳ ח): ואברהם בן תשעים ותשע וגו׳, הכא את אמר בשר ערלתו, ולהלן כתיב את בשר ערלתו, אלא אברהם ע״י שנתמעך ע״י אשה, כתיב בשר ערלתו, ישמעאל שלא נתמעך ע״י אשה כתיב את בשר ערלתו.

הפטרת לך לך

ישעיהו מ

(כז) לָמָּה תֹאמַר יַעֲקֹב וּתְדַבֵּר יִשְׂרָאֵל נִסְתְּרָה דַרְכִּי מֵיהוָה וּמֵאֱלֹהַי מִשְׁפָּטִי יַעֲבוֹר: (כח) הֲלוֹא יָדַעְתָּ אִם־לֹא שָׁמַעְתָּ אֱלֹהֵי עוֹלָם| יְהוָה בּוֹרֵא קְצוֹת הָאָרֶץ לֹא יִיעַף וְלֹא יִיגָע אֵין חֵקֶר לִתְבוּנָתוֹ: (כט) נֹתֵן לַיָּעֵף כֹּחַ וּלְאֵין אוֹנִים עָצְמָה יַרְבֶּה: (ל) וְיֵעֲפוּ נְעָרִים וְיִגָּעוּ וּבַחוּרִים כָּשׁוֹל יִכָּשֵׁלוּ: (לא) וְקוֵי יְהוָה יַחֲלִיפוּ כֹחַ יַעֲלוּ אֵבֶר כַּנְּשָׁרִים יָרוּצוּ וְלֹא יִיגְעוּ יֵלְכוּ וְלֹא יִיעָפוּ: פ פרק מא (א) הַחֲרִישוּ אֵלַי אִיִּים וּלְאֻמִּים יַחֲלִיפוּ כֹחַ יִגְּשׁוּ אָז יְדַבֵּרוּ יַחְדָּו לַמִּשְׁפָּט נִקְרָבָה: (ב) מִי הֵעִיר מִמִּזְרָח צֶדֶק יִקְרָאֵהוּ לְרַגְלוֹ יִתֵּן לְפָנָיו גוֹיִם וּמְלָכִים יַרְדֶּה יִתֵּן כֶּעָפָר חַרְבּוֹ כְּקַשׁ נִדָּף קַשְׁתּוֹ: (ג) יִרְדְּפֵם יַעֲבוֹר שָׁלוֹם אֹרַח בְּרַגְלָיו לֹא יָבוֹא: (ד) מִי־פָעַל וְעָשָׂה קֹרֵא הַדֹּרוֹת מֵרֹאשׁ אֲנִי יְהוָה רִאשׁוֹן וְאֶת־אַחֲרֹנִים אֲנִי־הוּא: (ה) רָאוּ אִיִּים וְיִירָאוּ קְצוֹת הָאָרֶץ יֶחֱרָדוּ קָרְבוּ וַיֶּאֱתָיוּן: (ו) אִישׁ אֶת־רֵעֵהוּ יַעְזֹרוּ וּלְאָחִיו יֹאמַר חֲזָק:

(ז) וַיְחַזֵּק חָרָשׁ אֶת־צֹרֵף מַחֲלִיק פַּטִּישׁ אֶת־הַוֹּלֵם פָּעַם אֹמֵר לַדֶּבֶק טוֹב הוּא וַיְחַזְּקֵהוּ בְּמַסְמְרִים לְא
יִמּוֹט׃ ס (ח) וְאַתָּה יִשְׂרָאֵל עַבְדִּי יַעֲקֹב אֲשֶׁר בְּחַרְתִּיךָ זֶרַע אַבְרָהָם אֹהֲבִי׃ (ט) אֲשֶׁר הֶחֱזַקְתִּיךָ מִקְּצוֹת
הָאָרֶץ וּמֵאֲצִילֶיהָ קְרָאתִיךָ וָאֹמַר לְךָ עַבְדִּי־אַתָּה בְּחַרְתִּיךָ וְלֹא מְאַסְתִּיךָ׃ (י) אַל־תִּירָא כִּי עִמְּךָ־אָנִי
אַל־תִּשְׁתָּע כִּי־אֲנִי אֱלֹהֶיךָ אִמַּצְתִּיךָ אַף־עֲזַרְתִּיךָ אַף־תְּמַכְתִּיךָ בִּימִין צִדְקִי׃ (יא) הֵן יֵבֹשׁוּ וְיִכָּלְמוּ כֹּל
הַנֶּחֱרִים בָּךְ יֶהְיוּ כְאַיִן וְיֹאבְדוּ אַנְשֵׁי רִיבֶךָ׃ (יב) תְּבַקְשֵׁם וְלֹא תִמְצָאֵם אַנְשֵׁי מַצֻּתֶךָ יִהְיוּ כְאַיִן וּכְאֶפֶס
אַנְשֵׁי מִלְחַמְתֶּךָ׃ (יג) כִּי אֲנִי יְהוָה אֱלֹהֶיךָ מַחֲזִיק יְמִינֶךָ הָאֹמֵר לְךָ אַל־תִּירָא אֲנִי עֲזַרְתִּיךָ׃ ס
(יד) אַל־תִּירְאִי תּוֹלַעַת יַעֲקֹב מְתֵי יִשְׂרָאֵל אֲנִי עֲזַרְתִּיךְ נְאֻם־יְהוָה וְגֹאֲלֵךְ קְדוֹשׁ יִשְׂרָאֵל׃ (טו) הִנֵּה
שַׂמְתִּיךְ לְמוֹרַג חָרוּץ חָדָשׁ בַּעַל פִּיפִיּוֹת תָּדוֹשׁ הָרִים וְתָדֹק וּגְבָעוֹת כַּמֹּץ תָּשִׂים׃ (טז) תִּזְרֵם וְרוּחַ
תִּשָּׂאֵם וּסְעָרָה תָּפִיץ אוֹתָם וְאַתָּה תָּגִיל בַּיהוָה בִּקְדוֹשׁ יִשְׂרָאֵל תִּתְהַלָּל׃

בראשית יח וירא

אונקלוס

(א) וְאִתְגְּלִי[א] לֵיהּ יְיָ בְּמֵישָׁרֵי[ב]
מַמְרֵא וְהוּא יָתֵיב בִּתְרַע
מַשְׁכְּנָא כְּמֵיחַם יוֹמָא׃ (ב) וּזְקַף
עֵינוֹהִי וַחֲזָא וְהָא תְּלָתָא גּוּבְרִין

א. והתגלה. ב. במישורי.

יח א וַיֵּרָא אֵלָיו יְהוָה בְּאֵלֹנֵי מַמְרֵא
וְהוּא יֹשֵׁב פֶּתַח־הָאֹהֶל כְּחֹם הַיּוֹם׃
ב וַיִּשָּׂא עֵינָיו וַיַּרְא וְהִנֵּה שְׁלֹשָׁה אֲנָשִׁים

רש"י

יח (א) **וירא אליו** - לבקר את החולה (סוטה יד ע"א ב"ר פ"מ סי' יג). אמר רבי חמא ברבי חנינא יום שלישי למילתו היה ובא הקדוש ברוך הוא ושאל בשלומו[א]: **באלוני ממרא** - הוא שנתן לו עצה על המילה, לפיכך נגלה אליו בחלקו[ב]: **ישב** - יָשַׁב כתיב, בקש לעמוד, אמר לו הקדוש ברוך הוא שב ואני אעמוד, ואתה סימן לבניך שעתיד אני להתיצב בעדת הדיינין והן יושבין, שנאמר (תהלים פב ח) אֱלֹהִים נִצָּב בַּעֲדַת אֵל[ג]: **פתח האהל** - לראות אם יש עובר ושב ויכניסם בביתו[ד]: **כחם היום** - הוציא הקדוש ברוך הוא חמה מנרתיקה שלא להטריחו באורחים[ה]. ולפי שראהו מצטער שלא היו אורחים באים הביא המלאכים עליו בדמות אנשים: (ב) **והנה שלשה אנשים** - אחד לבשר את שרה, ואחד להפוך את סדום, ואחד לרפאות את אברהם[ו],

מקורי רש"י

א. עי' בבא מציעא (פו ע"ב): אמר רבי חמא ברבי חנינא, אותו היום יום שלישי של מילה של אברהם היה, ובא הקדוש ברוך הוא לשאול באברהם. **ב.** עי' בראשית רבה (פרשה מב סי' ח): בשעה שאמר הקב"ה לאברהם לימול, הלך ונמלך בג' אוהביו. אמר לו ענר, כבר בן ק' שנה אתה, ואתה הולך ומצער את עצמך, אמר לו אשכול, מה את הולך ומסיים את עצמך בין שונאיך אמר לו ממרא אלהיך שעמד לך בכבשן האש ובמלכים וברעבון, והדבר הזה שאמר לך למול אין אתה שומע לו, אמר לו הקב"ה, אתה נתתה לו עצה למול, חייך שאיני נגלה עליו לא בפלטין של ענר ולא בפלטין של אשכול אלא בפלטין שלך. הה"ד וירא אליו ה' באלוני ממרא. **ג.** עי' שם (פרשה מח סי' ז): והוא יושב פתח האהל כחום היום, רבי ברכיה משום ר' לוי אמר, ישב כתיב, בקש לעמוד. א"ל הקב"ה, שב, אתה סימן לבניך. מה אתה יושב ושכינה עומדת, כך בניך יושבין ושכינה עומדת על גבן כשישראל נכנסים לבתי כנסיות ולבתי מדרשות וקורין קריאת שמע והן יושבים לכבודי ואני על גבן. שנאמר (תהלים פב) אלהים נצב בעדת אל. א"ר חגי בשם ר' יצחק, עומד אין כתיב כאן אלא נצב, אטימוס. כמה דתימא ונצבת על הצור כתיב (ישעיה סה) והיה טרם יקראו ואני אענה, ר' שמואל בר חייא ורבי יודן בשם רבי חנינא, על כל שבח ושבח שישראל משבחין להקב"ה, משרה שכינתו עליהם. מה טעם (תהלים כב) ואתה קדוש יושב תהלות ישראל. **ד.** עי' אבות דרבי נתן (נוסחא ב, פרק יד): התחיל איוב משתבח ואומר מה עשה אברהם אבינו ולא עשיתי אני. אמר לו איוב עד מתי אתה משתבח, אתה, אם לא בא עני לתוך ביתך לא היית מרחם עליו, אבל אברהם לא עשה כן, אלא מיום שלישי למילה הלך וישב לו על פתח אהלו. שנאמר והוא יושב פתח האהל כחום היום. **ה.** עי' בבא מציעא (פו ע"ב) הוציא הקדוש ברוך הוא חמה מנרתיקה כדי שלא יטריח אותו צדיק באורחים. שדריה לאליעזר למיפק לברא. נפק, ולא אשכח. אמר לא מהימנא לך, היינו דאמרי תמן לית הימנותא בעבדי, נפק איהו. חזייה להקדוש ברוך הוא דקאי אבבא היינו דכתיב אל נא תעבור מעל עבדך. **ו.** עי' שם: מאן נינהו שלשה אנשים, מיכאל וגבריאל ורפאל. מיכאל שבא לבשר את שרה, רפאל שבא לרפא את אברהם, גבריאל אזל למהפכיה לסדום.

נִצָּבִים עָלָיו וַיַּרְא וַיָּרָץ לִקְרָאתָם מִפֶּתַח הָאֹהֶל
וַיִּשְׁתַּחוּ אָרְצָה: ג וַיֹּאמַר אֲדֹנָי אִם־נָא מָצָאתִי
חֵן בְּעֵינֶיךָ אַל־נָא תַעֲבֹר מֵעַל עַבְדֶּךָ: ד יֻקַּח־
נָא מְעַט־מַיִם וְרַחֲצוּ רַגְלֵיכֶם וְהִשָּׁעֲנוּ תַּחַת הָעֵץ:

אונקלוס

קַיְימִין עִלַּוּהִי וַחֲזָא וּרְהַט
לְקֳדָמוֹתְהוֹן מִתְּרַע מַשְׁכְּנָא וּסְגִיד
עַל אַרְעָא: (ג) וַאֲמַר יְיָ אִם
כְּעַן אַשְׁכַּחִית רַחֲמִין קֳדָמָךְ
לָא כְעַן תְּעִיבַר מֵעַל עַבְדָּךְ:
(ד) יִסְבּוּן כְּעַן זְעֵיר מַיָּא וְאַסְחוּ
רִגְלֵיכוֹן וְאִסְתְּמִיכוּ תְּחוֹת אִילָנָא:

ג. על הארץ. ד. עתה. ה. לפניך. ו. עתה. ז. עתה.

רש"י

שלשה מלאך אחד עושה שתי שליחות[ז]. תדע לך, שכן כל הפרשה הוא מזכירן בלשון רבים וַיֹּאכֵלוּ (פסוק ח) וַיֹּאמְרוּ אֵלָיו (פסוק ט), ובבשורה נאמר וַיֹּאמֶר שׁוֹב אָשׁוּב אֵלֶיךָ (פסוק י), ובהפיכת סדום הוא אומר כִּי לֹא אוּכַל לַעֲשׂוֹת דָּבָר (להלן יט כב), לְבִלְתִּי הָפְכִּי (שם פסוק כא). ורפאל שרפא את אברהם, הלך משם להציל את לוט, הוא שנאמר וַיְהִי כְּהוֹצִיאָם אֹתָם הַחוּצָה וַיֹּאמֶר הִמָּלֵט עַל נַפְשֶׁךָ (שם פסוק יז), למדת שהאחד היה מציל: **נצבים עליו** - לפניו, כמו וְעָלָיו מַטֵּה מְנַשֶּׁה (במדבר ג כ), אבל לשון נקיה הוא כלפי המלאכים[ח]: **וירא** - מהו וירא וירא שני פעמים, הראשון כמשמעו, והשני לשון הבנה, נסתכל שהיו נצבים במקום אחד והבין שלא היו רוצים להטריחו וקדם הוא ורץ לקראתם, (ואף על פי שיודעים היו שיצא לקראתם עמדו במקומם לכבודו ולהראותו שלא רצו להטריחו. כך הגירסא בדש"י ישן). בבבא מציעא (פו ע"ב) כתיב נִצָּבִים עָלָיו וכתיב וַיָּרָץ לִקְרָאתָם, כד חזיוהו דהוה שרי ואסר פירשו ממנו, מיד וירץ לקראתם[ט]: (ג) **ויאמר אדני אם נא** וגו' - לגדול שבהם אמר, וקראם כולם אדונים, ולגדול אמר אל נא תעבור וכיון שלא יעבור הוא יעמדו חבריו עמו. ובלשון זה הוא חול. דבר אחר, קודש הוא והיה אומר להקדוש ברוך הוא להמתין לו עד שירוץ ויכנים את האורחים[י]. ואף על פי שכתוב אחר וירץ לקראתם, האמירה קודם לכן היתה. ודרך המקראות לדבר כן, כמו שפירשתי אצל לא יָדוֹן רוּחִי בָאָדָם (לעיל ו ג) שנכתב אחר ויולד נח, ואי אפשר לומר כן אלא אם כן קודם גזירת ק"כ שנה. ושתי הלשונות בב"ר (פמ"מ סי' י): (ד) **יקח נא** - על ידי שליח. והקדוש ברוך הוא שָׁלַח לבניו על ידי שליח, שנאמר (במדבר כ יא) וַיָּרֶם מֹשֶׁה אֶת יָדוֹ וַיַּךְ אֶת הַסֶּלַע[יא]: **ורחצו רגליכם** - כסבור שהם ערביים שמשתחוים לאבק רגליהם והקפיד שלא להכניס עבודה זרה לבתו[יב], אבל לוט שלא הקפיד הקדים לינה לרחיצה, שנאמר (להלן יט ג) וְלִינוּ וְרַחֲצוּ רַגְלֵיכֶם[יג]: **תחת העץ** - תחת האילן:

מקורי רש"י

ז. עי' בראשית רבה (פרשה נ סי' ב): והוא באחד ומי ישיבנו ונפשו אותה ויעש (איוב כג), תנא, אין מלאך אחד עושה שתי שליחות, ולא שני מלאכים עושים שליחות אחת, ואת אמרת שני, אלא מיכאל אמר בשורתו, ונסתלק. גבריאל נשתלח להפוך את סדום, ורפאל להציל את לוט. **ח.** עי' תרגום יונתן: וזקף עינוי וחמא והא תלתא מלאכין בדמות גוברין קיימין קומוי. **ט.** עי' ב"מ (פו ע"ב): כיון דחזא דקא אסר ושרי, אמר לאו אורח ארעא למיקם הכא. היינו דכתיב וישא עיניו וירא, והנה שלשה אנשים נצבים עליו וירא וירץ לקראתם מעיקרא אתו קמו עליה כי חזיוהו דהוה ליה צערא אמרו לאו אורח ארעא למיקם הכא. **י.** עי' מסכת סופרים (פרק רביעי): כל השמות האמורים באברהם קודש חוץ מאחד שהוא חול שנא' (שם יח) ויאמר אדני אם נא מצאתי חן בעיניך. **ועי'** בראשית רבה (פרשה מח סי' י): ויאמר אדני, אם נא מצאתי חן. תני ר' חייא לגדול שבהן אמר זה מיכאל. **ועי'** ילקוט שמעוני תורה (רמז פב): כל שמות האמורים באברהם קודש חוץ מזה שהוא חול ויאמר אדני אם נא מצאתי חן בעיניך. חנניה בן אחי ר' יהושע ור' אליעזר משום ר' אלעזר המודעי אמרו, אף זה קודש. **יא.** עי' מסכת דרך ארץ רבה (פרק רביעי): ראה אברהם אבינו את מלאכי השרת, באתה שכינה ועמדה למעלה הימנו. אמר להם, רבותי, המתינו לי עד שאפטר משכינה שהיא גדולה מכם, שנאמר (בראשית יח) ויאמר ה' אם נא מצאתי חן בעיניך אל נא תעבור מעל עבדך. **יב.** עי' ב"מ (פו ע"ב): אמר רב יהודה אמר רב כל מה שעשה אברהם למלאכי השרת בעצמו עשה הקדוש ברוך הוא לבניו בעצמו וכל [מה] שעשה אברהם על ידי שליח עשה הקדוש ברוך הוא לבניו על ידי שליח ואל הבקר רץ אברהם ורוח נסע מאת ה' ויקח חמאה וחלב הנני ממטיר לכם לחם מן השמים והוא עומד עליהם תחת העץ הנני עומד לפניך שם על הצור [וגו'] ואברהם הולך עמם לשלחם וה' הולך לפניהם יומם יוקח נא מעט מים והכית בצור ויצאו ממנו מים ושתה העם ופליגא דרבי חמא ברבי חנינא דאמר רבי חמא ברבי חנינא וכן תנא דבי רבי ישמעאל בשכר שלשה זכו לשלשה בשכר חמאה וחלב זכו למן בשכר והוא עומד עליהם זכו לעמוד הענן בשכר יוקח נא מעט מים זכו לבארה של מרים יוקח נא מעט מים ורחצו. **יג.** עי' שם: ורחצו רגליכם, אמר רבי ינאי ברבי ישמעאל, אמרו לו, וכי בערביים חשדתנו שהם משתחוים לאבק רגליהם, כבר יצא ממנו ישמעאל. **יד.** עי' בראשית רבה (פרשה נ סי' ד): אל בית עבדכם ולינו ורחצו, אברהם מקדים

ה וְאֶקְחָה פַת־לֶחֶם וְסַעֲדוּ לִבְּכֶם אַחַר תַּעֲבֹרוּ
כִּי־עַל־כֵּן עֲבַרְתֶּם עַל־עַבְדְּכֶם וַיֹּאמְרוּ כֵּן תַּעֲשֶׂה
כַּאֲשֶׁר דִּבַּרְתָּ׃ ו וַיְמַהֵר אַבְרָהָם הָאֹהֱלָה
אֶל־שָׂרָה וַיֹּאמֶר מַהֲרִי שְׁלֹשׁ סְאִים קֶמַח
סֹלֶת לוּשִׁי וַעֲשִׂי עֻגוֹת׃ ז וְאֶל־הַבָּקָר רָץ
אַבְרָהָם וַיִּקַּח בֶּן־בָּקָר רַךְ וָטוֹב וַיִּתֵּן אֶל־
הַנַּעַר וַיְמַהֵר לַעֲשׂוֹת אֹתוֹ׃ ח וַיִּקַּח חֶמְאָה
וְחָלָב וּבֶן־הַבָּקָר אֲשֶׁר עָשָׂה וַיִּתֵּן לִפְנֵיהֶם
וְהוּא עֹמֵד עֲלֵיהֶם תַּחַת הָעֵץ וַיֹּאכֵלוּ׃

אונקלוס

(ה) וְאֶסַב פִּתָּא דְלַחְמָא וּסְעוּדוּ לִבְּכוֹן בָּתַר כֵּן תְּעִיבְרוּן אֲרֵי עַל כֵּן עֲבַרְתּוּן עַל עַבְדְּכוֹן וְאָמְרוּ כֵּן תַּעֲבִיד כְּמָא דְּמַלֵּילְתָּא׃ (ו) וְאוֹחִי אַבְרָהָם לְמַשְׁכְּנָא לְוַת שָׂרָה וַאֲמַר אוֹחִי תְּלַת סָאוָן קִימְחָא דְּסוּלְתָּא לוּשִׁי וַעֲבִידִי גְּרִיצָן׃ (ז) וּלְוַת תּוֹרֵי רְהַט אַבְרָהָם וּנְסִיב בַּר תּוֹרֵי רַכִּיךְ וְטַב וִיהַב לְעוּלֵמָא וְאוֹחִי לְמֶעֱבַד יָתֵיהּ׃ (ח) וּנְסִיב שֻׁמָּן וַחֲלָב וּבַר תּוֹרֵי דְּעָבַד וִיהַב קֳדָמֵיהוֹן וְהוּא מְשַׁמֵּשׁ[ח] עִילַוֵיהוֹן תְּחוֹת אִילָנָא וַאֲכָלוּ׃

ח. משמש.

רש"י

(ה) **וסעדו לבכם** - בתורה בנביאים ובכתובים מצינו דפתא סעדתא דלבא. בתורה וְסַעֲדוּ לִבְּכֶם, בנביאים סְעָד לִבְּךָ פַּת לֶחֶם (שופטים יט ה). בכתובים וְלֶחֶם לְבַב אֱנוֹשׁ יִסְעָד (תהלים קד טו). אמר רבי חמא, לבבכם אין כתיב כאן אלא לבכם, מגיד שאין יצר הרע שולט במלאכים[טו]: **אחר תעבורו** - אח"כ תלכו: **כי על כן עברתם** - כי הדבר הזה אני מבקש מכם מאחר שעברתם עלי לכבודי[טז]: **כי על כן** - כמו על אשר. וכן כל כי על כן שבמקרא, כִּי עַל כֵּן בָּאוּ בְּגֵל קְרָתִי (להלן יט ח). כִּי עַל כֵּן רָאִיתִי פָנֶיךָ (להלן לג י), כִּי עַל כֵּן לֹא נְתַתִּיךָ (להלן לא כו), כִּי עַל כֵּן יָדַעְתָּ חֲנַנְּנוּ (במדבר י לא): (ו) **קמח סלת** - סלת לעוגות, קמח לעמילן של טבחים, לכסות את הקדירה לשאוב את הזוהמא: (ז) **בן בקר רך וטוב** - ג' פרים היו, כדי להאכילן ג' לשונות בחרדל[יז]: **אל הנער** - זה ישמעאל לחנכו במצות[יח]: (ח) **ויקח חמאה וגו'** - ולחם לא הביא, לפי שפירסה שרה נדה, שחזר לה אורח כנשים אותו היום ונטמאת העיסה[יט]: **חמאה** - שומן החלב שקולטין מעל פניו: **ובן הבקר אשר עשה** - אשר תקן. קמא קמא שתיקן אמטי ואייתי קמייהו[כ]: **ויאכלו** - נראו כמו שאכלו, מכאן שלא ישנה אדם מן המנהג[כא]:

מקורי רש"י

רחיצה ללינה ולוט מקדים לינה לרחיצה. אלא אברהם מקפיד על טינופת עבודת כוכבים, לפיכך הקדים רחיצה, ולוט אינו מקפיד על טינופת עבודת כוכבים. ויש אומרים אף זה עשה כשורה, כדי שיצאו ויראו אבק על רגליהם שלא יאמרו היכן לנו. **טו.** עי' שם (פרשה מח סי' יא): ואקחה פת לחם וסעדו לבכם אחר תעבורו. א"ר יצחק, בתורה ובנביאים ובכתובים מצינו דהדא פיתא מזוניתא דליבא, בתורה מנין ואקחה פת לחם וסעדו לבכם, בנביאים (שופטים יט) סעד לבך פת לחם, בכתובים (תהלים קד) ולחם לבב אנוש יסעד. א"ר אחא וסעדו לבבכם אין כתיב כאן, אלא וסעדו לבכם. הדא אמרת אין יצר הרע שולט במלאכים, הוא דעתיה דר' חייא דא"ר חייא שיתו לבבכם לחילה. **טז.** עי' שם: כי על כן עברתם על עבדכם, א"ר יהושע מיום שברא הקב"ה את עולמו הייתם מזומנים לבא אצלי, כי על כן עברתם היך מד"א יהי כן ה' עמכם. **יז.** עי' שם: ואל הבקר רץ אברהם, אמר רב יהודה אמר רב בן בקר אחד, רך שנים וטוב שלשה. ואימא חד כדאמרי אינשי רכיך וטב. אם כן לכתוב רך טוב, מאי וטוב, שמע מינה לדרשה. אימא תרי, מדטוב לדרשה רך נמי לדרשה. מתיב רבה בר עולא ואיתימא רב הושעיא ואיתימא רב נתן ברבי הושעיא, ויתן אל הנער וימהר לעשות אותו, כל חד וחד יהביה לנער חד, ויקח חמאה וחלב ובן הבקר אשר עשה ויתן לפניהם, דקמא קמא דמטיא אייתי לקמייהו. ולמה לי תלתא, תסגי בחד, אמר רב חנן בר רבא כדי להאכילן שלש לשונות בחרדל. **יח.** עי' שם (סי' יג): ויתן אל הנער זה ישמעאל בשביל לזרזו במצות. **יט.** עי' ב"מ (פז ע"א): אמר אפרים מקשאה תלמידו של רבי מאיר משמיה דרבי מאיר אברהם אבינו אוכל חולין בטהרה היה ושרה אמנו אותו היום פירסה נדה. **כ.** עי' שם (פו ע"ב): וחלב ובן הבקר אשר עשה ויתן לפניהם, דקמא קמא דמטיא אייתי לקמייהו. **כא.** עי' שם: אמר רבי תנחום בר חנילאי, לעולם אל ישנה אדם מן המנהג, שהרי משה עלה למרום ולא אכל לחם, מלאכי השרת ירדו למטה ואכלו לחם. ואכלו סלקא דעתך, אלא אימא נראו כמי שאכלו ושתו.

נקוד על א-ל-ו

ט וַיֹּאמְרוּ אֵלָיו אַיֵּה שָׂרָה אִשְׁתֶּךָ וַיֹּאמֶר
הִנֵּה בָאֹהֶל: י וַיֹּאמֶר שׁוֹב אָשׁוּב אֵלֶיךָ
כָּעֵת חַיָּה וְהִנֵּה־בֵן לְשָׂרָה אִשְׁתֶּךָ וְשָׂרָה
שֹׁמַעַת פֶּתַח הָאֹהֶל וְהוּא אַחֲרָיו: יא וְאַבְרָהָם
וְשָׂרָה זְקֵנִים בָּאִים בַּיָּמִים חָדַל לִהְיוֹת לְשָׂרָה
אֹרַח כַּנָּשִׁים: יב וַתִּצְחַק שָׂרָה בְּקִרְבָּהּ לֵאמֹר
אַחֲרֵי בְלֹתִי הָיְתָה־לִּי עֶדְנָה וַאדֹנִי זָקֵן:

אונקלוס

(ט) וְאָמַרוּ לֵיהּ אָן שָׂרָה אִתְּתָךְ וַאֲמַר הָא בְּמַשְׁכְּנָא: (י) וַאֲמַר מֵיתַב אֵיתוּב לְוָתָךְ בְּעִידַן דְּאַתּוּן קַיְּימִין וְהָא בַר לְשָׂרָה אִתְּתָךְ וְשָׂרָה שָׁמַעַת בִּתְרַע מַשְׁכְּנָא וְהוּא אֲחוֹרוֹהִי: (יא) וְאַבְרָהָם וְשָׂרָה סִיבוּ עָאלוּ בְּיוֹמִין פְּסַק מֶלְּמֶהֱוֵי לְשָׂרָה אוֹרַח כִּנְשַׁיָּא: (יב) וְחַיְּכַת שָׂרָה בִּמְעָהָא לְמֵימַר בָּתַר דְּסִיבִית תְּהֵא לִי עוּלֵימוּ וְרִבּוֹנִי סִיב:

ט. שאתם חיים. י. שזקנתי. יא. נערות.

רש"י

(ט) **ויאמרו אליו** - נקוד על אי"ו שבאליו (סופרים פ"ו מ"ג), ותניא רבי שמעון בן אלעזר אומר, כל מקום שהכתב רבה על הנקודה אתה דורש הכתב וכו', וכאן הנקודה רבה על הכתב אתה דורש הנקודה, שאף לשרה שאלו איו אברהם[כב]. למדנו שישאל אדם באכסניא שלו לאיש על האשה ולאשה על האיש[כג]. בבבא מציעא (פז ע"ב) איתא, יודעין היו מלאכי השרת שרה אמנו היכן היתה, אלא להודיע שצנועה היתה כדי לחבבה על בעלה. אמר רבי יוסי בר חנינא, כדי לשגר לה כוס של ברכה[כד]: **הנה באהל** - צנועה היא: (י) **כעת חיה** - כעת הזאת לשנה הבאה, ופסח היה, ולפסח הבא נולד יצחק, מדלא קריגן כְּעֵת אלא כָּעֵת, כעת חיה, כעת הזאת שתהא חיה לכם, שתהיו כלכם שלמים וקיימים[כה]: **שוב אשוב** - לא בשרו המלאך שישוב אליו אלא בשליחותו של מקוס אמר לו, כמו וַיֹּאמֶר לָהּ מַלְאַךְ ה' הַרְבָּה אַרְבֶּה (לעיל טז י), והוא אין בידו להרבות אלא בשליחותו של מקוס, אף כאן בשליחותו של מקוס אמר לו כן. (אלישע אמר לשונמית, לַמּוֹעֵד הַזֶּה כָּעֵת חַיָּה אַתְּ חֹבֶקֶת בֵּן וַתֹּאמֶר אַל אֲדֹנִי אִישׁ הָאֱלֹהִים אַל תְּכַזֵּב בִּשְׁפָחָתֶךָ (מלכים ב' ד טז), אותן המלאכים שבשרו את שרה אמרו למועד אשוב. אמר לה אלישע, אותן המלאכים שהם חיים וקיימים לעולם אמרו למועד אשוב, אבל אני בשר ודם שהיום חי ומחר מת, בין חי ובין מת למועד הזה וגו'[כו]): **והוא אחריו** - הפתח היה אחר המלאך: (יא) **חדל להיות** - פסק ממנה (ב"ר פמ"ח סי' טז): **ארח כנשים** - אורח נדות: (יב) **בקרבה** - מסתכלת במעיה ואמרה, אפשר הקרדיס הללו טעונין ולד, השדים הללו שלמקו מושכין חלב. תנחומא (שופטים יח[כז]): **עדנה** - לחלוח בשר. ולשון משנה (מנחות פו ע"ב) משיר את השער ומעדן את הבשר. דבר אחר, לשון עידן, זמן וסת נדות[כח]:

מקורי רש"י

כב. עי' ילקוט שמעוני תורה (רמז פב): ויאמרו אליו איה שרה אשתך אי"ו נקוד למ"ד אינו נקוד. אמר רבי אלעזר בכל מקום שאת מוצא כתב רבה על הנקודה אתה דורש את הכתב. נקודה רבה על הכתב את דורש את הנקודה. כאן שהנקודה רבה על הכתב דורש את הנקודה איו אברהם כשם שאמרו לאברהם איה שרה כך אמרו לשרה איו אברהם. ועי' במדבר רבה (פרשה ג סי' יג): ויאמרו אליו איה שרה נקוד על אי"ו שבאליו שהיו יודעין היכן היא ומבקרים אחריה. **כג.** עי' ב"מ פז ע"א ז"ל: למה נקוד על איו שבאליו, לימדה תורה דרך ארץ שישאל אדם באכסניא שלו. והאמר שמואל אין שואלין בשלום אשה כלל, על ידי בעלה שאני. **כד.** עי' שם: ויאמרו אליו איה שרה אשתך ויאמר הנה באהל. להודיע ששרה אמנו צנועה היתה. אמר רב יהודה אמר רב, ואיתימא רבי יצחק, יודעים היו מלאכי השרת ששרה אמנו באהל היתה, אלא מאי באהל, כדי לחבבה על בעלה. רבי יוסי ברבי חנינא אמר, כדי לשגר לה כוס של ברכה. **כה.** עי' מדרש תנחומא (וירא פרק יז): וה' פקד את שרה, בראש השנה נפקדה שרה, ונולד יצחק לז' חדשים בליל פסח. שנא' שוב אשוב אליך כעת חיה. **כו.** עי' בראשית רבה (פרשה נג סי' ב): המלאכים שבשרו את שרה כך אמרו לה, למועד אשוב אליך כעת חיה ולשרה בן. אמר לה, אותן המלאכים היו יודעים שהם חיים וקיימין לעולם, אמרו למועד אשוב אליך. אבל אני, שאני בשר ודם, קיים היום מת למחר, בין חי בין מת, למועד הזה את חובקת בן. מה כתוב שם, ותהר ותלד בן, למועד הזה כעת חיה אשר דבר אליה אלישע דבריו של בשר ודם מתקיים, ודבריו של הקב"ה אין מתקיימין, וה' פקד את שרה כאשר אמר וגו'. **כז.** ז"ל: ותצחק שרה בקרבה לאמר, היתה מבטת בקרביה ואמרה, מעים הללו טוענים ולד, שדים הללו שצמקו מושכין חלב. **כח.** עי' שם (פרשה מח סי' יז): ותצחק שרה בקרבה לאמר, זה אחד מן הדברים ששינו לתלמי המלך, ותצחק שרה בקרוביה לאמר ואדני זקן. אמרה, האשה הזו כל זמן שהיא ילדה יש לה תכשיטים נאים, ואני אחרי בלותי היתה לי עדנה תכשיטים. היך מה דאת אמר (יחזקאל ט) ואעדך עדי, האשה הזו כל זמן שהיא ילדה יש לה וסתות, ואני אחרי בלותי היתה לי עדנה, עידנין האשה הזו, כל זמן שהיא ילדה יש לה עידנין, ואני אחרי בלותי היתה לי עדנה זמני.

אונקלוס

(יג) וַאֲמַר יְיָ לְאַבְרָהָם לְמָא דְנָן חַיְכַת שָׂרָה לְמֵימָר הַבְרַם בְּקוּשְׁטָא[כ] אֵילִיד וַאֲנָא סָבִית: (יד) הַיִתְכַּסֵי מִן קֳדָם[ג] יְיָ פִּתְגָּמָא לִזְמַן אֵיתוּב לְוָתָךְ כְּעִידַן דְּאַתּוּן קַיָּימִין[ד] וּלְשָׂרָה בַר: (טו) וְכַדֵּיבַת[ט] שָׂרָה לְמֵימָר לָא חַיְכִית אֲרֵי דְחֵלַת וַאֲמַר לָא בְּרַם חַיְכִתְּ: (טז) וְקָמוּ מִתַּמָּן גּוּבְרַיָּיא וְאִסְתְּכִיאוּ עַל אַפֵּי סְדוֹם וְאַבְרָהָם אָזֵיל עִמְּהוֹן לְאַלְוָיוּתְהוֹן[ט]: (יז) וַיְיָ אָמַר הַמְכַסֵּי אֲנָא מֵאַבְרָהָם דְּאֲנָא עָבִיד: (יח) וְאַבְרָהָם מֶהֱוֵה יֶהֱוֵי לְעַם סַגִּי וְתַקִּיף[י] וְיִתְבָּרְכוּן בְּדִילֵיהּ

יב. האם באמת. יג. האם יסתר מלפני. יד. שאתם קיימים. טו. ושיקרה. טז. ללוותם. יז. וחזק.

יג וַיֹּאמֶר יְהוָה אֶל־אַבְרָהָם לָמָּה זֶּה֩ צָחֲקָה שָׂרָה
לֵאמֹר הַאַף אֲמְנָם אֵלֵֽד וַאֲנִי זָקַנְתִּי: יד הֲיִפָּלֵא
מֵיהוָה דָּבָר לַמּוֹעֵד אָשׁוּב אֵלֶיךָ כָּעֵת חַיָּה
וּלְשָׂרָה בֵּן: שני טו וַתְּכַחֵשׁ שָׂרָה ׀ לֵאמֹר לֹא
צָחַקְתִּי כִּי ׀ יָרֵאָה וַיֹּאמֶר ׀ לֹא כִּי צָחָקְתְּ:
טז וַיָּקֻמוּ מִשָּׁם הָאֲנָשִׁים וַיַּשְׁקִפוּ עַל־פְּנֵי סְדֹם
וְאַבְרָהָם הֹלֵךְ עִמָּם לְשַׁלְּחָם: יז וַיהוָה אָמָר
הַמְכַסֶּה אֲנִי מֵאַבְרָהָם אֲשֶׁר אֲנִי עֹשֶׂה:
יח וְאַבְרָהָם הָיוֹ יִהְיֶה לְגוֹי גָּדוֹל וְעָצוּם וְנִבְרְכוּ־בוֹ

רש"י

(יג) **האף אמנם** - הגם אמת אלד: **ואני זקנתי** - שינה הכתוב מפני השלום, שהרי היא אמרה ואדני זקן[כט]: (יד) **היפלא** - כתרגומו היתכסי, וכי שום דבר מופלא ומופרד ומכוסה ממני מלעשות כרצוני: **למועד** - לאותו מועד המיועד שקבעתי לך אתמול, למועד הזה בשנה האחרת: (טו) **כי יראה** וגו' **כי צחקת** - כי הראשון משמש לשון דהא, שנותן טעם לדבר ותכחש שרה לפי שיראה. והשני משמש בלשון אלא, ויאמר לא כדברך הוא אלא לחקת. שאמרו רבותינו (ר"ה ג ע"א, תענית ט ע"א), כי משמש בד' לשונות, אי, דלמא, אלא, דהא: (טז) **וישקפו** - כל השקפה שבמקרא לרעה חוץ מהַשְׁקִיפָה מִמְּעוֹן קָדְשֶׁךָ (דברים כו טו), שגדול כח מתנות עניים שהופך מדת הרוגז לרחמים[ל]: **לשלחם** - ללותם, כסדור אורחים הם: (יז) **המכסה אני** - בתמיה: **אשר אני עושה** - בסדום. לא יפה לי לעשות דבר זה שלא מדעתו, אני נתתי לו את הארץ הזאת וחמשה כרכין הללו שלו הן, שנאמר (לעיל י יט) גְּבוּל הַכְּנַעֲנִי מִצִּידוֹן וגו' בּוֹאֲכָה סְדֹמָה וַעֲמֹרָה וגו'. קראתי אותו אברהם אַב הֲמוֹן גּוֹיִם (לעיל יז ה), ואשמיד את הבנים ולא אודיע לאב שהוא אוהבי[לא]: (יח) **ואברהם היו יהיה** - מדרש אגדה, זֶכֶר צַדִּיק לִבְרָכָה (משלי י ז), הואיל והזכירו ברכו[לב].

מקורי רש"י

כט. עי' מסכת דרך ארץ זוטא (פרק השלום): אמר בר קפרא גדול השלום, שכן מצינו שדברה תורה לשון בדאי כדי להטיל שלום בין אברהם לשרה. שנאמר (בראשית יח) ותצחק שרה בקרבה לאמר וגו' ואדני זקן, ולבסוף כתיב ואני זקנתי. **ל.** עי' מדרש תנחומא (כי תשא סי' יד): א"ר אלכסנדרי גדול כחן של בעלי מעשרות שהופכין את הקללה לברכה, שבכל מקום שנאמר בו השקפה לשון צער הוא, שנאמר וישקף על פני סדום (בראשית יט), וישקף ה' אל מחנה מצרים (שמות יד), בעד החלון נשקפה ותיבב (שופטים ה), וישקיפו אליו שנים שלשה סריסים (מלכים ב ט), כי בחלון ביתי בעד אשנבי נשקפתי וארא בפתאים (משלי ז), והשאר כלם פתרונם לשון צער חוץ מזו, השקיפה ממעון קדשך וברך ולא עוד אלא שהופכין קללה לברכה. **לא.** עי' ילקוט שמעוני תורה (רמז פב): בתחלה היה סוד ליראים סוד ה' ליראיו ואח"כ לישרים ואת ישרים סודו ואח"כ לנביאים כי אם גלה סודו אל עבדיו הנביאים אמר הקדוש ברוך הוא אברהם זה ירא שמים שנא' כי ירא אלהים אתה (כב יב) אברהם זה ישר שנא' מישרים אהבוך אברהם זה נביא שנא' כי נביא הוא (כ ז) ואיני מגלה לו, אמר ר' יהושע בן לוי משל למלך שנתן פרדס מתנה לאוהבו, לאחר זמן בקש המלך לקוץ מתוכו חמשה אילני סרק אמר המלך ואלו מן פטריקון שלו הייתי מבקש לא היה מעכב ומה בכך נמלך בו, כך אמר הקדוש ברוך הוא כבר נתתי הארץ מתנה לאברהם שנאמר לזרעך נתתי את הארץ הזאת (טו יח) וחמשה כרכין הללו בתוך שלו הן ואלו מן פטריקון זה הייתי מבקש לא היה מעכב ומה בכך נמלך בו וכו'. ד"א למלך שהיה לו סנקתדרין אחד ולא היה עושה דבר חוץ מדעתו פעם אחת בקש לעשות דבר חוץ מדעתו אמר המלך כלום עשיתי אותו סנקתדרין שלי אלא שלא לעשות דבר חוץ מדעתו, כך אמר הקדוש ברוך הוא כלום קראתי לאברהם איש עצתי אלא שלא לעשות דבר חוץ מדעתו, דאמר ר' יודן כך אמר הקדוש ברוך הוא הרי יש שם לוט בן אחיו ואיני מגלה לו, ורבנן אמרי כבר קראתי אביהן של כולן כי אב המון גוים (יז ה) נתתיך דנין את הבן בלא דעתו של אב, גיהנם גליתי לו מתן תורה גליתי לו דינה של סדום מחר ואיני מגלה לו. **לב.** עי' בראשית רבה (פרשה מט סי' א): וה' אמר המכסה אני מאברהם, רבי יצחק

כֹּ֖ל גּוֹיֵ֥י הָאָֽרֶץ׃ יט כִּֽי־יְדַעְתִּ֥יו לְמַ֖עַן
אֲשֶׁ֣ר יְצַוֶּ֑ה אֶת־בָּנָ֗יו וְאֶת־בֵּיתוֹ֙ אַחֲרָ֔יו
וְשָׁמְר֥וּ דֶֽרֶךְ־יְהוָ֖ה לַֽעֲשׂ֣וֹת צְדָקָ֣ה וּמִשְׁפָּ֑ט
לְמַ֗עַן הָבִ֤יא יְהוָה֙ עַל־אַבְרָהָ֔ם אֵ֥ת אֲשֶׁר־
דִּבֶּ֖ר עָלָֽיו׃ כ וַיֹּ֣אמֶר יְהוָ֔ה זַעֲקַ֥ת סְדֹ֖ם
וַעֲמֹרָ֑ה כִּֽי־רָבָ֥ה וְחַטָּאתָ֖ם כִּֽי־כָבְדָ֥ה מְאֹֽד׃
כא אֵֽרְדָה־נָּ֣א וְאֶרְאֶ֔ה הַכְּצַעֲקָתָ֥הּ הַבָּאָ֖ה
אֵלַ֑י עָשׂ֣וּ | כָלָ֔ה וְאִם־לֹ֖א אֵדָֽעָה׃

יח. גלוי לפני. יט. בכדי. כ. אנשי ביתו. כא. הנתקנים לפני. כב. ודין בכדי. כג. חזקה. כד. עתה. כה. אם לא שבים, ואם שבים לא אפרע מהם.

אונקלוס

כֹּל עַמְמֵי אַרְעָא׃ (יט) אֲרֵי גְּלֵי קֳדָמַי[יח] בְּדִילִי[יט] דִּי פַקִּיד יַת בְּנוֹהִי וְיַת אֱנָשׁ בֵּיתֵיהּ[כ] בַּתְרוֹהִי וְיִטְרוּן אוֹרְחַן דְּתַקְנַן קֳדָם[כא] יְיָ לְמֶעֱבַד צְדַקְתָּא וְדִינָא בְּדִיל[כב] דְּיַיתֵי יְיָ עַל אַבְרָהָם יַת דְּמַלֵּיל עֲלוֹהִי׃ (כ) וַאֲמַר יְיָ קְבִילַת סְדוֹם וַעֲמוֹרָה אֲרֵי סְגִיאָת וְחוֹבַתְהוֹן אֲרֵי תְקִיפַת[כג] לַחֲדָא׃ (כא) אִיתְגְּלֵי כְעַן[כד] וְאִידּוּן הַכְקֻבְלְתְּהוֹן דְּעָלַת לְקֳדָמַי עָבְדוּ אַעְבֵיד עִמְּהוֹן גְּמִירָא אִם לָא תַיְּיבִין וְאִם תַּיְּיבִין לָא אִתְפְּרַע[כה]׃

רש"י

ופשוטו, וכי ממנו אני מעלים, והרי הוא מגיד לפני להיות לגוי גדול ולהתברך בו כל גויי הארץ: (יט) **כי ידעתיו** - לשון חבה כמו מוֹדַע לְאִישָׁהּ (רות ב ה), הֲלֹא בַּעַז מֹדַעְתָּנוּ (שם ג ב), וָאֲדַעֲךָ בְּשֵׁם (שמות לג יז). ואמנם עיקר לשון כולם אינו אלא לשון ידיעה, שהמחבב את האדם מקרבו אצלו ויודעו ומכירו. ולמה ידעתיו, למען אשר יצוה, לפי שהוא מצוה את בניו עלי לשמור דרכי. ואם תפרשהו כתרגומו, יודע אני בו שיצוה את בניו וגו׳, אין למען נופל על הלשון: **יצוה** - לשון הווה, כמו כָּכָה יַעֲשֶׂה אִיּוֹב (איוב א ה): **למען הביא** - כך הוא מצוה לבניו, שמרו דרך ה׳ כדי שיביא ה׳ על אברהם וגו׳. על בית אברהם לא נאמר אלא על אברהם, למדנו כל המעמיד בן צדיק כאילו אינו מת[לג]: (כ) **ויאמר ה׳** - אל אברהם, שעשה כאשר אמר שלא יכסה ממנו: **כי רבה** - כל רבה שבמקרא הטעם למטה בבי״ת, לפי שהן מתורגמין גדולה או גדלה והולכת. אבל זה טעמו למעלה ברי״ש, לפי שמתורגם גדלה כבר, כמו שפירשתי וַיְהִי הַשֶּׁמֶשׁ בָּאָה (לעיל טו יז), הִנֵּה שָׁבָה יְבִמְתֵּךְ (רות א טו): (כא) **ארדה נא** - למד לדיינים שלא יפסקו דיני נפשות אלא בראיה, הכל כמו שפירשתי בפרשת הפלגה (לעיל יא ה). דבר אחר, ארדה נא לסוף מעשיהם: **הכצעקתה** - של מדינה: **הבאה אלי עשו** - וכן עומדים במרדם כלה אני עושה בהם, ואם לא יעמדו במרדם אדעה מה אעשה להפרע מהן ביסורין ולא אכלה אותן[לד]. וכיולא בו מצינו במקום אחר, וַעֲנָה הוֹרֵד עֲדִיךְ מֵעָלֶיךָ וְאֵדְעָה מָה אֶעֱשֶׂה לָּךְ (שמות לג ה). ולפיכך יש הפסק נקודת פסיק בין עשו לכלה, כדי להפריד תיבה מחברתה. ורבותינו דרשו, הכצעקתה, נעקת ריבה אחת שהרגוה במיתה משונה על שנתנה מזון לעני, כמפורש בחלק (סנהדרין קט ע״ב[לה]):

מקורי רש"י

פתח (משלי י) זכר צדיק לברכה ושם רשעים ירקב, אמר רבי יצחק כל מי שהוא מזכיר את הצדיק ואינו מברכו עובר בעשה, מה טעמיה, זכר צדיק לברכה. וכל מי שהוא מזכיר את הרשע ואינו מקללו, עובר בעשה, מה טעמיה ושם רשעים ירקב. **לג.** עי׳ שם (סי׳ ד): למען הביא ה׳ על אברהם וגו׳, תני ר״ש בן יוחאי אומר כל מי שיש לו בן יגע בתורה כאילו לא מת, שנאמר למען הביא ה׳ על אברהם את אשר דבר אליו לא נאמר אלא את אשר דבר ה׳ עליו. **לד.** עי׳ שם (סי׳ ו): א״ר אבא בר כהנא, מלמד שפתח להם המקום פתח של תשובה שנאמר ארדה נא ואראה הכצעקתה הבאה אלי עשו כלה כלייה הן חייבין, ואם לא אדעה אודיע בהן מדת הדין בעולם. עי׳ מדרש תנחומא (בשלח פרק טו): ה׳ זעקת סדום ועמורה כי רבה וחטאתם כי כבדה מאד (בראשית יח). ארדה נא ואראה הכצעקתה הבאה אלי עשו כלה וגו׳. ולא גמרת עליהן כלייה עד שהשלימו רשעתן לפניך, וה׳ המטיר על סדום (שם יט). עשו תשובה, מטר, ואם לאו, גפרית ואש. **לה.** ז״ל: הויא ההיא רביתא דהות קא מפקא ריפתא לעניא בחצבא, איגלאי מלתא, שפיוה דובשא ואוקמוה על איגר שורא. אתא זיבורי, ואכלוה. והיינו דכתיב, ויאמר ה׳ זעקת סדום ועמורה כי רבה. ואמר רב יהודה אמר רב, על עיסקי ריבה. **תרגום:** היתה נערה אחת שהיתה מוציאה לחם לעניים בחשאי בתוך כדה, כאשר היתה יוצאת לשאוב מים, לבסוף נודע הדבר [לאנשי סדום]. סכו אותה בדבש והעמידוה על גג חומת העיר, באו דבורים ואכלוה, והיינו שנאמר, ויאמר ה׳ זעקת סדום ועמורה כי רבה, ואמר רב יהודה אמר רב על עסקי ריבה.

כב וַיִּפְנוּ מִשָּׁם הָאֲנָשִׁים וַיֵּלְכוּ סְדֹמָה וְאַבְרָהָם
עוֹדֶנּוּ עֹמֵד לִפְנֵי יְהוָה: כג וַיִּגַּשׁ אַבְרָהָם וַיֹּאמַר
הַאַף תִּסְפֶּה צַדִּיק עִם־רָשָׁע: כד אוּלַי יֵשׁ
חֲמִשִּׁים צַדִּיקִם בְּתוֹךְ הָעִיר הַאַף תִּסְפֶּה וְלֹא־
תִשָּׂא לַמָּקוֹם לְמַעַן חֲמִשִּׁים הַצַּדִּיקִם אֲשֶׁר
בְּקִרְבָּהּ: כה חָלִלָה לְךָ מֵעֲשֹׂת כַּדָּבָר הַזֶּה
לְהָמִית צַדִּיק עִם־רָשָׁע וְהָיָה כַצַּדִּיק כָּרָשָׁע
חָלִלָה לָּךְ הֲשֹׁפֵט כָּל־הָאָרֶץ לֹא יַעֲשֶׂה מִשְׁפָּט:

אונקלוס

(כב) וְאִתְפְּנִיאוּ מִתַּמָּן גּוּבְרַיָּיא וַאֲזָלוּ לְסִדּוֹם וְאַבְרָהָם עַד כְּעַן מְשַׁמֵּשׁ בְּצִלּוֹי קֳדָם יְיָ: (כג) וְקָרֵיב אַבְרָהָם וְאָמַר הֲבִרְגַז תְּשֵׁיצֵיכז זַכָּאָה עִם חַיָּיבָא: (כד) מָאִים אִית חַמְשִׁין זַכָּאִין בְּגוֹ קַרְתָּא הֲבִרְגַז תְּשֵׁיצֵיכח וְלָא תִשְׁבּוֹקכט לְאַתְרָא בְּדִיל חַמְשִׁין זַכָּאִין דִּי בְגַוָּהּ: (כה) קוּשְׁטָא אִינוּן דִּינָךְל מִלְּמֶעְבַּד כְּפִתְגָּמָא הָדֵין לְשֵׁיצָאָהלא זַכָּאָה עִם חַיָּיבָא וִיהֵי זַכָּאָה כְּחַיָּיבָא קוּשְׁטָא אִינוּן דִּינָךְלב דְּדָאִין כָּל אַרְעָא לָא יַעֲבֵיד דִּינָא:

כו. עד עכשיו משמש בתפילה. כז. האמנם בכעס תכלה. כח. האמנם בכעס תכלה. כט. תסלח. ל. אמת המה דיניך. לא. לכלות. לב. אמת המה דיניך.

רש"י

(כב) **ויפנו משם** - ממקום שאברהם ליווס שם: **ואברהם עודנו עומד לפני ה'** - והלא לא הלך לעמוד לפניו אלא הקדוש ברוך הוא בא אצלו ואמר לו זעקת סדום ועמורה כי רבה, והיה לו לכתוב וה' עודנו עומד לפני אברהם, אלא תיקון סופרים הוא זה (אשר הפכוהו ז"ל לכתוב כן)לו: (כג) **ויגש אברהם** - מלינו הגשה למלחמה **וַיִּגַּשׁ יוֹאָב** וגו' (שמואל ב' י יג), הגשה לפיוס **וַיִּגַּשׁ אֵלָיו יְהוּדָה** (להלן מד יח), והגשה לתפלה **וַיִּגַּשׁ אֵלִיָּהוּ הַנָּבִיא** (מלכים א' יח לו). ולכל אלה נכנס אברהם, לדבר קשות ולפיוס ולתפלהלז: **האף תספה** - הגס תספה. ולתרגום של אונקלוס שתרגמו לשון רוגז כך פירושו, האף ישיאך שתספה צדיק עם רשעלח: (כד) **אולי יש חמשים צדיקים** - עשרה צדיקים לכל כרך וכרך, כי חמשה מקומות ישלט: (כה) **חלילה לך** - ואם תאמר לא ינילו הצדיקים את הרשעים, למה תמית הצדיקים: **חלילה לך** - חולין הוא לך, יאמרו כך היא אומנתו שוטף הכל צדיקים ורשעים, כך עשית לדור המבול ולדור הפלגהמ: **כדבר הזה** - לא הוא ולא כיוצא בומא: **חלילה לך** - לעולם הבאמב: **השופט כל הארץ** - נקוד בחט"ף פתח ה"א של השופט, לשון תמיה, וכי מי שהוא שופט לא יעשה משפט אמת:

מקורי רש"י

לו. עי' בראשית רבה (פרשה מט סי' ז): וילכו סדומה ואברהם עודנו עומד לפני ה'. א"ר סימון, תיקון סופרים הוא זה, שהשכינה היתה ממתנת לאברהם. **לז.** עי' שם (סי' ח): ויגש אברהם ויאמר וגו'. ר"י ורבי נחמיה ורבנן. רי"א, הגשה למלחמה, ויגש יואב והעם אשר עמו לפני ארם למלחמה (ד"ה א יט). ר' נחמיה אמר, הגשה לפיוס, היך מד"א ויגשו בני יהודה אל יהושע (יהושע יד). רבנן אמרי, הגשה לתפלה, המד"א ויהי כעלות המנחה ויגש אליהו הנביא ויאמר ה' אלהי אברהם יצחק וישראל היום יודע כי אתה אלהים בישראל וגו' (מלכים א יח). ר"א פשט לה, אם למלחמה, אני בא, אם לפיוס, אני בא, אם לתפלה, אני בא. **לח.** עי' שם: שהוא מכלה את הפורעניות מלבא לעולם רב הונא בשם רבי אחא האף תספה אתה גודר את האף והאף לא יגדרך. א"ר יהושע בר נחמיה אף שאתה מביא לעולמך אתה מכלה בו את הצדיקים ואת הרשעים, ולא דייך שאתה תולה הרשעים בשביל הצדיקים, אלא שאתה מכלה את הצדיקים עם הרשעים. **לט.** עי' תרגום יונתן: מאים אית חמשין זכאין בגו קרתא דייצלון קדמך עשרה לכל קרווא, כל קביל חמשא קוריין סדום ועמורה אדמה וצבוים וזוער. הרוגזך שציא, ולא תשבוק לאתרא בגין זכוות חמשין זכאין דבגווה. **מ.** עי' ע"ז (ד ע"א): אמר רבי אבא בר כהנא, מאי דכתיב חלילה לך מעשות כדבר הזה להמית צדיק עם רשע, אמר אברהם לפני הקדוש, ברוך הוא, רבונו של עולם, חולין הוא מעשות כדבר הזה, להמית צדיק עם רשע. **ועי'** מדרש תנחומא (וירא סי' י): אמר אברהם לפני הקדוש, ברוך הוא, רבונו של עולם, חלילה לך וגו', שלא יאמרו באי עולם כך אומנתו, שהוא מאבד את הדורות במדת אכזריות, איבד דור אנוש, ודור המבול, ודור הפלגה, אינו מניח אומנותו, לכך אמר אברהם חלילה לך. **מא.** עי' בראשית רבה (פרשה מט סי' ט): א"ר אבא, מעשות דבר אין כתיב כאן אלא מעשות כדבר. לא היא ולא דכוותה ולא דפחותה מינה. **מב.** עי' מדרש תנחומא (וירא סי' יא): מה ראה לומר שתי פעמים חלילה לך, אלא אמר אברהם חלילה לך שאין אתה מעביר דין כל בריה לא בעולם הזה ולא בעולם הבא, לכך הוא אומר חלילה לך חלילה לך.

כו וַיֹּאמֶר יְהוָה אִם־אֶמְצָא בִסְדֹם חֲמִשִּׁים צַדִּיקִם
בְּתוֹךְ הָעִיר וְנָשָׂאתִי לְכָל־הַמָּקוֹם בַּעֲבוּרָם:
כז וַיַּעַן אַבְרָהָם וַיֹּאמַר הִנֵּה־נָא הוֹאַלְתִּי לְדַבֵּר
אֶל־אֲדֹנָי וְאָנֹכִי עָפָר וָאֵפֶר: כח אוּלַי יַחְסְרוּן
חֲמִשִּׁים הַצַּדִּיקִם חֲמִשָּׁה הֲתַשְׁחִית בַּחֲמִשָּׁה
אֶת־כָּל־הָעִיר וַיֹּאמֶר לֹא אַשְׁחִית אִם־אֶמְצָא שָׁם
אַרְבָּעִים וַחֲמִשָּׁה: כט וַיֹּסֶף עוֹד לְדַבֵּר אֵלָיו
וַיֹּאמַר אוּלַי יִמָּצְאוּן שָׁם אַרְבָּעִים וַיֹּאמֶר לֹא
אֶעֱשֶׂה בַּעֲבוּר הָאַרְבָּעִים: ל וַיֹּאמֶר אַל־נָא יִחַר
לַאדֹנָי וַאֲדַבֵּרָה אוּלַי יִמָּצְאוּן שָׁם שְׁלֹשִׁים וַיֹּאמֶר
לֹא אֶעֱשֶׂה אִם־אֶמְצָא שָׁם שְׁלֹשִׁים: לא וַיֹּאמֶר
הִנֵּה־נָא הוֹאַלְתִּי לְדַבֵּר אֶל־אֲדֹנָי אוּלַי יִמָּצְאוּן
שָׁם עֶשְׂרִים וַיֹּאמֶר לֹא אַשְׁחִית בַּעֲבוּר הָעֶשְׂרִים:
לב וַיֹּאמֶר אַל־נָא יִחַר לַאדֹנָי וַאֲדַבְּרָה אַךְ־הַפַּעַם
אוּלַי יִמָּצְאוּן שָׁם עֲשָׂרָה וַיֹּאמֶר לֹא אַשְׁחִית

אונקלוס

(כו) וַאֲמַר יְיָ אִם אַשְׁכַּח בִּסְדוֹם חַמְשִׁין זַכָּאִין בְּגוֹ קַרְתָּא וְאֶשְׁבּוֹק לְכָל אַתְרָא בְּדִילְהוֹן: (כז) וְאָתֵיב אַבְרָהָם וַאֲמַר הָא כְּעַן אַסְגֵּיתִי לְמַלָּלָא קֳדָם יְיָ וַאֲנָא עָפָר וּקְטָם: (כח) מָאִים יַחְסְרוּן מֵחַמְשִׁין זַכָּאִין חַמְשָׁא הַתְחַבֵּל בְּחַמְשָׁא יַת כָּל קַרְתָּא וַאֲמַר לָא אֲחַבֵּיל אִם אַשְׁכַּח תַּמָּן אַרְבְּעִין וְחַמְשָׁא: (כט) וְאוֹסִיף עוֹד לְמַלָּלָא קֳדָמוֹהִי וַאֲמַר מָאִים יִשְׁתַּכְּחוּן תַּמָּן אַרְבְּעִין וַאֲמַר לָא אַעְבֵּיד גְּמִירָא בְּדִיל אַרְבְּעִין: (ל) וַאֲמַר לָא כְּעַן יִתְקַף קֳדָם דַּיְיָ וַאֲמַלֵּיל מָאִים יִשְׁתַּכְּחוּן תַּמָּן תְּלָתִין וַאֲמַר לָא אַעְבֵּיד גְּמִירָא אִם אַשְׁכַּח תַּמָּן תְּלָתִין: (לא) וַאֲמַר הָא כְּעַן אַסְגֵּיתִי לְמַלָּלָא קֳדָם יְיָ מָאִים יִשְׁתַּכְּחוּן תַּמָּן עֶסְרִין וַאֲמַר לָא אֲחַבֵּיל בְּדִיל עֶסְרִין: (לב) וַאֲמַר לָא כְּעַן יִתְקַף קֳדָם דַּיְיָ וְאֵמַלֵּיל בְּרַם זִמְנָא הָדָא מָאִים יִשְׁתַּכְּחוּן תַּמָּן עַסְרָא וַאֲמַר לָא אֲחַבֵּל

לג. ואסלח. לד. הרי עתה הרביתי. לה. לפני. לו. לפניו. לז. כליון. לח. עתה יכעס לפני. לט. כליון. מ. עתה הרביתי. מא. לפני. מב. עתה יכעס לפני. מג. הזה.

רש"י

(כו) **אם אמצא בסדום וגו' לכל המקום - לכל הכרכים.** לפי שסדום היתה מטרפולין ומשובה מכולם תלה בה הכתוב: (כז) **ואנכי עפר ואפר - וכבר הייתי** ראוי להיות עפר על ידי המלכים ואפר על ידי נמרוד, לולא רחמיך אשר עמדו לי[מג]: (כח) **התשחית בחמשה** - והלא הן ט' לכל כרך, ואתה גדיקו של עולם תגטרף עמהם[מד]: (כט) **אולי ימצאון שם ארבעים** - וימלטו ד' הכרכים. וכן שלשים ילילו ג' מהם, או עשרים ילילו ב' מהם, או עשרה ילילו אחד מהם[מה]: (לא) **הואלתי** - רציתי כמו וַיּוֹאֶל מֹשֶׁה (שמות ב כא): (לב) **אולי ימצאון שם עשרה** - על הפחות לא ביקש, אמר דור המבול היו ח' נח ובניו ונשיהם ולא הגילו על דורם. ועל ט' על ידי לירוף כבר בקש ולא מצא[מו]:

מקורי רש"י

מג. עי' בראשית רבה (פרשה מט סי' יא): ויען אברהם ויאמר הנה נא הואלתי. אמר, אלו הרגני אמרפל לא הייתי עפר, ואי שרפני נמרוד לא הייתי אפר, אמר לו הקב"ה, חייך, אתה אמרת ואנכי עפר ואפר, חייך שאני נותן לבניך כפרה בהם. שנאמר ולקחו לטמא מעפר שרפת החטאת ואסף איש טהור את אפר הפרה (במדבר יט). **מד.** עי' תרגום יונתן: מאים חסרין מן חמשין זכאין חמשא התחבל בגין חמשא דחסרין לזוער ית כל קרתא ואמר לא איחבל אין אשכח תמן ארבעין וחמשא. **מה.** עי' שם: ואוסיף תוב למללא קדמוי ואמר מאים ישתכחון תמן ארבעין עשרה עשרה לכל קרתא לארבעת קוריין וזוער דחובהא קלילין שבוק לה בגין רחמך ואמר לא אעביד גמירא בגין זכות ארבעין. **מו.** עי' בראשית רבה (פרשה מט סי' יג): ויאמר, אל נא יחר לה', אולי ימצאון שם עשרה, ולמה עשרה, כדי כניסה לכולם. ד"א, למה עשרה, כבר נשתייר בדור המבול שמונה, ולא נתלה לעולם בזכותן. ד"א, למה עשרה, שהיה סבור שיש שם עשרה, לוט ואשתו וד' בנותיו וד' חתניו.

בַּעֲבוּר הָעֲשָׂרָה: לג וַיֵּלֶךְ יְהוָה כַּאֲשֶׁר כִּלָּה לְדַבֵּר
אֶל־אַבְרָהָם וְאַבְרָהָם שָׁב לִמְקֹמוֹ: שלישי
יט א וַיָּבֹאוּ שְׁנֵי הַמַּלְאָכִים סְדֹמָה בָּעָרֶב וְלוֹט
יֹשֵׁב בְּשַׁעַר־סְדֹם וַיַּרְא־לוֹט וַיָּקָם לִקְרָאתָם
וַיִּשְׁתַּחוּ אַפַּיִם אָרְצָה: ב וַיֹּאמֶר הִנֶּה נָא־אֲדֹנַי
סוּרוּ נָא אֶל־בֵּית עַבְדְּכֶם וְלִינוּ וְרַחֲצוּ רַגְלֵיכֶם

אונקלוס

בְּדִיל עַסְרָא: (לג) וְאִסְתַּלֵּק יְקָרָא[מד] דַיְיָ כַּד שֵׁצִי לְמַלָּלָא עִם אַבְרָהָם וְאַבְרָהָם תַּב לְאַתְרֵיהּ: (א) וְעָלוּ תְּרֵין מַלְאָכַיָּא לְסְדוֹם בְּרַמְשָׁא וְלוֹט יָתֵיב בְּתַרְעָא דִּסְדוֹם וַחֲזָא לוֹט וְקָם לְקַדָּמוּתְהוֹן וּסְגֵיד עַל אַפּוֹהִי עַל אַרְעָא[א]: (ב) וַאֲמַר בְּבָעוּ כְעַן[ב] רִבּוֹנַי זוֹרוּ כְעַן[ג] לְבֵית עַבְדְּכוֹן וּבִיתוּ וְאַסְחוּ רַגְלֵיכוֹן

מד. והסתלק כבוד. א. על הארץ.
ב. בבקשה עתה. ג. עתה.

רש"י

(לג) וילך ה' וגו' - כיון שנשתתק הסניגור הלך לו הדיין[מז]: ואברהם שב למקומו - נסתלק הדיין נסתלק הסניגור והקטיגור מקטרג, ולפיכך ויבואו שני המלאכים סדומה להשחית: יט (א) שני המלאכים - אחד להשחית את סדום, ואחד להציל את לוט, והוא אותו שבא לרפאות את אברהם. והשלישי שבא לבשר את שרה, כיון שעשה שליחותו נסתלק לו[מח]: המלאכים - ולהלן קראם אנשים (לעיל יח ב, ופסוק טז), כשהיתה שכינה עמהם קראם אנשים. דבר אחר, אצל אברהם שכחו גדול והיו המלאכים תדירין אצלו כאנשים קראם אנשים, ואצל לוט קראם מלאכים[מט]: בערב - וכי כל כך שהו המלאכים מחברון לסדום, אלא מלאכי רחמים היו וממתינים שמא יוכל אברהם ללמד עליהם סנגוריא[נ]: ולוט ישב בשער סדום - ישב כתיב, אותו היום מינוהו שופט עליהם[נא]: וירא לוט וגו' - מדת אברהם למד לחזר על האורחים[נב]: (ב) הנה נא אדני - הנה נא אתם אדונים לי אחר שעברתם עלי. דבר אחר, הנה נא גריכים אתם לתת לב על הרשעים הללו שלא יכירו בכם, וזו היא עצה נכונה[נג]: סורו נא - עקמו את הדרך לביתי דרך עקלתון, שלא יכירו שאתם נכנסים שם, לכך נאמר סורו. בראשית רבה (פ"נ סי' ד): ולינו ורחצו רגליכם - וכי דרכן של בני אדם ללון תחלה ואח"כ לרחוץ, ועוד שהרי אברהם אמר להם תחלה ורחצו רגליכם. אלא כך אמר לוט, אם כשיבואו אנשי סדום וירואו שכבר רחצו רגליהם יעלילו עלי ויאמרו כבר עברו שני ימים או שלשה שבאו לביתך ולא הודעתנו,

מקורי רש"י

מז. עי' שם (סי' יד): וילך ה' כאשר כלה לדבר אל אברהם. הדיין הזה, כל זמן שהסניגור מלמד הוא ממתין, נשתתק הסניגור, עמד לו הדיין. כך, וילך ה' כאשר כלה לדבר אל אברהם, הסניגור הזה כל זמן שהדיין מסביר לו פנים, הוא מלמד. עמד לו הדיין, נשתתק הסניגור. כך, וילך ה' כאשר כלה לדבר אל אברהם, וכתיב ואברהם שב למקומו. הקטיגור הזה, כל זמן שהסניגור מלמד, והדיין מסביר לו פנים, ממתין. עמד לו הדיין, נשתתק הסניגור, והמקטרג הולך לעשות שליחותו. כך, וילך ה', וכתיב ויבואו שני המלאכים סדומה בערב. **מח.** עי' שם (פרשה נ סי' ב): והוא באחד ומי ישיבנו ונפשו אותה ויעש (איוב כג) תנא אין מלאך אחד עושה שתי שליחות, ולא שני מלאכים עושים שליחות אחת, ואת אמרת שני, אלא מיכאל אמר בשורתו ונסתלק, גבריאל נשתלח להפוך את סדום, ורפאל להציל את לוט, ויבואו שני המלאכים סדומה. **מט.** עי' שם: הכא את אמר מלאכים, ולהלן קורא אותן אנשים, אלא להלן שהיתה שכינה על גביהן, קראם אנשים, כיון שנסתלקה שכינה מעל גביהן, לבשו מלאכות. אמר רבי תנחומא א"ר לוי, אברהם שהיה כחו יפה, נדמו לו בדמות אנשים, אבל לוט, על ידי שהיה כחו רע, נדמו לו בדמות מלאכים. אמר רבי חנינא, עד שלא עשו שליחותן קראן אנשים, משעשו שליחותן, מלאכים. א"ר תנחומא, לאחד שנטל הגמוניא מן המלך, עד שלא הגיע לבית אוריין שלו היה מהלך כפגן, כיון שהגיע לבית אוריין שלו, היה מהלך כקאלמין. כך עד שלא עשו שליחותן קראן אנשים, כיון שעשו שליחותן קראן מלאכים. **נ.** עי' שם (סי' א): ויבאו שני המלאכים סדומה בערב וגו'. והחיות רצוא ושוב כמראה הבזק (יחזקאל א), א"ר אייבו רצות אין כתיב כאן אלא רצוא, רצין לעשות שליחותן כמראה הבזק. ר"י בשם רבי סימון בשם רבי לוי בר פרטא, כזה שהוא בוזק גפת בכירה. רבי חייא בר אבא אמר, כרוחא לזיקא. רבנן אמרי, כזיקא לעננא. נפטרים מאברהם בשש שעות ובאין סדומה בערב, אלא מלאכי רחמים היו, והיו ממתינים וסבורים שמא ימצא להם זכות, וכיון שלא מצא להם זכות, ויבואו שני המלאכים סדומה בערב. **נא.** עי' שם (סי' ג): ולוט יושב, ישב כתיב, אותו היום מינוהו ארכי דיינים. חמשה ראשי דיינים היו בסדום, קץ שקר, ורב שקר, רב מסטידין, רב נבל וקלא פנדר. לוט היה ארכי הדיינים שבכולן, בשעה שהיה אומר להם דברים שהם ערבים להם, הן אומרים לו גש הלאה סק לעיל. ובשעה שהיה אומר להם דברים שאין ערבים להם, היו אומרים לו האחד בא לגור וישפוט שפוט. **נב.** עי' מדרש ילמדנו (ילקוט תלמוד תורה בראשית אות צג): וירא לוט וירץ לקראתם, מתלי אמרי קרב לגבי דהנא ואדהן, ולפי שנתחבר לוט עם אברהם למד הכנסת אורחים. **נג.** עי' בראשית רבה (פרשה נ סי' ד): וירא לוט ויקם לקראתם וגו' ויאמר הנה נא אדוני רבי יודן ורבי הונא רבי יודן אמר סורו נא אפילו איני כדאי עקמו עלי את הדרך רבי הונא אמר עקמו עלי את הדרך כדי שלא תהיו נראים באים אצלי.

וְהִשְׁכַּמְתֶּם וַהֲלַכְתֶּם לְדַרְכְּכֶם וַיֹּאמְרוּ לֹא כִּי
בָרְחוֹב נָלִין: ג וַיִּפְצַר־בָּם מְאֹד וַיָּסֻרוּ אֵלָיו וַיָּבֹאוּ
אֶל־בֵּיתוֹ וַיַּעַשׂ לָהֶם מִשְׁתֶּה וּמַצּוֹת אָפָה וַיֹּאכֵלוּ:
ד טֶרֶם יִשְׁכָּבוּ וְאַנְשֵׁי הָעִיר אַנְשֵׁי סְדֹם נָסַבּוּ
עַל־הַבַּיִת מִנַּעַר וְעַד־זָקֵן כָּל־הָעָם מִקָּצֶה:
ה וַיִּקְרְאוּ אֶל־לוֹט וַיֹּאמְרוּ לוֹ אַיֵּה הָאֲנָשִׁים
אֲשֶׁר־בָּאוּ אֵלֶיךָ הַלָּיְלָה הוֹצִיאֵם אֵלֵינוּ וְנֵדְעָה
אֹתָם: ו וַיֵּצֵא אֲלֵהֶם לוֹט הַפֶּתְחָה וְהַדֶּלֶת סָגַר
אַחֲרָיו: ז וַיֹּאמַר אַל־נָא אַחַי תָּרֵעוּ: ח הִנֵּה־נָא לִי
שְׁתֵּי בָנוֹת אֲשֶׁר לֹא־יָדְעוּ אִישׁ אוֹצִיאָה־נָּא אֶתְהֶן
אֲלֵיכֶם וַעֲשׂוּ לָהֶן כַּטּוֹב בְּעֵינֵיכֶם רַק לָאֲנָשִׁים
הָאֵל אַל־תַּעֲשׂוּ דָבָר כִּי־עַל־כֵּן בָּאוּ בְּצֵל קֹרָתִי:
ט וַיֹּאמְרוּ | גֶּשׁ־הָלְאָה וַיֹּאמְרוּ הָאֶחָד בָּא

אונקלוס

וּתְקַדְּמוּן וּתְהָכוּן לְאוֹרְחַתְכוֹן וַאֲמַרוּ
לָא אֱלָהֵן בִּרְחוֹבָא נְבִית:
(ג) וְאַתְקִיף בְּהוֹן לַחֲדָא וְזָרוּ לְוָתֵיהּ
וְעָלוּ לְבֵיתֵיהּ וְעָבַד לְהוֹן מִשְׁתַּיָא
וּפַטִּיר אָפָא לְהוֹן וַאֲכָלוּ: (ד) עַד
לָא שְׁכִיבוּ וְאֵינָשֵׁי קַרְתָּא אֱנָשֵׁי סְדוֹם
אַקִּיפוּ עַל בֵּיתָא מֵעוּלֵימָא וְעַד סָבָא
כָּל עַמָּא מִסּוֹפֵיהּ: (ה) וּקְרוֹ לְלוֹט
וְאָמְרוּ לֵיהּ אָן גּוּבְרַיָּא דְּאָתוּ לְוָתָךְ
בְּלֵילְיָא אַפֵּקִינוּן לְוָתָנָא וְנִנְדַּע יַתְהוֹן:
(ו) וּנְפַק לְוַתְהוֹן לוֹט לְתַרְעָא וְדָשָׁא
אֲחַד בַּתְרוֹהִי: (ז) וַאֲמַר בְּבָעוּ כְעַן
אַחַי לָא תַּבְאֵישׁוּן: (ח) הָא כְעַן לִי
תַּרְתֵּין בְּנָן דְּלָא יְדָעוּנוּן גְּבַר אַפֵּיק
כְּעָן יַתְהֶן לְוַתְכוֹן וְעִבִּידוּ לְהֶן
כִּדְתַקִּין בְּעֵינֵיכוֹן לְחוֹד לְגוּבְרַיָּא
הָאִילֵין לָא תַעְבְּדוּן מִדַּעַם אֲרֵי עַל
כֵּן עָלוּ בִּטְלַל שָׁרִיתִי: (ט) וַאֲמָרוּ
קְרִיב לְהַלְאָה וַאֲמָרוּ חַד אָתָא

ד. דחק, הסית בחזקה. ה. ולחם. ו. להם. ז. בבקשה עתה. ח. עתה. ט. עתה. י. כראוי.

רש"י

לפיכך אמר מוטב שיתעכבו כאן באבק רגליהם שיהיו נראין כמו שבאו עכשיו, לפיכך אמר לינו תחלה ואחר כך רחצו[נד]: **ויאמרו לא** - ולאברהם אמרו (יח ה) כן תעשה, מכאן שמסרבין לקטן ואין מסרבין לגדולים[נה]: **כי ברחוב נלין** - הרי כי משמש בלשון אלא[נו], שאמרו לא נסור אל ביתך אלא ברחובה של עיר נלין: (ג) **ויסרו אליו** - עקמו את הדרך לצד ביתו[נז]: **ומצות אפה** - פסח היה (ב"ר פמ"ח סי' יג): (ד) **טרם ישכבו ואנשי העיר אנשי סדום** - כך נדרש בב"ר (פ"נ סי' ה), טרם ישכבו ואנשי העיר היו בפיהם של מלאכים, שהיו שואלים ללוט מה טיבם ומעשיהם והוא אומר להם רודם רשעים. עודם מדברים בהם ואנשי סדום וגו'[נח]. ופשוטו של מקרא, ואנשי העיר אנשי רשע נסבו על הבית, ועל שהיו רשעים נקראים אנשי סדום, כמו שאמר הכתוב **וַאֲנָשֵׁי סְדֹם רָעִים וְחַטָּאִים** (לעיל יג יג): **כל העם מקצה** - מקצה העיר עד הקצה, שאין אחד מוחה בידם, שאפילו צדיק אחד אין בהם[נט]: (ה) **ונדעה אותם** - במשכב זכר, כמו (פסוק ח) **אשר לא ידעו איש**[ס]: (ח) **האל** - כמו האלה: **כי על כן באו** - כי הטובה הזאת תעשו לכבודי על אשר באו בצל קורתי. תרגום **בְּטָלַל שָׁרוּתִי**. תרגום של קורה **שָׁרוּתָא**: (ט) **ויאמרו גש הלאה** - קרב להלאה, כלומר התקרב לצדדין והתרחק ממנו. וכן כל הלאה שבמקרא לשון רחוק כמו **זֶה הָלְאָה** (במדבר יז ג), **הַגֵּה הַחַפִּים מִמְּךָ וָהָלְאָה** (שמואל א' כ כב).

מקורי רש"י

נד. עי' שם: אל בית עבדכם ולינו ורחצו, אברהם מקדים רחיצה ללינה, ולוט מקדים לינה לרחיצה, אלא אברהם מקפיד על טינופת עבודת כוכבים, לפיכך הקדים רחיצה, ולוט אינו מקפיד על טינופת עבודת כוכבים. ויש אומרים אף זה עשה כשורה כדי שיצאו ויראו אבק על רגליהם, שלא יאמרו היכן לנו. **נה.** עי' ב"מ (פו ע"ב): מאי שנא לגבי אברהם דכתיב כן תעשה כאשר דברת, ומאי שנא לגבי לוט דכתיב ויפצר בם מאד, אמר רבי אלעזר, מכאן שמסרבין לקטן ואין מסרבין לגדול. **נו.** עי' לעיל יח טו. **נז.** עי' בראשית רבה (פרשה נ סי' ד): ויבאו אל ביתו, הדא מסייעא להוא דאמר רב הונא, עקמו עלי את הדרך כדי שלא תהיו נראים באים אצלי. **נח.** עי' שם (סי' ה): טרם ישכבו, התחילו שואלים אותו אמרו לו אנשי העיר מה הם אמר להון כל אתר אית טבין ובישין ברם הכא סוגייה בישין. **נט.** עי' שם: ואנשי העיר אנשי סדום נסבו על הבית אין אחד מהם מעכב. **ס.** עי' שם (פרשה כו סי' ה): שאמרו לו הוציאם אלינו ונדעה אותם לתשמיש, אמרו לו (שם יט) עוד מי לך פה ללמד סנגוריא.

לָגוּר וַיִּשְׁפֹּט שָׁפוֹט עַתָּה נָרַע לְךָ מֵהֶם וַיִּפְצְרוּ
בָאִישׁ בְּלוֹט מְאֹד וַיִּגְּשׁוּ לִשְׁבֹּר הַדָּלֶת: י וַיִּשְׁלְחוּ
הָאֲנָשִׁים אֶת־יָדָם וַיָּבִיאוּ אֶת־לוֹט אֲלֵיהֶם הַבָּיְתָה
וְאֶת־הַדֶּלֶת סָגָרוּ: יא וְאֶת־הָאֲנָשִׁים אֲשֶׁר־פֶּתַח
הַבַּיִת הִכּוּ בַּסַּנְוֵרִים מִקָּטֹן וְעַד־גָּדוֹל וַיִּלְאוּ לִמְצֹא
הַפָּתַח: יב וַיֹּאמְרוּ הָאֲנָשִׁים אֶל־לוֹט עֹד מִי־לְךָ
פֹּה חָתָן וּבָנֶיךָ וּבְנֹתֶיךָ וְכֹל אֲשֶׁר־לְךָ בָּעִיר הוֹצֵא
מִן־הַמָּקוֹם: יג כִּי־מַשְׁחִתִים אֲנַחְנוּ אֶת־ הַמָּקוֹם
הַזֶּה כִּי־גָדְלָה צַעֲקָתָם אֶת־פְּנֵי יְהוָה וַיְשַׁלְּחֵנוּ
יְהוָה לְשַׁחֲתָהּ: יד וַיֵּצֵא לוֹט וַיְדַבֵּר | אֶל־חֲתָנָיו |
לֹקְחֵי בְנֹתָיו וַיֹּאמֶר קוּמוּ צְאוּ מִן־הַמָּקוֹם הַזֶּה כִּי־
מַשְׁחִית יְהוָה אֶת־הָעִיר וַיְהִי כִמְצַחֵק בְּעֵינֵי חֲתָנָיו:
טו וּכְמוֹ הַשַּׁחַר עָלָה וַיָּאִיצוּ הַמַּלְאָכִים בְּלוֹט לֵאמֹר
קוּם קַח אֶת־אִשְׁתְּךָ וְאֶת־שְׁתֵּי בְנֹתֶיךָ הַנִּמְצָאֹת

אונקלוס

לְאִיתוֹתָבָא[א] וְהָא דָאִין דִּינָא כְּעַן[ב]
נַבְאִישׁ לָךְ מִדֵּילְהוֹן וְאַתְקִיפוּ[ג]
בְּגַבְרָא בְּלוֹט לַחֲדָא וּקְרִיבוּ לְמֵיתְבַר
דָּשָׁא: (י) וְאוֹשִׁיטוּ גּוּבְרַיָּא יַת יְדֵיהוֹן
וְאָעִילוּ יַת לוֹט לְוַתְהוֹן לְבֵיתָא וְיַת
דָּשָׁא אָחְדוּ: (יא) וְיַת גּוּבְרַיָּא דְּבִתְרַע
בֵּיתָא מְחוֹ בְּשַׁבְרִירַיָּא[ד] מִזְּעֵירָא
וְעַד רַבָּא וּלְאִיאוּ לְאַשְׁכָּחָא תַרְעָא:
(יב) וְאָמְרוּ גּוּבְרַיָּא לְלוֹט עוֹד מָאן
לָךְ הָכָא חַתְנָא וּבְנָךְ וּבְנָתָךְ וְכֹל דִּלָךְ
בְּקַרְתָּא אַפֵּיק מִן אַתְרָא: (יג) אֲרֵי
מְחַבְּלִין אֲנַחְנָא יַת אַתְרָא הָדֵין אֲרֵי
סְגִיאַת קֳבֵלְתְּהוֹן קֳדָם[ט] יְיָ וְשַׁלְחָנָא
יְיָ לְחַבָּלוּתָהּ: (יד) וּנְפַק לוֹט וּמַלֵּיל
עִם חוֹתְנוֹהִי נַסְבֵּי[ט] בְנָתֵיהּ וַאֲמַר
קוּמוּ פּוּקוּ מִן אַתְרָא הָדֵין אֲרֵי
מְחַבֵּל יְיָ יַת קַרְתָּא וַהֲוָה כִּמְחַאיְךָ[י]
בְּעֵינֵי חַתְנוֹהִי: (טו) וּכְמִיסַק צַפְרָא
הֲוָה[י] וּדְחִיקוּ מַלְאָכַיָּא בְּלוֹט לְמֵימַר
קוּם דְּבַר יַת אִתְּתָךְ וְיַת תַּרְתֵּין
בְּנָתָךְ דְּאִשְׁתְּכָחָא מְהֵימְנַן עִמָּךְ[י]

יא. להתישב. יב. עתה. יג. דחקו. יד. ליקוי עיניים. טו. לפני. טז. נושאי. יז. כמלגלג. יח. וכאשר עלה הבוקר.
יט. נאמנות איתך.

רש"י

גֶּשׁ הלאה, הִמָּשֵׁךְ להלן, בלשון לע"ז טריטידנו"ש, ודבר נזיפה הוא לומר אין אנו חוששין לך. ודומה לו, קְרַב אֵלֶיךָ אַל תִּגַּשׁ בִּי (ישעיה סה ה), וכן גְּשָׁה לִּי וְאֵשֵׁבָה (שם מט כ), המשך לגדיים בעבורי ואשב אצלך. אתה מלין על האורחים, איך מלאך לבך. על שאמר להם על הבנות אמרו לו גש הלאה לשון נחת, ועל שהיה מלין על האורחים אמרו האחד בא לגור, אדם נכרי יחידי אתה בינינו שבאת לגור, וישפוט שפוט, ונעשית מוכיח אותנו[סא]: הדלת - היא הסובבת לנעול ולפתוח: (יא) פתח - הוא החלל שבו נכנסין ויוצאין: בסנורים - מכת עורון: מקטן ועד גדול - הקטנים התחילו בעבירה תחלה, שנאמר מְנַעַר וְעַד זָקֵן (לעיל פסוק ד), לפיכך התחילה הפורענות מהם[סב]: (יב) עוד מי לך פה - פשוטו של מקרא, מי לך עוד בעיר הזאת חוץ מאשתך ובנותיך שבבית: חתן ובניך ובנתיך - אם יש לך חתן או בנים ובנות הוצא מן המקום: ובניך - בני בנותיך הנשואות. ומדרש אגדה, עוד, מאחר שעושין נבלה כזאת מי לך פתחון פה ללמד סנגוריא עליהם, שכל הלילה היה מלין עליהם טובות, קרי ביה מי לך פֶּה[סג]: (יד) חתניו - שתי בנות נשואות היו לו בעיר: לקחי בנותיו - שאותן שבבית ארוסות להם[סד]: (טו) ויאיצו - כתרגומו ודחיקו, מהרוהו: הנמצאות - המזומנות לך בבית להגילם. ויש מדרש אגדה וזה ישובו של מקרא:

מקורי רש"י

סא. עי' שם (פרשה נ סי' ז): ויאמרו גש הלאה, קרב להלן. ועי' שם (סי' ג): בשעה שהיה אומר להם דברים שהם ערבים להם, הן אומרים לו גש הלאה סק לעיל. ובשעה שהיה אומר להם דברים שאין ערבים להם, היו אומרים לו האחד בא לגור וישפוט שפוט. **סב.** עי' שם (סי' ח): וישלחו האנשים את ידם ויביאו את לוט אליהם וגו', ואת האנשים אשר פתח הבית, מי שהתחיל בעבירה ממנו התחילה הפורענות שנאמר ואנשי סדום וגו', לפיכך הוכו בסנורים מקטן ועד גדול. **סג.** עי' שם (סי' ה): אמרו לו עד מי לך פה, קרי ביה עוד מי לך פה, ע"כ היה לך רשות ללמד סניגוריא עליהם מכאן ואילך אין לך רשות ללמד סניגוריא עליהם. **סד.** עי' ילקוט שמעוני תורה (רמז פד) ויצא לוט וידבר אל חתניו לוקחי בנותיו. ארבע בנות היו לו, שתים נשואות ושתים ארוסות, לקוחי אין כתיב אלא לוקחי.

פֶּן־תִּסָּפֶה בַּעֲוֹן הָעִיר׃ טז וַיִּתְמַהְמָהּ | וַיַּחֲזִיקוּ
הָאֲנָשִׁים בְּיָדוֹ וּבְיַד־אִשְׁתּוֹ וּבְיַד שְׁתֵּי בְנֹתָיו
בְּחֶמְלַת יְהוָה עָלָיו וַיֹּצִאֻהוּ וַיַּנִּחֻהוּ מִחוּץ
לָעִיר׃ יז וַיְהִי כְּהוֹצִיאָם אֹתָם הַחוּצָה וַיֹּאמֶר
הִמָּלֵט עַל־נַפְשֶׁךָ אַל־תַּבִּיט אַחֲרֶיךָ וְאַל־
תַּעֲמֹד בְּכָל־הַכִּכָּר הָהָרָה הִמָּלֵט פֶּן־תִּסָּפֶה׃
יח וַיֹּאמֶר לוֹט אֲלֵהֶם אַל־נָא אֲדֹנָי׃ יט הִנֵּה־
נָא מָצָא עַבְדְּךָ חֵן בְּעֵינֶיךָ וַתַּגְדֵּל חַסְדְּךָ
אֲשֶׁר עָשִׂיתָ עִמָּדִי לְהַחֲיוֹת אֶת־נַפְשִׁי וְאָנֹכִי לֹא
אוּכַל לְהִמָּלֵט הָהָרָה פֶּן־תִּדְבָּקַנִי הָרָעָה וָמַתִּי׃

אונקלוס

דִּילְמָא תִּלְקֵי בְּחוֹבֵי קַרְתָּא׃ (טז) וְאִתְעַכַּב וְאַתְקִיפוּ גּוּבְרַיָּא בִּידֵיהּ וּבְיַד אִתְּתֵיהּ וּבְיַד תַּרְתֵּין בְּנָתֵיהּ כִּרְחַם יְיָ עֲלוֹהִי וְאַפְּקוּהִי וְאַשְׁרוּהִי מִבָּרָא לְקַרְתָּא׃ (יז) וַהֲוָה כַּד אַפֵּיק יַתְהוֹן לְבָרָא וַאֲמַר חוּס[כ] עַל נַפְשָׁךְ לָא תִּסְתְּכֵי לְאָחוֹרָךְ וְלָא תְּקוּם בְּכָל מֵישְׁרָא[כא] לְטוּרָא אִשְׁתֵּיזַב דִּילְמָא תִּלְקֵי[כב]׃ (יח) וַאֲמַר לוֹט לְהוֹן בְּבָעוּ כְּעַן[כג] יְיָ׃ (יט) הָא כְּעַן[כד] אַשְׁכַּח עַבְדָּךְ רַחֲמִין קֳדָמָךְ[כה] וְאַסְגֵּיתָא טִיבוּתָךְ דִּי עֲבַדְתְּ עִמִּי לְקַיָּמָא יַת נַפְשִׁי וַאֲנָא לֵית אֲנָא יָכִיל לְאִשְׁתֵּזָבָא לְטוּרָא דִּילְמָא תְּעַרְעִינָנִי[כו] בִּישְׁתָּא וְאֵימוּת׃

כ. רחם. כא. מישור. כב. שמא תלקה. כג. בבקשה עתה. כד. עתה. כה. לפניך. כו. תקריני.

רש"י

תספה - תהיה כלה. עַד תֹּס כָּל הַדּוֹר (דברים ב יד) מתורגם עד דְּסַף כל דרא: (טז) ויתמהמה - כדי להגיל את ממונו[סה]: ויחזיקו - אחד מהם היה שליח להגילו וחברו להפוך את סדום, לכך נאמר ויאמר המלט ולא נאמר ויאמרו[סו]: (יז) המלט על נפשך - דייך להגיל נפשות אל תחוס על הממון: אל תביט אחריך - אתה הרשעת עמהם ובזכות אברהם אתה ניצול, אינך כדאי לראות בפורענותם ואתה ניצול[סז]: בכל הככר - ככר הירדן: ההרה המלט - אצל אברהם ברח שהוא יושב בהר, שנאמר (לעיל יג ח) וַיַּעְתֵּק מִשָּׁם הָהָרָה. ואף עכשיו היה יושב שם, שנאמר (לעיל יג ג) עַד הַמָּקוֹם אֲשֶׁר הָיָה שָׁם אָהֳלֹה בַּתְּחִלָּה. ואף על פי שכתוב (שם שם יח) וַיֶּאֱהַל אַבְרָם וגו', אהלים הרבה היו לו ומשכו עד חברון. המלט. לשון השמטה, וכן כל המלטה שבמקרא אשמוני"ר בלע"ז. וכן וְהִמְלִיטָה זָכָר (ישעיה סו ז), שנשמט העובר מן הרחם. כְּנִפּוֹר נִמְלָטָה (תהלים קכד ז). לֹא יָכְלוּ מַלֵּט מַשָּׂא (ישעיה מו ב), להשמיט משא הָרֵעִי שבנקביהם: (יח) אל נא אדני - רבותינו אמרו ששם זה קדש, שנאמר בו להחיות את נפשי, מי שיש בידו להמית ולהחיות[סח]. ותרגומו בבעו כען ה': אל נא - אל תאמר אלי להמלט ההרה. נא. לשון בקשה (סוטה י ע"ב): (יט) פן תדבקני הרעה - כשהייתי אצל אנשי סדום היה הקדוש ברוך הוא רואה מעשי ומעשי בני העיר והייתי נראה צדיק וכדאי להנצל, וכשאבא אצל צדיק אני כרשע. וכן אמרה הצרפית לאליהו בָּאתָ אֵלַי לְהַזְכִּיר אֶת עֲוֹנִי (מלכים א' יז יח), עד שלא באת אצלי היה הקדוש ברוך הוא רואה מעשי ומעשי עמי ואני צדיק ביניהם, ומשבאת אצלי לפי מעשיך אני רשעה[סט]:

מקורי רש"י

סה. עי' בראשית רבה (פרשה נ סי' יא): ויתמהמה, תמהון אחר תמהון. אמר, כמה אבוד בכסף וזהב אבנים טובות ומרגליות, הדא הוא דכתיב (קהלת ה) עושר שמור לבעליו לרעתו. **סו.** עי' שם: ויחזיקו האנשים בידו וביד אשתו וביד שתי בנותיו וגו'. מי היה זה, זה רפאל. אתיבון והא כתיב ויוציאוהו ויניחוהו, וכתיב ויהי כהוציאם אותם החוצה, א"ל קרון דבתריה. **סז.** עי' פסיקתא רבתי (פרשה ג): לפיכך כשהמלאכים היו הופכין את סדום ומצילים אותו בזכות אברהם, מה אמרו לו, ההרה המלט פן תספה (שם י"ט י"ז), בזכותו של אותו ההר הגדול אברהם נמלטת לך אצלו. **סח.** עי' שבועות (לה ע"ב): כל שמות האמורים בלוט חול חוץ מזה שהוא קדש, שנאמר ויאמר לוט אליהם אל נא אדני, הנה נא מצא עבדך חן בעיניך וגו', מי שיש בידו להמית ולהחיות. **סט.** עי' פסיקתא רבתי (פרשה ג): פן תדבקני הרעה (שם) כל הימים שהייתי בסדום היה הקב"ה מחשב מעשי עם מעשיהם והייתי עומד, שהייתי צדיק אצלם. אלך לי אצל אברהם הצדיק, שישקול הקדוש ברוך הוא את מעשי עם מעשיו, לא אוכל, למה, פן תדבקני הרעה. א"ר יוחנן שני בני אדם אמרו הדבר הזה. הצרפית, כי באת אלי להזכיר [את] עוני ולהמית את בני (מלכים א' יז יח). אמרה לו, עד שלא באתה אצלי היה הקב"ה שוקל מעשי עם בני מקומי, והייתי עומדת, שהייתי כשירה אצלם. ועכשיו באתה אצלי, וע"י שהיית צדיק, שקל

כ הִנֵּה־נָא הָעִיר הַזֹּאת קְרֹבָה לָנוּס שָׁמָּה וְהִוא
מִצְעָר אִמָּלְטָה נָא שָׁמָּה הֲלֹא מִצְעָר הִוא וּתְחִי
נַפְשִׁי: רביעי כא וַיֹּאמֶר אֵלָיו הִנֵּה נָשָׂאתִי פָנֶיךָ
גַּם לַדָּבָר הַזֶּה לְבִלְתִּי הָפְכִּי אֶת־הָעִיר אֲשֶׁר
דִּבַּרְתָּ: כב מַהֵר הִמָּלֵט שָׁמָּה כִּי לֹא אוּכַל
לַעֲשׂוֹת דָּבָר עַד־בֹּאֲךָ שָׁמָּה עַל־כֵּן קָרָא שֵׁם־
הָעִיר צוֹעַר: כג הַשֶּׁמֶשׁ יָצָא עַל־הָאָרֶץ וְלוֹט בָּא
צֹעַרָה: כד וַיהוָה הִמְטִיר עַל־סְדֹם וְעַל־עֲמֹרָה

אונקלוס

(כ) הָא כְּעַן כז קַרְתָּא הָדָא קְרִיבָא לְמֵעֲרוֹק לְתַמָּן וְהִיא זְעֵירָא כח אִשְׁתֵּיזֵב כְּעַן כט תַּמָּן הֲלָא זְעֵירָא ל הִיא וְתִתְקַיֵּים נַפְשִׁי: (כא) וַאֲמַר לֵיהּ הָא נְסִיבִית אַפָּךְ אַף לְפִתְגָּמָא הָדֵין בְּדִיל דְּלָא לְמֶהְפַּךְ יַת קַרְתָּא דְּבָעֵיתָא עֲלָהּ לא: (כב) אוֹחֵי אִשְׁתֵּיזֵב לְתַמָּן אֲרֵי לָא אֵיכוּל לְמֶעֱבַד פִּתְגָּמָא עַד מֵיתָךְ לְתַמָּן עַל כֵּן קְרָא שְׁמָא דְּקַרְתָּא צוֹעַר: כג) שִׁמְשָׁא נְפַק עַל אַרְעָא וְלוֹט עָאל לְצוֹעַר: ((כד) וַיְיָ אַמְטַר עַל סְדוֹם וְעַל עֲמוֹרָה

כז. עתה. כח. קטנה. כט. עתה. ל. קטנה. לא. שבקשתי עליו.

רש"י

(כ) **העיר הזאת קרובה** - קרובה ישיבתה, נתיישבה מקרוב, לפיכך לא נתמלאה סאתה עדיין. ומה היא קרידתה, מדור הפלגה שנתפלגו האנשים והתחילו להתישב איש איש במקומו, והיא היתה בשנת מות פלג, ומשם ועד כאן נ"ב שנה, שפלג מת בשנת מ"ח לאברהם. כילד, פלג מי אחרי הולידו את רעו ר"ט שנה, לא מהם ל"ב כשנולד שרוג, ומשרוג עד שנולד נחור ל' הרי ס"ב, ומנחור עד שנולד תרח כ"ט הרי נ"א, ומשם עד שנולד אברהם ע' הרי קס"א, תן להם מ"ח הרי ר"ט, ואותה שנה היתה שנת הפלגה, וכשנחרבה סדום היה אברהם בן נ"ט שנה, הרי מדור הפלגה עד כאן נ"ב שנה, ונוער איחרה ישיבתה אחרי ישיבת סדום וחברותיה שנה אחת, הוא שנאמר אמלטה נא, נא בגימטריא נ"א[ע]: **הלא מצער היא** - והלא עוונותיה מועטין ויכול אתה להניחה ותחי נפשי בה, זהו מדרשו[עא]. ופשוטו של מקרא, הלא עיר קטנה היא ואנשים בה מעט, אין לך להקפיד אם תניחנה ותחי נפשי בה: (כא) **גם לדבר הזה** - לא דיין שאתה ניצול אלא אף כל העיר אניל בגללך: **הפכי** - הופך אני, כמו עַד בֹּאִי (להלן מח ה), אַחֲרֵי רִאִי (נעיל מז יג), מִדֵּי דַבְּרִי בּוֹ (ירמיה לא יט): (כב) **כי לא אוכל לעשות** - זהו עונשן של מלאכים על שאמרו (פסוק יג) כי משחיתים אנחנו ותלו הדבר בעצמן, לפיכך לא זזו משם עד שהוזקקו לומר שאין הדבר ברשותן[עב]: **כי לא אוכל** - לשון יחיד. מכאן אתה למד שהאחד הופך והאחד מציל, שאין שני מלאכים נשלחים לדבר אחד[עג]: **על כן קרא שם העיר צוער** - על שם וְהוּא מְצֻעָר (נעיל פסוק כ): (כד) **וה' המטיר** - כל מקום שנאמר וה' הוא ודית דינו[עד]: **המטיר על סדום** - בעלות השחר, כמו שנאמר (נעיל פסוק טו) וּכְמוֹ הַשַּׁחַר עָלָה, שעה שהלבנה עומדת בדקיע עם החמה. לפי שהיו מהם עובדין לחמה ומהם ללבנה,

מקורי רש"י

הקדוש ברוך הוא מעשי עם מעשיך, והזכרת עונותי ומת בני. **ע.** עי' שבת (י ע"ב): ואמר רבא בר מחסיא אמר רב חמא בר גוריא אמר רב, לעולם יחזור אדם וישב בעיר שישיבתה קרובה, שמתוך שישיבתה קרובה עונותיה מועטין. שנאמר הנה נא העיר הזאת קרובה לנוס שמה, והיא מצער. מאי קרובה, אילימא קרובה דמיקרבא וזוטא, והא קא חזו לה, אלא מתוך שישיבתה קרובה, עונותיה מוצערין. אמר רבי אבין מאי קרא דכתיב אמלטה נא שמה, נ"א בגימטריא חמשין וחד, הוי ושל סדום חמישים ושתים. **עא.** עי' הערה הקודמת. **עב.** עי' בראשית רבה (פרשה נ סי' ט): כי משחיתים אנחנו, ר' לוי בשם רב נחמן מלאכי השרת על ידי שגילו מסטורין של הקב"ה נדחו ממחיצתן מאה ושלשים ושמונה שנה. **עג.** עי' שם (סי' ב): והוא באחד ומי ישיבנו ונפשו אותה ויעש, תנא אין מלאך אחד עושה שתי שליחות, ולא שני מלאכים עושים שליחות אחת, ואת אמרת שני, אלא מיכאל אמר בשורתו ונסתלק, גבריאל נשתלח להפוך את סדום, ורפאל להציל את לוט. **עד.** עי' בראשית רבה (פרשה נא סי' ב): ר' חלבו בן ר' חילפי בר סמקאיי בשם ר"י בר ר' סימון, וה' המטיר על סדום, זה גבריאל. מאת ה' מן השמים, זה הקב"ה. אר"א, כל מקום שנאמר וה', הוא ובית דינו.

גָּפְרִית וָאֵשׁ מֵאֵת יְהוָה מִן־הַשָּׁמָיִם׃ כה וַיַּהֲפֹךְ אֶת־הֶעָרִים הָאֵל וְאֵת כָּל־הַכִּכָּר וְאֵת כָּל־יֹשְׁבֵי הֶעָרִים וְצֶמַח הָאֲדָמָה׃ כו וַתַּבֵּט אִשְׁתּוֹ מֵאַחֲרָיו וַתְּהִי נְצִיב מֶלַח׃ כז וַיַּשְׁכֵּם אַבְרָהָם בַּבֹּקֶר אֶל־הַמָּקוֹם אֲשֶׁר־עָמַד שָׁם אֶת־פְּנֵי יְהוָה׃ כח וַיַּשְׁקֵף עַל־פְּנֵי סְדֹם וַעֲמֹרָה וְעַל כָּל־פְּנֵי אֶרֶץ

אונקלוס

גָּפְרִיתָא וְאֵישָׁתָא מִן קֳדָם[לב] יְיָ מִן שְׁמַיָּא׃ (כה) וַהֲפַךְ יַת קִרְוַיָּא הָאִילֵין וְיַת כָּל מֵישְׁרָא[לג] וְיַת כָּל יַתְבֵי קִרְוַיָּא וְצִמְחָא דְּאַרְעָא׃ (כו) וְאִסְתְּכִיאַת אִתְּתֵיהּ מִבַּתְרוֹהִי וַהֲוַת קָמָא דְּמִלְחָא׃ (כז) וְאַקְדִּים אַבְרָהָם בְּצַפְרָא לְאַתְרָא דְּמִשַּׁמֵּשׁ תַּמָּן בְּצִלּוֹ קֳדָם[לד] יְיָ׃ (כח) וְאִסְתְּכִי עַל אַפֵּי סְדוֹם וַעֲמוֹרָה וְעַל כָּל אַפֵּי אַרְעָא

לב. מלפני. לג. המישור. לד. ששימש שם בתפילה לפני.

רש"י

אמר הקדוש ברוך הוא אם אפרע מהם ביום יהיו עובדי לבנה אומרים אילו היה בלילה שהלבנה מושלת לא היינו חרבין, ואם אפרע מהם בלילה יהיו עובדי החמה אומרים אילו היה ביום כשהחמה מושלת לא היינו חרבין, לכך כתיב וכמו השחר עלה ונפרע מהם בשעה שהחמה והלבנה מושלים[עה]: המטיר וגו' גפרית ואש - בתחלה מטר ונעשה גפרית ואש[עו]: מאת ה' - דרך המקראות לדבר כן, כמו נְשֵׂי לֶמֶךְ (לעיל ד כג) ולא אמר נָשַׁי. וכן אמר דוד קָחוּ עִמָּכֶם אֶת עַבְדֵי אֲדֹנֵיכֶם (מלכים א' א לג) ולא אמר מֵעֲבָדַי. וכן אמר אחשורוש בְּשֵׁם הַמֶּלֶךְ (אסתר ח ח) ולא אמר בְּשְׁמִי. אף כאן אמר מאת ד' ולא אמר מאתי: מן השמים - והוא שאמר הכתוב (איוב לו לא) כִּי בָם יָדִין עַמִּים וגו'. כשבא ליסר הבריות מביא עליהם אש מן השמים כמו שעשה לסדום, וכשבא להוריד המן, מן השמים, הִנְנִי מַמְטִיר לָכֶם לֶחֶם מִן הַשָּׁמָיִם (שמות טז ד)[עז]: (כה) ויהפך את הערים וגו' - מרבעתם יושבות בסלע אחד והפכן מלמעלה למטה, שנאמר (איוב כח ט) בַּחַלָּמִישׁ שָׁלַח יָדוֹ וגו'[עח]: (כו) ותבט אשתו מאחריו - של לוט[עט]: ותהי נציב מלח - במלח חטאה ובמלח לקתה. אמר לה תני מעט מלח לאורחים הללו, אמרה לו אף המנהג הרע הזה אתה בא להנהיג במקום הזה[פ]:

מקורי רש"י

עה. עי' בראשית רבה (פרשה נ סי' יב): מהר המלט שמה כי לא אוכל לעשות דבר עד בואך שמה וגו'. א"ר לוי, משל למדינה שהיו לה שני פיטרונין, אחד עירוני ואחד בן המדינה, וכעס עליהם המלך ובקש לרדותן. אמר המלך, אם רודה אני אותם בפני בני המדינה עכשיו הן אומרים אלו היה עירוני כאן, היה מתקיים עלינו, ואילו היה בפני עירוני, עכשיו הן אומרין אילו בן המדינה שם היה מתקיים עלינו. כך, לפי שהיו סדומיים מהם עובדים לחמה ומהם עובדים ללבנה, אמר הקב"ה, אם אני רודה אותן ביום, עכשיו הם אומרין אילו היתה לבנה שם היתה מקיימת עלינו, אם אני רודה אותם בלילה, עכשיו הם אומרין אילו היתה החמה שם היתה מקיימת עלינו. אלא נקם מהם בששה עשר בניסן, בשעה שהחמה ולבנה עומדים ברקיע. הה"ד, השמש יצא על הארץ ולוט בא צוערה וגו'. **עו.** עי' תרגום יונתן: ומימרא דיי אחית מיטרין דרעוא על סדום ועל עמורה על מנת דיעבדון תתובא ולא עבדו ארום אמרו לא גלי קדם יי עובדין בישיא הא בכן נחתו עליהון כבריתא ואשא מן קדם מימרא דיי מן שמיא. **עז.** עי' מדרש תנחומא (וירא סי' י): וכשבקש הקדוש ברוך הוא, הוציא מן לישראל מן השמים. שנאמר הנני ממטיר לכם לחם מן השמים (שמות טז). וכשבקש, וה' המטיר על סדום ועל עמורה גפרית ואש מאת ה' מן השמים. **עח.** עי' בראשית רבה (פרשה נא סי' ד): ויהפוך את הערים האל. רבי לוי בשם רבי שמואל בר נחמן, חמשת הכרכים הללו היו יושבות על צור אחד. שלח מלאך את ידו, והפכן. הה"ד (איוב כח) בחלמיש שלח ידו הפך משרש הרים. תרין אמוראי פליגי, חד אמר בחלמיש של יד, וחד אמר בחלמיש של אצבע קטנה. **עט.** עי' זהר וירא (קח ע"ב): ותבט אשתו מאחריו מאחריה מבעי ליה אלא מבתר שכינתא רבי יוסי אמר מבתריה דלוט דמחבלא אזיל אבתריה וכי אבתריה אזיל והא הוא שדר ליה אלא בכל אתר דהוה אזיל לוט אתעכב מחבלא לחבלא וכל אתר דאזיל כבר ושביק לאחוריה הוה מהפך ליה מחבלא ובגין כך אמר ליה אל תביט אחריך דהא אנא אחבל בתרך ועל דא כתיב ותבט אשתו מאחריו וחמת מחבלא. **תרגום:** "ותבט אשתו מאחוריו", היה צריך לכתוב מאחריה, אלא מאחר השכינה. רבי יוסי אמר, מאחוריו של לוט, שהמשחית הלך אחריו. וכי הלך אחריו, הרי הוא שלח אותו. אלא כל מקום שהלך לוט, התעכב המשחית להשחית, וכל מקום שהלך כבר והשאיר לאחוריו, היה הופך אותו המשחית. ולכן אמר לו "אל תבט אחריך", שהרי אני מחבל אחריך. ועל זה כתוב "ותבט אשתו מאחריו". **פ.** עי' בראשית רבה (פרשה נא סי' ה): ותבט אשתו מאחריו. ר' יצחק אמר שחטאה במלח. באותו הלילה שבאו המלאכים אל לוט, מה היא עושה, הולכת אל כל שכינותיה ואומרת להן תנו לי מלח, שיש לנו אורחים. והיא מכוונת שיכירו בהן אנשי העיר. על כן, ותהי נציב מלח.

הַכִּכָּר וַיַּרְא וְהִנֵּה עָלָה קִיטֹר הָאָרֶץ כְּקִיטֹר
הַכִּבְשָׁן: כט וַיְהִי בְּשַׁחֵת אֱלֹהִים אֶת־עָרֵי הַכִּכָּר
וַיִּזְכֹּר אֱלֹהִים אֶת־אַבְרָהָם וַיְשַׁלַּח אֶת־לוֹט מִתּוֹךְ
הַהֲפֵכָה בְּהַהְפֵךְ אֶת־הֶעָרִים אֲשֶׁר יָשַׁב בָּהֶן
לוֹט: ל וַיַּעַל לוֹט מִצֹּעַר וַיֵּשֶׁב בָּהָר וּשְׁתֵּי
בְנֹתָיו עִמּוֹ כִּי יָרֵא לָשֶׁבֶת בְּצֹעַר וַיֵּשֶׁב בַּמְּעָרָה
הוּא וּשְׁתֵּי בְנֹתָיו: לא וַתֹּאמֶר הַבְּכִירָה אֶל־
הַצְּעִירָה אָבִינוּ זָקֵן וְאִישׁ אֵין בָּאָרֶץ לָבוֹא עָלֵינוּ
כְּדֶרֶךְ כָּל־הָאָרֶץ: לב לְכָה נַשְׁקֶה אֶת־אָבִינוּ יַיִן
וְנִשְׁכְּבָה עִמּוֹ וּנְחַיֶּה מֵאָבִינוּ זָרַע: לג וַתַּשְׁקֶיָן
אֶת־אֲבִיהֶן יַיִן בַּלַּיְלָה הַהוּא וַתָּבֹא הַבְּכִירָה
וַתִּשְׁכַּב אֶת־אָבִיהָ וְלֹא־יָדַע בְּשִׁכְבָהּ וּבְקוּמָהּ:

נקוד על ו

אונקלוס

דְּמֵשְׁרָא[לה] וַחֲזָא וְהָא סְלִיק תְּנָנָא
דְּאַרְעָא כִּתְנָנָא דְּאַתּוּנָא: (כט) וַהֲוָה
בְּחַבָּלוּת יְיָ יָת קִרְוֵי מֵישְׁרָא[לו]
וּדְכִיר יְיָ יָת אַבְרָהָם וְשַׁלַּח יָת
לוֹט מִגּוֹ הֲפֻכְתָּא כַּד[לז] הָפַךְ יָת
קִירְוַיָּא דַּהֲוָה יָתִיב בָּהֵן לוֹט:
(ל) וּסְלֵיק לוֹט מִצּוֹעַר וִיתֵיב בְּטוּרָא
וְתַרְתֵּין בְּנָתֵיהּ עִמֵּיהּ אֲרֵי דְּחֵיל
לְמִיתַב בְּצוֹעַר וִיתֵיב בִּמְעַרְתָּא
הוּא וְתַרְתֵּין בְּנָתֵיהּ: (לא) וַאֲמָרַת
רַבְּתָא[לח] לִזְעֵירְתָּא אָבוּנָא סִיב וּגְבַר
לֵית בְּאַרְעָא לְמֵיעַל עֲלָנָא כְּאוֹרַח
כָּל אַרְעָא: (לב) אִיתָא[לט] נַשְׁקֵי
יָת אָבוּנָא חַמְרָא וְנִשְׁכּוּב עִמֵּיהּ
וּנְקַיֵּים מֵאָבוּנָא בְּנִין: (לג) וְאַשְׁקִיאָה
יָת אֲבוּהֶן חַמְרָא בְּלֵילְיָא הוּא
וַעֲלַת רַבְּתָא[מ] וּשְׁכִיבַת עִם אֲבוּהָא
וְלָא יְדַע בְּמִשְׁכְּבָהּ וּבְמְקִימָהּ:

לה. המישור. לו. המישור. לז. כאשר. לח. הגדולה. לט. בואי. מ. הגדולה.

רש"י

(כח) **קיטור** - תימור של עשן, טורק"ח בלע"ז: **הכבשן** - חפירה ששורפין בה את האבנים לסיד, וכן כל כבשן שבתורה: (כט) **ויזכור אלהים את אברהם** - מהו זכירתו של אברהם על לוט, מזכר שהיה לוט יודע ששרה אשתו של אברהם ושמע שאמר אברהם במצרים על שרה אחותי היא ולא גלה הדבר שהיה חס עליו, לפיכך חס הקדוש ברוך הוא עליו בראשית רבה (פנ"א סי' ו)[פא]: (ל) **כי ירא לשבת בצוער** - לפי שהיתה קרובה לסדום: (לא) **אבינו זקן** - ואם לא עכשיו אימתי, שמא ימות או יפסוק מלהוליד: **ואיש אין בארץ** - סבורות היו שכל העולם נחרב, כמו בדור המבול[פב]: (לג) **ותשקין** וגו' - יין נזדמן להן במערה להוציא מהן שני אומות[פג]: **ותשכב את אביה** - ובצעירה כתיב (פסוק לה) **ותשכב עמו**, צעירה לפי שלא פתחה בזנות אלא אחותה למדתה חיסך עליה הכתוב ולא פירש גנותה, אבל בכירה שפתחה בזנות פרסמה הכתוב במפורש[פד]: **ובקומה** - של בכירה, נקוד (על וי"ו של ובקומה) (אבות דר"נ פרק מג, סופרים פרק ו), לומר שבקומה ידע ואף על פי כן לא נשמר ליל שני מלשתות[פה]. אמר רבי לוי, כל מי שהוא להוט אחר בולמוס של עריות לסוף מאכילין אותו מבשרו[פו]:

מקורי רש"י

פא. ז"ל: ויהי בשחת אלהים את ערי הככר ויזכור אלהים את אברהם, וישלח את לוט. מה זכירה נזכר לו, שתיקה ששתק לאברהם בשעה שאמר אברהם על שרה אשתו אחותי היא. היה יודע ושותק. **פב.** עי' בראשית רבה (פרשה נא סי' ח): ותאמר הבכירה אל הצעירה אבינו זקן וגו' שהיו סבורות שנתכלה העולם כדור המבול. **פג.** עי' מדרש תנחומא (בשלח פרק יב): ותשקין את אביהן יין בלילה הוא (שם יט) מנין היה להם יין בסעודה, אלא שזמן להם המקום יין. כמה שנאמר והיה ביום ההוא יטפו ההרים עסיס והגבעות תלכנה חלב וכל אפיקי יהודה ילכו מים ומעין מבית ה' יצא והשקה את נחל השטים (יואל ד). אם כך זמן הקב"ה למכעיסיו, לעושי רצונו עאכ"ו. **פד.** עי' במדבר רבה (פרשה כ סי' כג): ותאמר הבכירה אל הצעירה לכה נשקה את אבינו יין ונשכבה ויהי ממחרת ותאמר הבכירה אל הצעירה הן שכבתי אמש. למדתה אחותה, ולפיכך חסך הכתוב על הצעירה ולא פירשה, אלא ותשכב עמו. ובגדולה כתיב ותשכב את אביה. **פה.** עי' נזיר (כג ע"א): תנא משום רבי יוסי בר רב חוני, למה נקוד על וי"ו ובקומה של בכירה, לומר שבשכבה לא ידע, אבל בקומה ידע. ומאי הוה ליה למיעבד, מאי דהוה הוה, נפקא מינה דלפניא אחרינא לא איבעי למישתי חמרא. **פו.** עי' מדרש תנחומא (וירא פרק יב): טרם ישכבו ואנשי העיר וגו', ויקראו אל לוט ויאמרו לו איה האנשים, מכאן אתה למד שבשעה שנתפרש מן אברהם, וכתיב בו ויבחר לו לוט את כל ככר הירדן, זה סדום. ראה לוט שהיו אנשי סדום שטופין בזמה, בחר בסדום להיות עושה כמעשיהן. מנין, שכן הוא אומר להם לאנשי סדום, הנה נא לי שתי בנות וגו'. בנוהג שבעולם אדם מוסר עצמו ליהרג על בנותיו ועל אשתו, והורג או

לד וַיְהִי מִמָּחֳרָת וַתֹּאמֶר הַבְּכִירָה אֶל־הַצְּעִירָה
הֵן־שָׁכַבְתִּי אֶמֶשׁ אֶת־אָבִי נַשְׁקֶנּוּ יַיִן גַּם־
הַלַּיְלָה וּבֹאִי שִׁכְבִי עִמּוֹ וּנְחַיֶּה מֵאָבִינוּ זָרַע:
לה וַתַּשְׁקֶיָן גַּם בַּלַּיְלָה הַהוּא אֶת־אֲבִיהֶן יָיִן
וַתָּקָם הַצְּעִירָה וַתִּשְׁכַּב עִמּוֹ וְלֹא־יָדַע בְּשִׁכְבָהּ
וּבְקֻמָהּ: לו וַתַּהֲרֶיָן שְׁתֵּי בְנוֹת־לוֹט מֵאֲבִיהֶן:
לז וַתֵּלֶד הַבְּכִירָה בֵּן וַתִּקְרָא שְׁמוֹ מוֹאָב הוּא
אֲבִי־מוֹאָב עַד־הַיּוֹם: לח וְהַצְּעִירָה גַּם־הִוא יָלְדָה
בֵּן וַתִּקְרָא שְׁמוֹ בֶּן־עַמִּי הוּא אֲבִי בְנֵי־עַמּוֹן
עַד־הַיּוֹם: ס כ א וַיִּסַּע מִשָּׁם אַבְרָהָם אַרְצָה
הַנֶּגֶב וַיֵּשֶׁב בֵּין־קָדֵשׁ וּבֵין שׁוּר וַיָּגָר בִּגְרָר:
ב וַיֹּאמֶר אַבְרָהָם אֶל־שָׂרָה אִשְׁתּוֹ אֲחֹתִי הִוא
וַיִּשְׁלַח אֲבִימֶלֶךְ מֶלֶךְ גְּרָר וַיִּקַּח אֶת־שָׂרָה:

אונקלוס

(לד) וַהֲוָה בְּיוֹמָא דְבַתְרוֹהִי וַאֲמַרַת רַבְּתָא[מא] לִזְעֻיְרְתָּא הָא[מב] שְׁכִיבִית רַמְשָׁא עִם אַבָּא נַשְׁקִינֵיהּ חַמְרָא אַף בְּלֵילְיָא וְעוּלִי שְׁכוּבִי עִמֵּיהּ וּנְקַיֵּים מֵאָבוּנָא בְּנִין: (לה) וְאַשְׁקִיאָה אַף בְּלֵילְיָא הַהוּא יַת אֲבוּהֶן חַמְרָא וְקָמַת זְעֻיְרְתָּא וּשְׁכִיבַת עִמֵּיהּ וְלָא יְדַע בְּמִשְׁכְּבָהּ וּבְמִקְיְמָהּ: (לו) וְעַדִּיאוּ תַּרְתֵּין בְּנַת לוֹט מֵאֲבוּהֶן: (לז) וִילֵידַת רַבְּתָא[מג] בַּר וּקְרַת שְׁמֵיהּ מוֹאָב הוּא אֲבוּהוֹן דְּמוֹאָבָאֵי[מד] עַד יוֹמָא דֵין: (לח) וּזְעֻיְרְתָּא אַף הִיא יְלֵידַת בַּר וּקְרַת שְׁמֵיהּ בַּר עַמִּי הוּא אֲבוּהוֹן דִּבְנֵי עַמּוֹן עַד יוֹמָא דֵין: (א) וּנְטַל מִתַּמָּן אַבְרָהָם לְאַרַע דָּרוֹמָא[א] וִיתֵיב בֵּין רְקָם[ב] וּבֵין חַגְרָא[ג] וְאִתּוֹתַב בִּגְרָר: (ב) וַאֲמַר אַבְרָהָם עַל שָׂרָה אִתְּתֵיהּ אֲחָתִי הִיא וּשְׁלַח אֲבִימֶלֶךְ מַלְכָּא דִּגְרָר וּדְבַר יַת שָׂרָה:

מא. הגדולה. מב. הרי. מג. הגדולה. מד. אביהן של המואבים א. הדרום. ב. רקם. ג. חגר.

רש"י

(לו) **ותהרין וגו'** - אף על פי שאין האשה מתעברת מביאה ראשונה אלו שלטו בעצמן והוציאו ערותן (ס"א עדותן) לחוץ ונתעברו מביאה ראשונה[פז]: (לז) **מואב** - זו שלא היתה נועה (פירסמה) [פירשה] שמאדיה הוא, אבל נעירה קראתו בלשון נקיה. וקבלה שכר בימי משה, שנאמר בבני עמון (דברים ב יט) וְאַל תִּתְגָּר בָּם, כלל. ובמואב לא הזהיר אלא שלא ילחם בם, אבל לנערן התיר לו[פח]: **כ** (א) **ויסע משם אברהם** - כשראה שחרבו הכרכים ופסקו העוברים והשבים נסע לו משם[פט]. דבר אחר, להתרחק מלוט שיצא עליו שם רע שבא על בנותיו[צ]: (ב) **ויאמר אברהם** - כאן לא נטל רשות אלא על כרחה שלא בטובתה, לפי שכבר לוקחה לבית פרעה על ידי כן[צא]: **אל שרה אשתו** - על שרה אשתו. וכיוצא בו אֶל הִכָּנֵס אַהֲרֹן וגו' וְאֶל (מוס) תָּמִיד (שמואל א' ד כא), שניהם בלשון על:

מקורי רש"י

נהרג. וזה מוסר בנותיו להתעולל בהם. א"ל הקב"ה, חייך לעצמך את משמרן ולבסוף תינוקות של בית רבן משחקין וקורין ותהרין שתי בנות לוט מאביהן. א"ר נחמן, מנין שכל מי שהוא להוט אחר בולמוס של עבירה סוף מאכילין אותו מבשרו, מלוט. **פז.** עי' בראשית רבה (פרשה מה סי' ד): אמר רבי אלעזר, לעולם אין האשה מתעברת מביאה ראשונה. והכתיב ותהרין שתי בנות לוט מאביהן, א"ר תנחומא, שלטו בעצמן והוציאו ערותן ונתעברו כמביאה שניה. **פח.** עי' שם (פרשה נא סי' יא): ותלד הבכירה בן וגו' רבי יודן משם ר' אייבו הבכירה ע"י שביזתה כבוד אביה ואמרה שמו מואב, מאב. אמר הכתוב (דברים ד) אל תצר את מואב ואל תתגר בם מלחמה. מלחמה אי אתה עושה עמהן, אבל אתה מפתק הנהרות שלהן שורף גדישים שלהן באש. אבל הצעירה, ע"י שחסתה על כבוד אביה ואמרה ותקרא שמו בן עמי בן מי שהיה עמי, אמר הכתוב (שם) אל תצורם ואל תתגר בהם כל עיקר. אמר ר"י ב"ר סימון ורבי חנין בשם ר' יוחנן, בנותיו של לוט הולכות לעבור עבירה ונתפקדו. באיזה זכות, בזכות מואב מי אב שנאמר באברהם, כי אב המון גוים נתתיך. **פט.** עי' שם (פרשה נב סי' א): ויסע משם אברהם ארצה הנגב, רבי אבון פתח, ואולם הר נופל יבול וצור יעתק ממקומו (איוב יד). ואולם הר נופל, זה לוט שנפל מהר. וצור זה אברהם. יעתק ממקומו, פנה ממקומו, לפי שחרב מקומה של סדום, פסקו העוברים והשבים, ואמר מה אני מפסיק צדקה מביתי, הלך ונטה לו אהל בגרר. הדא הוא דכתיב, ויסע משם אברהם. **ועיי"ש** (סי' ג): ויסע משם אברהם (שם) חכם לב יקח מצות חכם לב, זה אברהם יקח מצות, לפי שחרב מקומה של סדום ופסקו העוברים והשבים ולא חסר קלורין שלו כלום, אמר מה אני מפסיק צדקה מביתי הלך ונטה לו אהל בגרר. **צ.** עי' שם (סי' ד): ויסע משם אברהם, פנה מפני ריח רע שהיו אומרים לוט בן אחי אברהם בא על שתי בנותיו. **צא.** עי' שם: ויאמר אברהם אל שרה אשתו, אחותי היא, ע"כ שלא בטובתה.

ג וַיָּבֹא אֱלֹהִים אֶל־אֲבִימֶלֶךְ בַּחֲלוֹם הַלָּיְלָה
וַיֹּאמֶר לוֹ הִנְּךָ מֵת עַל־הָאִשָּׁה אֲשֶׁר־לָקַחְתָּ
וְהִוא בְּעֻלַת בָּעַל׃ ד וַאֲבִימֶלֶךְ לֹא קָרַב אֵלֶיהָ
וַיֹּאמַר אֲדֹנָי הֲגוֹי גַּם־צַדִּיק תַּהֲרֹג׃ ה הֲלֹא
הוּא אָמַר־לִי אֲחֹתִי הִוא וְהִיא־גַם־הִוא אָמְרָה
אָחִי הוּא בְּתָם־לְבָבִי וּבְנִקְיֹן כַּפַּי עָשִׂיתִי זֹאת׃
ו וַיֹּאמֶר אֵלָיו הָאֱלֹהִים בַּחֲלֹם גַּם אָנֹכִי
יָדַעְתִּי כִּי בְתָם־לְבָבְךָ עָשִׂיתָ זֹאת וָאֶחְשָׂךְ גַּם־
אָנֹכִי אוֹתְךָ מֵחֲטוֹ־לִי עַל־כֵּן לֹא־נְתַתִּיךָ
לִנְגֹּעַ אֵלֶיהָ׃ ז וְעַתָּה הָשֵׁב אֵשֶׁת־הָאִישׁ כִּי־
נָבִיא הוּא וְיִתְפַּלֵּל בַּעַדְךָ וֶחְיֵה וְאִם־אֵינְךָ
מֵשִׁיב דַּע כִּי־מוֹת תָּמוּת אַתָּה וְכָל־אֲשֶׁר־לָךְ׃

חסר א

אונקלוס

(ג) וְאָתָא מֵימַר מִן קֳדָם יְיָ לְוַת אֲבִימֶלֶךְ בְּחֶלְמָא דְלֵילְיָא וַאֲמַר לֵיהּ הָא אַתְּ מָאִית עַל עֵיסַק אִיתְּתָא דִּדְבַרְתָּא וְהִיא אִתַּת גְּבָר׳: (ד) וַאֲבִימֶלֶךְ לָא קָרִיב לְוָתָהּ וַאֲמַר יְיָ הֶעָם אַף זַכַּאי תִּקְטוֹל: (ה) הֲלָא הוּא אֲמַר לִי אֲחָתִי הִיא וְהִיא אַף הִיא אֲמַרַת אָחִי הוּא בְּקַשִׁיטוּת׳ לִבִּי וּבְזַכָּאוּת׳ יְדֵי עֲבַדִית דָּא: (ו) וַאֲמַר לֵיהּ יְיָ בְּחֶלְמָא אַף קֳדָמַי גְּלֵי׳ אֲרֵי בְּקַשִׁיטוּת׳ לִבָּךְ עָבַדְתְּ דָּא וּמְנָעִית אַף אֲנָא יָתָךְ מִלְּמֶחְטֵי קֳדָמַי׳ עַל כֵּן לָא שְׁבַקְתָּךְ לְמִקְרַב לְוָתָהּ: (ז) וּכְעַן אָתֵיב אִתַּת גַּבְרָא אֲרֵי נְבִיָּא הוּא וִיצַלֵּי עֲלָךְ וְתֵיחֵי וְאִם לֵיתָךְ מֵיתִיב דַּע אֲרֵי מֵימַת תְּמוּת אַתְּ וְכָל דִּלָךְ:

ד. דיבור מלפני. ה. ענין. ו. אשת איש.
ז. באמיתות. ח. ובצדקות. ט. גלוי לפני.
י. באמיתות. יא. לפני.

רש"י

(ד) **לא קרב אליה** - המלאך מנעו, כמו שנאמר (להלן פסוק ו) **לא נתתיך לנגע אליה**: **הגוי גם צדיק תהרוג** - אף אם הוא גדיק תהרגנו, שמא כך דרכך לאבד האומות חנם, כך עשית לדור המבול ולדור הפלגה, אף אני אומר שהרגתם על לא דבר כשם שאתה אומר להרגני[צב]: (ה) **גם היא** - לרבות עבדים ושפחות וחמרים שלה, את כולם שאלתי ואמרו לי אחיה הוא[צג]: **בתם לבבי** - שלא דמיתי לחטוא: **ובנקיון כפי** - נקי אני מן החטא שלא נגעתי בה: (ו) **ידעתי כי בתם לבבך** וגו' - אמת שלא דמית מתחלה לחטוא, אבל נקיון כפיס אין כאן [הדא אמרה משמוש ידיס יש כאן][צד]: **לא נתתיך** - לא ממך היה שלא נגעת בה אלא חשכתי אני אותך מחטוא ולא נתתי לך כח, וכן **ולא נתנו אלהים** (להלן לא ז), **וכן ולא נתנו אביה לבוא** (שופטים טו א)[צה]: (ז) **השב אשת האיש** - ואל תהא סבור שמא תתגנה בעיניו ולא יקבלנה או ישנאך ולא יתפלל עליך[צו]. (אמר לו אבימלך ומי מפרסמו שלא נגעתי בה. אמר לו): **כי נביא הוא** - **ויודע** שלא נגעת בה, לפיכך ויתפלל בעדך[צז]:

מקורי רש"י

צב. עי' פסיקתא רבתי (פרשה מב): והנגלות לפניך גלויים, ולא הייתי מכיר בה שאתה הורגני. ואבימלך לא קרב (שם שם ד) אלא הגוי גם צדיק תהרוג (שם). (דבר אחר) תחילה אתה דורש שהיה [אומר] הגוי גם צדיק אף על פי שאני גוי אני ירא שמים. דבר אחר, הגוי גם צדיק אמר לו אם הורגני אתה, אם גוי תהרוג, גם צדיק. אף דור המבול ודור הפלגה צדיקים היו, אם כן דנת אותם בלא התראה, הגוי גם צדיק תהרוג. דבר אחר הגוי גם צדיק אמר אם גוי תהרוג גם צדיק תהרוג אם הורג אתה לאבימלך הרוג אף לאברהם. למה, א"ר ברכיה הכהן ברבי [אמר] שאלתי אותו מה היא אשתך, אמר אחותי היא. חזרתי ושאלתי אותה, (האשה זאת) [האשתו את], אומרת לאו אלא אחותו אני. אף על פי כן שאלתי לבני ביתו, ואמרו אחותו הוא. הלא הוא אמר לי אחותי היא, והיא גם היא אמרה אחי הוא, כי בתום לבבי [וגו'] עשיתי זאת (שם שם ה'). ולא היא לעצמה אלא והיא אף בני ביתם בתום לבבי ובנקיון כפי עשיתי זאת (שם). **צג.** עי' הערה הקודמת. **צד.** עי' ילקוט שמעוני תורה (רמז צ): בתם לבבי ובנקיון כפי עשיתי זאת, א"ל, אמת באחד תום יש לך, נקיון כפים אין לך. ממה שהשיבו גם אנכי ידעתי כי בתם לבבך עשית זאת, הדא אמרה משמוש ידים היה שם. **צה.** עי' בראשית רבה (פרשה נב סי' ז): ויאמר אליו האלהים בחלום גם אנכי ידעתי וגו' ואחשוך גם אנכי אותך מחטוא לי, ר"י אומר, מחטוא לי, מחטונך לי. על כן לא נתתיך, משל לגבור רוכב על הסוס, והסוס רץ וראה תינוק אחד מושלך, ומשך הסוס ולא הזיק את התינוק. למי הכל מקלסים, לסוס או לרוכב, לא לרוכב, כך על כן לא נתתיך לנגוע אליה מחטונך לי. יצרך המחטיאך בידי הוא מסור, ואני מנעתיך מלחטוא, משכתיך מן החטא, והשבח שלי הוא ולא שלך. **צו.** עי' שם (סי' ח): ועתה השב אשת האיש כי נביא הוא. א"ל, מי מפייסו שלא נגעתי בה, א"ל כי נביא הוא, א"ל מי מודיע לכל, א"ל ויתפלל בעדך וחיה, ואם אינך משיב, דע כי מות תמות, מיכן שאין התראה בבני נח. **צז.** עי' הערה הקודמת.

ח וַיַּשְׁכֵּם אֲבִימֶלֶךְ בַּבֹּקֶר וַיִּקְרָא לְכָל־עֲבָדָיו
וַיְדַבֵּר אֶת־כָּל־הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה בְּאָזְנֵיהֶם וַיִּירְאוּ
הָאֲנָשִׁים מְאֹד: ט וַיִּקְרָא אֲבִימֶלֶךְ לְאַבְרָהָם
וַיֹּאמֶר לוֹ מֶה־עָשִׂיתָ לָּנוּ וּמֶה־חָטָאתִי לָךְ כִּי־
הֵבֵאתָ עָלַי וְעַל־מַמְלַכְתִּי חֲטָאָה גְדֹלָה מַעֲשִׂים
אֲשֶׁר לֹא־יֵעָשׂוּ עָשִׂיתָ עִמָּדִי: י וַיֹּאמֶר אֲבִימֶלֶךְ
אֶל־אַבְרָהָם מָה רָאִיתָ כִּי עָשִׂיתָ אֶת־הַדָּבָר הַזֶּה:
יא וַיֹּאמֶר אַבְרָהָם כִּי אָמַרְתִּי רַק אֵין־יִרְאַת
אֱלֹהִים בַּמָּקוֹם הַזֶּה וַהֲרָגוּנִי עַל־דְּבַר אִשְׁתִּי:
יב וְגַם־אָמְנָה אֲחֹתִי בַת־אָבִי הִוא אַךְ לֹא בַת־
אִמִּי וַתְּהִי־לִי לְאִשָּׁה: יג וַיְהִי כַּאֲשֶׁר הִתְעוּ אֹתִי
אֱלֹהִים מִבֵּית אָבִי וָאֹמַר לָהּ זֶה חַסְדֵּךְ אֲשֶׁר

אונקלוס

(ח) וְאַקְדִּים אֲבִימֶלֶךְ בְּצַפְרָא וּקְרָא לְכָל עַבְדּוֹהִי וּמַלֵּיל יַת כָּל פִּתְגָּמַיָּא הָאִילֵין קֳדָמֵיהוֹן וּדְחִילוּ גּוּבְרַיָּא לַחֲדָא: (ט) וּקְרָא אֲבִימֶלֶךְ לְאַבְרָהָם וַאֲמַר לֵיהּ מָה עֲבַדְתְּ לָנָא וּמָה חַבְתִּי לָךְ אֲרֵי אַיְתֵיתָא עֲלַי וְעַל מַלְכוּתִי חוֹבָאָה רַבְּתָא עוֹבָדִין דְּלָא כַשְׁרִין לְאִתְעֲבָדָא[ג] עֲבַדְתְּ עִמִּי: (י) וַאֲמַר אֲבִימֶלֶךְ לְאַבְרָהָם מָה חָזֵית אֲרֵי עָבַדְתְּ יַת פִּתְגָּמָא הָדֵין: (יא) וַאֲמַר אַבְרָהָם אֲרֵי אֲמָרִית לְחוֹד לֵית דַּחַלְתָּא דַיְיָ בְּאַתְרָא הָדֵין וְיִקְטְלוּנַנִי עַל עֵיסַק אִתְּתִי: (יב) וּבְרַם בְּקוּשְׁטָא[ד] אֲחָתִי בַּת אַבָּא הִיא בְּרַם לָא בַת אִמִּי וַהֲוַת לִי לְאִינְתּוּ: (יג) וַהֲוָה כַּד טָעוּ עַמְמַיָּא בָּתַר עוֹבָדֵי יְדֵיהוֹן יָתִי קָרֵיב יְיָ לְדַחַלְתֵּיהּ מִבֵּית אַבָּא[ט] וַאֲמָרִית לָהּ דֵּין טֵיבוּתִיךְ

יב. לפניהם. יג. ראוים להעשות. יד. אבל באמת. טו. כאשר טעו עמים אחרי מעשה ידיהם אותי קרב ה׳ ליראתו מבית אבא.

רש״י

(ט) **מעשים אשר לא יעשו** - מכה אשר לא הורגלה לבא על בריה באה לנו על ידך, עגירת כל נקבים של זרע ושל קטנים ורעי וחזנים וחוטם: (יא) **רק אין יראת אלהים** - אכסנאי שבא לעיר על עסקי אכילה ושתיה שואלין אותו, או על עסקי אשתו שואלין אותו אשתך היא או אחותך היא[צח]: (יב) **אחותי בת אבי היא** - ובת אב מותרת לבן נח, שאין אבות (לגוי) [לעובדי עבודת אלילים], וכדי לאמת דבריו השיבו כן. ואם תאמר, והלא בת אחיו היתה, בני בניס הרי הם כבניס והרי היא בתו של תרח, וכך אמר לוט כִּי אֲנָשִׁים אַחִים אֲנָחְנוּ (לעיל יג ח)[צט]: **אך לא בת אמי** - הרן מאם אחרת היה: (יג) **ויהי כאשר התעו אותי** וגו׳ - אונקלוס תרגם מה שתרגם, ויש ליישבו עוד דבר דבור על אפניו. כשהוליאני הקדוש ברוך הוא מבית אבי להיות משוטט ונד ממקום למקום ידעתי שאעבור במקום רשעים ואומר לה זה חסדך: **כאשר התעו** - לשון רבים. ואל תתמה כי בהרבה מקומות לשון אלהות ולשון מרות קרוי לשון רבים, אֲשֶׁר הָלְכוּ אֱלֹהִים (שמואל ב׳ ז כג), אֱלֹהִים חַיִּים (דברים ה כג), אֱלֹהִים קְדֹשִׁים (יהושע כד יט). וכל לשון אלהים לשון רבים, וכן וַיַּקַּח אֲדֹנֵי יוֹסֵף (להלן לט כ), וַאֲדֹנֵי הָאֲדֹנִים (דברים י יז), אֲדֹנֵי הָאָרֶץ (להלן מב ל), וכן בְּעָלָיו עִמּוֹ (שמות כב יד), וְהוּעַד בְּבָעָלָיו (שם כא כט). ואם תאמר מהו לשון התעו, כל הגולה ממקומו ואינו מיושב קרוי תועה, כמו וַתֵּלֶךְ וַתֵּתַע (להלן כא יד), תָּעִיתִי כְּשֶׂה אֹבֵד (תהלים קיט קעו), יִתְעוּ לִבְלִי אֹכֶל (איוב לח מא) יצאו ויתעו לבקש אכלם[ק]:

מקורי רש״י

צח. עי׳ ב״ק (צב ע״א): אמר רבה בר נחמני אמר ר׳ יונתן השב אשת האיש, מכל מקום. ודקא אמרת הגוי גם צדיק תהרוג, הלא הוא אמר לי אחותי היא, והיא גם היא אמרה אחי הוא, נביא הוא וכבר לימד אכסנאי שבא לעיר על עסקי אכילה ושתיה שואלין אותו, או על עסקי אשתו שואלין אותו, אשתך היא אחותך היא. מכאן לבן נח שנהרג, שהיה לו ללמוד ולא למד. **צט.** עי׳ סנהדרין (נח ע״ב): ויקח עמרם את יוכבד דודתו, מאי לאו דודתו מן האם, לא, דודתו מן האב. תא שמע, וגם אמנה אחותי בת אבי היא אך לא בת אמי, מכלל דבת האם אסורה. ותסברא, אחותו הואי, בת אחיו הואי. וכיון דהכי הוא, לא שנא מן האב ולא שנא מן האם, שריא. אלא התם הכי קאמר ליה, קורבא דאחות אית לי בהדה מאבא.

ק. עי׳ מסכת סופרים (פרק רביעי משנה ו): כל השמות האמורים באברהם קודש, חוץ מאחד שהוא חול. שנא׳ (שם יח), ויאמר אדני אם נא מצאתי חן בעיניך. וי״א [קודש] (שם כ), ויהי כאשר התעו אותי אלהים. ר׳ חנינא אחיו של ר׳ יהושע אומר, קודש. שאלולי אלהים, כבר התעו אותי.

תַּעֲשִׂי עִמָּדִי אֶל כָּל־הַמָּקוֹם אֲשֶׁר נָבוֹא
שָׁמָּה אִמְרִי־לִי אָחִי הוּא: יד וַיִּקַּח אֲבִימֶלֶךְ
צֹאן וּבָקָר וַעֲבָדִים וּשְׁפָחֹת וַיִּתֵּן לְאַבְרָהָם
וַיָּשֶׁב לוֹ אֶת שָׂרָה אִשְׁתּוֹ: טו וַיֹּאמֶר
אֲבִימֶלֶךְ הִנֵּה אַרְצִי לְפָנֶיךָ בַּטּוֹב בְּעֵינֶיךָ
שֵׁב: טז וּלְשָׂרָה אָמַר הִנֵּה נָתַתִּי אֶלֶף
כֶּסֶף לְאָחִיךְ הִנֵּה הוּא־לָךְ כְּסוּת עֵינַיִם
לְכֹל אֲשֶׁר אִתָּךְ וְאֶת־כֹּל וְנֹכָחַת: יז וַיִּתְפַּלֵּל
אַבְרָהָם אֶל־הָאֱלֹהִים וַיִּרְפָּא אֱלֹהִים אֶת־
אֲבִימֶלֶךְ וְאֶת־אִשְׁתּוֹ וְאַמְהֹתָיו וַיֵּלֵדוּ: יח כִּי־
עָצֹר עָצַר יְהוָה בְּעַד כָּל־רֶחֶם לְבֵית
אֲבִימֶלֶךְ עַל־דְּבַר שָׂרָה אֵשֶׁת אַבְרָהָם: ס

אונקלוס

דְּתַעֲבִידִין עִמִּי לְכָל אַתְרָא דִּנְהַךְ לְתַמָּן אִמְרִי עָלַי אָחִי הוּא: (יד) וּדְבַר אֲבִימֶלֶךְ עָאן וְתוֹרִין וְעַבְדִין וְאַמְהָן וִיהַב לְאַבְרָהָם וְאָתֵיב לֵיהּ יַת שָׂרָה אִתְּתֵיהּ: (טו) וַאֲמַר אֲבִימֶלֶךְ הָא אַרְעִי קֳדָמָךְ בִּדְתַקִּין בְּעֵינָךְ תֵּיב: (טז) וּלְשָׂרָה אָמַר הָא יְהָבִית אֶלֶף סַלְעִין דִּכְסַף לְאָחוּךְ הָא הוּא לִיךְ כְּסוּת דִּיקַר עַיְנִין חֲלַף דִּשְׁלָחִית וּדְבַרְתִּיךְ וַחֲזִית יָתִיךְ וְיַת כָּל דְּעִימִיךְ וְעַל כָּל מָה דְּאָמַרְתְּ אִיתּוֹכַחַת: (יז) וְצַלִּי אַבְרָהָם קָדָם יְיָ וְאָסֵי יְיָ יַת אֲבִימֶלֶךְ וְיַת אִיתְּתֵיהּ וְאַמְהָתֵיהּ וְאִתְרַוְּחוּ: (יח) אֲרֵי מֵיחַד אָחַד יְיָ בְּאַפֵּי כָּל פְּתַח וַלְדָא לְבֵית אֲבִימֶלֶךְ עַל עֵיסַק שָׂרָה אִתַּת אַבְרָהָם:

טז. עלי. יז. ב(מקום) שראוי. יח. סלעים. יט. מלבוש של כבוד עינים תמורת זה ששלחתי ולקחתיך וראיתיך ואת כל שעמך, ועל כל מה שאמרת קיבלת תוכחה. כ. לפני. כא. ונתרווחו. כב. לפני.

רש"י

אמרי לי - עלי, וכן וַיִּשְׁאֲלוּ מַגְּשֵׁי הַמָּקוֹם לְאִשְׁתּוֹ (להלן כו ז) **על אשתו.** וכן וְאָמַר פַּרְעֹה לִבְנֵי יִשְׂרָאֵל (שמות יד ג) **כמו על בני ישראל.** פֶּן יֹאמְרוּ לִי אִשָּׁה הֲרַגְתָּהוּ (שופטים ט נד): (יד) **ויתן לאברהם - כדי שיתפייס ויתפלל עליו:** (טו) **הנה ארצי לפניך - אבל פרעה אמר לו** הִנֵּה אִשְׁתְּךָ קַח וָלֵךְ (לעיל יב יט)**, לפי שנתירא שהמצריים שטופי זמה:** (טז) **ולשרה אמר - אבימלך לכבודה כדי לפייסה, הנה עשיתי לך כבוד זה, נתתי ממון לאחיך שאמרת עליו אחי הוא, הנה הממון והכבוד הזה לך כסות עיניים, לכל אשר אתך, יכסו עייניהם שלא יקילוך, שאילו השיבותיך ריקנית יש להם לומר לאחר שנתעלל בה החזירה, עכשיו שהוערכתי לבזבז ממון ולפייסך יודעים יהיו שעל כרחי השיבותיך ועל ידי נס: ואת כל - ועם כל בני העולם: ונכחת - יהא לך פתחון פה להתוכח ולהראות דברים נכרים הללו.** ולשון הוכחה בכל מקום ברור דברים, ובלע"ז אשפורפי"ר. ואונקלוס תרגם בפנים אחרים, ולשון המקרא כך הוא נופל על התרגום, הנה הוא לך כסות של כבוד על העיניים שלי ששלטו בך ובכל אשר אתך, ועל כן תרגמו וחזית יתיך וית כל דעמך. ויש מדרשי אגדה, אבל ישוב לשון המקרא פירשתי: (יז) **וילדו - כתרגומו** וְאִתְרַוְּחוּ, **נפתחו נקביהם והוליאו והיא לידה שלהם:** (יח) **בעד כל רחם - כנגד כל פתח: על דבר שרה - על פי דבורה של שרה**[קא]:

מקורי רש"י

קא. בראשית רבה (פרשה נב סי' יח): נאמר עצירה בפה, עצירה בגרון, עצירה בעין, עצירה באף, עצירה באוזן עצירה מלמעלה עצירה מלמטה, והכל אומרים על דבר שרה אשת אברהם. אמר ר' ברכיה על דטולמיסן למקרב למסנא דמטרונא, כל אותו הלילה היתה שרה שטוחה על פניה ואומרת רבון כל העולמים אברהם יצא בהבטחה ואני יצאתי באמנה, אברהם חוץ לסירה ואני נתונה בסירה, אמר לה הקדוש ברוך הוא, כל מה שאני עושה, בשבילך אני עושה. והכל אומרים על דבר שרה אשת אברהם, אמר ר' לוי, כל אותו הלילה היה מלאך עומד ומגלב בידו, והיה מתייעץ בשרה, אם אמרת ליה מחי הוה מחי, ואם אמרת ליה שבוק הוה שביק, כל כך למה שהיתה אומרת אשת איש אני ולא היה פורש.

כא א וַיהוָה פָּקַד אֶת־שָׂרָה כַּאֲשֶׁר אָמָר
וַיַּעַשׂ יְהוָה לְשָׂרָה כַּאֲשֶׁר דִּבֵּר: ב וַתַּהַר
וַתֵּלֶד שָׂרָה לְאַבְרָהָם בֵּן לִזְקֻנָיו לַמּוֹעֵד אֲשֶׁר־
דִּבֶּר אֹתוֹ אֱלֹהִים: ג וַיִּקְרָא אַבְרָהָם אֶת־
שֵׁם־בְּנוֹ הַנּוֹלַד־לוֹ אֲשֶׁר־יָלְדָה־לּוֹ שָׂרָה יִצְחָק:
ד וַיָּמָל אַבְרָהָם אֶת־יִצְחָק בְּנוֹ בֶּן־שְׁמֹנַת יָמִים
כַּאֲשֶׁר צִוָּה אֹתוֹ אֱלֹהִים: חמישי ה וְאַבְרָהָם
בֶּן־מְאַת שָׁנָה בְּהִוָּלֶד לוֹ אֶת יִצְחָק בְּנוֹ:
ו וַתֹּאמֶר שָׂרָה צְחֹק עָשָׂה לִי אֱלֹהִים כָּל־
הַשֹּׁמֵעַ יִצְחַק־לִי: ז וַתֹּאמֶר מִי מִלֵּל לְאַבְרָהָם

אונקלוס

(א) וַיְיָ דְּכִיר[א] יַת שָׂרָה כְּמָא
דְּאָמַר וְעָבַד יְיָ לְשָׂרָה כְּמָא דְּמַלֵּיל:
(ב) וְעַדְיָאַת וִילִידַת שָׂרָה לְאַבְרָהָם
בַּר לְסֵבְתּוּהִי לְזִמְנָא דְּמַלֵּיל יָתֵיהּ
יְיָ: (ג) וּקְרָא אַבְרָהָם יַת שׁוּם בְּרֵיהּ
דְּאִתְיְלִיד לֵיהּ דְּיִלִידַת לֵיהּ שָׂרָה
יִצְחָק: (ד) וּגְזַר אַבְרָהָם יַת יִצְחָק
בְּרֵיהּ בַּר תְּמַנְיָא יוֹמִין כְּמָא דְּפַקִּיד
יָתֵיהּ יְיָ: (ה) וְאַבְרָהָם בַּר מְאָה שְׁנִין
כַּד אִתְיְלִיד לֵיהּ יַת יִצְחָק בְּרֵיהּ:
(ו) וַאֲמָרַת שָׂרָה חֲדָוָא[ב] עָבַד לִי יְיָ
כָּל דְּשָׁמַע יֶחְדֵּי לִי[ג]: (ז) וַאֲמָרַת
מָאן מְהֵימָן דְּאָמַר[ד] לְאַבְרָהָם קַיֵּים[ה]

א. זכר. ב. שמחה. ג. ישמח עימי.
ד. נאמן שאמר. ה. קיים [דבריו].

רש"י

כא (א) **וה' פקד את שרה וגו'** - סמך פרשה זו לכאן ללמדך, שכל המבקש רחמים על חבירו והוא צריך לאותו דבר הוא נענה תחלה, שנאמר (לעיל כ יז) וַיִּתְפַּלֵּל וגו' וסמיך ליה וַה' פָּקַד אֶת שָׂרָה, שפקד כבר קודם שריפא את אבימלך[קב]: **פקד את שרה כאשר אמר** - בהריון[קג]: **כאשר דבר** - בלידה. והיכן היא אמירה, והיכן הוא דבור, אמירה, וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים אֲבָל שָׂרָה אִשְׁתְּךָ וגו' (לעיל יז יט), דבור, היה דבר ה' אל אברם בברית בין הבתרים (לעיל טו ח), ושם נאמר (פסוק ד) לֹא יִירָשְׁךָ זֶה וגו' והביא היורש מן שרה[קד]: **ויעש ה' לשרה כאשר דבר** - לאברהם: (ב) **לזקוניו** - שהיה זיו אקונין שלו דומה לו[קה]: **למועד אשר דבר** - ר' יודן ורבי חמא, רבי יודן אומר מלמד שנולד לתשעה חדשים שלא יאמרו מביתו של אבימלך הוא, ורבי חמא אומר לשבעה חדשים[קו]: **למועד אשר דבר אתו** - דמליל יתיה, את המועד אשר דבר וקבע. כשאמר לו לַמּוֹעֵד אָשׁוּב אֵלֶיךָ (לעיל יח יד) שרט לו שריטה בכותל, ואמר לו כשתגיע חמה לשריטה זו בשנה האחרת תלד[קז]: (ו) **יצחק לי** - ישמח עלי. ומדרש אגדה, הרבה עקרות נפקדו עמה, הרבה חולים נתרפאו בו ביום, הרבה תפלות נענו עמה, ורב שחוק היה בעולם[קח]: (ז) **מי מלל לאברהם** - לשון שבח וחשיבות, (כמו מִי פָעַל וְעָשָׂה (ישעיה מא ד), מִי בָרָא אֵלֶּה (שם מ כו)), ראו מה הוא ומי הוא (וכמה הוא גדול) שומר הבטחתו, הקדוש ברוך הוא מבטיח ועושה: **מלל** - שינה הכתוב ולא אמר דבר, גימטריא שלו מאה, כלומר לסוף מאה לאברהם[קט]:

מקורי רש"י

קב. עי' בבא קמא (צב ע"א): א"ל רבא לרבה בר מרי, מנא הא מילתא דאמור רבנן כל המבקש רחמים על חבירו והוא צריך לאותו דבר הוא נענה תחילה, א"ל דכתיב וה' שב את שבות איוב בהתפללו בעד רעהו. אמר ליה, את אמרת מהתם, ואנא אמינא מהכא, ויתפלל אברהם אל האלהים וירפא אלהים את אבימלך ואת אשתו ואמהותיו [וגו']], וכתיב, וה' פקד את שרה כאשר אמר וגו', כאשר אמר אברהם אל אבימלך. **קג.** עי' הערה הבאה. **קד.** ילקוט שמעוני תורה (רמז רז): וה' פקד את שרה כאשר אמר והיכן אמר אבל שרה אשתך יולדת וגו', כיוצא בו ויעש ה' לשרה כאשר דבר והיכן דבר ביום ההוא כרת ה' את אברהם.עי' בראשית רבה **קה.** עי' ילקוט שמעוני תורה (רמז צב) בן לזקניו מלמד שהיה זיו איקונין שלו דומה לו. **קו.** עי' בראשית רבה (פרשה נ"ג סי' ו): למועד אשר דבר אתו אלהים, רבי יודן ור' חמא. רבי יודן אמר, לט' חדשים נולד, שלא יהיו אומרין גרוף מביתו של אבימלך. רבי חמא אמר, לשבעה שהם תשעה מקוטעים. רבי הונא בשם רבי חזקיה, בחצות היום נולד. **קז.** מדרש תנחומא וירא (סי' לו): וה' פקד את שרה וגו'. באותו הזמן, למועד אשוב אליך כעת חיה וגו' (בראשית יח יד), זבדי בר לוי אמר שרט לה הקדוש ברוך הוא שריטה על הכותל, אמר לה לכשיבא השמש לכאן תלד, שנאמר ולשרה בן לפיכך ויעש ה' לשרה כאשר דבר. **קח.** עי' ילקוט שמעוני (שם): ותאמר שרה צחוק עשה לי אלהים כל השמע יצחק לי רבי ברכיה בר רבי יהודה בר רבי סימון בשם רבי שמואל בר רבי יצחק, ראובן בשמחה, שמעון מה איכפת ליה, אם שרה נפקדה, אחרות מה איכפת להו. אלא בשעה שנפקדה שרה אמנו הרבה עקרות נפקדו עמה, הרבה חולים נתרפאו עמה, הרבה חרשים נתפקחו עמה, הרבה סומים נתפתחו, הרבה שוטים נשתנו. נאמר כאן עשיה ונאמר להלן והנחה למדינות עשה מה עשיה הנאמר להלן נתן דרוריה לעולם אף עשיה הנאמר כאן נתן דרוריה לעולם. **קט.** עי' בראשית רבה (פרשה נג סי' ט): ותאמר מי מלל לאברהם היניקה

אונקלוס

הֵינִיקָה בָנִים שָׂרָה כִּי יָלַדְתִּי בֵן לִזְקֻנָיו: ח וַיִּגְדַּל הַיֶּלֶד וַיִּגָּמַל וַיַּעַשׂ אַבְרָהָם מִשְׁתֶּה גָּדוֹל בְּיוֹם הִגָּמֵל אֶת־יִצְחָק: ט וַתֵּרֶא שָׂרָה אֶת־בֶּן־הָגָר הַמִּצְרִית אֲשֶׁר־יָלְדָה לְאַבְרָהָם מְצַחֵק: י וַתֹּאמֶר לְאַבְרָהָם גָּרֵשׁ הָאָמָה הַזֹּאת וְאֶת־בְּנָהּ כִּי לֹא יִירַשׁ בֶּן־הָאָמָה הַזֹּאת עִם־בְּנִי עִם־יִצְחָק:

דְּתוֹנִיק בְּנִין שָׂרָה אֲרֵי יְלֵידַית בַּר לְסֵיבְתּוֹהִי: (ח) וּרְבָא רַבְיָא וְאִיתְחֲסִילוּ וַעֲבַד אַבְרָהָם מִשְׁתַּיָא רַבָּא בְּיוֹמָא דְּאִיתְחֲסִילוּ יַת יִצְחָק: (ט) וַחֲזַת שָׂרָה יַת בַּר הָגָר מִצְרֵיתָא דִּילֵידַת לְאַבְרָהָם מְחָאִיךְ[ח]: (י) וַאֲמַרַת לְאַבְרָהָם תָּרֵיךְ אַמְתָא הָדָא וְיַת בְּרָהּ אֲרֵי לָא יִירַת בַּר אַמְתָא הָדָא עִם בְּרִי עִם יִצְחָק:

ו. ונגמר. ז. ונגמר. ח. מלגלג.

רש"י

היניקה בנים שרה - ומהו בנים לשון רבים, כיוס המשתה הביאו השרות בניהן עמהן והיניקה אותם, שהיו אומרות לא ילדה שרה אלא אסופי הביאה מן השוק[קי]: (ח) **ויגמל** - לסוף כ"ד חודש[קיא]: **משתה גדול** - שהיו שם גדולי הדור שם ועבר ואבימלך[קיב]: (ט) **מצחק** - לשון עבודה זרה, כמו שנאמר (שמות לב ו) וַיָּקֻמוּ לְצַחֵק. דבר אחר, לשון גילוי עריות, כמה דתימא (להלן לט יז) לְצַחֶק בִּי. דבר אחר, לשון רציחה כמו יָקוּמוּ נָא הַנְּעָרִים וִישַׂחֲקוּ לְפָנֵינוּ וגו' (שמואל ב' ב

יד)[קיג]: (י) **עם בני** וגו' - מתשובת שרה כי לא יירש בן האמה הזאת עם בני אתה למד שהיה מריב עם יצחק על הירושה, ואומר אני בכור ונוטל פי שנים, ויוצאים לשדה ונוטל קשתו ויורה בו חצים, כמה דתימא (משלי כו יח-יט) כְּמִתְלַהְלֵהַּ הַיֹּרֶה זִקִּים וגו' וְאָמַר הֲלֹא מְשַׂחֵק אָנִי[קיג]: **עם בני עם יצחק** - מכיון שהוא בני אפילו אם אינו הגון כיצחק, או הגון כיצחק אפילו אינו בני אין זה כדאי לירש עמו, קל וחומר עם בני עם יצחק ששתיהן בו[קיג]:

מקורי רש"י

בנים שרה, ר' פנחס משום רבי חלקיה, מי אמר, מי דבר אין כתיב כאן, אלא מי מלל, רמזו שהוא מוליד למאה שנה מנין מל"ל. **קי.** פסיקתא רבתי (פיסקא מג): בשעה שילדה שרה את יצחק היו אומות העולם אומרים בנה של שפחה הוא ועושה היא עצמה כאילו היא מניקה אותו, באותה השעה אמר לה שרה מה את עומדת, אין השעה הזו של צניעות, אלא עמדי והפריע עצמך בשביל קדושת השם, עמדה שרה והפריעה עצמה, והיו שני דדיה מוריקים חלב כשני זינוקים של מים כמה שכתב ותאמר מי מלל לאברהם היניקה בנים שרה, אמר רבי פנחס הכהן בן חמא בשמות רבה חלקיה קמתו של אברהם הובישה ונעשת מלילות מי מלל לאברהם, והיו אומות העולם מביאים את בניהם אצל שרה שתניק אותם, לקיים מה שנאמר הניקה בנים שרה, ויש מהם שהיו מביאים את בניהם באמת שתניק אותם, ויש מהם שהיו מביאים את בניהם לבדוק, אילו ואילו לא הפסידו, א"ר לוי אילו שבאו באמת נתגיירו, זהו שאמר הניקה בנים שרה, מהו הניקה בנים, שנתבנו בישראל, ואילו שבאו לבדוק אותה, אמרו רבותינו נתגדלו בעולם הזה פרוקופאות, וכל גרים המתגיירים בעולם וכל יראי שמים שיש בעולם מן אותם שינקו מן חלב של שרה, הוי אם הבנים שמחה זו שרה. **קיא.** עי' בראשית רבה (פרשה נג סי' י): ויגדל הילד ויגמל, ר' הושעיה רבה אמר נגמל מיצר הרע, רבנן אמרי נגמל מחלבו. **קיב.** עי' מדרש תנחומא (סי' כג): ויעש אברהם משתה גדול (בראשית כא ח), מהו גדול, מלמד שהיו שם שם ועבר ואבימלך. **ועי** בראשית רבה (פרשה נג סי' י): ויעש אברהם משתה גדול. רבי יודא ב"ר סימון אמר גדול עולמים היה שם, רבי יודן בר מספרתא אמר, (אסתר ב) ויעש המלך משתה גדול, גדולי עולם היו שם. הדא הוא דכתיב (דברים ל) כי ישוב ה' לשוש עליך לטוב בימי מרדכי ואסתר כאשר שש על אבותיך בימי אברהם יצחק ויעקב אמר רבי יהודה בר' סימון משתה גדול משתה גדולים עוג וכל גדולים עמו היו שם. **קיג.** עי' שם (סי' יא): ותרא שרה את בן הגר המצרית, אמר רבי שמעון בן יוחאי, רבי עקיבא היה אומר בו דבר לגנאי, ואני אומר בו דבר לשבח. דרש רבי עקיבא (בראשית כא), ותרא שרה וגו'. אין מצחק אלא גלוי עריות, היך מד"א (שם לט) בא אלי העבד העברי אשר הבאת לנו לצחק בי. מלמד שהיתה אמנו שרה רואה אותו לישמעאל מכביש גנות, וצד נשי אנשים ומענה אותן. תני רבי ישמעאל אומר אין הלשון הזה של צחוק אלא עבודת כוכבים, שנאמר (שמות לב) וישב העם לאכול ושתו ויקומו לצחק, מלמד שהיתה אמנו שרה רואה את ישמעאל בונה בימוסיות וצד חגבים ומקריב עליהם. רבי אלעזר בנו של רבי יוסי הגלילי אומר אין הלשון הזה צחוק אלא לשון שפיכות דמים, היך מה דאת אמר (שמואל ב ב) יקומו נא הנערים וישחקו לפנינו. רבי עזריה משום רבי לוי אמר, אמר ליה ישמעאל ליצחק, נלך ונראה חלקינו בשדה, והיה ישמעאל נוטל קשת וחצים ומורה כלפי יצחק ועושה עצמו כאילו מצחק. הדא הוא דכתיב (משלי כב) כמתלהלה היורה זקים וגו' כן איש רמה את רעהו ואומר הלא מצחק אני. ואומר אני בו דבר לשבח, אין לשון הזה של צחוק אלא לשון ירושה, שבשעה שנולד אבינו יצחק היו הכל שמחים. אמר להם ישמעאל, שוטים אתם, אני בכור ואני נוטל פי שנים, שמתשובת אמנו שרה לאברהם כי לא יירש בן האמה הזאת עם בני, אתה למד כי לא יירש עם בני, אפי' שאינו יצחק, ועם יצחק אע"פ שאינו בני, קל וחומר עם בני עם יצחק.

יא וַיֵּרַע הַדָּבָר מְאֹד בְּעֵינֵי אַבְרָהָם עַל אוֹדֹת
בְּנוֹ: יב וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים אֶל־אַבְרָהָם אַל־יֵרַע
בְּעֵינֶיךָ עַל־הַנַּעַר וְעַל־אֲמָתֶךָ כֹּל אֲשֶׁר תֹּאמַר
אֵלֶיךָ שָׂרָה שְׁמַע בְּקֹלָהּ כִּי בְיִצְחָק יִקָּרֵא לְךָ
זָרַע: יג וְגַם אֶת־בֶּן־הָאָמָה לְגוֹי אֲשִׂימֶנּוּ כִּי
זַרְעֲךָ הוּא: יד וַיַּשְׁכֵּם אַבְרָהָם | בַּבֹּקֶר וַיִּקַּח־
לֶחֶם וְחֵמַת מַיִם וַיִּתֵּן אֶל־הָגָר שָׂם עַל־שִׁכְמָהּ
וְאֶת־הַיֶּלֶד וַיְשַׁלְּחֶהָ וַתֵּלֶךְ וַתֵּתַע בְּמִדְבַּר בְּאֵר
שָׁבַע: טו וַיִּכְלוּ הַמַּיִם מִן־הַחֵמֶת וַתַּשְׁלֵךְ אֶת־
הַיֶּלֶד תַּחַת אַחַד הַשִּׂיחִם: טז וַתֵּלֶךְ וַתֵּשֶׁב לָהּ
מִנֶּגֶד הַרְחֵק כִּמְטַחֲוֵי קֶשֶׁת כִּי אָמְרָה אַל־אֶרְאֶה
בְּמוֹת הַיֶּלֶד וַתֵּשֶׁב מִנֶּגֶד וַתִּשָּׂא אֶת־קֹלָהּ וַתֵּבְךְ:

אונקלוס

(יא) וּבְאֵישׁ פִּתְגָּמָא לַחֲדָא בְּעֵינֵי אַבְרָהָם עַל עֵיסַק בְּרֵיהּ: (יב) וַאֲמַר יְיָ לְאַבְרָהָם לָא יַבְאִישׁ בְּעֵינָךְ עַל עוּלֵימָא וְעַל אַמְתָּךְ כֹּל דְּתֵימַר לָךְ שָׂרָה קַבֵּיל מִנַּהּ אֲרֵי בְּיִצְחָק יִתְקְרוּן לָךְ בְּנִין: (יג) וְאַף יַת בַּר אַמְתָּא לְעַמָּא אֶשַׁוּינֵיהּ אֲרֵי בְּרָךְ הוּא: (יד) וְאַקְדִּים אַבְרָהָם בְּצַפְרָא וּנְסִיב לַחֲמָא וְרוּקְבָא דְּמַיָּא וִיהַב לְהָגָר שַׁוֵּי עַל כַּתְפָּהּ וְיַת רַבְיָא וְשַׁלְחָהּ וַאֲזָלַת וְטָעַת בְּמַדְבְּרָא בְּאֵר שָׁבַע: (טו) וּשְׁלִימוּ מַיָּא מִן רוּקְבָא וּרְמַת יַת רַבְיָא תְּחוֹת חָד מִן אִילָנָיָא: (טז) וַאֲזָלַת וִיתֵיבַת לָהּ מִקֳּבֵיל אַרְחֵיקַת כְּמֵיגַד בְּקַשְׁתָּא אֲרֵי אֲמָרַת לָא אֶחֱזֵי בְּמוֹתֵיהּ דְּרַבְיָא וִיתֵיבַת מִקֳּבֵיל מִנֶּגֶד וְנָרִימַת יַת אִלְנוּתָהּ וּבְכָת:

רש"י

(יא) **על אודות בנו** - ששמע שיצא לתרבות רעה[קטז]. ופשוטו, על שאמרה לו לשלחו: (יב) **שמע בקלה** - (בקול רוח הקדש שבה) למדנו שהיה אברהם טפל לשרה בנביאות[קיז]: (יד) **לחם וחמת מים** - ולא כסף וזהב, לפי שהיה שונאו על שיצא לתרבות רעה[קיח]: **ואת הילד** - אף הילד שם על שכמה, שהכניסה בו שרה עין רעה ואחזתו חַמָּה ולא יכול לילך ברגליו[קיט]: **ותלך ותתע** - חזרה לגלולי בית אביה[קכ]: (טו) **ויכלו המים** - לפי שדרך חולים לשתות הרבה[קכא]: (טז) **מנגד** - מרחוק[קכב]: **כמטחוי קשת** - כשתי טיחות[קכג], והוא לשון יריית חץ. בלשון משנה שהטיח באשתו (יבמות ל ע"ב), על שם שהזרע יורה כחץ. ואם תאמר, היה לו לכתוב כמטחי קשת, משפט הוי"ו ליכנס לכאן, כמו בְּחַגְוֵי הַסֶּלַע (שה"ש ב יד), מגזרת וְהָיָה אַדְמַת יְהוּדָה לְמִצְרַיִם לְחָגָּג (ישעיה יט יז), ומגזרת יחוגו וְיָנוּעוּ כַּשִּׁכּוֹר (תהלים קז מ). וכן קַלְוֵי אָרֶץ (שם סה ו) מגזרת קלה: **ותשב מנגד** - כיון שקרב למות הוסיפה להתרחק:

מקורי רש"י

קטז. עי' מדרש תנחומא (שמות סי' א): מהו וירע הדבר מאד בעיני אברהם על אודות בנו (שם כא), שיצא לתרבות רעה. אתה מוצא כשגדל ישמעאל, ישב בפרשת דרכים והיה מלסטם את הבריות. שנאמר והוא יהיה פרא אדם ידו בכל. **קיז.** עי' שם: כל אשר תאמר אליך שרה שמע בקולה, מכאן אתה למד שהיה אברהם טפל לשרה בנביאות. **קיח.** עי' שמות רבה (פרשה א סי' א): וישכם אברהם בבקר ויקח לחם וחמת מים. ללמדך שהיה שונא לישמעאל על שיצא לתרבות רעה, ושלחו הוא ואמו הגר ריקם. **קיט.** עי' בראשית רבה (פרשה נג סי' יג): ואת הילד. בן כ"ז שנים, ואת אמרת שם על שכמה, אלא מלמד שהכניסה בו [שרה] עין רעה, ונכנסה בו חמה ואכאבית. תדע לך שכן, דכתיב ויכלו המים מן החמת, שכן דרך החולה להיות שותה הרבה ובכל שעה. **קכ.** עי' פרקי דרבי אליעזר (פרק ל): ותלך ותתע, אין ותתע אלא עבודה זרה, דכתיב בה הבל המה מעשה תעתעים. **ועי'** זהר השמטות ח"ג (רנה ע"ב): מה עשתה, כיון שראתה עצמה יוצאת מרשותו של אברהם, חזרה לקלקולה. דכתיב ותלך ותתע. מהו ותתע, שתעתעה אחר עבודת כו"ם, וגלולי בית אביה כתיב. הלא ותתע, וכתיב התם הבל המה מעשה תעתועים. **קכא.** עי' לעיל הערה קיט. **קכב.** עי' בראשית רבה (פרשה נג סי' יג): ותלך ותשב לה מנגד, נאמר כאן ותשב לה מנגד, ולהלן הוא אומר (במדבר ב) מנגד סביב לאהל מועד, הרחק הכא את אומר הרחק כמטחוי קשת, ולהלן את אמר (יהושע ג) אך רחוק יהיה ביניכם وביניו כאלפים אמה במדה הא למדנו נגד מנגד, ורחוק מרחוק. **קכג.** עי' שם: א"ר יצחק, כמטחוי קשת, שני טווחים בקשת מיל. א"ר ברכיה, כמטחת דברים כלפי מעלה. אמרה, אתמול אמרת לי הרבה ארבה את זרעך וגו' עכשיו הוא מת בצמא.

יז וַיִּשְׁמַע אֱלֹהִים אֶת־קוֹל הַנַּעַר וַיִּקְרָא מַלְאַךְ
אֱלֹהִים | אֶל־הָגָר מִן־הַשָּׁמַיִם וַיֹּאמֶר לָהּ מַה־
לָּךְ הָגָר אַל־תִּירְאִי כִּי־שָׁמַע אֱלֹהִים אֶל־קוֹל
הַנַּעַר בַּאֲשֶׁר הוּא־שָׁם: יח קוּמִי שְׂאִי אֶת־
הַנַּעַר וְהַחֲזִיקִי אֶת־יָדֶךָ בּוֹ כִּי־לְגוֹי גָּדוֹל אֲשִׂימֶנּוּ:
יט וַיִּפְקַח אֱלֹהִים אֶת־עֵינֶיהָ וַתֵּרֶא בְּאֵר מָיִם
וַתֵּלֶךְ וַתְּמַלֵּא אֶת־הַחֵמָת מַיִם וַתַּשְׁקְ אֶת־
הַנָּעַר: כ וַיְהִי אֱלֹהִים אֶת־הַנַּעַר וַיִּגְדָּל וַיֵּשֶׁב
בַּמִּדְבָּר וַיְהִי רֹבֶה קַשָּׁת: כא וַיֵּשֶׁב בְּמִדְבַּר
פָּארָן וַתִּקַּח־לוֹ אִמּוֹ אִשָּׁה מֵאֶרֶץ מִצְרָיִם: פ

אונקלוס

(יז) וּשְׁמִיעַ קֳדָם[א] יְיָ יָת קָלֵיהּ דְּרַבְיָא
וּקְרָא מַלְאָכָא דַּיְיָ לְהָגָר מִן שְׁמַיָּא
וְאָמַר לָהּ מַה לִיךְ הָגָר לָא תִדְחָלִין
אֲרֵי שְׁמִיעַ קֳדָם[ב] יְיָ לְקָלֵיהּ[ג] דְּרַבְיָא
בְּאָתַר דְּהוּא תַמָּן: (יח) קוּמִי טוּלִי יָת
רַבְיָא וְאַתְקִיפִי יָת יְדֵיךְ בֵּיהּ אֲרֵי
לְעַם סַגִּי אֲשַׁוִּינֵיהּ: (יט) וּגְלָא[ד] יְיָ יָת
עֵינָהָא וַחֲזַת בֵּירָא דְּמַיָּא וַאֲזָלַת
וּמְלַת יָת רוּקְבָא מַיָּא וְאַשְׁקִיאַת יָת
רַבְיָא: (כ) וַהֲוָה מֵימְרָא דַּיְיָ[ט]
בְּסַעֲדֵיהּ[ט] דְּרַבְיָא וּרְבָא וִיתֵיב
בְּמַדְבְּרָא וַהֲוָה רָבֵי[ז] קַשְׁתָּא:
(כא) וִיתֵיב בְּמַדְבְּרָא דְּפָארָן וּנְסִיבַת[ח]
לֵיהּ אִמֵּיהּ אִתְּתָא מֵאַרְעָא דְּמִצְרָיִם:

יא. ונשמע לפני. יב. נשמע לפני. יג. קולו. יד. וגילה. טו. דבר ה׳. טז. בעזרתו של. יז. גדל (להיות קשת). יח. ונישא.

רש״י

(יז) **את קול הנער** - מכאן שיפה תפלת החולה מתפלת אחרים עליו והיא קודמת להתקבל[קכד]: **באשר הוא שם** - לפי מעשים שהוא עושה עכשיו הוא נדון, ולא לפי מה שהוא עתיד לעשות. לפי שהיו מלאכי השרת מקטרגים ואומרים, רבונו של עולם מי שעתיד זרעו להמית בניך בצמא אתה מעלה לו באר, והוא משיבם, עכשיו מה הוא צדיק או רשע, אמרו לו, צדיק (ר״ל בענין זה שאינו ראוי לענש מיתה בצמא ודו״ק), אמר להם, לפי מעשיו של עכשיו אני דנו. וזהו באשר הוא שם[קכה]. והיכן המית את ישראל בצמא, כשהגלם נבוכדנצר, שנאמר (ישעיה כא יג-יד) מַשָּׂא בַּעְרָב וגו׳ לִקְרַאת צָמֵא הֵתָיוּ מַיִם וגו׳, כשהיו מוליכין אותם אצל ערביים היו ישראל אומרים לשודיהם בבקשה מכם הוליכונו אצל בני דודנו ישמעאל וירחמו עלינו, שנאמר (שם שם יג) אֹרְחוֹת דְּדָנִים, (אל תקרי דדנים אלא דודים), ואלו יוצאים לקראתם ומביאין להם בשר ודג מלוח ונודות נפוחים, כסבורים ישראל שהם מלאים מים, וכשמכניסו לתוך פיו ופותחו הרוח נכנסת בגופו ומת[קכו]: (כ) **רובה קשת** - יורה חצים בקשת[קכז]: **קשת** - על שם האומנות, כמו חַמֶּר גֹּמֶל יָדָיו, לפיכך השי״ן מודגשת. היה יושב במדבר ומלסטם את העוברים, הוא שנאמר (לעיל טז יב) יָדוֹ בַכֹּל וגו׳: (כא) **מארץ מצרים** - ממקום גדוליה, שנאמר (לעיל טז ז) וְגַם שִׁפְחָה מִצְרִית וגו׳. היינו דאמרי אינשי, זרוק חוטרא לאוירא אעיקריה קאי[קכח]:

מקורי רש״י

קכד. עי׳ שם (סי׳ יד): באשר הוא שם, בזכות עצמו. יפה תפלת החולה לעצמו יותר מכל. **קכה.** עי׳ שם: באשר הוא שם, אמר רבי סימון, קפצו מלאכי השרת לקטרגו. אמרו לפניו, רבון העולמים, אדם שהוא עתיד להמית את בניך בצמא, אתה מעלה לו באר, אמר להם עכשיו מה הוא, צדיק או רשע, אמרו לו צדיק. אמר להם, איני דן את האדם אלא בשעתו. **קכו.** עי׳ איכה רבה (פרשה ב סי׳ ד): שמונים אלפים פרחי כהונה בקעו בחיילותיו של נבוכדנאצר ובידן מגיני זהב, הלכו להם אצל ישמעאלים והוציאו להם מיני מלוחים ונודות מנופחות. אמרו להם נשתה קדמיי, אמרו להן, אכלו קדמיי, ולבתר כן אתון שתיין, מן דאכלון הוה נסיב כל חד וחד מינייהו זיקא ויהב ליה בפומיה והוה רוחא עליל בכריסה ובקעה ליה. הה״ד משא בערב ביער בערב תלינו ארחות דודנים לקראת צמא התיו מים יושבי ארץ תימא בלחמו קדמו נודד (ישעיה כ״א), מי נתון ביער הלבנון בערב תלינו, אלא ארחות דדנים, ארחהון דבני דדנייא עבדין כן. וכי כן עבד אבוהון לאבוכון, מה כתיב באבוכון, ויפקח אלהים את עיניה ותרא באר מים ותלך ותמלא את החמת מים ותשק את הנער, ואתם לא קיימתם, לקראת צמא התיו מים. **קכז.** עי׳ בראשית רבה (פרשה נג סי׳ טו): ויהי רובה קשת, רבה וקשיותו עמו [נ״א רבה וקשיותו אמון]. רבה מתלמד בקשת, רבה על כל המורים בקשת. **קכח.** עי׳ שם: וישב במדבר פארן, אמר רבי יצחק, זרוק חוטרא לאוירא ועל עיקריה הוא קאים. כך, לפי שכתוב ולה שפחה מצרית ושמה הגר, לפיכך ותקח לו אמו אשה מארץ מצרים.

ששי כב וַיְהִי בָּעֵת הַהִוא וַיֹּאמֶר אֲבִימֶלֶךְ
וּפִיכֹל שַׂר־צְבָאוֹ אֶל־אַבְרָהָם לֵאמֹר אֱלֹהִים
עִמְּךָ בְּכֹל אֲשֶׁר־אַתָּה עֹשֶׂה: כג וְעַתָּה הִשָּׁבְעָה
לִּי בֵאלֹהִים הֵנָּה אִם־תִּשְׁקֹר לִי וּלְנִינִי וּלְנֶכְדִּי
כַּחֶסֶד אֲשֶׁר־עָשִׂיתִי עִמָּךְ תַּעֲשֶׂה עִמָּדִי וְעִם־
הָאָרֶץ אֲשֶׁר־גַּרְתָּה בָּהּ: כד וַיֹּאמֶר אַבְרָהָם אָנֹכִי
אִשָּׁבֵעַ: כה וְהוֹכַח אַבְרָהָם אֶת־אֲבִימֶלֶךְ עַל־
אֹדוֹת בְּאֵר הַמַּיִם אֲשֶׁר גָּזְלוּ עַבְדֵי אֲבִימֶלֶךְ:
כו וַיֹּאמֶר אֲבִימֶלֶךְ לֹא יָדַעְתִּי מִי עָשָׂה אֶת־
הַדָּבָר הַזֶּה וְגַם־אַתָּה לֹא־הִגַּדְתָּ לִּי וְגַם אָנֹכִי
לֹא שָׁמַעְתִּי בִּלְתִּי הַיּוֹם: כז וַיִּקַּח אַבְרָהָם צֹאן
וּבָקָר וַיִּתֵּן לַאֲבִימֶלֶךְ וַיִּכְרְתוּ שְׁנֵיהֶם בְּרִית:
כח וַיַּצֵּב אַבְרָהָם אֶת־שֶׁבַע כִּבְשֹׂת הַצֹּאן לְבַדָּהֶן:
כט וַיֹּאמֶר אֲבִימֶלֶךְ אֶל־אַבְרָהָם מָה הֵנָּה
שֶׁבַע כְּבָשֹׂת הָאֵלֶּה אֲשֶׁר הִצַּבְתָּ לְבַדָּנָה:
ל וַיֹּאמֶר כִּי אֶת־שֶׁבַע כְּבָשֹׂת תִּקַּח מִיָּדִי בַּעֲבוּר
תִּהְיֶה־לִּי לְעֵדָה כִּי חָפַרְתִּי אֶת־הַבְּאֵר הַזֹּאת:

אונקלוס

(כב) וַהֲוָה בְּעִידְנָא הַהִיא וַאֲמַר אֲבִימֶלֶךְ וּפִיכֹל רַב חֵילֵיהּ לְאַבְרָהָם לְמֵימָר מֵימְרָא דַיְיָ בְּסַעֲדָךְ[יט] בְּכֹל דְּאַתְּ עָבֵיד: (כג) וּכְעַן קַיֵּים לִי בְּמֵימְרָא דַיְיָ הָכָא דְּלָא[כ] תְּשַׁקַּר בִּי וּבִבְרִי וּלְבַר בְּרִי כְּטִיבוּתָא דִּי עֲבָדִית עִמָּךְ תַּעֲבֵיד עִמִּי וְעִם אַרְעָא דְּאִתּוֹתַבְתָּא בָּהּ: (כד) וַאֲמַר אַבְרָהָם אֲנָא אֲקַיֵּים[כא]: (כה) וְאוֹכַח אַבְרָהָם יַת אֲבִימֶלֶךְ עַל עֵיסַק בֵּירָא דְּמַיָּא דְּאָנְסוּ[כב] עַבְדֵי אֲבִימֶלֶךְ: (כו) וַאֲמַר אֲבִימֶלֶךְ לָא יְדָעִית מָאן עָבַד יַת פִּתְגָמָא הָדֵין וְאַף אַתְּ לָא חַוִּיתָ לִי וְאַף אֲנָא לָא שְׁמָעִית אֶלָּהֵין יוֹמָא דֵין: (כז) וּדְבַר אַבְרָהָם עָאן וְתוֹרִין וִיהַב לַאֲבִימֶלֶךְ וּגְזָרוּ תַּרְוֵיהוֹן קְיָם: (כח) וַאֲקִים אַבְרָהָם יַת שְׁבַע חוּרְפַּן דְּעָן בִּלְחוֹדֵיהֶן: (כט) וַאֲמַר אֲבִימֶלֶךְ לְאַבְרָהָם מָה אִינוּן שְׁבַע חוּרְפַּן אִילֵין דַּאֲקִימְתָּא בִּלְחוֹדֵיהֶן: (ל) וַאֲמַר אֲרֵי יַת שְׁבַע חוּרְפַּן תְּקַבֵּיל מִן יְדִי בְּדִיל דִּתְהֵי לִי לְסַהֲדוּ[כג] אֲרֵי חֲפָרִית יַת בֵּירָא הָדֵין:

יט. דבר ה׳ בעזרתך. כ. תכרות לי ברית בדבר ה׳ כאן שלא. כא. אכרות ברית. כב. שאנסו. כג. לעדות.

רש״י

(כב) **אלהים עמך** - לפי שרמו שיצא משכונת סדום לשלום, ועם המלכים נלחם ונפלו בידו, ונפקדה אשתו לזקוניו[קכט]: (כג) **ולניני ולנכדי** - עד כאן רחמי האב על הבן[קל]: **כחסד אשר עשיתי עמך תעשה עמדי** - שאמרתי לך (לעיל כ טו) הִנֵּה אַרְצִי לְפָנֶיךָ[קלא]: (כה) **והוכח** - נתוכח עמו על כך: (ל) **בעבור תהיה לי** - זאת: **לעדה** - לשון עדות, לשון של נקבה, כמו וְעֵדָה הַמַּגֵּפָה (להלן לא נב): **כי חפרתי את הבאר** - מריבים היו עליה רועי אבימלך ואומרים אנחנו חפרנוה. אמרו ביניהם, כל מי שיתראה על הבאר ויעלו המים לקראתו שלו היא, ועלו לקראת אברהם[קלב]:

מקורי רש״י

קכט. עי׳ שם (פרשה נד סי׳ ב): אלהים עמך, לפי שהיו אומות העולם אומרין, אילו היה צדיק לא היה מוליד, אתמהא, כיון שהוליד אמרו לו, אלהים עמך. ואילו היה צדיק לא היה שומע לקול אשתו, וכיון שנאמר לו כל אשר תאמר אליך שרה שמע בקולה, אמרו לו אלהים עמך. ואילו היה צדיק לא היה דוחה את בנו בכורו. כיון שראו את מעשיו, אמרו לו אלהים עמך בכל אשר אתה עושה. ד״א, לפי שחרבו מקומות של סדום ופסקו העוברים והשבים ולא חסר קלורין שלו כלום, לפיכך אלהים עמך בכל אשר אתה עושה.

קל. עי׳ שם: הנה אם תשקור לי ולניני ולנכדי עד כאן רחמי האב על הבן א״ר אבא עד כאן לאחים השותפין. א״ר יוסי בר חנינא כתיב ואויבי חיים עצמו (תהלים לח), מה שניתן לאברהם לשבע דורות, ניתן לאבימלך לשלשה. למה לא נחם אלהים דרך ארץ פלשתים, שעדיין נכדו קיים. **קלא.** עי׳ בראשית רבה שם: קיים כחסד אשר עשיתי עמך מה חסד עשה לו אלא שאמר לו הנה ארצי לפניך ואעפ״כ לא קבל עליו. **קלב.** עי׳ שם (סי׳ ה): ויאמר כי את שבע כבשות וגו׳. רבנן ורבי יצחק בן חקורה, רבנן אמרי, רועיו

לא עַל־כֵּן קָרָא לַמָּקוֹם הַהוּא בְּאֵר שָׁבַע כִּי שָׁם
נִשְׁבְּעוּ שְׁנֵיהֶם: לב וַיִּכְרֹתוּ בְרִית בְּבְאֵר שָׁבַע
וַיָּקָם אֲבִימֶלֶךְ וּפִיכֹל שַׂר־צְבָאוֹ וַיָּשֻׁבוּ אֶל־אֶרֶץ
פְּלִשְׁתִּים: לג וַיִּטַּע אֵשֶׁל בְּבְאֵר שָׁבַע וַיִּקְרָא־
שָׁם בְּשֵׁם יְהוָה אֵל עוֹלָם: לד וַיָּגָר אַבְרָהָם
בְּאֶרֶץ פְּלִשְׁתִּים יָמִים רַבִּים: פ שביעי כב א וַיְהִי

אונקלוס

(לא) עַל כֵּן קְרָא לְאַתְרָא הַהוּא בְּאֵר שָׁבַע אֲרֵי תַמָּן קַיְּימוּ[כד] תַּרְוֵיהוֹן: (לב) וּגְזָרוּ קְיָם בִּבְאֵר שָׁבַע וְקָם אֲבִימֶלֶךְ וּפִיכֹל רַב חֵילֵיהּ וְתָבוּ לְאַרַע פְּלִשְׁתָּאֵי: (לג) וּנְצֵיב נִצְבָּא[כה] בִּבְאֵר שָׁבַע וְצַלִּי תַמָּן בִּשְׁמָא דַיְיָ[כו] אֱלָהָא דְעַלְמָא: (לד) וְאִתּוֹתַב אַבְרָהָם בְּאַרַע פְּלִשְׁתָּאֵי יוֹמִין סַגִּיאִין: (א) וַהֲוָה

כד. כרתו ברית. כה. והעמיד עמוד. כו. והתפלל שם בשם ה׳.

רש״י

(לג) **אשל** - רב ושמואל, חד אמר פרדס להביא ממנו פירות לאורחים בסעודה, וחד אמר פונדק לאכסניא ובו כל מיני פירות. ומצינו לשון נטיעה באהלים, שנאמר (דניאל יא מה) וְיִטַּע אָהֳלֵי אַפְּדְנוֹ[קלג]: **ויקרא שם** וגו׳ - על ידי אותו אשל נקרא שמו של הקדוש ברוך הוא אלוה לכל העולם. לאחר שאוכלים ושותים אומר להם ברכו למי שאכלתם משלו, שבורים אתם שמשלי אכלתם משל מי שאמר והיה העולם אכלתם[קלד]: (לד) **ימים רבים** - מרובים על של חברון, בחברון עשה כ״ה שנה וכאן כ״ו. שהרי בן ע״ה שנה היה בצאתו מחרן, אותה שנה ויבא וישב באלוני ממרא שלא מצינו קודם לכן שנתישב אלא שם, שבכל מקומותיו היה כאורח חונה ונוסע והולך, שנאמר (נעיל יב ו, ח, י) וַיַּעְבֹר אַבְרָם בָּאָרֶץ עַד מְקוֹם שְׁכֶם, וַיִּעְתֵּק מִשָּׁם, וַיְהִי רָעָב בָּאָרֶץ וַיֵּרֶד אַבְרָם מִצְרַיְמָה, ובמצרים לא עשה אלא שלשה חדשים, שהרי שלחו פרעה, מיד וַיֵּלֶךְ לְמַסָּעָיו (נעיל יג ג) עד וַיָּבֹא וַיֵּשֶׁב בְּאֵלֹנֵי מַמְרֵא אֲשֶׁר בְּחֶבְרוֹן (שם פסוק יח), שם ישב עד שנהפכה סדום, מיד וַיִּסַּע מִשָּׁם אַבְרָם (נעיל כ ח) מפני בושה של לוט, ובא לארץ פלשתים, ובן ל״ט שנה היה, שהרי בשלישי למילתו באו אצלו המלאכים, הרי כ״ה שנה. וכאן כתיב ימים רבים מרובים על הראשונים, ולא בא הכתוב לסתום אלא לפרש, ואם היו מרובים עליהם שתי שנים או יותר היה מפרשם, ועל כרחך אינם יתרים יותר משנה, הרי כ״ו שנה. מיד יצא משם וחזר לחברון, ואותה שנה קדמה לפני עקידתו של יצחק י״ב שנים. כך שנויה בסדר עולם (פרק ח)[קלה]:

מקורי רש״י

של אברהם היו מדיינים עם רועיו של אבימלך. רועי אברהם אומרים לנו הבאר, ואלו אומרים לנו הבאר. אמרו להם רועי אברהם, כל מי שהמים עולים להשקות את צאנו, שלו היא הבאר. כיון שראו המים צאנו של אברהם אבינו, מיד עלו. אמר לו הקב״ה, את סימן לבניך, מה את, כיון שראו המים את צאנך, מיד עלו, אף בניך, כיון שהבאר רואה אותן, מיד יהא עולה. הה״ד (במדבר כא) אז ישיר ישראל את השירה הזאת וגו׳, אמר להם ר׳ יצחק בר חקורה עוד מן אתרה לית היא חסירה בעבור היתה לי לעדה אין כתיב כאן, אלא בעבור תהיה לי לעדה. **קלג.** עי׳ שם (סי׳ ו): ויטע אשל בבאר שבע וגו׳ רבי יהודה ורבי נחמיה. רבי יהודה אמר, אשל פרדס, שאל מה תשאל תאנים וענבים ורמונים. ר׳ נחמיה אמר, אשל פונדיק, שאל מה תשאל עיגולא קופר חמר ביעין. **ועי׳** סוטה (י ע״א): ויטע אשל בבאר שבע, אמר ריש לקיש מלמד שעשה פרדס ונטע בו כל מיני מגדים, רבי יהודה ורבי נחמיה. חד אמר פרדס, וחד אמר פונדק. בשלמא למ״ד פרדס, היינו דכתיב ויטע. אלא למ״ד פונדק, מאי ויטע כדכתיב ויטע אהלי אפדנו וגו׳. **קלד.** עי׳ שם: פונדק מאי ויטע כדכתיב ויטע אהלי אפדנו וגו׳ ויקרא שם בשם ה׳ אל עולם אמר ריש לקיש אל תיקרי ויקרא אלא ויקריא מלמד שהקריא אברהם אבינו לשמו של הקדוש ברוך הוא בפה כל עובר ושב כיצד לאחר שאכלו ושתו עמדו לברכו אמר להם וכי משלי אכלתם משל אלהי עולם אכלתם הודו ושבחו וברכו למי שאמר והיה העולם. **קלה.** ז״ל: אבינו אברהם היה בפלגה בין מ״ח שנה, אמר רבי יוסי נביא גדול היה עבר שקרא שם בנו פלג ברוח הקודש, שנאמר כי בימיו נפלגה הארץ וגו׳ (שם בראשית פ״י כה), אם בתחלת ימיו, והלא יקטן אחיו היה קטן ממנו והוליד י״ג משפחות ונתפלגו, ואם באמצע ימיו והלא לא בא לסתום אלא לפרש, הא אינו אומר כי בימיו נפלגה הארץ אלא בסוף ימיו, אברהם אבינו היה בשעה שנדבר עמו בין הבתרים בן ע׳ שנה, שנאמר ויהי מקץ שלשים שנה וארבע מאות שנה וגו׳ (שמות יב מא), לאחר שנדבר עמו ירד לחרן ועשה שם חמש שנים, שנאמר ואברם בן חמש שנים ושבעים שנה בצאתו מחרן (בראשית יב ד), נמצא מן הפלגה ועד שיצא אברהם אבינו מחרן כ״ז שנים הן, הן שתים עשרה שנה עבדו את כדרלעמר ושלש עשרה שנה מרדו, ובארבע עשרה שנה בא כדרלעמר אותה השנה שיצא בה אבינו אברהם מחרן היא היתה שנת הרעב, וירד למצרים ועשה שם שלשה חדשים, ועלה ובא וישב באלני ממרא אשר בחברון, והיא השנה שכבש בה את המלכים, ועשה שם עשר שנים עד שלא נשא את הגר, שנאמר ותקח שרי אשת אברם את הגר המצרית שפחתה מקץ עשר שנים לשבת אברם בארץ כנען וגו׳ (בראשית טז ג), וכתיב ואברם בן שמנים שנה ושש שנים בלדת הגר את ישמעאל (בראשית טז טז), נמצא ישמעאל גדול מיצחק י״ד שנה, נמצא מן הפלגה ועד שנולד אבינו יצחק נ״ב שנה, ישיבתה של סדם נ״א שנה, מהן שלוה

אַחַר הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה וְהָאֱלֹהִים נִסָּה אֶת־אַבְרָהָם
וַיֹּאמֶר אֵלָיו אַבְרָהָם וַיֹּאמֶר הִנֵּנִי: ב וַיֹּאמֶר
קַח־נָא אֶת־בִּנְךָ אֶת־יְחִידְךָ אֲשֶׁר־אָהַבְתָּ אֶת־
יִצְחָק וְלֶךְ־לְךָ אֶל־אֶרֶץ הַמֹּרִיָּה וְהַעֲלֵהוּ שָׁם
לְעֹלָה עַל אַחַד הֶהָרִים אֲשֶׁר אֹמַר אֵלֶיךָ:

אונקלוס

בָּתַר פִּתְגָמַיָּא הָאִילֵין וַיְיָ נַסִּי יַת אַבְרָהָם וַאֲמַר לֵיהּ אַבְרָהָם וַאֲמַר הָא אֲנָא: (ב) וַאֲמַר דְּבַר כְּעַן[א] יַת בְּרָךְ יַת יְחִידָךְ דְּרָחֲמְתָּ יַת יִצְחָק וְאִיזֵיל לָךְ לְאַרְעָא פּוּלְחָנָא[ב] וְאַסְקֵיהּ קָדָמַי[ג] תַּמָּן לַעֲלָתָא עַל חַד מִן טוּרַיָּא דְּאֵימַר לָךְ:

א. עתה. ב. העבודה. ג. לפני.

רש"י

כב (א) **אחר הדברים האלה** - יש מרבותינו אומרים אחר דבריו של שטן, שהיה מקטרג ואומר מכל סעודה שעשה אברהם לא הקריב לפניך פר אחד או איל אחד, אמר לו כלום עשה אלא בשביל בנו אילו הייתי אומר לו זבח אותו לפני לא היה מעכב[קלו]. ויש אומרים, אחר דבריו של ישמעאל שהיה מתפאר על יצחק שמל בן י"ג שנה ולא מיחה, אמר לו יצחק, באבר אחד אתה מירא אילו אמר לי הקדוש ברוך הוא זבח עצמך לפני לא הייתי מעכב[קלז]: **הנני** - כך היא ענייתם של חסידים, לשון ענוה הוא ולשון זימון[קלח]: (ב) **קח נא** - אין נא אלא לשון בקשה (סנהדרין פט ע"ב), אמר לו בבקשה ממך עמוד לי בזו הנסיון, שלא יאמרו הראשונות לא היה בהן ממש[קלט]: **את בנך** - אמר לו, שני בנים יש לי. אמר לו, את יחידך. אמר לו, זה יחיד לאמו וזה יחיד לאמו. אמר לו, אשר אהבת. אמר לו, שניהם אני אוהב. אמר לו, את יצחק. ולמה לא גילה לו מתחלה, שלא לערבבו פתאום ותזוח דעתו עליו ותטרף, וכדי לחבב עליו את המצוה, וליתן לו שכר על כל דבור ודבור[קמ]: **ארץ המוריה** - ירושלים, וכן בדברי הימים (ב' ג' א') לְבָנוֹת אֶת בֵּית ה' בִּירוּשָׁלִַם בְּהַר הַמּוֹרִיָּה. ורבותינו פירשו, על שם שמשם הוראה יצאה לישראל[קמא]. ואונקלוס תרגמו, על שם עבודת הקטרת, שיש בו מור וכרד ושאר בשמים: **והעלהו** - לא אמר לו שחטהו, לפי שלא היה חפץ הקדוש ברוך הוא לשחטו אלא להעלהו להר לעשותו עולה, ומשהעלהו אמר לו הורידהו[קמב]: **אחד ההרים** - הקדוש ברוך הוא מתהא הצדיקים (ס"א משהא לצדיקים) ואחר כך מגלה להם, וכל זה כדי להרבות שכרן. וכן אֶל הָאָרֶץ אֲשֶׁר אַרְאֶךָּ (לעיל יב א), וכן

מקורי רש"י

והשקט היה לה ולבנותיה כ"ו שנה. ומן המבול ועד שנולד יצחק שצ"ב שנה, וזה פרטן, אלה תולדת שם שם בן מאת שנה ויולד את ארפכשד שנתים אחר המבול (בראשית יא י), ארפכשד ל"ה, שלח ל', עבר ל"ד, פלג ל', רעו ל"ב, שרוג ל', נחור כ"ט, תרח ע', ואברהם בן מאת שנה בהולד לו את יצחק בנו (בראשית ע" כא ה), אבינו יצחק היה כשנעקד על המזבח בן ל"ז שנה, ויגר אברהם בארץ פלשתים ימים רבים, הימים הללו מרובים על חברון שהיו עשרים וחמש שנה, והללו עשרים ושש שנה. **קלו.** עי' סנהדרין (פט ע"ב): ויהי אחר הדברים האלה והאלהים נסה את אברהם. מאי אחר, אמר רבי יוחנן משום רבי יוסי בן זימרא, אחר דבריו של שטן. דכתיב ויגדל הילד ויגמל וגו', אמר שטן לפני הקדוש ברוך הוא, רבונו של עולם, זקן זה חננתו למאה שנה פרי בטן, מכל סעודה שעשה לא היה לו תור אחד או גוזל אחד להקריב לפניך. אמר לו, כלום עשה אלא בשביל בנו, אם אני אומר לו זבח את בנך לפני, מיד זובחו. מיד והאלהים נסה את אברהם, ויאמר קח נא את בנך. **קלז.** עי' שם: רבי לוי אמר, אחר דבריו של ישמעאל ליצחק. אמר לו ישמעאל ליצחק, אני גדול ממך במצות, שאתה מלת בן שמונת ימים ואני בן שלש עשרה שנה. אמר לו, ובאבר אחד אתה מגרה בי, אם אומר לי הקדוש ברוך הוא, זבח עצמך לפני, אני זובח. מיד, והאלהים נסה את אברהם. **קלח.** עי' תנחומא (פרק כב): ויאמר אליו אברהם אברהם ויאמר הנני. מהו לשון הנני, לשון ענוה, לשון חסידות, שכך ענותנותן של חסידים בכל מקום. **קלט.** עי' סנהדרין (פט ע"ב): אין נא אלא לשון בקשה, משל למלך בשר ודם שעמדו עליו מלחמות הרבה, והיה לו גבור אחד ונצחן. לימים עמדה עליו מלחמה חזקה. אמר לו, בבקשה ממך, עמוד לי במלחמה זו, שלא יאמרו ראשונות אין בהם ממש, אף הקדוש ברוך הוא אמר לאברהם ניסיתיך בכמה נסיונות, ועמדת. **קמ.** עי' שם: את בנך, שני בנים יש לי. את יחידך, זה יחיד לאמו וזה יחיד לאמו. אשר אהבת, תרוייהו רחימנא להו. את יצחק. וכל כך למה, כדי שלא תטרף דעתו עליו. ועי' בראשית רבה (פרשה לט סי' ט): אמר ר' יוחנן (בראשית כב) ויאמר קח נא את בנך את יחידך א"ל זה יחיד לאמו וזה יחיד לאמו. אמר לו אשר אהבת. א"ל, ואית תחומין במעיא, א"ל את יצחק. ולמה לא גלה לו, כדי לחבבו בעיניו, וליתן לו שכר על כל דבור ודבור. דאמר רב הונא משם רבי אליעזר בנו של רבי יוסי הגלילי, משהה הקב"ה ומתלא עיניהם של צדיקים, ואח"כ הוא מגלה להם טעמו של דבר. **קמא.** עי' בראשית רבה (פרשה נה סי' ז): ולך לך אל ארץ המוריה, רבי חייא רבה ורבי ינאי. חד אמר למקום שהוראה יצאה לעולם, ואוחרנא אמר למקום שיראה יצאה לעולם. **קמב.** עי' שם (פרשה נו סי' ח): שפתי לא אשנה, כשאמרתי לך קח נא את בנך לא אמרתי שחטהו אלא והעלהו, לשם חיבה אמרתי לך אסיקתיה, וקיימת דברי. ועתה אחתיניה. נ"א, משלו משל למלך שאמר לאוהבו העלה את בנך אל

ג וַיַּשְׁכֵּם אַבְרָהָם בַּבֹּקֶר וַיַּחֲבֹשׁ אֶת־חֲמֹרוֹ וַיִּקַּח
אֶת־שְׁנֵי נְעָרָיו אִתּוֹ וְאֵת יִצְחָק בְּנוֹ וַיְבַקַּע עֲצֵי עֹלָה
וַיָּקָם וַיֵּלֶךְ אֶל־הַמָּקוֹם אֲשֶׁר־אָמַר־לוֹ הָאֱלֹהִים:
ד בַּיּוֹם הַשְּׁלִישִׁי וַיִּשָּׂא אַבְרָהָם אֶת־עֵינָיו וַיַּרְא
אֶת־הַמָּקוֹם מֵרָחֹק: ה וַיֹּאמֶר אַבְרָהָם אֶל־נְעָרָיו
שְׁבוּ־לָכֶם פֹּה עִם־הַחֲמוֹר וַאֲנִי וְהַנַּעַר נֵלְכָה עַד־
כֹּה וְנִשְׁתַּחֲוֶה וְנָשׁוּבָה אֲלֵיכֶם: ו וַיִּקַּח אַבְרָהָם
אֶת־עֲצֵי הָעֹלָה וַיָּשֶׂם עַל־יִצְחָק בְּנוֹ וַיִּקַּח בְּיָדוֹ
אֶת־הָאֵשׁ וְאֶת־הַמַּאֲכֶלֶת וַיֵּלְכוּ שְׁנֵיהֶם יַחְדָּו:

אונקלוס

(ג) וְאַקְדֵּים אַבְרָהָם בְּצַפְרָא וְזָרִיז[ד]
יַת חֲמָרֵיהּ וּדְבַר יַת תְּרֵין עוּלֵימוֹהִי
עִמֵּיהּ וְיַת יִצְחָק בְּרֵיהּ וְצַלַּח
אָעֵי לַעֲלָתָא וְקָם וְאָזַל לְאַתְרָא
דְּאָמַר לֵיהּ יְיָ: (ד) בְּיוֹמָא תְּלִיתָאָה
וּזְקַף אַבְרָהָם יַת עֵינוֹהִי וַחֲזָא יַת
אַתְרָא מֵרָחִיק: (ה) וַאֲמַר אַבְרָהָם
לְעוּלֵימוֹהִי אוֹרִיכוּ לְכוֹן הָכָא עִם
חֲמָרָא וַאֲנָא וְעוּלֵימָא נִתְמְטֵי[ה] עַד
כָּא וְנִסְגּוֹד וּנְתוּב לְוַתְכוֹן: (ו) וּנְסֵיב
אַבְרָהָם יַת אָעֵי דַּעֲלָתָא וְשַׁוִּי עַל
יִצְחָק בְּרֵיהּ וּנְסֵיב בִּידֵיהּ יַת אֵשְׁתָּא
וְיַת סַכִּינָא וַאֲזָלוּ תַרְוֵיהוֹן כַּחֲדָא:

ד. וזירז. ה. נגיע.

רש"י

ביום (ג ג) וּקְרָא אֵלָיו אֶת הַקְּרִיאָה[קמג]: (ג) וישכם - מזדרז למצוה[קמד]: ויחבש - הוא בעצמו, ולא צוה לאחד מעבדיו, שהאהבה מקלקלת את השורה[קמה]: את שני נעריו - ישמעאל ואליעזר, שאין אדם חשוב רשאי לצאת לדרך בלא שני אנשים, שאם יצטרך האחד לנקביו ויתרחק יהיה השני עמו[קמו]: ויבקע - תרגומו ובלח, כמו וְבָלָחוּ הַיַּרְדֵּן (שמואל ב׳ יט יח), לשון ביקוע. פינדר"א בלע"ז: (ד) ביום השלישי - למה איחר מלהראותו מיד, כדי שלא יאמרו הממו וערבבו פתאום (וטרף) [וטרד] דעתו, ואילו היה לו שהות להמלך אל לבו לא היה עושה[קמז]: וירא את המקום - ראה ענן קשור על ההר[קמח]: עד כה - כלומר דרך מועט למקום אשר לפנינו. ומדרש אגדה, אראה היכן הוא מה שאמר לי המקום פֹּה יִהְיֶה זַרְעֶךָ (לעיל טו ה)[קמט]: ונשובה - נתנבא שישובו שניהם[קנ]: (ו) המאכלת - סכין, על סם שאוכלת את הבשר, כמה דתימא (דברים לג מב) וְחַרְבִּי תֹאכַל בָּשָׂר, ושמכשרת בשר לאכילה[קנא]. דבר אחר, זאת נקראת מאכלת, על סם שישראל אוכלים מתן שכרה[קנב]: וילכו שניהם יחדו - אברהם שהיה יודע שהולך לשחוט את בנו היה הולך ברצון ושמחה כילחק שלא היה מרגיש בדבר:

מקורי רש"י

שלחני. הביאו אותו אוהבו, וסכינו בידו. אמר המלך, וכי העלהו לאכלו אמרתי לך, העלהו אמרתי לך. מפני חיבתו הדא הוא דכתיב (ירמיה יט) ולא עלתה על לבי זה יצחק. **קמג.** עי׳ שם (פרשה לט סי׳ ט): אמר רב הונא משם רבי אליעזר בנו של רבי יוסי הגלילי, מתהא הקב"ה ומתלא עיניהם של צדיקים ואח"כ הוא מגלה להם טעמו של דבר, אל הארץ אשר אראך, על אחד ההרים אשר אומר אליך וגו׳, דכוותה, וקרא אליה את הקריאה אשר אני דובר אליך (יונה ג), קום צא אל הבקעה ושם אדבר אתך (יחזקאל ג). **קמד.** עי׳ יומא (כח ע"ב): זריזין מקדימין למצות שנאמר וישכם אברהם בבקר ויחבש וגו׳. **קמה.** עי׳ בראשית רבה (פרשה נה סי׳ ח): וישכם אברהם בבוקר ויחבוש את חמורו. אר"ש בן יוחאי, אהבה מקלקלת את השורה ושנאה מקלקלת את השורה. אהבה מקלקלת את השורה דכתיב, וישכם אברהם בבוקר וגו׳. ולא היה לו כמה עבדים, אלא אהבה מקלקלת את השורה. **קמו.** עי׳ ויקרא רבה (פרשה כו סי׳ ז): א"ר איבו למדתך תורה דרך ארץ, שלא יהא אדם יוצא לדרך בפחות משנים. שאם יצא, סופו נעשה עבד לעבדו. דא"ר איבו, שני בני אדם נהגו בדרך ארץ, אברהם ושאול. באברהם מהו אומר, (בראשית יט) וישכם אברהם בבקר ויקח את שני נעריו עמו. ומי היו, ישמעאל ואליעזר. בשאול מהו אומר, וילך הוא ושני אנשים עמו, ומי היו אבנר ועמשא. **קמז.** עי׳ מדרש תנחומא וירא (סי׳ מו): ביום השלישי וישא אברהם את עיניו. ולמה ביום השלישי ולא ביום הראשון ולא ביום השני, שלא יאמרו אומות העולם הממו והלך ושחט את בנו, שאילו היה בדעתו, לא היה שומע לו להקריב בנו, לכך ביום השלישי וגו׳. **קמח.** עי׳ בראשית רבה (פרשה נו סי׳ א): וירא את המקום מרחוק. מה ראה, ראה ענן קשור בהר אמר דומה שאותו מקום שאמר לי הקב"ה להקריב את בני שם. **קמט.** עי׳ שם: ואני והנער נלכה עד כה. מהו עד כה, נראה מה יהיה בסוף כה שאמר לי הקב"ה כה יהיה זרעך. **קנ.** עי׳ שם: ונשתחוה ונשובה אליכם, בשרו פיו שיחזרו שניהם בשלום. **קנא.** עי׳ שם (סי׳ ג): ויקח בידו את האש ואת המאכלת אמר ר׳ חנינא למה נקראת סכין מאכלת לפי שמכשר אוכלים. **קנב.** עי׳ שם: ויקח בידו את האש ואת המאכלת אמר ר׳ חנינא למה נקראת סכין מאכלת לפי שמכשר אוכלים. ורבנן אמרי, כל אכילות שישראל אוכלים בעוה"ז אינם אוכלים אלא בזכות אותה המאכלת.

ז וַיֹּאמֶר יִצְחָק אֶל־אַבְרָהָם אָבִיו וַיֹּאמֶר אָבִי
וַיֹּאמֶר הִנֵּנִי בְנִי וַיֹּאמֶר הִנֵּה הָאֵשׁ וְהָעֵצִים וְאַיֵּה
הַשֶּׂה לְעֹלָה: ח וַיֹּאמֶר אַבְרָהָם אֱלֹהִים יִרְאֶה־לּוֹ
הַשֶּׂה לְעֹלָה בְּנִי וַיֵּלְכוּ שְׁנֵיהֶם יַחְדָּו: ט וַיָּבֹאוּ
אֶל־הַמָּקוֹם אֲשֶׁר אָמַר־לוֹ הָאֱלֹהִים וַיִּבֶן שָׁם
אַבְרָהָם אֶת־הַמִּזְבֵּחַ וַיַּעֲרֹךְ אֶת־הָעֵצִים וַיַּעֲקֹד
אֶת־יִצְחָק בְּנוֹ וַיָּשֶׂם אֹתוֹ עַל־הַמִּזְבֵּחַ מִמַּעַל
לָעֵצִים: י וַיִּשְׁלַח אַבְרָהָם אֶת־יָדוֹ וַיִּקַּח אֶת־
הַמַּאֲכֶלֶת לִשְׁחֹט אֶת־בְּנוֹ: יא וַיִּקְרָא אֵלָיו מַלְאַךְ
יְהוָה מִן־הַשָּׁמַיִם וַיֹּאמֶר אַבְרָהָם | אַבְרָהָם וַיֹּאמֶר
הִנֵּנִי: יב וַיֹּאמֶר אַל־תִּשְׁלַח יָדְךָ אֶל־הַנַּעַר וְאַל־
תַּעַשׂ לוֹ מְאוּמָה כִּי | עַתָּה יָדַעְתִּי כִּי־יְרֵא אֱלֹהִים
אַתָּה וְלֹא חָשַׂכְתָּ אֶת־בִּנְךָ אֶת־יְחִידְךָ מִמֶּנִּי:

אונקלוס

(ז) וַאֲמַר יִצְחָק לְאַבְרָהָם אָבוּהִי
וַאֲמַר אַבָּא וַאֲמַר הָא אֲנָא בְּרִי וַאֲמַר
הָא אֵשָׁתָא וְאָעַיָּא וְאָן אִימְרָא
לַעֲלָתָא: (ח) וַאֲמַר אַבְרָהָם קֳדָם יְיָ
גְּלֵי[ו] לֵיהּ אִמְרָא לַעֲלָתָא בְּרִי וַאֲזָלוּ
תַּרְוֵיהוֹן כַּחֲדָא: (ט) וַאֲתוּ לְאַתְרָא
דְּאָמַר לֵיהּ יְיָ וּבְנָא תַּמָּן אַבְרָהָם יַת
מַדְבְּחָא וְסַדַּר יַת אָעַיָּא וַעֲקַד יַת
יִצְחָק בְּרֵיהּ וְשַׁוִּי יָתֵיהּ עַל מַדְבְּחָא
עֵיל מִן אָעַיָּא: (י) וְאוֹשֵׁיט אַבְרָהָם
יַת יְדֵיהּ וּנְסִיב יַת סַכִּינָא לְמֵיכַס יַת
בְּרֵיהּ: (יא) וּקְרָא לֵיהּ מַלְאָכָא דַּיְיָ מִן
שְׁמַיָּא וַאֲמַר אַבְרָהָם אַבְרָהָם וַאֲמַר
הָא אֲנָא: (יב) וַאֲמַר לָא תּוֹשִׁיט יְדָךְ
לְעוּלֵימָא וְלָא תַּעֲבִיד לֵיהּ מִדְּעַם
אֲרֵי כְּעַן יְדַעְנָא אֲרֵי דַּחֲלָא דַּיְיָ אַתְּ
וְלָא מְנַעְתְּ יַת בְּרָךְ יַת יְחִידָךְ מִינִי:

ו. לפני ה׳ גלוי. ז. לו.

רש״י

(ח) יראה לו השה - כלומר ירמה ויבחר לו השה, ומס מין שה, לעולה בני. ומף על פי שהבין ילחק שהוא הולך להשחט, וילכו שניהם יחדו, בלב שוה[קנג]: (ט) ויעקד - ידיו ורגליו מלחוריו הידים והרגלים ביחד היא עקידה, והוא לשון עֲקֵדִים (להלן ל לט) שהיו קרסוליהם לבנים מקוס שעוקדין לותן בו היה ניכר: (יא) אברהם אברהם - לשון חבה הוא שכופל לת שמו[קנד]: (יב) אל תשלח - לשחוט, לתר לו, לס כן לחנס בלתי לכלן לעשה בו חבלה ולוציא ממנו מעט דם. לתר לו, לל תעש לו מלומה, לל תעש בו מום[קנה]: כי עתה ידעתי - לתר רבי לבא, לתר לו לבלהים לתה[קנו]: פתחון פה לכשיו, שרולים כי ירא לבלהים לתה[קנז]: רבי לבא, לתר לו לברהם, לפרש לפניך לת שיחתי, לתמול לתרת לי כִּי בְּיִצְחָק יִקָּרֵא לְךָ זָרַע (לעיל כא יב) וחזרת ולתרת קַח נָא לֶת בִּנְךָ, (לעיל פסוק ב) לכשיו לתה לומר לי לל תשלח ידך לל הנער. לתר לו הקדוש ברוך הוא, לא מַחֲלֵל בְּרִיתִי ומוצא שְׂפָתַי לא אֲשַׁנֶּה (תהלים פט לה), כשלתרתי לך קח (פסוק ב), מוצא שפתי לא לשנה, לא לתרתי לך שחטהו ללא העלהו (לעיל פסוק ב), לסקתיה לחתיה[קנח]: כי עתה ידעתי - מעתה יש לי מה להשיב לשטן וללומות התמהים מה היא חיבתי לצלך, יש לי

מקורי רש״י

קנג. עי׳ פסיקתא רבתי (פרשה מ): וילכו שניהם יחדיו, מהו יחדיו, שלא היצר (כמה) במה שאמר לו אביו, אלא כשם שזה היה שמח לקרב, כך זה היה שמח ליקרב. אברהם שמח לעקוד, ויצחק שמח ליעקד. אברהם שמח לשחוט, ויצחק שמח לישחט. **ועי׳** בראשית רבה (פרשה נו סי׳ ד): אלהים יראה לו השה בני, ואם לאו אתה השה לעולה בני. וילכו שניהם יחדו, זה לעקוד וזה ליעקד, זה לשחוט וזה לישחט. **קנד.** עי׳ שם (סי׳ ז): ויקרא אליו מלאך ה׳ מן השמים אברהם אברהם, תני רבי חייא לשון חיבה לשון זירוז. ר׳ אליעזר בן יעקב אמר, לו ולדורות. אין דור שאין בו כאברהם וכו׳. **קנה.** עי׳ שם: א״ל אחנקנו, אמר לו אל תשלח ידך אל הנער. א״ל אוציא ממנו טפת דם, אמר לו, אל תעש לו מאומה, אל תעש לו מומה. **קנו.** עי׳ שם (סי׳ ח): א״ר אחא התחיל אברהם תמיה אין הדברים הללו אלא דברים של תימה, אתמול אמרת כי ביצחק יקרא לך זרע, חזרת ואמרת קח נא את בנך. ועכשיו את אמר לי אל תשלח ידך אל הנער, אתמהא, אמר לו הקב״ה, אברהם (תהלים פט) לא אחלל בריתי ומוצא שפתי לא אשנה, כשאמרתי לך קח נא את בנך, לא אמרתי שחטהו, אלא והעלהו, לשם חיבה. אמרתי לך אסיקתיה, וקיימת דברי. ועתה אחתיניה. **קנז.** מדרש תנחומא וירא (סי׳ מו): באותה שעה אמר אברהם לפני הקדוש ברוך הוא, רבונו של עולם, אדם מנסה לחבירו שאינו יודע מה בלבו של חבירו, אתה שאתה חוקר לבות וכליות, הייתה צריך לעשות לי כך, לא היה גלוי לפניך שאתה אומר שאקריב את בני ואני מזרז לשחטו בלב שלם, א״ל הקדוש ברוך הוא, להודיע לאומות העולם שלא על חנם בחרתי בך. שנאמר כי עתה ידעתי כי ירא וגו׳.

יג וַיִּשָּׂא אַבְרָהָם אֶת־עֵינָיו וַיַּרְא וְהִנֵּה־אַיִל אַחַר
נֶאֱחַז בַּסְּבַךְ בְּקַרְנָיו וַיֵּלֶךְ אַבְרָהָם וַיִּקַּח אֶת־הָאַיִל
וַיַּעֲלֵהוּ לְעֹלָה תַּחַת בְּנוֹ: יד וַיִּקְרָא אַבְרָהָם
שֵׁם־הַמָּקוֹם הַהוּא יְהוָה | יִרְאֶה אֲשֶׁר יֵאָמֵר הַיּוֹם
בְּהַר יְהוָה יֵרָאֶה: טו וַיִּקְרָא מַלְאַךְ יְהוָה אֶל־
אַבְרָהָם שֵׁנִית מִן־הַשָּׁמָיִם: טז וַיֹּאמֶר בִּי נִשְׁבַּעְתִּי
נְאֻם־יְהוָה כִּי יַעַן אֲשֶׁר עָשִׂיתָ אֶת־הַדָּבָר הַזֶּה
וְלֹא חָשַׂכְתָּ אֶת־בִּנְךָ אֶת־יְחִידֶךָ: יז כִּי־בָרֵךְ
אֲבָרֶכְךָ וְהַרְבָּה אַרְבֶּה אֶת־זַרְעֲךָ כְּכוֹכְבֵי הַשָּׁמַיִם
וְכַחוֹל אֲשֶׁר עַל־שְׂפַת הַיָּם וְיָרַשׁ זַרְעֲךָ אֵת שַׁעַר

אונקלוס

(יג) וּזְקַף אַבְרָהָם יַת עֵינוֹהִי בָּתַר
אִילֵין[ח] וַחֲזָא וְהָא דִּכְרָא חַדָּא אָחִיד
בְּאִלָּנָא בְּקַרְנוֹהִי וַאֲזַל אַבְרָהָם וּנְסֵיב
יַת דִּיכְרָא וְאַסְקֵיהּ לַעֲלָתָא חֲלַף[ט]
בְּרֵיהּ: (יד) וּפְלַח וְצַלִּי אַבְרָהָם
תַּמָּן בְּאַתְרָא הַהוּא וְאָמַר קֳדָם יְיָ
הָכָא יְהוֹן פַּלְחִין דָּרַיָּא בְּכֵן יִתְאֲמַר
בְּיוֹמָא הָדֵין בְּטוּרָא הָדֵין אַבְרָהָם
קֳדָם יְיָ פָּלַח[י]: (טו) וּקְרָא מַלְאָכָא
דַּיְיָ לְאַבְרָהָם תִּנְיָנוּת מִן שְׁמַיָּא:
(טז) וַאֲמַר בְּמֵימְרִי קַיֵּימִית אֲמַר[יא]
יְיָ אֲרֵי חֲלַף דִּי עֲבַדְתָּ יַת פִּתְגָּמָא
הָדֵין וְלָא מְנַעְתָּא יַת בְּרָךְ יַת יְחִידָךְ:
(יז) אֲרֵי בָרָכָא אֲבָרְכִינָךְ וְאַסְגָּאָה
אַסְגֵּי יַת בְּנָךְ כְּכוֹכְבֵי שְׁמַיָּא וּכְחָלָא
דִּי עַל כֵּיף יַמָּא וְיֵרְתּוּן בְּנָךְ יַת קִרְוֵי

ח. אחרי אלה. ט. תמורת. י. ועבד והתפלל אברהם שם במקום ההוא אמר לפני ה׳, כאן יהיו עובדים הדורות, לכן ייאמר ביום הזה בהר הזה עבד אברהם לפני ה׳. יא. בדברי נשבעתי אמר.

רש"י

(יג) **והנה איל** - מוכן היה לכך משעת ימי בראשית[קנח]: **אחר** - אחרי שאמר לו המלאך אל תשלח ידך לאהו כשהוא נאחז, והוא שמתרגמינן וזקף אברהם עינוהי בתר אלין. (ס"א ולפי האגדה אחר כל דברי המלאך והשכינה ואחר טענותיו של אברהם): **בסבך** - אילן: **בקרניו** - שהיה רץ אצל אברהם והשטן סובבו ומערבבו באילנות[קנט]: **תחת בנו** - מאחר שכתוב ויעלהו לעולה לא חסר המקרא כלום, מהו תחת בנו, על כל עבודה שעשה ממנו היה מתפלל ואומר יהי רצון שתהא זו כאילו היא עשויה בבני, כאילו בני שחוט, כאילו דמו זרוק, כאילו בני מופשט, כאילו הוא נקטר ונעשה דשן[קס]: (יד) **ה׳ יראה** - פשוטו כתרגומו, ה׳ יבחר וירא לו את המקום הזה להשרות בו שכינתו ולהקריב כאן קרבנות: **אשר יאמר היום** - שיאמרו לימי הדורות עליו, בהר (זה) [ה׳] ירא הקדוש ברוך הוא לעמו: **היום** - הימים העתידין, כמו עד היום הזה שבכל המקרא, שכל הדורות הבאים הקורא את המקרא הזה אומרים עד היום הזה על היום שעומדים בו. ומדרש אגדה, ה׳ יראה עקידה זו לסלוח לישראל בכל שנה ולהגילם מן הפורענות, כדי שיאמר היום הזה בכל הדורות הבאים בהר ה׳ יראה אפרו של יצחק צבור ועומד לכפרה[קסא]: (יז) **ברך אברכך** - אחת לאב ואחת לבן (נ"ל פנ"ו סי' יא): **והרבה ארבה** - אחת לאב ואחת לבן (שם):

מקורי רש"י

קנח. עי׳ במדבר רבה (פרשה יז סי׳ ב): אמר אברהם, רבון העולמים, אי אפשר לי לירד מכאן בלא קרבן. אמר לו הקב"ה, הרי קרבנך מתוקן מששת ימי בראשית, וישא אברהם את עיניו וירא והנה איל, ושנו רבותינו, אילו של אברהם נברא בין השמשות, נטלו אברהם והעלהו עולה תחת בנו. **קנט.** עי׳ פרקי דרבי אליעזר (פרק ל): ר׳ זכריה אומ׳ אותו האיל כשנברא, בין השמשות היה, ובא להתקרב תחת יצחק והיה סמאל עומד ומסטינו כדי לבטל קרבנו של אברהם אבינו ונאחז בשני קרנותיו בין האילנות, שנ׳ וישא אברהם את עיניו וירא והנה איל אחר נאחז בסבך בקרניו. **קס.** עי׳ במדבר רבה (פרשה יז סי׳ ב): תחת בנו, אמר אברהם, רבון העולמים, תהא רואה כאלו דם יצחק זרוק לפניך. נטל האיל והפשיטו, ואמר כך תהא רואה כאלו עורו של יצחק הפשטתי לפניך. נטלו והספיגו, אמר כך תהא רואה כאלו יצחק מסתפג לפניך. שרפו ואמר, כך תהא רואה כאלו אפרו של יצחק צבור על גבי המזבח. **קסא.** עי׳ מדרש תנחומא (וירא סי׳ כג): מיד פתח הקדוש ברוך הוא את הרקיע ואת הערפל ויאמר בי נשבעתי נאם ה׳, א"ל אתה נשבעת ואני נשבעתי שלא ארד מן המזבח עד שאומר כל מה שאני צריך, א"ל אמור לא כך אמרת לי ספור הכוכבים אם תוכל לספור אותם כה יהיה זרעך א"ל הן, א"ל ממי, א"ל מיצחק, א"ל כשם שהיה בלבי מה להשיבך ולומר לך אתמול אמרת לי כי ביצחק יקרא לך זרע, עכשיו אתה אומר לי העלהו שם לעולה, וכבשתי את יצרי ולא השבתיך כך כשיהיו בניו של יצחק חוטאין ונכנסין לצרה תהא נזכר להן עקדתו של יצחק ותחשב לפניך כאלו אפרו צבור על גבי המזבח ותסלח להן ותפדם מצרתן.

אֹיְבָיו׃ יח וְהִתְבָּרְכוּ בְזַרְעֶךָ כֹּל גּוֹיֵי הָאָרֶץ עֵקֶב
אֲשֶׁר שָׁמַעְתָּ בְּקֹלִי׃ יט וַיָּשָׁב אַבְרָהָם אֶל־נְעָרָיו
וַיָּקֻמוּ וַיֵּלְכוּ יַחְדָּו אֶל־בְּאֵר שָׁבַע וַיֵּשֶׁב אַבְרָהָם
בִּבְאֵר שָׁבַע׃ פ מפטיר כ וַיְהִי אַחֲרֵי הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה
וַיֻּגַּד לְאַבְרָהָם לֵאמֹר הִנֵּה יָלְדָה מִלְכָּה גַּם־הִוא
בָנִים לְנָחוֹר אָחִיךָ׃ כא אֶת־עוּץ בְּכֹרוֹ וְאֶת־בּוּז
אָחִיו וְאֶת־קְמוּאֵל אֲבִי אֲרָם׃ כב וְאֶת־כֶּשֶׂד
וְאֶת־חֲזוֹ וְאֶת־פִּלְדָּשׁ וְאֶת־יִדְלָף וְאֵת בְּתוּאֵל׃
כג וּבְתוּאֵל יָלַד אֶת־רִבְקָה שְׁמֹנָה אֵלֶּה יָלְדָה
מִלְכָּה לְנָחוֹר אֲחִי אַבְרָהָם׃ כד וּפִילַגְשׁוֹ וּשְׁמָהּ
רְאוּמָה וַתֵּלֶד גַּם־הִוא אֶת־טֶבַח וְאֶת־גַּחַם וְאֶת־
תַּחַשׁ וְאֶת־מַעֲכָה׃ פ פ פ

אונקלוס

סַנְאֵיהוֹן[יב]: (יח) וְיִתְבָּרְכוּן בְּדִיל בְּנָךְ[יג]
כֹּל עַמְמַיָּא דְּאַרְעָא חֲלַף דְּקַבֵּלְתָּא
לְמֵימְרִי[יד]: (יט) וְתַב אַבְרָהָם לְוַת
עוּלֵימוֹהִי וְקָמוּ וַאֲזָלוּ כַּחֲדָא לְבְאֵר
שָׁבַע וִיתֵיב אַבְרָהָם בִּבְאֵר שָׁבַע:
(כ) וַהֲוָה בָּתַר פִּתְגָּמַיָּא הָאִילֵּין
וְאִתְחֲוֵי לְאַבְרָהָם לְמֵימָר הָא יְלִידַת
מִלְכָּה אַף הִיא בְּנִין לְנָחוֹר אָחוּךְ:
(כא) יַת עוּץ בּוּכְרֵיהּ וְיַת בּוּז
אָחוּהִי וְיַת קְמוּאֵל אָבוּהִי דַּאֲרָם:
(כב) וְיַת כֶּשֶׂד וְיַת חֲזוֹ וְיַת פִּלְדָּשׁ
וְיַת יִדְלָף וְיַת בְּתוּאֵל: (כג) וּבְתוּאֵל
אוֹלִיד יַת רִבְקָה תְּמַנְיָא אִילֵּין יְלִידַת
מִלְכָּה לְנָחוֹר אָחוּהִי דְּאַבְרָהָם:
(כד) וּלְחֵינָתֵיהּ וּשְׁמָהּ רְאוּמָה וִילִידַת
אַף הִיא יַת טֶבַח וְיַת גַּחַם וְיַת תַּחַשׁ
וְיַת מַעֲכָה:

יב. ערי שונאיהם. יג. בגין בניך.
יד. שקבלת דברי.

קמ"ז אמנו"ן סימן. ומפטירין ואשה אחת במלכים־ב סימן ד:

רש"י

(יט) **וישב אברהם בבאר שבע** - לא ישיבה ממש, שהרי בחברון היה יושב י"ב שנים לפני עקידתו של יצחק, יצא מבאר שבע והלך לו לחברון, כמו שנאמר (לעיל כא לד) וַיָּגָר אַבְרָהָם בְּאֶרֶץ פְּלִשְׁתִּים יָמִים רַבִּים, מרובים משל חברון הראשונים, והם כ"ו שנה כמו שפירשנו למעלה (שם): (כ) **אחרי הדברים האלה ויגד וגו'** - בשובו מהר המוריה היה אברהם מהרהר ואומר אילו היה בני שחוט כבר היה הולך בלא בנים, היה לי להשיאו אשה מבנות ענר אשכול וממרא, בשרו הקדוש ברוך הוא שנולדה רבקה בת זוגו. וזהו הדברים האלה, הרהורי דברים שהיו על ידי עקידה[קסב]: **גם היא** - אף היא השוותה משפחותיה למשפחות אברהם. מה אברהם שנים עשר שבטים שיצאו מיעקב שמונה בני הגבירות וארבעה בני שפחות, אף אלו שמונה בני גבירות וארבעה בני פלגש[קסג]: (כג) **ובתואל ילד את רבקה** - כל היחוסין הללו לא נכתבו אלא בשביל פסוק זה:

חסלת פרשת וירא

מקורי רש"י

קסב. עי' בראשית רבה (פרשה נז סי' ג): ויהי אחרי הדברים האלה, אחר הרהורי דברים שהיו שם. מי מהרהר, אברהם הרהר. אמר, אילו מת בהר המוריה לא היה מת בלא בנים, עכשיו מה אעשה, אשיאנו מבנות ענר אשכל וממרא שהן צדקניות, וכי מה איכפת לי מיוחסים. א"ל הקדוש ברוך הוא, אין אתה צריך, כבר נולד זוגו של יצחק. **קסג.** עי' שם: הנה ילדה מלכה גם היא, היא גם היא, מה זו בני גבירה שמונה ובני פילגשים ארבעה, אף זו בני גבירה שמונה ובני פילגשים ארבעה.

הפטרת וירא

מלכים ב׳ ד

(א) וְאִשָּׁה אַחַת מִנְּשֵׁי בְנֵי־הַנְּבִיאִים צָעֲקָה אֶל־אֱלִישָׁע לֵאמֹר עַבְדְּךָ אִישִׁי מֵת וְאַתָּה יָדַעְתָּ כִּי עַבְדְּךָ
הָיָה יָרֵא אֶת־יְהוָה וְהַנֹּשֶׁה בָּא לָקַחַת אֶת־שְׁנֵי יְלָדַי לוֹ לַעֲבָדִים: (ב) וַיֹּאמֶר אֵלֶיהָ אֱלִישָׁע מָה
אֶעֱשֶׂה־לָּךְ הַגִּידִי לִי מַה־יֶּשׁ־לְכִי לָךְ בַּבָּיִת וַתֹּאמֶר אֵין לְשִׁפְחָתְךָ כֹּל בַּבַּיִת כִּי אִם־אָסוּךְ שָׁמֶן:
(ג) וַיֹּאמֶר לְכִי שַׁאֲלִי־לָךְ כֵּלִים מִן־הַחוּץ מֵאֵת כָּל־שְׁכֵנָיִךְ כֵּלִים רֵקִים אַל־תַּמְעִיטִי: (ד) וּבָאת
וְסָגַרְתְּ הַדֶּלֶת בַּעֲדֵךְ וּבְעַד־בָּנַיִךְ וְיָצַקְתְּ עַל כָּל־הַכֵּלִים הָאֵלֶּה וְהַמָּלֵא תַּסִּיעִי: (ה) וַתֵּלֶךְ מֵאִתּוֹ וַתִּסְגֹּר
הַדֶּלֶת בַּעֲדָהּ וּבְעַד בָּנֶיהָ הֵם מַגִּשִׁים אֵלֶיהָ וְהִיא מיצקת מוֹצֶקֶת: (ו) וַיְהִי | כִּמְלֹאת הַכֵּלִים וַתֹּאמֶר
אֶל־בְּנָהּ הַגִּישָׁה אֵלַי עוֹד כֶּלִי וַיֹּאמֶר אֵלֶיהָ אֵין עוֹד כֶּלִי וַיַּעֲמֹד הַשָּׁמֶן: (ז) וַתָּבֹא וַתַּגֵּד לְאִישׁ
הָאֱלֹהִים וַיֹּאמֶר לְכִי מִכְרִי אֶת־הַשָּׁמֶן וְשַׁלֵּמִי אֶת־נשיכי נִשְׁיֵךְ וְאַתְּ בניכי וּבָנַיִךְ תִּחְיֶי בַּנּוֹתָר: פ
(ח) וַיְהִי הַיּוֹם וַיַּעֲבֹר אֱלִישָׁע אֶל־שׁוּנֵם וְשָׁם אִשָּׁה גְדוֹלָה וַתַּחֲזֵק־בּוֹ לֶאֱכָל־לָחֶם וַיְהִי מִדֵּי עָבְרוֹ יָסֹר
שָׁמָּה לֶאֱכָל־לָחֶם: (ט) וַתֹּאמֶר אֶל־אִישָׁהּ הִנֵּה־נָא יָדַעְתִּי כִּי אִישׁ אֱלֹהִים קָדוֹשׁ הוּא עֹבֵר עָלֵינוּ
תָּמִיד: (י) נַעֲשֶׂה־נָּא עֲלִיַּת־קִיר קְטַנָּה וְנָשִׂים לוֹ שָׁם מִטָּה וְשֻׁלְחָן וְכִסֵּא וּמְנוֹרָה וְהָיָה בְּבֹאוֹ אֵלֵינוּ
יָסוּר שָׁמָּה: (יא) וַיְהִי הַיּוֹם וַיָּבֹא שָׁמָּה וַיָּסַר אֶל־הָעֲלִיָּה וַיִּשְׁכַּב־שָׁמָּה: (יב) וַיֹּאמֶר אֶל־גֵּחֲזִי נַעֲרוֹ
קְרָא לַשּׁוּנַמִּית הַזֹּאת וַיִּקְרָא־לָהּ וַתַּעֲמֹד לְפָנָיו: (יג) וַיֹּאמֶר לוֹ אֱמָר־נָא אֵלֶיהָ הִנֵּה חָרַדְתְּ| אֵלֵינוּ
אֶת־כָּל־הַחֲרָדָה הַזֹּאת מֶה לַעֲשׂוֹת לָךְ הֲיֵשׁ לְדַבֵּר־לָךְ אֶל־הַמֶּלֶךְ אוֹ אֶל־שַׂר הַצָּבָא וַתֹּאמֶר בְּתוֹךְ עַמִּי
אָנֹכִי יֹשֶׁבֶת: (יד) וַיֹּאמֶר וּמֶה לַעֲשׂוֹת לָהּ וַיֹּאמֶר גֵּיחֲזִי אֲבָל בֵּן אֵין־לָהּ וְאִישָׁהּ זָקֵן: (טו) וַיֹּאמֶר
קְרָא־לָהּ וַיִּקְרָא־לָהּ וַתַּעֲמֹד בַּפֶּתַח: (טז) וַיֹּאמֶר לַמּוֹעֵד הַזֶּה כָּעֵת חַיָּה אתי אַתְּ חֹבֶקֶת בֵּן וַתֹּאמֶר
אַל־אֲדֹנִי אִישׁ הָאֱלֹהִים אַל־תְּכַזֵּב בִּשְׁפִחָתֶךָ: (יז) וַתַּהַר הָאִשָּׁה וַתֵּלֶד בֵּן לַמּוֹעֵד הַזֶּה כָּעֵת חַיָּה
אֲשֶׁר־דִּבֶּר אֵלֶיהָ אֱלִישָׁע: (יח) וַיִּגְדַּל הַיֶּלֶד וַיְהִי הַיּוֹם וַיֵּצֵא אֶל־אָבִיו אֶל־הַקֹּצְרִים: (יט) וַיֹּאמֶר
אֶל־אָבִיו רֹאשִׁי| רֹאשִׁי וַיֹּאמֶר אֶל־הַנַּעַר שָׂאֵהוּ אֶל־אִמּוֹ: (כ) וַיִּשָּׂאֵהוּ וַיְבִיאֵהוּ אֶל־אִמּוֹ וַיֵּשֶׁב
עַל־בִּרְכֶּיהָ עַד־הַצָּהֳרַיִם וַיָּמֹת: (כא) וַתַּעַל וַתַּשְׁכִּבֵהוּ עַל־מִטַּת אִישׁ הָאֱלֹהִים וַתִּסְגֹּר בַּעֲדוֹ וַתֵּצֵא:
(כב) וַתִּקְרָא אֶל־אִישָׁהּ וַתֹּאמֶר שִׁלְחָה נָא לִי אֶחָד מִן־הַנְּעָרִים וְאַחַת הָאֲתֹנוֹת וְאָרוּצָה עַד־אִישׁ
הָאֱלֹהִים וְאָשׁוּבָה: (כג) וַיֹּאמֶר מַדּוּעַ אתי אַתְּ הלכתי הֹלֶכֶת אֵלָיו הַיּוֹם לֹא־חֹדֶשׁ וְלֹא שַׁבָּת וַתֹּאמֶר
שָׁלוֹם: **כאן מסיימים הספרדים** וק״ק **פפד״מ** (כד) וַתַּחֲבֹשׁ הָאָתוֹן וַתֹּאמֶר אֶל־נַעֲרָהּ נְהַג וָלֵךְ
אַל־תַּעֲצָר־לִי לִרְכֹּב כִּי אִם־אָמַרְתִּי לָךְ: (כה) וַתֵּלֶךְ וַתָּבוֹא אֶל־אִישׁ הָאֱלֹהִים אֶל־הַר הַכַּרְמֶל וַיְהִי
כִּרְאוֹת אִישׁ־הָאֱלֹהִים אֹתָהּ מִנֶּגֶד וַיֹּאמֶר אֶל־גֵּיחֲזִי נַעֲרוֹ הִנֵּה הַשּׁוּנַמִּית הַלָּז: (כו) עַתָּה רוּץ־נָא
לִקְרָאתָהּ וֱאֱמָר־לָהּ הֲשָׁלוֹם לָךְ הֲשָׁלוֹם לְאִישֵׁךְ הֲשָׁלוֹם לַיֶּלֶד וַתֹּאמֶר שָׁלוֹם: (כז) וַתָּבֹא אֶל־אִישׁ
הָאֱלֹהִים אֶל־הָהָר וַתַּחֲזֵק בִּרְגְלָיו וַיִּגַּשׁ גֵּיחֲזִי לְהָדְפָהּ וַיֹּאמֶר אִישׁ הָאֱלֹהִים הַרְפֵּה־לָהּ כִּי־נַפְשָׁהּ
מָרָה־לָּהּ וַיהוָה הֶעְלִים מִמֶּנִּי וְלֹא הִגִּיד לִי: (כח) וַתֹּאמֶר הֲשָׁאַלְתִּי בֵן מֵאֵת אֲדֹנִי הֲלֹא אָמַרְתִּי לֹא
תַשְׁלֶה אֹתִי: (כט) וַיֹּאמֶר לְגֵיחֲזִי חֲגֹר מָתְנֶיךָ וְקַח מִשְׁעַנְתִּי בְיָדֶךָ וָלֵךְ כִּי־תִמְצָא אִישׁ לֹא תְבָרְכֶנּוּ
וְכִי־יְבָרֶכְךָ אִישׁ לֹא תַעֲנֶנּוּ וְשַׂמְתָּ מִשְׁעַנְתִּי עַל־פְּנֵי הַנָּעַר: (ל) וַתֹּאמֶר אֵם הַנַּעַר חַי־יְהוָה וְחֵי־נַפְשְׁךָ
אִם־אֶעֱזָבֶךָּ וַיָּקָם וַיֵּלֶךְ אַחֲרֶיהָ: (לא) וְגֵחֲזִי עָבַר לִפְנֵיהֶם וַיָּשֶׂם אֶת־הַמִּשְׁעֶנֶת עַל־פְּנֵי הַנַּעַר וְאֵין קוֹל

וְאֵין קֶשֶׁב וַיֶּשֶׁב לִקְרָאתוֹ וַיַּגֵּד־לוֹ לֵאמֹר לֹא הֵקִיץ הַנַּעַר: (לב) וַיָּבֹא אֱלִישָׁע הַבַּיְתָה וְהִנֵּה הַנַּעַר מֵת מֻשְׁכָּב עַל־מִטָּתוֹ: (לג) וַיָּבֹא וַיִּסְגֹּר הַדֶּלֶת בְּעַד שְׁנֵיהֶם וַיִּתְפַּלֵּל אֶל־יְהוָה: (לד) וַיַּעַל וַיִּשְׁכַּב עַל־הַיֶּלֶד וַיָּשֶׂם פִּיו עַל־פִּיו וְעֵינָיו עַל־עֵינָיו וְכַפָּיו עַל־כַּפּוֹ כַּפָּיו וַיִּגְהַר עָלָיו וַיָּחָם בְּשַׂר הַיָּלֶד: (לה) וַיָּשָׁב וַיֵּלֶךְ בַּבַּיִת אַחַת הֵנָּה וְאַחַת הֵנָּה וַיַּעַל וַיִּגְהַר עָלָיו וַיִּזּוֹרֵר הַנַּעַר עַד־שֶׁבַע פְּעָמִים וַיִּפְקַח הַנַּעַר אֶת־עֵינָיו: (לו) וַיִּקְרָא אֶל־גֵּיחֲזִי וַיֹּאמֶר קְרָא אֶל־הַשֻּׁנַמִּית הַזֹּאת וַיִּקְרָאֶהָ וַתָּבוֹא אֵלָיו וַיֹּאמֶר שְׂאִי בְנֵךְ: (לז) וַתָּבֹא וַתִּפֹּל עַל־רַגְלָיו וַתִּשְׁתַּחוּ אָרְצָה וַתִּשָּׂא אֶת־בְּנָהּ וַתֵּצֵא:

בראשית כג חיי שרה

כג א וַיִּהְיוּ חַיֵּי שָׂרָה מֵאָה שָׁנָה וְעֶשְׂרִים
שָׁנָה וְשֶׁבַע שָׁנִים שְׁנֵי חַיֵּי שָׂרָה: ב וַתָּמָת
שָׂרָה בְּקִרְיַת אַרְבַּע הִוא חֶבְרוֹן בְּאֶרֶץ כְּנָעַן
וַיָּבֹא אַבְרָהָם לִסְפֹּד לְשָׂרָה וְלִבְכֹּתָהּ: ג וַיָּקָם
אַבְרָהָם מֵעַל פְּנֵי מֵתוֹ וַיְדַבֵּר אֶל־בְּנֵי־חֵת לֵאמֹר:
ד גֵּר־וְתוֹשָׁב אָנֹכִי עִמָּכֶם תְּנוּ לִי אֲחֻזַּת־קֶבֶר

ב דעגרא

אונקלוס

(א) וַהֲווֹ חַיֵּי שָׂרָה מְאָה וְעֶשְׂרִין
וּשְׁבַע שְׁנִין שְׁנֵי חַיֵּי שָׂרָה:
(ב) וּמִיתַת שָׂרָה בְּקִרְיַת אַרְבַּע הִיא
חֶבְרוֹן בְּאַרְעָא דִּכְנָעַן וְאָתָא אַבְרָהָם
לְמִסְפְּדָהּ לְשָׂרָה וּלְמִיבְכָּהּ: (ג) וְקָם
אַבְרָהָם מֵעַל אַפֵּי מֵיתֵיהּ וּמַלֵּיל עִם
בְּנֵי חִתָּאָה לְמֵימָר: (ד) דַּיָּיר וְתוֹתַב
אֲנָא עִמְּכוֹן הָבוּ לִי אַחֲסָנַת[א] קֶבוּרָא

א. ירושת.

רש"י

כג (א) **ויהיו חיי שרה מאה שנה ועשרים שנה ושבע שנים** - לכך נכתב שנה בכל כלל וכלל, לומר לך שכל אחד נדרש לעצמו, בת ק' כבת כ' לחטא, מה בת כ' לא חטאה שהרי אינה בת עונשין אף בת ק' בלא חטא, ובת כ' כבת ז' ליופי[א]: **שני חיי שרה** - כלן שוין לטובה: (ב) **בקרית ארבע** - על שם ארבע ענקים שהיו שם, אחימן ששי ותלמי ואביהם. דבר אחר, על שם ארבע זוגות שנקברו שם איש ואשתו, אדם וחוה, אברהם ושרה, יצחק ורבקה, יעקב ולאה[ב]: **ויבא אברהם** - מבאר שבא: **לספד לשרה ולבכתה** - ונסמכה מיתת שרה לעקידת יצחק, לפי שעל ידי בשורת העקידה שנזדמן בנה לשחיטה וכמעט שלא נשחט פרחה נשמתה ממנה ומתה[ג]: (ד) **גר ותושב אנכי עמכם** - גר מארץ אחרת ונתישבתי עמכם. ומדרש אגדה, אם תרצו הריני גר, ואם לאו אהיה תושב ואטלנה מן הדין, שאמר לי הקדוש ברוך הוא (לעיל יג ז) לְזַרְעֲךָ אֶתֵּן אֶת הָאָרֶץ הַזֹּאת[ד]: **אחזת קבר** - אחוזת קרקע לבית הקברות:

מקורי רש"י

א. עי' שם (פרשה נח סי' א): ויהיו חיי שרה מאה שנה (תהלים לז), יודע ה' ימי תמימים ונחלתם לעולם תהיה. כשם שהן תמימים כך שנותם תמימים, בת כ' כבת ז' לנוי בת ק' כבת עשרים שנה לחטא. **ב.** עי' שם (סי' ד): ותמת שרה בקרית ארבע, ד' שמות נקראו לה אשכול, וממרא קרית ארבע, חברון. ולמה הוא קורא אותה קרית ארבע, שדרו בה ד' צדיקים ענר, אשכול, וממרא אברהם. ונמולו בה ד' צדיקים אברהם ענר אשכול וממרא. ד"א קרית ארבע שנקברו בה ד' צדיקים אבות העולם, אדם הראשון, אברהם, יצחק ויעקב. ד"א שנקברו בה ד' אמהות חוה ושרה ורבקה ולאה, ועל שם בעליה שהן ד' ענק וג' בניו. אמר רבי עזריה שמשם יצא אבינו אברהם שרדף אחרי ארבע מלכיות קוזמוקרטורין שהוא עולה בקרנסין של ד' בתחלה ליהודה ואח"כ לכלב ואח"כ ללוים ואח"כ לכהנים והוא אחד מד' מקומות מגונים שבא"י ואלו הן ר' יצחק ורבנן רבי יצחק אמר דור ונפת דור תמנת סרח וחברון, ורבנן אמרי דנה וקרית סנה ותמנת סרח וחברון. ועי' פרקי דרבי אליעזר (פרק כ): לפיכך נקראת מערת המכפלה שהיא כפולה ושם נתון אדם ועזרו, אברהם ועזרו, יצחק ועזרו, יעקב ועזרו. לפיכך נקרא קרית ארבע על שם ארבע זו. **ג.** עי' מדרש תנחומא (וירא פיסקא כג): באותה שעה הלך השטן אצל שרה ונזדמן לה כדמות יצחק כיון שראה אותו אמרה לו בני מה עשה לך אביך, אמר לה נטלני אבי והעלני הרים והורידני בקעות והעלני לראש הר אחד ובנה מזבח וסדר המערכה והעריך את העצים ועקד אותי על גבי המזבח ולקח את הסכין לשחטני ואלולי שאמר לו הקב"ה אל תשלח ידך אל הנער כבר הייתי נשחט, לא הספיק לגמור את הדבר עד שיצאה נשמתה. הה"ד ויבא אברהם לספוד לשרה ולבכותה, מהיכן בא מהר המוריה. **ד.** עי' בראשית רבה (פרשה נח סי' ו):

עִמְּכֹם וְאֶקְבְּרָה מֵתִי מִלְּפָנָי׃ ה וַיַּעֲנוּ בְנֵי־חֵת
אֶת־אַבְרָהָם לֵאמֹר לוֹ׃ ו שְׁמָעֵנוּ | אֲדֹנִי נְשִׂיא
אֱלֹהִים אַתָּה בְּתוֹכֵנוּ בְּמִבְחַר קְבָרֵינוּ קְבֹר אֶת־
מֵתֶךָ אִישׁ מִמֶּנּוּ אֶת־קִבְרוֹ לֹא־יִכְלֶה מִמְּךָ מִקְּבֹר
מֵתֶךָ׃ ז וַיָּקָם אַבְרָהָם וַיִּשְׁתַּחוּ לְעַם־הָאָרֶץ לִבְנֵי־
חֵת׃ ח וַיְדַבֵּר אִתָּם לֵאמֹר אִם־יֵשׁ אֶת־נַפְשְׁכֶם
לִקְבֹּר אֶת־מֵתִי מִלְּפָנַי שְׁמָעוּנִי וּפִגְעוּ־לִי בְּעֶפְרוֹן
בֶּן־צֹחַר׃ ט וְיִתֶּן־לִי אֶת־מְעָרַת הַמַּכְפֵּלָה אֲשֶׁר־לוֹ
אֲשֶׁר בִּקְצֵה שָׂדֵהוּ בְּכֶסֶף מָלֵא יִתְּנֶנָּה לִי בְּתוֹכְכֶם
לַאֲחֻזַּת־קָבֶר׃ י וְעֶפְרוֹן יֹשֵׁב בְּתוֹךְ בְּנֵי־חֵת וַיַּעַן
עֶפְרוֹן הַחִתִּי אֶת־אַבְרָהָם בְּאָזְנֵי בְנֵי־חֵת לְכֹל בָּאֵי
שַׁעַר־עִירוֹ לֵאמֹר׃ יא לֹא אֲדֹנִי שְׁמָעֵנִי הַשָּׂדֶה
נָתַתִּי לָךְ וְהַמְּעָרָה אֲשֶׁר־בּוֹ לְךָ נְתַתִּיהָ לְעֵינֵי
בְנֵי־עַמִּי נְתַתִּיהָ לָּךְ קְבֹר מֵתֶךָ׃ יב וַיִּשְׁתַּחוּ אַבְרָהָם
לִפְנֵי עַם־הָאָרֶץ׃ יג וַיְדַבֵּר אֶל־עֶפְרוֹן בְּאָזְנֵי עַם־
הָאָרֶץ לֵאמֹר אַךְ אִם־אַתָּה לוּ שְׁמָעֵנִי נָתַתִּי

אונקלוס

עִמְּכוֹן וְאִיקְבַּר מֵיתִי מִן קֳדָמַי׃
(ה) וְאָתִיבוּ בְנֵי חִתָּאָה יַת אַבְרָהָם
לְמֵימַר לֵיהּ׃ (ו) קַבִּיל מִינָּנָא רִבּוֹנָנָא
רַב קֳדָם יְיָ אַתְּ בֵּינָנָא בִּשְׁפַר קִבְרָנָא
קְבַר יַת מִתָּךְ אֵינָשׁ מִנָּנָא יַת קִבְרֵיהּ
לָא יִמְנַע[ב] מִנָּךְ מִלְּמִקְבַּר מִיתָךְ׃
(ז) וְקָם אַבְרָהָם וּסְגִיד לְעַמָּא דְּאַרְעָא
לִבְנֵי חִתָּאָה׃ (ח) וּמַלֵּיל עִמְּהוֹן
לְמֵימַר אִם אִית רַעֲוָא[ג] בְּנַפְשְׁכוֹן
לְמִיקְבַּר יַת מֵיתִי מִן קֳדָמַי קַבִּילוּ
מִינִי וּבְעוּ[ד] לִי מִן[ה] עֶפְרוֹן בַּר צֹחַר׃
(ט) וְיִתֶּן לִי יַת מְעָרַת כָּפֶלְתָּא דִּי
לֵיהּ דִּי בִסְטַר חַקְלֵיהּ בְּכַסְפָּא שְׁלִים
יִתְנִינַהּ לִי בֵּינֵיכוֹן לְאַחֲסָנַת[ו] קְבוּרָא׃
(י) וְעֶפְרוֹן יָתֵיב בְּגוֹ בְּנֵי חִתָּאָה
וְאָתֵיב עֶפְרוֹן חִתָּאָה יַת אַבְרָהָם קֳדָם[ז]
בְּנֵי חִתָּאָה לְכָל עָאלֵי תְּרַע קַרְתֵּיהּ
לְמֵימַר׃ (יא) לָא רִבּוֹנִי קַבִּיל מִינִי
חַקְלָא יְהָבִית לָךְ וּמְעָרְתָּא דִּי בֵיהּ לָךְ
יְהָבִיתָהּ לְעֵינֵי בְּנֵי עַמִּי יְהָבִיתָהּ לָךְ
קְבַר מִיתָךְ׃ (יב) וּסְגִיד אַבְרָהָם קֳדָם
עַמָּא דְּאַרְעָא׃ (יג) וּמַלֵּיל עִם עֶפְרוֹן
קֳדָם[ז] עַמָּא דְּאַרְעָא לְמֵימַר בְּרַם אִם
אַתְּ עָבִיד לִי טִיבוּ קַבִּיל מִינִי אֶתֵּן

ב. ימנע. ג. רצון. ד. ובקשו. ה. מאת. ו. לירושת. ז. לפני.

רש"י

(ו) **לא יכלה** - לא ימנע, כמו לא תִכְלָא רַחֲמָיךְ (תהלים מ יב). וכמו וַיִּכָּלֵא הַגֶּשֶׁם (לעיל ח ב): (ח) **נפשכם** - רצונכם[ה]: **ופגעו לי** - לשון בקשה, כמו אַל תִּפְגְּעִי בִי (רות א טז): (ט) **המכפלה** - בית ועליה על גביו. דבר אחר, שכפולה בזוגות[ו]: **בכסף מלא** - משלם כל שוויה. וכן דוד אמר לְאַרַוְנָה (דברי הימים א׳ כא כד) בְּכֶסֶף מָלֵא: (י) **ועפרון ישב** - כתיב חסר, אותו היום מנוהו שוטר עליהם, מפני חשיבותו של אברהם שהיה צריך לו עלה לגדולה[ז]: לכל באי שער עירו - שכולן בטלו ממלאכתן ובאו לגמול חסד לשרה[ח]: (יא) **לא אדני** - לא תקנה אותה בדמים: **נתתי לך** - הרי היא כמו שנתתיה לך: (יג) **אך אם אתה לו שמעני** - אתה אומר לי לשמוע לך וליקח בחנם, אני אי אפשי בכך, אך אם אתה לו שמעני, הלואי ותשמעני: **נתתי** - דוגי"ם בלע"ז מוכן הוא אצלי והלואי נתתי לך כבר:

מקורי רש"י

גר ותושב. גר, דייר. תושב, מארי ביתא. אם רציתם גר ואם לאו מארי ביתא, שכך אמר לי הקב"ה לזרעך נתתי את הארץ הזאת. **ה.** עי' תרגום אונקלוס: ומליל עמהון למימר אם אית רעוא נפשכון. **ו.** עי' עירובין (נג ע"א): ומאן דתני מעברין כאשה עוברה, מערת המכפלה. רב ושמואל חד אמר שני בתים זה לפנים מזה וחד אמר בית ועלייה על גביו. בשלמא למאן דאמר זה על גב זה היינו מכפלה, אלא למאן דאמר שני בתים זה לפנים מזה מאי מכפלה, שכפולה בזוגות. **ז.** עי' בראשית רבה (פרשה נח סי' ז): ועפרון יושב בתוך בני חת. רבי יצחק אמר ישב כתיב, אותו היום מינו אותו ארכוסטרטיגוס, דלא יהא בר נש רב זבין מן בר נש זעיר. **ח.** עי' שם: ויען עפרון החתי את אברהם באזני בני חת, אמר ר' פנחס מלמד שנעלו דלתותיהן והלכו לגמול חסדים לאברהם. ובילקוט (רמז קב) גרס "חסד לשרה".

כֶּסֶף הַשָּׂדֶה קַח מִמֶּנִּי וְאֶקְבְּרָה אֶת־מֵתִי שָׁמָּה׃
יד וַיַּעַן עֶפְרוֹן אֶת־אַבְרָהָם לֵאמֹר לוֹ׃ טו אֲדֹנִי
שְׁמָעֵנִי אֶרֶץ אַרְבַּע מֵאֹת שֶׁקֶל־כֶּסֶף בֵּינִי וּבֵינְךָ
מַה־הִוא וְאֶת־מֵתְךָ קְבֹר׃ טז וַיִּשְׁמַע אַבְרָהָם אֶל־
עֶפְרוֹן וַיִּשְׁקֹל אַבְרָהָם לְעֶפְרֹן אֶת־הַכֶּסֶף אֲשֶׁר
דִּבֶּר בְּאָזְנֵי בְנֵי־חֵת אַרְבַּע מֵאוֹת שֶׁקֶל כֶּסֶף
עֹבֵר לַסֹּחֵר׃ שני יז וַיָּקָם | שְׂדֵה עֶפְרוֹן אֲשֶׁר
בַּמַּכְפֵּלָה אֲשֶׁר לִפְנֵי מַמְרֵא הַשָּׂדֶה וְהַמְּעָרָה
אֲשֶׁר־בּוֹ וְכָל־הָעֵץ אֲשֶׁר בַּשָּׂדֶה אֲשֶׁר בְּכָל־גְּבֻלוֹ
סָבִיב׃ יח לְאַבְרָהָם לְמִקְנָה לְעֵינֵי בְנֵי־חֵת בְּכֹל
בָּאֵי שַׁעַר־עִירוֹ׃ יט וְאַחֲרֵי־כֵן קָבַר אַבְרָהָם אֶת־
שָׂרָה אִשְׁתּוֹ אֶל־מְעָרַת שְׂדֵה הַמַּכְפֵּלָה עַל־
פְּנֵי מַמְרֵא הִוא חֶבְרוֹן בְּאֶרֶץ כְּנָעַן׃ כ וַיָּקָם
הַשָּׂדֶה וְהַמְּעָרָה אֲשֶׁר־בּוֹ לְאַבְרָהָם לַאֲחֻזַּת־
קָבֶר מֵאֵת בְּנֵי־חֵת׃ ס **כד** א וְאַבְרָהָם זָקֵן
בָּא בַּיָּמִים וַיהוָה בֵּרַךְ אֶת־אַבְרָהָם בַּכֹּל׃
ב וַיֹּאמֶר אַבְרָהָם אֶל־עַבְדּוֹ זְקַן בֵּיתוֹ הַמֹּשֵׁל

ט. תעשה לי טוב, קבל ממני, אתן כסף. י. שוה. יא. סלעים. יב. לפני. יג. סלעים.

אונקלוס

כַּסְפָּא דְּמֵי חַקְלָא סַב מִינִי וְאֶקְבַּר
יַת מֵיתִי תַּמָּן׃ (יד) וְאָתֵיב עֶפְרוֹן יַת
אַבְרָהָם לְמֵימַר לֵיהּ׃ (טו) רִיבּוֹנִי
קַבֵּיל מִינִי אַרְעָא שַׁוְיָא אַרְבַּע
מְאָה סַלְעִין דְּכְסַף בֵּינָא וּבֵינָךְ מַה
הִיא וְיַת מֵיתָךְ קְבַר׃ (טז) וְקַבֵּל
אַבְרָהָם מִן עֶפְרוֹן וּתְקַל אַבְרָהָם
לְעֶפְרוֹן יַת כַּסְפָּא דְּמַלֵּיל קֳדָם בְּנֵי
חִתָּאָה אַרְבַּע מְאָה סַלְעִין דְּכְסַף
מִתְקַבֵּיל סְחוֹרָא בְּכָל מְדִינְתָּא׃
(יז) וְקָם חַקַל עֶפְרוֹן דִּי בְּכַפֵּלְתָּא
דִּי קֳדָם מַמְרֵא חַקְלָא וּמְעַרְתָּא
דִּי בֵיהּ וְכָל אִילָנֵי דִּי בְּחַקְלָא
דִּי בְּכָל תְּחוּמֵיהּ סְחוֹר סְחוֹר׃
(יח) לְאַבְרָהָם לִזְבִינוּהִי לְעֵינֵי בְּנֵי
חִתָּאָה בְּכָל עָאלֵי תְּרַע קַרְתֵּיהּ׃
(יט) וּבָתַר כֵּן קְבַר אַבְרָהָם יַת שָׂרָה
אִתְּתֵיהּ בְּמְעָרַת חֲקַל כָּפֵלְתָּא עַל
אַפֵּי מַמְרֵא הִיא חֶבְרוֹן בְּאַרְעָא
דִּכְנָעַן׃ (כ) וְקָם חַקְלָא וּמְעַרְתָּא
דִּי בֵיהּ לְאַבְרָהָם לְאַחֲסָנַת קְבוּרָא
מִן בְּנֵי חִתָּאָה׃ (א) וְאַבְרָהָם
סִיב עָאל בְּיוֹמִין וַיְיָ בָּרִיךְ יַת
אַבְרָהָם בְּכוֹלָא׃ (ב) וַאֲמַר אַבְרָהָם
לְעַבְדֵיהּ סָבָא דְּבֵיתֵיהּ דְּשַׁלִּיט

יד. מתקבל לסחורה בכל מדינה. טו. לירושת.

רש"י

(טו) **ביני ובינך** - כין שני אוהביס כמונו מה היא חשובה לכלוס, אלא הנח את המכר ואת מתך קבור: (טז) **וישקל אברהם לעפרן** - חסר וי"ו, לפי שאמר הרבה ואפילו מעט לא עשה, שנטל ממנו שקליס גדוליס קנטרין, שנאמר עובר לסוחר, שמתקבליס בשקל בכל מקוס, ויש מקוס ששקליהן גדוליס שהן קנטרין לנטיאר"ש בלע"ז: (יז) **ויקם שדה עפרון** - תקומה היתה לו, שיצא מיד הדיוט ליד מלך. ופשוטו של מקרא, ויקס השדה והמערה אשר בו וכל העץ לאברהס למקנה וגו': (יח) **בכל באי שער עירו** - בקרב כולס ובמעמד כולס הקנהו לו: **כד** (א) **ברך את אברהם בכל** - בכל עולה בגימטריא בן, ומאחר שהיה לו בן היה צריך להשיאו אשה: (ב) **זקן ביתו** - לפי שהוא דבוק נקוד זָקָן:

מקורי רש"י

ט. עי' אבות דרבי נתן (פרק שלשה עשר): ומנין שהרשעים אומרים הרבה ואפילו מעט אינם עושים, שכן מצינו בעפרון שאמר לאברהם ארץ ארבע מאות שקל כסף, אבל באחרונה כששקל לו את הכסף, וישמע אברהם אל עפרון וישקול אברהם לעפרון וגו' (וכ"ה בגמ' ב"מ פז ע"א). **ועי'** בראשית רבה (פרשה נח סי' ז): א"ר חנינא כל שקלים האמורים בתורה סלעים ובנביאים ליטרין בכתובים קנטרין, ר' יודן אמר חוץ משקלי עפרון שהיו קנטרין, הה"ד נבהל להון איש רע עין ולא ידע כי חסר יבואנו (משלי כח), נבהל להון איש רע עין, זה עפרון שהכניס עין רע בממונו של צדיק. **י.** עי' שם (סי' ח): ויקם שדה עפרון, דהות נפילה וקמת דהות דבר אינש זעיר ואיתעבידת לבר נש רב.

בְּכָל־אֲשֶׁר־לוֹ שִׂים־נָא יָדְךָ תַּחַת יָרֵכִי׃
ג וְאַשְׁבִּיעֲךָ בַּיהוָה אֱלֹהֵי הַשָּׁמַיִם וֵאלֹהֵי הָאָרֶץ
אֲשֶׁר לֹא־תִקַּח אִשָּׁה לִבְנִי מִבְּנוֹת הַכְּנַעֲנִי אֲשֶׁר
אָנֹכִי יוֹשֵׁב בְּקִרְבּוֹ׃ ד כִּי אֶל־אַרְצִי וְאֶל־מוֹלַדְתִּי
תֵּלֵךְ וְלָקַחְתָּ אִשָּׁה לִבְנִי לְיִצְחָק׃ ה וַיֹּאמֶר
אֵלָיו הָעֶבֶד אוּלַי לֹא־תֹאבֶה הָאִשָּׁה לָלֶכֶת
אַחֲרַי אֶל־הָאָרֶץ הַזֹּאת הֲהָשֵׁב אָשִׁיב אֶת־בִּנְךָ
אֶל־הָאָרֶץ אֲשֶׁר־יָצָאתָ מִשָּׁם׃ ו וַיֹּאמֶר אֵלָיו
אַבְרָהָם הִשָּׁמֶר לְךָ פֶּן־תָּשִׁיב אֶת־בְּנִי שָׁמָּה׃
ז יְהוָה | אֱלֹהֵי הַשָּׁמַיִם אֲשֶׁר לְקָחַנִי מִבֵּית אָבִי
וּמֵאֶרֶץ מוֹלַדְתִּי וַאֲשֶׁר דִּבֶּר־לִי וַאֲשֶׁר נִשְׁבַּע־
לִי לֵאמֹר לְזַרְעֲךָ אֶתֵּן אֶת־הָאָרֶץ הַזֹּאת הוּא
יִשְׁלַח מַלְאָכוֹ לְפָנֶיךָ וְלָקַחְתָּ אִשָּׁה לִבְנִי מִשָּׁם׃
ח וְאִם־לֹא תֹאבֶה הָאִשָּׁה לָלֶכֶת אַחֲרֶיךָ וְנִקִּיתָ
מִשְּׁבֻעָתִי זֹאת רַק אֶת־בְּנִי לֹא תָשֵׁב שָׁמָּה׃

אונקלוס

בְּכָל דְּלֵיהּ שַׁוִּי כְעַן[א] יְדָךְ תְּחוֹת
יַרְכִּי׃ (ג) וְאַקְיֵים עֲלָךְ בְּמֵימְרָא[ב]
דַּיְיָ אֱלָהָא דִּשְׁמַיָּא וֵאלָהָא דְּאַרְעָא
דְּלָא תִסַּב אִתְּתָא לִבְרִי מִבְּנַת כְּנַעֲנָאֵי
דִּי אֲנָא יָתֵיב בֵּינֵיהוֹן׃ (ד) אֱלָהֵין
לְאַרְעִי וּלְיַלְדוּתִי תֵּיזֵיל וְתִיסַּב אִתְּתָא
לִבְרִי לְיִצְחָק׃ (ה) וַאֲמַר לֵיהּ עַבְדָּא
מָאִים לָא תֵיבֵי אִיתְּתָא לְמֵיתֵי בַּתְרַי
לְאַרְעָא הָדָא הַאֲתָבָא אָתֵיב יַת
בְּרָךְ לְאַרְעָא דִּי נְפַקְתָּא מִתַּמָּן׃
(ו) וַאֲמַר לֵיהּ אַבְרָהָם אִסְתַּמַּר
לָךְ דִּילְמָא תָתֵיב יַת בְּרִי לְתַמָּן׃
(ז) יְיָ אֱלָהָא דִּשְׁמַיָּא דְּדַבְּרַנִי מִבֵּית
אַבָּא וּמֵאַרַע יַלְדוּתִי וּדְמַלֵּיל לִי
וּדְקַיֵּים לִי לְמֵימַר לִבְנָךְ אֶתֵּן יַת
אַרְעָא הָדָא הוּא יִשְׁלַח מַלְאָכֵיהּ
קֳדָמָךְ וְתִיסַּב אִיתְּתָא לִבְרִי מִתַּמָּן׃
(ח) וְאִם לָא תֵיבֵי אִיתְּתָא לְמֵיתֵי
בַּתְרָךְ וּתְהֵי זַכָּאָה מִמּוּמָתִי[ג] דָּא
לְחוֹד יַת בְּרִי לָא תָתֵיב לְתַמָּן׃

א. עתה. ב. בדבר. ג. מאלתי.

רש"י

תחת ירכי - לפי שהנשבע צריך ליטול בידו חפץ של מצוה כגון ספר תורה או תפילין, והמילה היתה מצוה ראשונה לו ובאה לו על ידי צער והיתה חביבה עליו **ונטלה**[יא]: (וז"ל מה שלא אמר תחת ירכך וה"ל להשביע העבד במילתו, לפי ששל אברהם היתה ראשונה לו קודם מילת העבד וק"ל): (ז) **ה' אלהי השמים אשר לקחני מבית אבי** - ולא אמר ואלהי הארץ, ולמעלה (פסוק ג) אמר **וַאַשְׁבִּיעֲךָ** וגו' - אמר לו, עכשיו הוא אלהי השמים ואלהי הארץ שהרגלתיו בפי הבריות, אבל כשלקחני מבית אבי היה אלהי השמים ולא אלהי הארץ, שלא היו בחי עולם מכירים בו ושמו לא היה רגיל בארץ[יב]: **מבית אבי** - מחרן: **ומארץ מולדתי** - מאור כשדים: **ואשר דבר לי** - לגרכי, כמו אֲשֶׁר דִּבֶּר עָלַי (מלכים א' ב ד). וכן כל לי ולו ולהם הסמוכים אצל דבור מפורשים בלשון על. **ותרגום שלהם** (לשון שדרך התרגום להשתמש למ"ד במקום בעבור וק"ל) עלי עלוהי עליהון, שאין נופל אצל דבור לשון לי ולו ולהם אלא אלי אליו אליהם, ותרגום שלהם עמי עמיה עמהון, אבל אצל אמירה נופל לשון לי ולו ולהם: **ואשר נשבע לי** - בין הבתרים[יג]: (ח) **ונקית משבועתי** וגו' - וקח לו אשה מבנות ענר אשכול וממרא[יד]: **רק את בני** וגו' - רק מיעוט הוא, בני אינו חוזר אבל יעקב בן בני סופו לחזור[טו]:

מקורי רש"י

יא. עי' שם (פרשה נט סי' ח): שים נא ידך תחת ירכי, א"ר ברכיה לפי שנתנה להם בצער, לפיכך היא חביבה ואין נשבעין אלא בה. ועי' פרקי דרבי אליעזר (פרק לח), מתחילה הראשונים היו נשבעין בברית מילה עד שלא נתנה התורה, שנאמר שים נא ידך תחת ירכי. **יב.** עי' בראשית רבה (פרשה נט סי' ח): ואשביעך בה' אלהי השמים, א"ר פינחס עד שלא הודעתי אותו לבריותיו, אלהי השמים. וכיון שהודעתי אותו לבריותיו, אלהי הארץ. **יג.** עי' שם (סי' י): ואשר נשבע לי, בחרן, ואשר דבר לי, בין הבתרים. ועי' ילקוט שמעוני תורה (רמז קז): ואשר דבר לי, בחרן. ואשר נשבע לי, בין הבתרים. **יד.** עי' בראשית רבה (פרשה נט סי' ח): אשר לא תקח, הזהירו שלא ילך אל בנות ענר אשכל וממרא. **טו.** עי' שם (סי' י): רק את בני לא תשב שמה, רק מיעוט, בני אינו חוזר, בן בני חוזר.

ט וַיָּשֶׂם הָעֶבֶד אֶת־יָדוֹ תַּחַת יֶרֶךְ אַבְרָהָם
אֲדֹנָיו וַיִּשָּׁבַע לוֹ עַל־הַדָּבָר הַזֶּה: שלישי י וַיִּקַּח
הָעֶבֶד עֲשָׂרָה גְמַלִּים מִגְּמַלֵּי אֲדֹנָיו וַיֵּלֶךְ וְכָל־
טוּב אֲדֹנָיו בְּיָדוֹ וַיָּקָם וַיֵּלֶךְ אֶל־אֲרַם נַהֲרַיִם אֶל־
עִיר נָחוֹר: יא וַיַּבְרֵךְ הַגְּמַלִּים מִחוּץ לָעִיר אֶל־
בְּאֵר הַמָּיִם לְעֵת עֶרֶב לְעֵת צֵאת הַשֹּׁאֲבֹת:
יב וַיֹּאמַר | יְהוָה אֱלֹהֵי אֲדֹנִי אַבְרָהָם הַקְרֶה־
נָא לְפָנַי הַיּוֹם וַעֲשֵׂה־חֶסֶד עִם אֲדֹנִי אַבְרָהָם:
יג הִנֵּה אָנֹכִי נִצָּב עַל־עֵין הַמָּיִם וּבְנוֹת אַנְשֵׁי
הָעִיר יֹצְאֹת לִשְׁאֹב מָיִם: יד וְהָיָה הַנַּעֲרָה הנער
כתיב אֲשֶׁר אֹמַר אֵלֶיהָ הַטִּי־נָא כַדֵּךְ וְאֶשְׁתֶּה
וְאָמְרָה שְׁתֵה וְגַם־גְּמַלֶּיךָ אַשְׁקֶה אֹתָהּ הֹכַחְתָּ
לְעַבְדְּךָ לְיִצְחָק וּבָהּ אֵדַע כִּי־עָשִׂיתָ חֶסֶד עִם־
אֲדֹנִי: טו וַיְהִי־הוּא טֶרֶם כִּלָּה לְדַבֵּר וְהִנֵּה רִבְקָה
יֹצֵאת אֲשֶׁר יֻלְּדָה לִבְתוּאֵל בֶּן־מִלְכָּה אֵשֶׁת
נָחוֹר אֲחִי אַבְרָהָם וְכַדָּהּ עַל־שִׁכְמָהּ: טז וְהַנַּעֲרָה
והנער כתיב טֹבַת מַרְאֶה מְאֹד בְּתוּלָה וְאִישׁ
לֹא יְדָעָהּ וַתֵּרֶד הָעַיְנָה וַתְּמַלֵּא כַדָּהּ וַתָּעַל:

אונקלוס

(ט) וְשַׁוִּי עַבְדָּא יַת יְדֵיהּ תְּחוֹת יַרְכָא דְּאַבְרָהָם רִבּוֹנֵיהּ וְקַיֵּים לֵיהּ עַל פִּתְגָּמָא הָדֵין: (י) וּדְבַר עַבְדָּא עַשְׂרָא גַּמְלִין מִגְּמַלֵּי רִיבּוֹנֵיהּ וַאֲזַל וְכָל שְׁפַר רִיבּוֹנֵיהּ בִּידֵיהּ וְקָם וַאֲזַל לַאֲרָם דְּעַל פְּרָת לְקַרְתָּא דְנָחוֹר: (יא) וְאַשְׁרֵי גַּמְלַיָּא מִבָּרָא לְקַרְתָּא עִם בֵּירָא דְמַיָּא לְעִידַן רַמְשָׁא לְעִידַן דְּנַפְקַן מַלְיָתָא: (יב) וַאֲמַר יְיָ אֱלָהֵיהּ דְּרִיבּוֹנִי אַבְרָהָם זַמִּין כְּעַן קֳדָמַי יוֹמָא דֵין וְעִיבַד טֵיבוּ עִם רִבּוֹנִי אַבְרָהָם: (יג) הָא אֲנָא קָאִים עַל עֵינָא דְמַיָּא וּבְנַת אֱנָשֵׁי קַרְתָּא נַפְקַן לְמִמְלֵי מַיָּא: (יד) וּתְהֵי עוּלֵימְתָּא דְּאֵימַר לָהּ אַרְכִּינִי כְעַן קוּלְתִיךְ וְאֶשְׁתֵּי וְתֵימַר אֵשְׁתִּ וְאַף גַּמְלָךְ אַשְׁקֵי יָתָהּ זַמִּינְתָּ לְעַבְדָּךְ לְיִצְחָק וּבָהּ אִידַע אֲרֵי עָבַדְתְּ טֵיבוּ עִם רִבּוֹנִי: (טו) וַהֲוָה הוּא עַד לָא שֵׁיצִי לְמַלְלָא וְהָא רִבְקָה נְפָקַת דְּאִיתְיְלִידַת לְבְתוּאֵל בַּר מִלְכָּה אִתַּת נָחוֹר אֲחוּהִי דְּאַבְרָהָם וְקוּלְתָהּ עַל כִּתְפָּהּ: (טז) וְעוּלֵימְתָּא שַׁפִּירַת חֵיזוּ לַחֲדָא בְּתוּלְתָּא וּגְבַר לָא יְדָעָהּ וּנְחָתַת לְעֵינָא וּמְלַת קוּלְתָהּ וּסְלִיקַת:

ד. וינח. ה. עתה. ו. עתה.

רש"י

(י) מגמלי אדוניו - נְקֵבִין היו משאר גמלים, שהיו יוצאין זמומין מפני הגזל שלא ירעו בשדות אחריס[טז]: וכל טוב אדוניו בידו - שטר מתנה כתב ליצחק על כל אשר לו, כדי שיקפלו לשלוח לו בתס[יז]: ארם נהרים - בין שתי נהרות יושבת: (יא) ויברך הגמלים - הרבינם (ב"ר פנ"ע סי' יא): (יד) אותה הכחת - רמויה היא לו שתהא גומלת חסדים וכדאי ליכנס בביתו של אברהם. ולשון הוכחת בירכת, אפרוביש"ט בלע"ז: ובה אדע - לשון תמנה, הודע לי בה: כי עשית חסד - אם תהיה ממשפחתו והוגנת לו אדע כי עשית חסד: (טז) בתולה - ממקום בתולים: ואיש לא ידעה - שלא כדרכה. לפי שבנות (הגויים) [הכנעניים] היו משמרות מקום בתוליהן ומפקירות עצמן ממקום אחר, העיד על זו שהיא נקייה מכל[יח]:

מקורי רש"י

טז. עי' שם (סי' יא): ויקח העבד עשרה גמלים מגמלי אדוניו וגו', גמליו של אברהם אבינו היו ניכרים בכל מקום, שהיו יוצאים זמומים. **יז.** עי' שם: וכל טוב אדוניו בידו, רבי חלבו אמר זו דיאתיקי [אמנם עי' ב"מ יט ע"א שמשמע שזה לשון של מתנת שכ"מ וצ"ע]. **יח.** עי' בראשית רבה (פרשה ס סי' ה): אמר רבי יוחנן, לא נבעלה אשה ממהול לשמונה תחלה אלא רבקה. אר"ל, לפי שבנותן של עובדי כוכבים משמרות עצמן ממקום ערותן, ומפקירות עצמן ממקום אחר. אבל זאת, בתולה ממקום בתולים, ואיש לא ידעה ממקום אחר.

יז וַיָּרָץ הָעֶבֶד לִקְרָאתָהּ וַיֹּאמֶר הַגְמִיאִינִי נָא
מְעַט־מַיִם מִכַּדֵּךְ׃ יח וַתֹּאמֶר שְׁתֵה אֲדֹנִי וַתְּמַהֵר
וַתֹּרֶד כַּדָּהּ עַל־יָדָהּ וַתַּשְׁקֵהוּ׃ יט וַתְּכַל לְהַשְׁקֹתוֹ
וַתֹּאמֶר גַּם לִגְמַלֶּיךָ אֶשְׁאָב עַד אִם־כִּלּוּ לִשְׁתֹּת׃
כ וַתְּמַהֵר וַתְּעַר כַּדָּהּ אֶל־הַשֹּׁקֶת וַתָּרָץ עוֹד
אֶל־הַבְּאֵר לִשְׁאֹב וַתִּשְׁאַב לְכָל־גְּמַלָּיו׃ כא וְהָאִישׁ
מִשְׁתָּאֵה לָהּ מַחֲרִישׁ לָדַעַת הַהִצְלִיחַ יְהוָה דַּרְכּוֹ
אִם־לֹא׃ כב וַיְהִי כַּאֲשֶׁר כִּלּוּ הַגְּמַלִּים לִשְׁתּוֹת
וַיִּקַּח הָאִישׁ נֶזֶם זָהָב בֶּקַע מִשְׁקָלוֹ וּשְׁנֵי צְמִידִים
עַל־יָדֶיהָ עֲשָׂרָה זָהָב מִשְׁקָלָם׃ כג וַיֹּאמֶר בַּת־מִי
אָתְּ הַגִּידִי נָא לִי הֲיֵשׁ בֵּית־אָבִיךְ מָקוֹם לָנוּ לָלִין׃

אונקלוס

(יז) וּרְהַט עַבְדָּא לְקָדָמוּתָהּ וַאֲמַר אַשְׁקִינִי כְּעַן[ז] זְעֵיר מַיָּא מִקּוּלְתִּיךְ׃ (יח) וַאֲמַרַת אֵשְׁתְּ רְבוֹנִי וְאוֹחְיַאַת וַאֲחֵיתַת קוּלְתָהּ עַל יְדָהּ וְאַשְׁקִיתֵיהּ׃ (יט) וְשֵׁיצִיאַת לְאַשְׁקָיוּתֵיהּ וַאֲמַרַת אַף לְגַמְלָךְ אִמְלֵי עַד דְּיַסְפְּקוּן לְמִשְׁתֵּי׃ (כ) וְאוֹחְיַאַת וּנְפָצַת קוּלְתָהּ לְבֵית שַׁקְיָא וּרְהָטַת עוֹד לְבֵירָא לְמִמְלֵי וּמְלַת לְכָל גַּמְלוֹהִי׃ (כא) וְגַבְרָא שָׁהִי בָּהּ מִסְתַּכֵּל שָׁתִיק[ח] לְמִידַע הַאַצְלַח יְיָ אוֹרְחֵיהּ אִם לָא׃ (כב) וַהֲוָה כַּד סַפִּיקוּ גַּמְלַיָּא לְמִשְׁתֵּי וּנְסִיב גַּבְרָא קֻדְשָׁא[ט] דְּדַהֲבָא תִּקְלָא[י] מַתְקְלֵיהּ וּתְרֵין שֵׁירִין עַל יְדָהָא מַתְקַל[יא] עֲשַׂר סַלְעִין[יב] דְּדַהֲבָא מַתְקַלְהוֹן׃ (כג) וַאֲמַר בַּת מַאן אַתְּ חַוִּי כְּעַן[יג] לִי הַאִית בְּבֵית אָבוּךְ אָתַר כְּשַׁר[יד] לָנָא לְמִבָּת׃

ז. עתה. ח. משתהה ומתבונן בה ושותק. ט. נזם. י. שקל. יא. משקל. יב. סלעים. יג. עתה. יד. ראוי.

רש"י

(יז) **ויריץ העבד לקראתה** - לפי שראה שעלו המים לקראתה[ט]: **הגמיאיני נא** - לשון גמיעה הומיי"ר בלע"ז: (יח) **ותרד כדה** - מעל שכמה: (יט) **עד אם כלו** - הרי אם משמש בלשון אשר: **אם כלו** - תרגם אונקלוס די סַפְּקוּן, שזו היא גמר שתייתן כששתו די ספוקן: (כ) **ותער** - לשון נפילה, והרבה יש בלשון משנה, המערה מכלי אל כלי (ע"ז עב ע"א). ובמקרא יש לו דומה אַל תְּעַר נַפְשִׁי (תהלים קמא ח), אֲשֶׁר הֶעֱרָה לַמָּוֶת נַפְשׁוֹ (ישעיה נג יב): **השקת** - אבן חלולה ששותים בה הגמלים: (כא) **משתאה** - לשון שאיה, כמו שָׁאוּ עָרִיס (ישעיה ו יא), תִּשָּׁאֶה שָׁמָמָה (שם): **משתאה** - משתומם ומתבהל על שראה דברו קרוב להצליח, אבל אינו יודע אם ממשפחת אברהם היא אם לאו[כ]. ואל תתמה בתי"ו של משתאה, שאין לך תיבה שתחלת יסודה שי"ן ומדברת בלשון מתפעל שאין תי"ו מפרידה בין שתי אותיות של עיקר היסוד, כגון משתאה מגזרת שאה, מִשְׁתּוֹלֵל (ישעיה נט טו) מגזרת שולל, וַיִּשְׁתּוֹמֵם (שם שם טז) מגזרת שממה, וְיִשְׁתַּמֵּר חֲקוֹת עָמְרִי (מיכה ו טז) מגזרת שמר, אף כאן משתאה מגזרת תִּשָּׁאֶה. וכשם שאתה מוצא לשון משומם באבדן ונאלם ובעל מחשבות, כמו עַל יוֹמוֹ נָשַׁמּוּ מַחֲרִישִׁים (איוב יח כ), שִׁמּוּ שָׁמַיִם (ירמיה ב יב), אֶשְׁתּוֹמַם כְּשָׁעָה חֲדָה (דניאל ד טז), כך תפרש לשון שאייה באבדן בהול ובעל מחשבות. ואונקלוס תרגם לשון שהיה, וגברא שהי, שוהה ועומד במקום אחד לראות ההצליח ה' דרכו. ואין לתרגם שָׁתֵי, שהרי אינו לשון שתיה, שאין אל"ף נופלת בלשון שתיה: **משתאה לה** - משתומם עליה, כמו אִמְרִי לִי אָחִי הוּא (בראשית כ יג), וכמו וַיִּשְׁאֲלוּ אַנְשֵׁי הַמָּקוֹם לְאִשְׁתּוֹ (להלן כו ז): (כב) **בקע** - רמז לשקלי ישראל בֶּקַע לַגֻּלְגֹּלֶת (שמות לח כו) (תרגום יונתן): **ושני צמידים** - רמז לשני לוחות מלומדות[כא]: **עשרה זהב משקלם** - רמז לעשרת הדברות שבהן[כב]: (כג) **ויאמר בת מי את** - לאחר שנתן לה שאלה, לפי שהיה בטוח בזכותו של אברהם שהצליח הקדוש ברוך הוא דרכו: **ללין** - לינה אחת. לין שם דבר. והיא אומרה (פסוק כה) לָלוּן, כמה לינות[כג]:

מקורי רש"י

יט. עי' שם: ותרד העינה ותמלא כדה ותעל. כל הנשים יורדות וממלאות מן העין, וזו, כיון שראו אותה המים, מיד עלו. **כ.** עי' שם (סי' ו): משתאה לה, ר"י דציפורין אמר, ממצמץ ומביט בה, ההצליח ה'. **כא.** עי' שם: רב הונא בשם רבי יוסף, אבן יקרה היה בו והיה משקלה בקע ושני צמידים על ידיה כנגד שני לוחות, עשרה זהב משקלם, כנגד עשרת הדברות. **כב.** שם. **כג.** עי' שם: ללין, לינה אחת. ותאמר בת בתואל אנכי בת מלכה גם מקום ללון, לינות הרבה.

כד וַתֹּאמֶר אֵלָיו בַּת־בְּתוּאֵל אָנֹכִי בֶּן־מִלְכָּה אֲשֶׁר
יָלְדָה לְנָחוֹר: כה וַתֹּאמֶר אֵלָיו גַּם־תֶּבֶן גַּם־מִסְפּוֹא
רַב עִמָּנוּ גַּם־מָקוֹם לָלוּן: כו וַיִּקֹּד הָאִישׁ וַיִּשְׁתַּחוּ
לַיהוָה: רביעי כז וַיֹּאמֶר בָּרוּךְ יְהוָה אֱלֹהֵי אֲדֹנִי
אַבְרָהָם אֲשֶׁר לֹא־עָזַב חַסְדּוֹ וַאֲמִתּוֹ מֵעִם אֲדֹנִי
אָנֹכִי בַּדֶּרֶךְ נָחַנִי יְהוָה בֵּית אֲחֵי אֲדֹנִי: כח וַתָּרָץ
הַנַּעֲרָה הנער כתיב וַתַּגֵּד לְבֵית אִמָּהּ כַּדְּבָרִים
הָאֵלֶּה: כט וּלְרִבְקָה אָח וּשְׁמוֹ לָבָן וַיָּרָץ לָבָן
אֶל־הָאִישׁ הַחוּצָה אֶל־הָעָיִן: ל וַיְהִי | כִּרְאֹת
אֶת־הַנֶּזֶם וְאֶת־הַצְּמִדִים עַל־יְדֵי אֲחֹתוֹ וּכְשָׁמְעוֹ
אֶת־דִּבְרֵי רִבְקָה אֲחֹתוֹ לֵאמֹר כֹּה־דִבֶּר אֵלַי
הָאִישׁ וַיָּבֹא אֶל־הָאִישׁ וְהִנֵּה עֹמֵד עַל־הַגְּמַלִּים
עַל־הָעָיִן: לא וַיֹּאמֶר בּוֹא בְרוּךְ יְהוָה לָמָּה תַעֲמֹד
בַּחוּץ וְאָנֹכִי פִּנִּיתִי הַבַּיִת וּמָקוֹם לַגְּמַלִּים:
לב וַיָּבֹא הָאִישׁ הַבַּיְתָה וַיְפַתַּח הַגְּמַלִּים וַיִּתֵּן תֶּבֶן
וּמִסְפּוֹא לַגְּמַלִּים וּמַיִם לִרְחֹץ רַגְלָיו וְרַגְלֵי

אונקלוס

(כד) וַאֲמַרַת לֵיהּ בַּת בְּתוּאֵל אֲנָא בַּר
מִלְכָּה דִּילֵידַת לְנָחוֹר: (כה) וַאֲמַרַת
לֵיהּ אַף תִּבְנָא אַף כִּסְתָּא סַגִּי
עִמָּנָא אַף אָתַר כְּשַׁרט לְמִבָּת:
(כו) וּכְרַע גַּבְרָא וּסְגִיד קֳדָם יְיָ:
(כז) וַאֲמַר בְּרִיךְ יְיָ אֱלָהֵיהּ דְּרִיבּוֹנִי
אַבְרָהָם דִּי לָא מְנַעי טֵיבוּתֵיהּ
וְקוּשְׁטֵיהּ מִן רִבּוֹנִי אֲנָא בְּאוֹרַח
תַּקְנָאיח דַּבְּרַנִי יְיָ בֵּית אֲחוֹהִי דְּרִבּוֹנִי:
(כח) וּרְהָטַת עוּלֵימְתָּא וְחַוִּיאַת
לְבֵית אִמָּהּ כְּפִתְגָּמַיָּא הָאִילֵין:
(כט) וּלְרִבְקָה אָחָא וּשְׁמֵיהּ לָבָן וּרְהַט
לָבָן לְוַת גַּבְרָא לְבָרָא לְוַת עֵינָא:
(ל) וַהֲוָה כַּד חָזָא יַת קָדָשָׁאיט וְיַת
שֵׁירָיָא עַל יְדֵי אֲחָתֵיהּ וְכַד שְׁמַע
יַת פִּתְגָּמֵי רִבְקָה אֲחָתֵיהּ לְמֵימָר
כְּדֵין מַלֵּיל עִמִּי גַּבְרָא וַאֲתָא לְוַת
גַּבְרָא וְהָא קָאִים עִילַוֵי גַּמְלַיָּא
עַל עֵינָא: (לא) וַאֲמַר עוּל בְּרִיכָא
דַּיְיָ לְמָא אַתְּ קָאִים בְּבָרָא וַאֲנָא
פַּנֵּיתִי בֵּיתָא וַאֲתַר כְּשַׁרכ לְגַמְלַיָּא:
(לב) וְעָאל גַּבְרָא לְבֵיתָא וּשְׁרָא
גַּמְלַיָּא וִיהַב תִּבְנָא וְכִיסְתָּא לְגַמְלַיָּא
וּמַיָּא לְאַסְחָאָה רַגְלוֹהִי וְרַגְלֵי

טו. ראוי. טז. לפני. יז. מנע.
יח. מתוקן. יט. נזם. כ. ראוי.

רש"י

(כד) **בת בתואל** - השיבתו על ראשון ראשון ועל אחרון אחרון[כד]: (כה) **מספוא** - כל מאכל הגמלים קרוי מספוא, כגון תבן (נ"א עלה) ושעורים: (כז) **בדרך** - דרך המזומן, דרך הישר, באותו דרך שהייתי צריך. וכן כל בי"ת ולמ"ד וה"א המשמשים בראש התיבה ונקודים בפת"ח מדברים בדבר הפשוט שמזכר כבר במקום אחר, או שהוא מבורר ומיכר באיזו הוא מדבר: (כח) **לבית אמה** - דרך הנשים היתה להיות להן בית ליחד בו למלאכתן, ואין הבת מגדת אלא לאמה[כה]: (כט) **וירץ** - למה רץ ועל מה רץ, [אלא] ויהי כראות את המזם, אמר עשיר הוא זה ונתן עיניו בממון: (ל) **על הגמלים** - לשמרן, כמו וְהוּא עֹמֵד עֲלֵיהֶם (לעיל יח ח) לשמשם: (לא) **פניתי הבית** - מעבודת אלילים[כו]: (לב) **ויפתח** - התיר זמם שלהם, שהיה סותם את פיהם שלא ירעו בדרך בשדות אחרים (ילקוט שמעוני בראשית פרק כד רמז קנו):

מקורי רש"י

כד. אבות דרבי נתן (נוסח ב' - פרק מ): עשרה דברים בגולם ועשרה בחכם וכו' ואומר על דבר שהוא ראשון ראשון ועל אחרון אחרון, זו רבקה בת בתואל. שנאמר, ויאמר בת מי את היש בית אביך מקום לנו ללין ותאמר אליו בת בתואל אנכי וגו' ותאמר אליו גם תבן גם מספוא [רב עמנו גם מקום ללון]. **כה.** עי' בראשית רבה (פרשה ס סי' ז): ותרץ הנערה ותגד לבית אמה, א"ר יוחנן אין האשה רגילה אלא לבית אמה. אתיבון ליה, והכתיב ותגד לאביה, אמר להם שמתה אמה. ולמי היה לה להגיד, לא לאביה. **כו.** עי' שם: ואנכי פניתי הבית, מטינופת של עבודת כוכבים. **ועי'** אבות דרבי נתן (פרק ח): חסידים כך בהמתן היו חסידות. אמרו, גמליו של אברהם אבינו לא נכנסו לבית שיש בו עבודת כוכבים, שנאמר (בראשית כד) ואנכי פניתי הבית ומקום לגמלים. ואנכי פניתי הבית, מתרפים. ומת"ל ומקום לגמלים, מלמד שלא נכנסו לבית הארמי עד שפנו כל העבודת כוכבים מפניהם.

אונקלוס

גוּבְרַיָּא דְּעִמֵּיהּ: (לג) וְשַׁוִּיאוּ קֳדָמוֹהִי לְמֵיכָל וַאֲמַר לָא אֵיכוּל עַד דַּאֲמַלֵּיל פִּתְגָּמַי וַאֲמַר מַלֵּיל: (לד) וַאֲמַר עַבְדָּא דְּאַבְרָהָם אָנָא: (לה) וַיְיָ בְּרִיךְ יַת רִבּוֹנִי לַחֲדָא וּרְבָא וִיהַב לֵיהּ עָאן וְתוֹרִין וּכְסַף וּדְהַב וְעַבְדִּין וְאַמְהָן וְגַמְלִין וַחֲמָרִין: (לו) וִילִידַת שָׂרָה אִיתַּת רִבּוֹנִי בַּר לְרִבּוֹנִי בָּתַר דְּסֵיבַת וִיהַב לֵיהּ יַת כָּל דִּילֵיהּ: (לז) וְקַיֵּים עָלַי רִבּוֹנִי לְמֵימַר לָא תִּיסַב אִתְּתָא לִבְרִי מִבְּנַת כְּנַעֲנָאֵי דִּי אֲנָא יָתֵיב בְּאַרְעֵהוֹן: (לח) אֱלָהֵין לְבֵית אַבָּא תֵּיזֵיל וּלְזַרְעִיתִי וְתִיסַב אִתְּתָא לִבְרִי: (לט) וַאֲמָרִית לְרִבּוֹנִי מָאִים לָא תֵּיתֵי אִתְּתָא בַּתְרָי: (מ) וַאֲמַר לִי יְיָ דִּי פְּלַחִית קֳדָמוֹהִי[כא] יִשְׁלַח מַלְאָכֵיהּ עִמָּךְ וְיַצְלַח אוֹרְחָךְ וְתִיסַב אִתְּתָא לִבְרִי מִזַּרְעִיתִי וּמִבֵּית אַבָּא: (מא) בְּכֵן תְּהֵי זַכַּאי מִמּוּמָתִי אֲרֵי תְּהַךְ לְזַרְעִיתִי וְאִם לָא יִתְּנוּן לָךְ וּתְהֵי זַכַּאי מִמּוּמָתִי: (מב) וְאָתֵית יוֹמָא דֵּין לְעֵינָא וַאֲמָרִית יְיָ אֱלָהֵיהּ דְּרִבּוֹנִי אַבְרָהָם

כא. שעבדתי לפניו.

הָאֲנָשִׁים אֲשֶׁר אִתּוֹ: לג וַיּוּשַׂם וישם כתיב לְפָנָיו לֶאֱכֹל וַיֹּאמֶר לֹא אֹכַל עַד אִם־דִּבַּרְתִּי דְּבָרָי וַיֹּאמֶר דַּבֵּר: לד וַיֹּאמֶר עֶבֶד אַבְרָהָם אָנֹכִי: לה וַיהוָה בֵּרַךְ אֶת־אֲדֹנִי מְאֹד וַיִּגְדָּל וַיִּתֶּן־לוֹ צֹאן וּבָקָר וְכֶסֶף וְזָהָב וַעֲבָדִם וּשְׁפָחֹת וּגְמַלִּים וַחֲמֹרִים: לו וַתֵּלֶד שָׂרָה אֵשֶׁת אֲדֹנִי בֵן לַאדֹנִי אַחֲרֵי זִקְנָתָהּ וַיִּתֶּן־לוֹ אֶת־כָּל־אֲשֶׁר־לוֹ: לז וַיַּשְׁבִּעֵנִי אֲדֹנִי לֵאמֹר לֹא־תִקַּח אִשָּׁה לִבְנִי מִבְּנוֹת הַכְּנַעֲנִי אֲשֶׁר אָנֹכִי יֹשֵׁב בְּאַרְצוֹ: לח אִם־לֹא אֶל־בֵּית־אָבִי תֵּלֵךְ וְאֶל־מִשְׁפַּחְתִּי וְלָקַחְתָּ אִשָּׁה לִבְנִי: לט וָאֹמַר אֶל־אֲדֹנִי אֻלַי לֹא־תֵלֵךְ הָאִשָּׁה אַחֲרָי: מ וַיֹּאמֶר אֵלַי יְהוָה אֲשֶׁר־הִתְהַלַּכְתִּי לְפָנָיו יִשְׁלַח מַלְאָכוֹ אִתְּךָ וְהִצְלִיחַ דַּרְכֶּךָ וְלָקַחְתָּ אִשָּׁה לִבְנִי מִמִּשְׁפַּחְתִּי וּמִבֵּית אָבִי: מא אָז תִּנָּקֶה מֵאָלָתִי כִּי תָבוֹא אֶל־מִשְׁפַּחְתִּי וְאִם־לֹא יִתְּנוּ לָךְ וְהָיִיתָ נָקִי מֵאָלָתִי: מב וָאָבֹא הַיּוֹם אֶל־הָעַיִן וָאֹמַר יְהוָה אֱלֹהֵי אֲדֹנִי אַבְרָהָם

רש"י

(לג) **עד אם דברתי** - הרי אם משמש בלשון אשר ובלשון כי, כמו עַד כִּי יָבֹא שִׁילֹה (להלן מט י). וזה שאמרו חז"ל (ר"ה ג ע"א, תענית ט ע"א) כי משמש בד' לשונות, והאחד מי והוא אם: (לו) **ויתן לו את כל אשר לו** - שטר מתנה הראה להם[כז]: (לז) **לא תקח אשה לבני מבנות הכנעני** - אם לא תלך תחילה אל בית אבי ולא תאבה ללכת אחריך: (לט) **אלי לא תלך האשה** - אֻלַי כתיב, בת היתה לו לאליעזר והיה מחזר למצוא עילה שיאמר לו אברהם לפנות אליו להשיאו בתו. אמר לו אברהם, בני ברוך ואתה ארור ואין ארור מדבק בברוך[כח]: (מב) **ואבא היום** - היום יצאתי והיום באתי, מכאן שקפצה לו הארץ[כט]. אמר רבי אחא, יפה שיחתן של עבדי אבות לפני המקום מתורתן של בנים, שהרי פרשה של אליעזר כפולה בתורה והרבה גופי תורה לא

מקורי רש"י

כז. עי' לעיל הערה יז. **כח.** עי' ילקוט שמעוני תורה (רמז קז): אמר, אולי לא תאבה האשה, אתן לו בתי. א"ל, אתה ארור ובני ברוך, ואין ארור מדבק בברוך. **כט.** עי' בראשית רבה (פרשה נט סי' יא): ר' יצחק אמר, בן יומו הוא. דעתיה דר' יצחק, ואבא היום אל העין, היום יצאתי והיום באתי. **ועי'** מדרש תנחומא (ויצא פרק ג): וילך חרנה, זו אחד מארבע קפיצות שקפצה הארץ, אחת בימי אברהם, ויחלק עליהם לילה (בראשית יד), ואחת לאליעזר, שנאמר ואבא היום אל העין (שם כד), ואחת בימי דוד, שנאמר בהצותו את ארם נהרים ואת ארם צובה (תהלים ס). **ועי'** פרקי דרבי אליעזר (פרק טז): מקרית ארבע עד חרן מהלך שבעה עשר יום ובג' שעות בא העבד לחרן, והיה העבד תמה בלבו, ואמר היום יצאתי והיום באתי. שנ' ואבא היום אל העין, ר' אבהו אמ' רצה הב"ה לגמול חסד ליצחק ושלח מלאך לפני אליעזר ונקפצה הדרך עליו ובג' שעות בא העבד לחרן.

אִם־יֶשְׁךָ־נָא מַצְלִיחַ דַּרְכִּי אֲשֶׁר אָנֹכִי הֹלֵךְ עָלָיהָ׃
מג הִנֵּה אָנֹכִי נִצָּב עַל־עֵין הַמָּיִם וְהָיָה הָעַלְמָה
הַיֹּצֵאת לִשְׁאֹב וְאָמַרְתִּי אֵלֶיהָ הַשְׁקִינִי־נָא מְעַט־
מַיִם מִכַּדֵּךְ׃ מד וְאָמְרָה אֵלַי גַּם־אַתָּה שְׁתֵה
וְגַם לִגְמַלֶּיךָ אֶשְׁאָב הִוא הָאִשָּׁה אֲשֶׁר־הֹכִיחַ
יְהוָה לְבֶן־אֲדֹנִי׃ מה אֲנִי טֶרֶם אֲכַלֶּה לְדַבֵּר
אֶל־לִבִּי וְהִנֵּה רִבְקָה יֹצֵאת וְכַדָּהּ עַל־שִׁכְמָהּ
וַתֵּרֶד הָעֲיָנָה וַתִּשְׁאָב וָאֹמַר אֵלֶיהָ הַשְׁקִינִי נָא׃
מו וַתְּמַהֵר וַתֹּרֶד כַּדָּהּ מֵעָלֶיהָ וַתֹּאמֶר שְׁתֵה
וְגַם־גְּמַלֶּיךָ אַשְׁקֶה וָאֶשְׁתְּ וְגַם הַגְּמַלִּים הִשְׁקָתָה׃
מז וָאֶשְׁאַל אֹתָהּ וָאֹמַר בַּת־מִי אַתְּ וַתֹּאמֶר בַּת־
בְּתוּאֵל בֶּן־נָחוֹר אֲשֶׁר יָלְדָה־לּוֹ מִלְכָּה וָאָשִׂם
הַנֶּזֶם עַל־אַפָּהּ וְהַצְּמִידִים עַל־יָדֶיהָ׃ מח וָאֶקֹּד
וָאֶשְׁתַּחֲוֶה לַיהוָה וָאֲבָרֵךְ אֶת־יְהוָה אֱלֹהֵי אֲדֹנִי
אַבְרָהָם אֲשֶׁר הִנְחַנִי בְּדֶרֶךְ אֱמֶת לָקַחַת אֶת־
בַּת־אֲחִי אֲדֹנִי לִבְנוֹ׃ מט וְעַתָּה אִם־יֶשְׁכֶם
עֹשִׂים חֶסֶד וֶאֱמֶת אֶת־אֲדֹנִי הַגִּידוּ לִי וְאִם־
לֹא הַגִּידוּ לִי וְאֶפְנֶה עַל־יָמִין אוֹ עַל־שְׂמֹאל׃

אונקלוס

אִם אִית כְּעַן רַעֲוָא קֳדָמָךְ[כב] לְאַצְלָחָא
אוֹרְחִי דִּי אֲנָא אָזֵיל עֲלָהּ׃ (מג) הָא
אֲנָא קָאִים עַל עֵינָא דְּמַיָּא וִיהֵא
עוּלֵמְתָּא דְּתִיפּוֹק לְמִימְלֵי וְאֵימַר לָהּ
אַשְׁקִינִי כְּעַן[כג] זְעֵיר מַיָּא מִקּוּלְתִּיךְ׃
(מד) וְתֵימַר לִי אַף אַתְּ אֵשְׁתִּ
וְאַף לְגַמְלָךְ אַמְלֵי הִיא אִיתְתָא
דְּזַמִּין[כד] יְיָ לְבַר רִבּוֹנִי׃ (מה) אֲנָא
עַד לָא שֵׁיצִיתִי לְמַלְלָא בְּלִבִּי
וְהָא רִבְקָה נְפָקַת וְקוּלְתָהּ עַל
כַּתְפָּהּ וּנְחָתַת לְעֵינָא וּמְלַת וַאֲמָרִית
לָהּ אַשְׁקִינִי כְּעַן[כה]׃ (מו) וְאוֹחִיאַת
וַאֲחִיתַת קוּלְתָהּ מִינָהּ וַאֲמַרַת אֵשְׁתִּ
וְאַף גַּמְלָךְ אַשְׁקִי וּשְׁתֵיתִי וְאַף
גַּמְלַיָּא אַשְׁקִיאַת׃ (מז) וּשְׁאֵילִית
יָתָהּ וַאֲמָרִית בַּת מָן אַתְּ וַאֲמַרַת
בַּת בְּתוּאֵל בַּר נָחוֹר דִּילֵידַת לֵיהּ
מִלְכָּה וְשַׁוִּיתִי קְדָשָׁא[כו] עַל אַפָּהּ
וְשֵׁירַיָּא עַל יְדָהָא׃ (מח) וּכְרָעִית
וּסְגִדִית קֳדָם[כז] יְיָ וּבָרֵכִית יַת יְיָ
אֱלָהֵיהּ דְּרִבּוֹנִי אַבְרָהָם דְּדַבְּרַנִי[כח]
בְּאוֹרַח קְשׁוֹט לְמֵיסַב יַת בַּת אָחוּהִי
דְּרִבּוֹנִי לִבְרֵיהּ׃ (מט) וּכְעַן אִם
אִיתֵיכוֹן עַבְדִּין טִיבוּ וּקְשׁוֹט עִם
רִבּוֹנִי חַוּוֹ לִי וְאִם לָא חַוּוֹ לִי
וְאִתְפְּנֵי עַל יַמִּינָא אוֹ עַל שְׂמָאלָא׃

כב. יש עתה רצון לפניך. כג. עתה.
כד. שהכין. כה. עתה. כו. נזם.
כז. לפני. כח. שהנהיגני.

רש"י

נתנו אלא כרמיזה[ל]: (מד) **גם אתה** - גם לרבות אנשים שעמו: הוכיח - כירר והודיע. וכן כל הוכחה שבמקרא ברור דבר: (מה) **טרם אכלה** - טרם שאני מכלה. וכן כל לשון הווה פעמים שהוא מדבר בלשון עבר, ויכול לכתוב טרם כליתי ופעמים שמדבר בלשון עתיד כמו כי אמר איוב (איוב ז ה) הרי לשון עבר, כָּכָה יַעֲשֶׂה אִיּוֹב (שם) הרי לשון עתיד, ופירוש שניהם לשון הווה, כי אומר היה איוב אולי חטאו בני וגו' והיה עושה כך: (מז) **ואשאל ואשם** - שנה הסדר, שהרי הוא תחלה נתן ואחר כך שאל, אלא שלא יתפשוהו בדבריו ויאמרו היאך נתת לה ועדיין איך יודע מי היא: (מט) **על ימין** - מצנות ישמעאל[לא]: **על שמאל** - מצנות לוט שהיה יושב לשמאלו של אברהם[לב]:

מקורי רש"י

ל. עי' בראשית רבה (פרשה ס סי' ח): ויתן תבן ומספוא לגמלים, א"ר אחא, יפה שיחתן של עבדי בתי אבות מתורתן של בנים, פרשתו של אליעזר שנים וג' דפים, הוא אומרה ושונה. ושרץ מגופי תורה, ואין דמו מטמא כבשרו אלא מריבוי המקרא. **לא.** עי' שם (סי' ט): ואפנה על ימין או על שמאל, על ימין זה ישמעאל, על שמאל זה לוט. היך מד"א (בראשית יג) אם השמאל ואימינה, אם הימין ואשמאילה. **לב.** שם.